

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

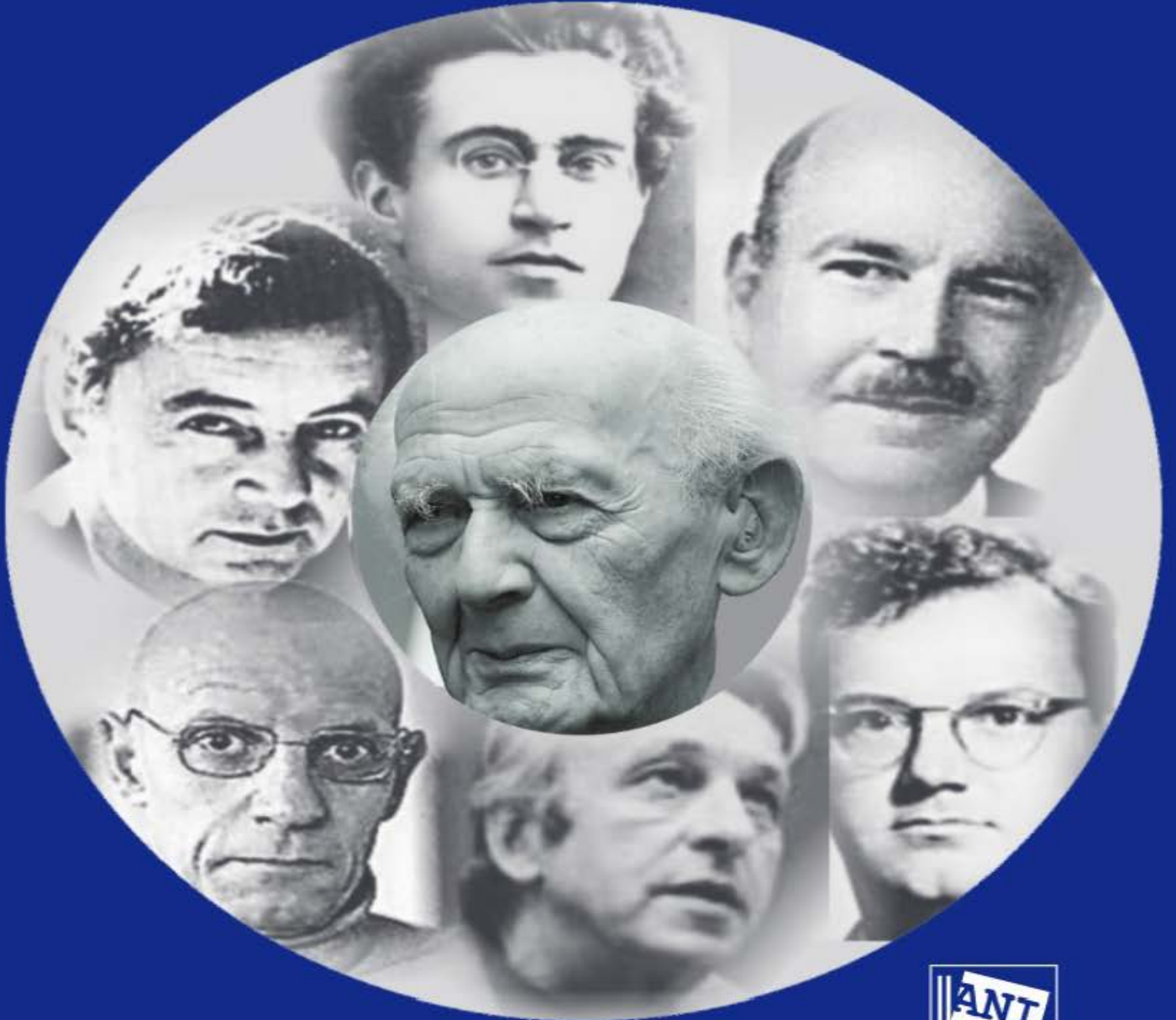
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

ÇAĞDAŞ SOSYAL TEORİSYENLER 1

Gramsci, Parsons, Mills, Althusser, Foucault,
Goffman ve Bauman'ın Sosyal Teorileri

Prof. Dr. Sezgin KIZILÇELİK

ÇAĞDAŞ SOSYAL TEORİSYENLER 1

**Gramsci, Parsons, Mills, Althusser, Foucault,
Goffman ve Bauman'ın Sosyal Teorileri**

Prof. Dr. Sezgin KIZILÇELİK

Ankara
2018

ÇAĞDAŞ SOSYAL TEORİSYENLER 1

Gramsci, Parsons, Mills, Althusser, Foucault, Goffman ve Bauman'ın Sosyal Teorileri

Prof. Dr. Sezgin KIZILÇELİK

● Tüm Hakları Saklıdır. 2018.

Bu kitabın basım, yayın, satış hakları Anı Yayıncılık Eğitim ve Danışmanlık San. Tic. Ltd. Şti.'ne aittir. Anılan kuruluştan izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri herhangi bir bilgi depolama ve erişim sistemiyle veya mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik ya da başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz, aktarılamaz veya dağıtılamaz.

Anı Yayıncılık, kurulduğu 1993 yılından bu yana yayıncılık alanında aralıksız olarak uluslararası düzeyde faaliyet gösteren beş farklı firmanın Türkiye; QSR International şirketinin ise Ortadoğu ve Doğu Avrupa'dan oluşan 21 ülkedeki bölge temsilciliğini yürüten uluslararası bir yayınevidir. ESCI, ERIC, SCOPUS, EBSCO HOST, ERA vb. veri tabanlarında taranmakta olan Eurasian Journal of Educational Research/EJER dergisini 2000 yılından bu yana yayınlayan, yedi yüzden fazla yayını bulunan, yüze yakın yabancı dildeki kitabı Türkçe'ye çevirip yayımlayan Anı Yayıncılık'ın yayınları, dünyadaki en büyük çevrimiçi kamu erişim kataloğu olan WorldCat ve Türkiye'de kurulan Turcademy.com tarafından taranmaktadır ve indekslenmektedir.

Geniş bilgi için <http://www.aniyayincilik.com.tr> sayfasını ziyaret edebilirsiniz.

Yayıncı Sertifika No	: 16003
Matbaa Sertifika No	: 13268
ISBN	: 978-605-170-246-9
Kapak Tasarımı	: Anı Yayıncılık - Kezban KILIÇOĞLU
Mizanpaj	: Anı Yayıncılık - Kezban KILIÇOĞLU
Baskı	: Sözkese Matbaası
Adres	: İvedik OSB 1518. Sokak Mat-Sit İş Mrk. No:2/40 Yenimahalle-ANKARA
Tel	: 0.312 395 21 10

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

KIZILÇELİK, Sezgin

Çağdaş Sosyal Teorisyenler 1: Gramsci, Parsons, Mills, Althusser, Foucault, Goffman ve Bauman'ın Sosyal Teorileri

Anı Yayıncılık, 1. Baskı, Ankara/Türkiye

2018, vi + 306 Sf, 135x210 mm

ISBN 978-605-170-246-9

Sosyoloji, Felsefe, Tarih, İktisat, Siyaset Bilimi, Psikoloji

1. Antonio Gramsci, 2. Talcott Parsons, 3. Charles Wright Mills,

4. Louis Althusser, 5. Michel Foucault, 6. Erving Goffman, 7. Zygmunt Bauman

Anı Yayıncılık

Kızılırmak Sokak 10/A

Bakanlıklar / Ankara

Tel : 0 312 425 81 50 pbx

Fax : 0 312 425 81 11

e-posta : aniyayincilik@aniyayincilik.com.tr

www.<http://aniyayincilik.com.tr>

A harfinin evrimi

Kayınvalidem *Gülten Öztürk*e...

Sezgin KIZILÇELİK İnönü Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde profesör. 1969 Ardahan Göle doğumlu. 1985'te Isparta Gönen Öğretmen Lisesi'ni, 1989'da Ege Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nü bitirdi. Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde 1991'de Yüksek Lisansını, 1995'te Doktorasını tamamladı. Selçuk Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde, Mersin Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde ve Cumhuriyet Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde akademisyen olarak çalıştı. Kasım 1997'de sosyoloji doçenti, Ocak 2003'te ise sosyoloji profesörü oldu. Sosyoloji dalında Türkiye'nin en genç doçenti ve en genç profesörü olan Sezgin Kızılçelik, Kemal Tahir ile Baykan Sezer'in Doğu-Batı çatışması teorisinden etkilendi. Doğu-Batı çatışması teorisini Batı uygarlığına ve Batı sosyolojisine daha fazla yoğunlaşarak yeniden biçimlendirip geliştirdi. Yayımlanmış 68 makalesi ve 35 kitabı vardır. Eserleri üzerine 37 yazı yazıldı. İlgi alanları, sosyoloji tarihi, çağdaş sosyoloji teorileri, sosyal teori, felsefi sosyoloji, metodoloji, sosyal bilimler, Batı barbarlığı, ahlâk, Türk sosyologları ve yerli sosyolojidir. Sezgin Kızılçelik'in yayımlanmış kitapları şunlardır: *Sosyoloji Teorileri 1* (1992, 1994), *Sosyoloji Teorileri 2* (1992, 1994), *Açıklamalı Sosyoloji Sözlüğü* (kolektif, 1992, 1992, 1994, 1996), *Sosyoloji Teorileri 3* (1996), *Pozitivizm ve Eleştiricileri: Sosyolojinin Pozitivist Kimliği Üzerine* (1996), *Post-modernizm Dedikleri* (1996), *Türkiye'nin Sağlık Sistemi: Bir Medikal Sosyoloji Denemesi* (1996), *Eğitim Sosyolojisi* (kolektif, 1996), *Araştırma ve Yazım Teknikleri* (kolektif, 1997), *Güncelin Sosyolojisi 1* (1998), *Sosyoloji Yazıları 1* (1998), *Sosyoloji Yazıları 2* (2000), *Baykan Sezer'in Sosyoloji Anlayışı* (2000, 2008), *Frankfurt Okulu* (2000, 2008, 2013, 2018), *Küreselleşme ve Sosyal Bilimler* (2001, 2003, 2012), *Sefaletin Sosyolojisi* (2002, 2008), *Atatürk'ü Doğru Anlamak: Tam Bağımsız Türkiye ve Batı-Dışı Mazlum Milletler İçin Kapsamlı Bir Manifesto* (2003, 2004, 2017), *Zalimler ve Mazlumlar: Küreselleşmenin İnsanî Olmayan Doğası* (2004, 2018), *Sosyal Bilimleri Yeniden Yapılandırmak* (2004), *Özgünlüğün Sosyolojisi* (2004), *Batı Bataklığı* (2005, 2012), *Batı Barbarlığı 1: Rousseau, Marx ve Nietzsche Üzerine* (2005, 2011), *Sosyoloji Tarihi 1: İbni Haldun, Machiavelli, Montesquieu ve Rousseau'nun Sosyal Teorileri* (2006, 2011, 2014, 2017), *Batı Sosyolojisini Yeniden Düşünmek Cilt 1: Marx'ın Sosyolojisi* (2007, 2013), *Batı Sosyolojisini Yeniden Düşünmek Cilt 2: Burjuva Sosyolojisi* (2007, 2013), *Sosyolojinin Neliği: Nilgün Çelebi ile Sosyoloji Sözcüğünün Soykütüğüne Uzanmak* (2009, 2014), *Sosyoloji Tarihi 2: Bacon, Descartes ve Hobbes'un Sosyal Teorileri* (2011, 2016), *Özgün ve Yetkin Bir Sosyal Teorisyen Olarak Kemal Tahir* (2012), *Çağdaş Sosyoloji Kuramları* (2014, 2015, 2016, 2017, 2018), *Yerli Sosyoloji: Doğu-Batı Çatışması Teorisinin Ana Hatları* (2015), *Uygarlık, Ahlâk ve Eğitim* (2015), *Sosyoloji Tarihi 3: Saint-Simon, Comte, Spencer, Le Play ve Tocqueville'in Sosyal Teorileri* (2016), *Batı Barbarlığı 2: Machiavelli, Schopenhauer ve Engels Üzerine* (2016), *Sosyoloji Tarihi 4: Hegel, Proudhon, Marx, Durkheim, Weber ve Veblen'in Sosyal Teorileri* (2017), *Çağdaş Sosyal Teorisyenler 1: Gramsci, Parsons, Mills, Althusser, Foucault, Goffman ve Bauman'ın Sosyal Teorileri* (2018).

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ / 1

BİRİNCİ BÖLÜM

ANTONIO GRAMSCI / 21

- 1.1. Gramsci'nin Entelektüel Portresi / 22
- 1.2. Gramsci'nin Metodolojisi / 34
- 1.3. Gramsci'nin Hegemonya Teorisi / 40
- 1.4. Gramsci'nin Çağdaş Sosyolojik Teoriye Katkısı / 50

İKİNCİ BÖLÜM

TALCOTT PARSONS / 53

- 2.1. Parsons'ın Entelektüel Portresi / 54
- 2.2. Parsons'ın Metodolojisi / 60
- 2.3. Parsons'ın Sosyal Sistem Teorisi / 62
- 2.4. Parsons'ın Çağdaş Sosyolojik Teoriye Katkısı / 72

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CHARLES WRIGHT MILLS / 77

- 3.1. Mills'in Entelektüel Portresi / 79
- 3.2. Mills'in Metodolojisi / 83
- 3.3. Mills'in İktidar Seçkinleri Teorisi / 92
- 3.4. Mills'in Çağdaş Sosyolojik Teoriye Katkısı / 105

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

LOUIS ALTHUSSER / 109

- 4.1. Althusser'in Entelektüel Portresi / 111
- 4.2. Althusser'in Metodolojisi / 118
- 4.3. Althusser'in Devletin İdeolojik Aygıtları Teorisi / 125
- 4.4. Althusser'in Çağdaş Sosyolojik Teoriye Katkısı / 139

BEŞİNCİ BÖLÜM

MICHEL FOUCAULT / 143

- 5.1. Foucault'nun Entelektüel Portresi / 145
- 5.2. Foucault'nun Metodolojisi / 155

5.3. Foucault'nun İktidar Teorisi / 176

5.4. Foucault'nun Çağdaş Sosyolojik Teoriye Katkısı / 197

ALTINCI BÖLÜM

ERVING GOFFMAN / 203

6.1. Goffman'ın Entelektüel Portresi / 205

6.2. Goffman'ın Metodolojisi / 208

6.3. Goffman'ın Damga Teorisi / 214

6.4. Goffman'ın Çağdaş Sosyolojik Teoriye Katkısı / 227

YEDİNCİ BÖLÜM

ZYGMUNT BAUMAN / 231

7.1. Bauman'ın Entelektüel Portresi / 233

7.2. Bauman'ın Metodolojisi / 237

7.3. Bauman'ın Akışkan Modernlik Teorisi / 243

7.4. Bauman'ın Çağdaş Sosyolojik Teoriye Katkısı / 270

SONSÖZ / 273

KAYNAKÇA / 287

ÖNSÖZ

“Akademik ‘*nesir yazma*’ hastalığını yenebilmemiz için önce akademik görünme hastalığından kurtulmanız gerekir” (C. W. MILLS, **Toplumbilimsel Düşün**, s. 360).

“Doğruya acıkmışız. Ekmek tadında olan o şeyi ekmek gibi severiz” (Louis ALTHUSSER, **Felsefi ve Siyasi Yazılar, Cilt 2: Althusser’den Önce Louis Althusser**, s. 32).

“Kapitalist üretim ilişkileri kapitalist sömürü ilişkileridir” (Louis ALTHUSSER, **Yeniden-Üretim Üzerine**, s. 55).

“Dünyanın bugün karşılaştığı büyük çapta problemlere liberalizm beylik ‘hürriyet’ kelimesi ve bir sürü fırsatçı tepkilerle cevap vermektedir. Dünya açtır; liberal bağırıyor: ‘Dünyayı hürriyete kavuşturalım’ Dünya savaştan bıkmıştır; liberal bağırıyor: ‘Barış için silâhlanalım!’” (C. Wright MILLS, **Marksistler**, s. 34-35).

“Dünya büyüktür Yankee, neden onun dışında kalıyorsun? Tabii, paranla, bombalarınla ve bir Yugoslav’ı bir Çinli’den ayırt edemeyen gözü kapalı anti-komünist feryatlarıyla değil, aklınla karışmalısın bu dünyaya” (Wright MILLS, **Dinle Yankee**, s. 167).

“İnsanlar, kendi yaşam gidişatlarını planlamakta gösterdikleri yeteneksizlik yüzden Hitler’in peşinden gitmektedirler. ... İnsanlar, Hitler’i, küçük yaşamlarının büyük planlamacısı olarak görmektedirler” (C. Wright MILLS, **Bilgi, Sosyoloji ve Bilgi Sosyolojisi Üzerine**, s. 105-106).

“Emperyalizmin yaşadığı ekonomik bunalım burjuvazinin siyasal iktidarını sarsmakta ve halkın ve işçi sınıfının mücadelesinin önünü biraz daha açmakta” (Louis ALTHUSSER, **Güncel Müdahaleler**, s. 31-32).

“İdeoloji kavramının, ‘fikirler bilimi’, ‘fikirlerin kökenini konu alan çözümleme’ olmaktan çı-

karak, nasıl belirli bir 'fikirler dizgesi' anlamını alabildiği, tarihsel olarak incelenmesi gereken bir sorundur" (Antonio GRAMSCI, **Hapishane Defterleri: Tarih, Politika, Felsefe ve Kültür Sorunları Üzerine Seçme Metinler**, s. 252).

"Gramsci'nin devlet ve 'sivil toplum' ayrımını izleyen Althusser, devletin baskıcı aygıtları (ordu, polis vb.) ile Gramsci'nin sivil toplum kurumlarını anımsatan devletin ideolojik aygıtları (siyasi partiler, kilise, eğitim, aile, medya, sendikalar vb.) arasına bir ayrım koydu" (Michéle BARRETT, **Marx'tan Foucault'ya İdeoloji**, s. 138).

"Benim rolüm fiili olarak, hakikaten sorular sormaktır ve bu soruları, herhangi bir reformcu entelektüelin veya bir partinin siyasi bürosunun başındaki kişinin kafasında bir anda bir çözüm doğurmayacak şekilde, mümkün olan en büyük kesinlikle, olabilecek en karmaşık ve güç biçimde sormaktır. Ortaya atmaya çalıştığım sorunlar; suç, delilik ve cinsellikten oluşan ve gündelik yaşamı ilgilendiren bu birbirine karışmış sorunlar kolayca çözülemez" (Michel FOUCAULT, **Seçme Yazılar 1: Entelektüelin Siyasi İşlevi**, s. 308).

"Hayatın bütünü bitmek bilmeyen bir alışveriş çılgınlığı gibi ele alma özgürlüğü, dünyayı, tüketim mallarıyla tıka basa dolu bir depo olarak tasarlamak demektir" (Zygmunt BAUMAN, **Akışkan Modernite**, s. 139).

"Düşündüğüm, her şeyin kötü olduğunu söylemek değil ama her yerde kötülük tehlikesi olduğunu söylemek" (Michel FOUCAULT, **Söylemin Düzeni**, s. 12).

"Özgürlükleri keşfeden 'Aydınlanma Çağı', disiplinleri de keşfetmiştir" (Michel FOUCAULT, **Hapishanenin Doğuşu**, s. 279).

"Bir toplumsal kurum belli türde bir faaliyetin düzenli olarak gerçekleştiği, algıyı kısıtlayan sabit engellerle çevrili bir yerdir" (Erving GOFFMAN, **Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu**, s. 222).

“Damgası olduğu bilinen veya böyle algılanan insanların olduğu sosyal ortamlarda, muhtemelen duruma pek de uygun olmayan kategorileştirmeleri yürürlüğe koyarız ve bu durumdan, yine muhtemelen, hem söz konusu kişi hem de biz rahatsızlık duyarız” (Erving GOFFMAN, **Damga: Örselenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar**, s. 51).

“Akıl hastası olarak damgalama ve hastaneye zorla yatırma, toplumun bu kabahatlere verdiği bir tepkidir” (Erving GOFFMAN, **Tımarhaneler: Akıl Hastalarının ve Kapatılmış Diğer Kişilerin Toplumsal Durumu Üzerine Denemeler**, s. 317).

“Parsons, pek çok eleştireninden daha fazla, modern toplumun önünde duran riskleri daha derinden görmüştü” (Alvin W. GOULDNER, **Batı Sosyolojisinin Yaklaşan Krizi**, s. 203).

“Dünya herkesi pençesine alan öfke içinde kaybolup gitmektedir” (Michel FOUCAULT, **Akıl ve Akıl Bozukluğu: Klasik Çağda Deliliğin Tarihi 1. Cilt**, s. 43).

Yaşadığımız dünyayı anlamak, toplumların ana sorunlarını idrak etmek, sosyal yapıların mekanizmaları ve kam-burları üzerine düşünmek, sosyal kurumların defolarını irdelemek ve bireyin sıkıntılarına yönelmek, çağdaş sosyal teoriye damgasını vurmuş anahtar teorisyenlerin temel hedefidir. Çağdaş sosyal teorisyenlere odaklanmak, bireyi, toplumu ve dünyayı daha doğru anlamamıza ve yorumlamamıza imkân tanır. Bu noktada, ben de, *Çağdaş Sosyal Teorisyenler 1* adlı bu kitabımda, çağımızın ruhunu, makro ve mikro problemlerini doğru anlamak, toplumun ve bireyin sıkıntılı hallerine işaret etmek için, çağdaş sosyolojinin kült isimlerinden olan Antonio Gramsci, Talcott Parsons, Charles Wright Mills, Louis Althusser, Michel Foucault, Erving Goffman ve Zygmunt Bauman’ın sosyal teorilerini ayrıntılı olarak tahlil ettim.

Gramsci, Parsons, Mills, Althusser, Foucault, Goffman ve Bauman adlı sosyal teorisyenlerin bu metinde bir araya getirmemin üç temel amacı vardır. İlk olarak, söz konusu yedi kuramcının ortak noktası, sosyolojinin ve sosyal teorisinin inceleme nesnesi konumundaki modernlik üzerine detaylı bir biçimde düşünmüş olmalarıdır. Onlar, modernliğe eleştirel yaklaşmışlar, modernliğe yönelik duruşlarında kötümser bir tavır takınmışlardır. İkinci olarak, Gramsci, Parsons, Mills, Althusser, Foucault, Goffman ve Bauman'ın ortak tarafı, modern dünyanın belirleyici ögesi konumundaki "iktidar" üzerinde durmalarıdır. Parsons dışındaki diğer altı sosyal teorisyen iktidar olgusuna eleştirel bakınışlar, sosyal sorunların ve bireyin arızalı yönlerinin faturasını iktidara çıkarmışlardır. Üçüncü olarak, zikredilen yedi sosyal teorisinin birbirleriyle benzeşen yönlerinin bulunmasıdır.

Bilindiği üzere, kökleri yüzyıllar öncesine uzanan, Batı uygarlığının son beş yüzyılını biçimlendiren ve aynı zamanda dünyanın diğer toplumlarını (Batı-dışı mazlum toplumları) da etkileyen modernliği anlamak, sosyolojinin ve sosyal teorisinin ana sorunlarından biridir. Bu metinde bir araya getirdiğim Gramsci, Parsons, Mills, Althusser, Foucault, Goffman ve Bauman, modernlik analizleriyle tanınan sosyal teorisyenlerdir.

Bu teorisyenlerden ilki olan Gramsci, modernliğe ve onun biçimlendirdiği modern topluma ve hayata eleştirel yaklaşmıştır. Gramsci, modernliği, onun temel dayanağı olan kapitalizmin yarattığı tahribatlar çerçevesinde okumuştur. Gramsci, kapitalizmin egemen sınıflar dışında kalan kitlelere ciddi zararlar verdiğini savunmuştur. Gramsci, "modern yaşamın insan kitlelerine saldıran ve onları umutsuzluğa iten sorunları"¹ üzerinde durmuştur. Gramsci, modern toplumda "proletarya insan aklının alabileceği en derin yoksulluk ve baskı uçurumuna itilmiştir"², demiştir.

¹ GRAMSCI, Antonio; **Komünist Partiye Doğru**, Derleyen ve Çeviren: Celal A. Kanat, Belge Yayınları, İstanbul, 1998, s. 59.

² A.g.e., s. 78.

Bu metinde ikinci sırada ele aldığım Parsons, modernlik üzerine kafa yormuş olan bir sosyal teorisyendir. Parsons, modernlik analizinde çok önemseddiği Max Weber'in sosyal rasyonelleşme kuramını dikkate almıştır. Parsons, modernliğe geçişi ve modern toplumlara dönük fikirlerini, Weber'in Batı rasyonalizmi açıklamasına dayandırmış³, modernlik karşısında karamsar bir duruş sergilemiştir.

Eserimde üçüncü sırada tahlil etmeye çalıştığım Mills, modernliğin şekillendirdiği dünyayı radikal bir biçimde eleştirmiştir. Mills, modern dünyaya karşı oldukça karamsar bir bakış açısına sahiptir. Mills, modern çağın ve toplumların huzursuzluklarla dolu olduğunu iddia etmiş, 1959 yılında yayımladığı *The Sociological Imagination* adlı eserinde, "günümüz için söz konusu olan, huzursuzluk ve ilgisizlik durumudur"⁴, şeklinde doğru bir belirleme yapmıştır. Mills, günümüz toplumlarında yabancılaştırmanın, huzursuzluğun ve kayıtsızlığın yaygınlaştığına dikkat çekmiştir.⁵ Mills, "günümüzde, insanlar özel yaşamlarının bir dizi kapanla dolu olduğunu hissetmekte"⁶, diye yazmıştır. Mills, modern dünyada bürokratik rasyonelliğin ve teknolojinin yüksek bir düzeye çıktığını, modern toplumda akılcılaştırmanın arttığını, akılcılaştırma ile insan aklı arasındaki çelişkinin çoğaldığını, akıl ile özgürlük arasında olacağı sanılan uyumun gerçekleşmediğini, kısaca dar kafalılığın ve gitgide kendini rasyonalize eden fakat aynı anda gitgide daha çok huzursuzlaşan bir insan tipinin yaygınlaştığını iddia etmiştir.⁷ Mills, modern insanın "mutlu robot" olduğunu ve modern toplumda yay-

³ HABERMAS, Jürgen; **İletişimsel Eylem Kuramı: 1. Cilt/Eylem Rasyonelliği ve Toplumsal Rasyonelleşme, 2. Cilt/İşlevselci Aklın Eleştirisi Üzerine**, Çeviren: Mustafa Tüzel, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2001, s. 733-734.

⁴ MILLS, C. W.; **Toplumbilimsel Düşün**, Çeviren: Ünsal Oskay, Der Yayınları, İstanbul, 2000, s. 26.

⁵ A.g.e., s. 29.

⁶ MILLS, C. Wright; **Sosyolojik Tahayyül**, Çeviren: Ömer Küçük, Hil Yayın, İstanbul, 2016, s. 13.

⁷ MILLS, **Toplumbilimsel Düşün**, s. 276-278.

gınlaşan akılcılığın özgürlüğe yaraşan bir akılcılaşma değil, özgürlüğü yok edici bir akılcılaşma olduğunu ifade etmiştir.⁸ Mills, modern dünyada bireyin kuşatıldığını ve hareket alanının daraltıldığını bildirmiştir. Kendi ifadesiyle “çağdaş insan bugün toplumda kendi dar sosyal çerçevesi içinde yaşamakta; ne bireysel olarak entelektüel yollarla, ne de kamu olarak eylem yoluyla bu dar çerçeveyi aşabilmektedir.”⁹

Mills, modern çağın bittiğini, modern sonrası çağa (postmodern döneme) girdiğimizi, postmodern tartışmaların yaygınlaştığı 1980’lerin sonundan tam otuz evvel dile getirmiştir. Bu bağlamda, Mills, 1950’lerin sonunda şu ilgi çekici belirlemeyi yapmıştır: “Bizler Modern Çağ dediğimiz çağın bitimini yaşıyoruz. Antik Çağın ardından, nasıl, Batılıların kendi açılarından *Karanlık Çağ* dedikleri birkaç yüzyıllık bir Doğuluların Çağı gelmişse, günümüzde de Modern Çağı, Modern Çağ sonrası dönem izlemeye başlamıştır.”¹⁰

Kitabımda dördüncü sırada tahlil etmeye çalıştığım Althusser, modern dünyayı kritik etmiştir. Althusser, kapitalizmin biçimlendirdiği modern toplumu (kapitalist toplumu), çelişkilerle dolu bir toplum olarak nitelemiştir. Althusser, kapitalist toplumun eşitsizlik ve adaletsizlik üzerine inşa edildiğini ileri sürmüştür. Althusser, kapitalist toplumun sömürü ilişkilerinin yaygınlaştığı bir toplum olduğuna dikkat çekmiştir. Althusser’e göre, “kapitalist üretim ilişkileri kapitalist sömürü ilişkileridir. Bu sömürü, ücret sınırları içinde benimsenmiş olan artı-değere el konulmasıyla uygulanır.”¹¹

Bu eserimde beşinci sırada analiz ettiğim Foucault, modernliğe eleştirel yaklaşmış ve modernliğin defolarını gözler

⁸ A.g.e., s. 280.

⁹ MILLS, C. Wright; **İktidar Seçkinleri**, Çeviren: Ünsal Oskay, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974, s. 451.

¹⁰ MILLS, **Toplumbilimsel Düşün**, s. 272.

¹¹ ALTHUSSER, Louis; **Yeniden-Üretim Üzerine**, Çeviren: A. Işık Ergüden, İthaki Yayınları, İstanbul, 2005, s. 70.

önüne serme noktasında ses getirmiş bir kuramcıdır. Foucault, "çağdaş liberal topluma kızgın ve ondan rahatsız"¹² olan bir sosyal teorisyendir. Foucault'nun eserlerinde ortak olan ana husus, modernliğin "hakikat rejimlerine" karşı temel bir düşmanlıktır.¹³ Foucault, modernliğin "ilerleme" fikrine meydan okumuş, modernliğin negatif yönlerine ve üstü örtülen defolu taraflarına dikkat çekmiştir. Peter Ives'in yerinde bir vurgusuyla, "Foucault'nun çalışmaları, moderniteye yönelik çok sayıda eleştiriye dillendirir ya da en azından, modern 'ilerleme'nin sıklıkla görmezden gelinen çok sayıda daha az pozitif yönünü ifşa eder."¹⁴ Çünkü Foucault'ya göre, modernlik ilerledikçe her türlü negatiflik, bilhassa da ırkçılık artmıştır. Foucault, modernlik ile ırkçılık arasındaki yakın ilişkiye işaret etmiştir. Başka bir deyişle, "Foucault modern devlet ile ırkçılık arasında karşılıklı bir bağlantı olduğunu ileri sürer; hatta modern toplumlarda ırkçılığın devletin öldürme olasılığının temel koşulu olduğunu iddia edecek kadar ileriye hile gider."¹⁵ Foucault, "ırkçılıktan geçmemiş hiçbir modern devlet işleyişi olmadığını"¹⁶ iddia etmiştir. Foucault, tıpkı Bauman gibi, Nazi devleti ve toplumu örneği üzerinden modernlik-ırkçılık ilişkisine vurgu yapmıştır. Foucault, Nazi devletinin ırkçı, kıyıcı ve intiharcı devlet olduğunu, Yahudilerle birlikte, Yahudilerin sim-

¹² BARTH, Lawrence; "Michel Foucault", Çeviren: Bengül Güngörmez, **Sosyolojik Düşüncede İz Bırakanlar** (iç.), Yayına Hazırlayan: Rob Stones, Türkçe Yayına Hazırlayan: Nihat Z. Erdoğan ve Ülgen Oskay, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2008, s. 299.

¹³ SANBONMATSU, John; **Postmodern Prens: Eleştirel Kuram, Sol Strateji ve Yeni Bir Siyasi Öznenin Oluşumu**, Çeviren: Emre Ergüven, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2007, s. 154.

¹⁴ IVES, Peter; **Gramsci'de Dil ve Hegemonya**, Çeviren: Ekrem Ekici, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2011, s. 217.

¹⁵ TAYLOR, Dianna; "Modernliğe Karşı Durmak: Irk ve Irkçılık Konularında Foucault ve Arendt", Çeviren: Erkal Ünal, **Cogito** (iç.), Sayı: 70-71, Yaz 2012, 3. Baskı, Mart 2018, s. 145.

¹⁶ FOUCAULT, Michel; **Toplumu Savunmak Gerekir**, Çeviren: Şehsuvar Aktaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 260.

gesi ve belirtisi olduğu bütün öteki ırkların ortadan kaldırılmasını istediğini belirtmiştir.¹⁷

Eserimde altıncı olarak ele aldığım Goffman, modernliğe ve onun ürünü olan modern topluma yönelik eleştirel bir tavır takınmıştır. Goffman, modern toplumun bireyleri kuşattığını ve bireyler üzerinde etkin bir denetim kurduğunu düşünmüştür. Goffman, *Tımarhaneler* adlı eserinde, modern toplumda "bütüncül kurumlar"ın ("total kurumlar"ın/"tam gözetim kurumları"nın) bireyin hayatının tüm veçhelerini aynı yerde ve aynı tek otorite altında idare ettiğini, aynı zamanda, bireyin günlük faaliyetlerinin bütün aşamalarını sıkı bir şekilde programladığını ayrıntılı olarak tahlil etmiştir.¹⁸

Kitabımda son sırada irdelediğim Bauman, modernliğe en sert eleştiri yapan sosyal teorisyenlerin başında gelir. Bauman, modernliğin kalesi olan Avrupa'dan/Batı'dan "emperyalizmin, sömürgeciliğin ve Avrupalı kibrinin orta yerinde dolaşan biz Avrupalılar"¹⁹, diye söz etmiştir. Bauman, Foucault'ya benzer bir biçimde, modernliği ırkçılık ve soykırım olarak yorumlamıştır. Bauman'a göre, modernlik, katliamlara sahne olmuştur. Modernliğin kıyımı, "yaratıcı" bir yıkımdır, tıpkı tasarlanan bir "bahçe"nin düzeni, güzelliği ve mükemmelliği için içindeki yabancı otların yok edilmesi gibi. Adolf Hitler için bu tasarım "ırkı temiz bir toplum" iken Vladimir İliç Lenin için ise bu "sınıfı temiz bir toplum"dur. Her ikisinde ortak olan mesele, asap bozucu ve ıstırap verici belirsizliklerden kurtulmuş, estetik anlamda hoşnutluk verici, saydam ve homojen bir toplum inşa etmektir. Dolayısıyla Bauman'a göre, modernlik, insanları daha zalim yapmamış, yalnızca zalim olmayan kişilerin zalim şeyler yapabildi-

¹⁷ A.g.e., s. 266.

¹⁸ GOFFMAN, Erving; **Tımarhaneler: Akıl Hastalarının ve Kapatılmış Diğer Kişilerin Toplumsal Durumu Üzerine Denemeler**, Çeviren: Ebru Arıcan, Heretik Yayınları, Ankara, 2015, s. 17-18.

¹⁹ BAUMAN, Zygmunt ve BORDONI, Carlo; **Kriz Hâli ve Devlet**, Çeviren: Yavuz Alogan, İthaki Yayınları, İstanbul, 2018, s. 157.

ği bir yol icat etmiştir.²⁰ Bauman, modernliği, Holocaust (Holokost), yani Yahudilerin topluca katledilmesi olarak okumuştur. Bauman, Holokost'u "modernliğin meşru ürünü"²¹, modern uygarlığın bir görünümü ve tarihsel eğilimi olarak yorumlamıştır.²²

İkinci olarak, Gramsci, Parsons, Mills, Althusser, Foucault, Goffman ve Bauman'ın üzerinde durdukları bir diğer ortak nokta, "iktidar"dır.²³ İktidarın doğasını, mantığını, toplum ve birey üzerindeki etkisini anlamak için söz konusu teorisyenlerin temel tezleri, önem arz etmektedir.

Gramsci, 20. yüzyılın başlarında kapitalist toplumdaki iktidar sorunu üzerine odaklanmıştır. Gramsci, çağımızın ilk iktidar teorisyenidir. Başka bir deyişle, "Gramsci 'kapitalist kârın kılcal kaynakları'ndan oluşan toplumsal sınıf kanallarına yönelik dikkati nedeniyle öncü bir kılcal iktidar teorisyeni olarak tanımlanabilir."²⁴ Gramsci'nin sosyal teorisinin kilit sözcüğü olan hegemonya, iktidar ile bağlantılıdır. Nitekim "Gramsci hegemonya kavramını Batı'daki burjuva ikti-

²⁰ BAUMAN, Zygmunt; **Parçalanmış Hayat: Postmodern Ahlâk Denemeleri**, Çeviren: İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 258.

²¹ BAUMAN, Zygmunt ve TESTER, Keith; **Zygmunt Bauman ile Söyleşiler**, Çeviren: Mesut Hazır, Heretik Yayınları, Ankara, 2017, s. 74.

²² BAUMAN, Zygmunt; **Modernite ve Holocaust**, Çeviren: Süha Sertabiboğlu, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 23.

²³ Mills, Foucault ve Goffman'ın "iktidar" konusundaki temel fikirleri ve onların iktidara ilişkin tezlerinin bir mukayesesi için şu makaleme bakılabilir: KIZILÇELİK, Sezgin; "Charles Wright Mills, Michel Foucault ve Erving Goffman'ın İktidara İlişkin Temel Tezlerinin Mukayesesi", **Social Sciences Studies Journal (SSSJournal)** (iç.), Vol: 4, Issue: 22, September 2018, s. 4229-4240.

²⁴ MORTON, Adam David; **Gramsci'yi Çözümlemek: Küresel Politik İktisatta Hegemonya ve Pasif Devrim**, Çeviren: Barış Baysal, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2011, s. 135.

darlarının yapısını ayrıntılı tahlil için kullanmıştır.”²⁵ Çünkü hegemonya, burjuva toplumunun (modern toplumun) nüvesinde yer almaktadır.²⁶

Parsons, iktidar sorununun temellerine fazla inmeden iktidarı çözümlemeye çalışmıştır. Parsons, “iktidar kavramı sosyal bilim ya da sosyolojide oturmamış bir kavramdır”²⁷, demiştir. İşte, bu yüzden, Mills’e göre, Parsons, sosyologların iktisadi ve siyasal kurumlarla, “iktidar” sorunuyla pek fazla ilgilenmelerine gerek olmadığını belirtmiştir.²⁸

Mills, ağırlıklı olarak, iktidar üzerine yoğunlaşmıştır. Mills, iktidar konusuna, “iktidar seçkinleri” çerçevesinde yaklaşmış, “toplumdaki seçkinlerin ne derecede iktidara sahip olduklarını ve ne derece iktidar icra ettiklerini anlamak istiyorsak, iktidarın biçimini, miktarını ve derecesini incelememiz gerekmektedir”²⁹, demiştir. Mills, iktidar seçkinlerinin siyasetten, ekonomik çevrelerden ve askerî üst çevrelerden gelen kimselerden oluştuğuna vurgu yapmıştır.³⁰ Mills, genel olarak, modern zamanlarda iktidarın değişen yapısına işaret etmiştir. Mills, Orta Çağ’da otoriteye dayanan iktidarın modern dünyada başka bir forma büründüğü bildirmiştir. İşte, bu bağlamda, Mills, şu kapsayıcı değerlendirmeyi yapmıştır: “Modern dünyamızda, bence unutulmaması gereken gerçek, iktidarın Orta Çağ’daki gibi otoriteye dayanmakta olmaması; yönetici durumundakilerin ellerindeki iktidarı uygulamak için bir takım haklılaştırmalara

²⁵ ANDERSON, Perry; **Gramsci: Hegemonya, Doğu-Batı Sorunu ve Strateji**, Çeviren: Tarık Günersel, Salyangoz Yayınları, İstanbul, 2007, s. 40.

²⁶ THOMAS, Peter D.; “Gramsci’de Diyalektik Hegemonya”, Çeviren: Rıdvan Caner, **felsefelogos** (iç.), Sayı: 48, 2013/1, s. 12.

²⁷ Parsons’tan aktaran; TEKELİOĞLU, Orhan; **Michel Foucault ve Sosyolojisi: Toplumsal Öznenin Yokoluşu ve “Ben”in Kuruluşu**, Çeviren: İbrahim Sirkeci, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1999, s. 123.

²⁸ MILLS, **Toplumbilimsel Düşün** s. 66.

²⁹ MILLS, **İktidar Seçkinleri**, s. 27.

³⁰ A.g.e., s. 384.

eskisi kadar muhtaç olmamalarıdır. Günümüzde alınan önemli kararların hiç değilse büyük kısmında –özellikle uluslararası nitelikte olanlarında- kitlelerin ‘ikna’ olunmasına ‘gerek’ duyulmamakta; işler oldu bittiye getirilmektedir. Üstelik, iktidar sahiplerinin istedikleri zaman kullanabilmeleri ve yararlanabilmeleri için hazır bekleyen ideolojilerin, çoğu kez, kullanılmasına bile gerek kalmamaktadır. İdeolojiler, genel olarak, iktidara karşıt olan ve toplumdaki iktidar yapısının savunduğu haklılaştırma ve değerlerin boş olduğunu etkili bir biçimde göstermeye başlayan hareketlerin ortaya çıkmasından sonra ve bu hareketlere cevap vermek gerektiğinde kullanılmaktadır. Birleşik Devletlerde, yeni bir yönetim ideolojisi arama ihtiyacı duyulmamaktadır; çünkü bu konuda yönetime karşıt ve etkin bir muhalefet oluşturulmamıştır.”³¹ Kısaca, Mills, bir “iktidar seçkini”nin birleşik ifadesine dayanan bir kurumsal siyasal iktidar teorisi geliştirmiştir.³²

Althusser, kapitalist sistemde iktidar meselesi üzerine kafa yormuştur. Althusser, iktidar sorununu tahlil ederken daha çok Gramsci ile polemige girmiştir. Althusser, Gramsci’nin hegemonya, kendisinin ise “devletin ideolojik aygıtları”nı (DİA) analiz ettiğini belirtmiştir. Bu hususta Althusser, şunları yazmıştır: “Gramsci asla devletin ideolojik aygıtlarından söz etmedi, ‘hegemonya aygıtı’ndan söz etti yalnız. ... Gramsci söz ettiği aygıtları etkileri ya da sonuçlarıyla, yani hegemonya ile ...tanımlar, oysa ben, DİA’ları ‘devindirici nedenleri’, yani ideoloji ile tanımlamaya çalışmıştım.”³³ Althusser, Gramsci’nin ideolojik hegemonya düşüncesini ken-

³¹ MILLS, *Toplumbilimsel Düşün*, s. 74.

³² BERBEROĞLU, Berch; *Klasik ve Çağdaş Sosyal Teoriye Giriş: Eleştirel Bir Perspektif*, Çeviren: Can Cemgil, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 126.

³³ ALTHUSSER, Louis; *Felsefi ve Siyasi Yazılar, Cilt 4: Kriz Yazıları: Althusser’den Sonra Louis Althusser*, Derleyen ve Yayına Hazırlayan: Oliver Corpet ve François Matheron, Çeviren: Alp Tümertekin, İthaki Yayınları, İstanbul, 2009, s. 193-194.

disinin “devletin ideolojik aygıtları” tahliline katarak konu üzerine eleştirel düşünceyi yeniden canlandırma çabalarında ciddi bir rol oynamıştır.³⁴

Bu metinde ele aldığım yedi sosyal teorisyen arasında iktidar konusu üzerinde en fazla duran, Foucault’dur. Foucault, “iktidar”ın genel ve incelikli stratejileriyle, mekanizmalarıyla yeterince incelenmediğini iddia etmiş³⁵, bu yüzden çözümlemelerinin merkezine “iktidar”ı yerleştirmiştir. Foucault, toplumu, tarihi, hakikati, bilgiyi, cinselliği, hapishaneyi vb. iktidar üzerinden tahlil etmiştir. Bu hususta, Foucault, şunları yazmıştır: “Farklı iktidar mekanizmalarının toplumuzda, bizim aramızda, içimizde ve dışımızda işleyiş tarzını belirtmeyi tercih ediyorum. Bedenlerimizin, gündelik davranışlarımızın, cinsel tavırlarımızın, arzumuzun, bilimsel ve teorik söylemlerimizin kendi aralarında ilişkili birçok iktidar sistemine nasıl bağlandığını bilmek istiyorum.”³⁶ Foucault, iktidarın “politik iktidarla” özdeşleştirilmesini ve iktidar analizinin “devlet kurumlarına yoğunlaşmasını” sorgulamıştır.³⁷ Foucault, iktidarı şu şekilde izah etmiştir: “Elbette, iktidar benim için –sanırım bu açık- bir madde, bir akışkan, metafizik bir makam ya da bunun gibi bir şey değildir. İktidarın ilişkilerden ve insanlar arasındaki güç ilişkilerinden ibaret olduğunu düşünüyorum.”³⁸ Foucault, iktidarın kaynağını, neliğini ve hangi alanlarda etkin olduğunu detaylı bir biçimde çözümlemiştir. Kendi ifadesiyle, “iktidar

³⁴ BERBEROĞLU, Klasik ve Çağdaş Sosyal Teoriye Giriş: Eleştirel Bir Perspektif, s. 141.

³⁵ FOUCAULT, Michel; Seçme Yazılar 4: İktidarın Gözü, Çeviren: Işık Ergüden, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2003, s. 35.

³⁶ FOUCAULT, Michel; Seçme Yazılar 1: Entelektüelin Siyasi İşlevi, Çeviren: Işık Ergüden, Osman Akınhay ve Ferda Keskin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 187.

³⁷ LEMKE, Thomas; Foucault, Yönetimsellik ve Devlet, Çeviren: Utku Özmağas, Pharmakon Yayınevi, Ankara, 2015, s. 15.

³⁸ FOUCAULT, Michel; Hermenötüğün Kökeni: Kendilik Hakkında-Dartmouth Konferansları, 1980, Çeviren: Şule Çiltaş Solmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2017, s. 105.

nereden geliyor, nereye gidiyor' diye değil, 'İktidar nereden geçiyor, bu nasıl meydana geliyor, tüm iktidar ilişkileri nelerdir, toplumumuzda uygulanan belli başlı iktidar ilişkilerinin bazılarını nasıl tarif edebiliriz?' diye sormak gerekir. Demek ki iktidarı hükümet anlamında, devlet anlamında kullanmıyorum. Şunu diyorum: Farklı kişiler arasından, bir aileden, bir üniversiteden, bir kıışladan, bir hastaneden, bir tıbbi muayenahaneden geçen iktidar ilişkileri vardır."³⁹

Goffman, bireylerin hayatını biçimlendiren iktidar mekanizması olarak sosyal kurumlara vurgu yapmıştır. Başka bir deyişle, Goffman, "iktidar"ın temel birimleri olarak sosyal kurumlara yoğunlaşmıştır. Goffman, iktidarı sosyal kurumlar, özellikle de "bütüncül kurumlar" çerçevesinde ele almıştır. Goffman, sosyal kurumların birer iktidar aracı olduğunu belirtmiş, onların baskıcı ve kısıtlayıcı yönlerine odaklanmıştır.⁴⁰

Bauman ise, iktidar analizinde, Jeremy Bentham'ın icat ettiği ve Foucault'nun modern topluma uyarladığı panoptikon görüşünü önemsemiştir.⁴¹ Panoptikonun maksadı, toplumda disiplini sağlamak ve insanların davranışlarını tek bir kalıba sokmaktır.⁴² Bauman, günümüzde, panoptikonun başat olduğu "katı modernlik"ten "post-panoptiğin" yaygınlaştığı "akışkan modernliğe" geçildiğini vurgulamıştır. Kendi ifadesiyle, "modernite tarihinin günümüzdeki durumuyla ilgili başka neler söylenirse söylensin, hepsinden de önce, *post-panoptik*'tir. Panoptikon'da önemli olan, yönetenlerin her daim 'bizzat' kontrol kulesinde veya yakınlarında olmalarıydı. Post-panoptik iktidar ilişkilerinde önemli olan ise,

³⁹ FOUCAULT, *Seçme Yazılar 1: Entelektüelin Siyasi İşlevi*, s. 233-234.

⁴⁰ KIZILÇELİK, "Charles Wright Mills, Michel Foucault ve Erving Goffman'ın İktidara İlişkin Temel Tezlerinin Mukayesesi", s. 4235-4236.

⁴¹ BAUMAN, Zygmunt; *Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları*, Çeviren: Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 58.

⁴² A.g.e., s. 60.

ilişkide daha az hareket serbestisi olan tarafın kaderinin belirlendiği kumanda tablosunun başındaki insanların istedikleri zaman yerlerini terk ederek kimsenin ulaşamayacağı kadar uzağa gidebilme özgürlüklerinin olmasıdır."⁴³ Bauman, "katı modernlik"ten "akışkan modernliğe" geçiş sürecinde gözetimin de akışkan hale geldiğini vurgulamıştır.⁴⁴ Kısaca, Bauman, modern toplumda panoptik iktidar ilişkilerinin, akışkan modernlikte ise post-panoptik iktidar ilişkilerinin yaygın olduğuna dikkat çekmiştir.

Üçüncü olarak, Gramsci, Parsons, Mills, Althusser, Foucault, Goffman ve Bauman adlı anahtar düşünce ustalarının teorik duruşlarında bazı noktalarda benzerlikler bulunmaktadır. Bu çerçevede, Parsons ile Mills'in, Gramsci ile Foucault'nun, Gramsci ile Althusser'in, Foucault ile Goffman'ın ve Bauman ile Foucault'nun sosyal teorileri arasında bir diyalog olduğu kadar bir gerilim de vardır.

Mills, Parsons'ın sosyal sistem teorisini eleştirisini yaparak kendi teorisini inşa etmiştir. Mills, Parsons'ın ve Amerikan sosyolojisindeki⁴⁵ işlevselciliğin en eski ve en güçlü eleştirmelerinden birisi konumunda bulunmaktadır.⁴⁶ Mills, Parsons'ın sosyolojisini radikal bir biçimde eleştirmiştir. Mills, Parsons'ın *The Social System* adlı yapıtının %50'sinin "laf kalabalığı", %40'nın ünlü bir sosyoloji kitabı olduğunu, %10'nun ise çok bulanık bir görüntü içinde de olsa ideolojik

⁴³ BAUMAN, Zygmunt; **Akışkan Modernite**, Çeviren: Sinan Okan Çavuş, Can Sanat Yayınları A.Ş., İstanbul, 2017, s. 35.

⁴⁴ BAUMAN, Zygmunt ve LYON, David; **Akışkan Gözetim**, Çeviren: Elçin Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2013, s. 7.

⁴⁵ Mills, Amerikan sosyolojisini her açıdan eleştirmiştir. Mills, "hâkim olan akademik pozisyon nedeniyle, Amerikan sosyolojisindeki sistematik teorileştirme, araştırma için değil öğrenciler için ders kitapları yazma yolunu izlemektedir", demiştir (MILLS, C. Wright; **Bilgi, Sosyoloji ve Bilgi Sosyolojisi Üzerine**, Derleyen ve Çeviren: Vefa Saygın Ögütler, Paragraf Yayınevi, Ankara, 2005, s. 45).

⁴⁶ BERBEROĞLU, **Klasik ve Çağdaş Sosyal Teoriye Giriş: Eleştirel Bir Perspektif**, s. 125.

nitelikte bir metin olduğunu iddia etmiştir.⁴⁷ Mills, 1950'lerin muhafazakâr ortamında Parsons'ın ve Amerikan sosyolojisinin ana teorisi olan işlevselciliğin savunduğu temel varsayımlara meydan okumuştur. Mills, statükoyu rasyonelleştirmekte ve böylece mevcut Amerikan düzenini desteklemekte ve toplumdaki eşitsiz iktidar ilişkilerini pekiştirmekte ciddi bir rol oynayan Parsons'ın işlevselciliğine karşı bütün gücüyle saldırmıştır.⁴⁸ Ancak hemen belirtelim ki, Parsons da, Mills'i eleştirmiştir. Parsons, özellikle de Mills'in iktidar seçkinlerine dair görüşlerine eleştiriler yöneltmiştir.⁴⁹

Foucault'nun iktidara dönük argümanları, belirli ölçüde Gramsci'nin fikirleriyle örtüşmektedir. Daha açık bir deyişle, "Foucault ve Gramsci, iktidar ve iktidar operasyonları konularındaki görüşlerindeki benzerlik nedeniyle sıklıkla karşılaştırılırlar. Her ikisi de, iktidarı, genellikle, sözcüğün tam anlamıyla, siyasi olmayan alanlar içerisinde karmaşık biçimlerde iş gören bir şey olarak görürler. Onlara göre, iktidar operasyonları olarak siyaset, yalnızca hükümetler, seçimler, hatta polis ve ordu ile ilgili bir şey değildir. Siyaset, daha ziyade, okula giden, roman okuyan ya da doktora görünen herkesin gündelik yaşamında ortaya çıkan bir şeydir. İktidarın en can alıcı operasyonları mikro ve moleküler düzeylerde gerçekleşir."⁵⁰ Bunun yanı sıra, Gramsci, tarihsel özne olarak insanların büyük bir çoğunluğunu, yani "müttefik" sınıflarla beraber işçi sınıfını, Foucault ise tarihsel özne ola-

⁴⁷ MILLS, *Toplumbilimsel Düşün*, s. 86.

⁴⁸ BERBEROĞLU, *Klasik ve Çağdaş Sosyal Teoriye Giriş: Eleştirel Bir Perspektif*, s. 125-126.

⁴⁹ GOULDNER, Alvin W.; *Batı Sosyolojisinin Yaklaşan Krizi*, Çeviren: Mesut Şenol, Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, Sakarya, 2015, s. 417.

⁵⁰ IVES, *Gramsci'de Dil ve Hegemonya*, s. 222.

rak boyunduruk altına alınmış, yani marjinalleştirilmiş, dışlanmış kişi ve grupları esas almıştır.⁵¹

Beri yandan Althusser, Foucault'nun eserlerinden övgüyle söz etmiş, özellikle de "deliliğin tarihi" ya da "klinik tıbbın doğuşu" konusundaki dikkate değer incelemelerinin okunmasını önermiştir.⁵² Althusser ile Foucault'nun teorileri arasında önemli benzerlikler bulunmaktadır. "Althusser ideolojinin sadece işçi sınıfının üzerindeki etkileriyle ilgilenirken, Foucault tutuklular, eşcinseller, deliler ve hastalar gibi değişik toplumsal grupları araştırır."⁵³ Hem Althusser hem de Foucault, çağdaş toplumdaki tarihsel olarak yapılanmış tahakküm biçimlerinden söz etmişler ve baskı yöntemlerine karşı çıkmışlardır.⁵⁴ Bu noktada "Althusser'in toplumun denetiminde en etkili araçların başında saydığı ideolojik aygıtlar, Foucault'da iktidarın kurumlar aracılığıyla süreklilik kazanması noktasındaki tezlerle uyum içindedir."⁵⁵ Ayrıca Althusser ile Foucault arasındaki temel benzerlik, ikisinin de anti-hümanist (karşı-insancılık) yaklaşımına sahip olmalarıdır. Althusser ve Foucault, hümanizme (insancılığa) büyük bir yanılgı olarak bakmışlardır. Diğer yandan, Foucault'nun panoptikon düşüncesi bazı yönlerden Althusser'in ideoloji görüşüne benzemektedir.⁵⁶

⁵¹ SANBONMATSU, **Postmodern Prens: Eleştirel Kuram, Sol Strateji ve Yeni Bir Siyasi Öznenin Oluşumu**, s. 184.

⁵² ALTHUSSER, Louis; **Kapital'i Okumak**, Çeviren: Celal A. Kanat, Belge Yayınları, İstanbul, 1995, s. 71 ve 145.

⁵³ POSTER, Mark; **Foucault, Marksizm ve Tarih**, Çeviren: Feride Güder, Otonom Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 53.

⁵⁴ RESCH, Robert Paul; **Althusser ve Yeni Marksist Toplumsal Kuram**, Çeviren: Feyyaz Şahin, Pales Yayınları, İstanbul, 2014, s. 248-249.

⁵⁵ SAYGIN, Tuncay; "Louis Althusser", **1900'den Günümüze Büyük Düşünürler, İkinci Cilt** (iç.), Editör: Çetin Veysal, Etik Yayınları, İstanbul, 2010, s. 582.

⁵⁶ SARUP, Madan; **Post-Yapısalcılık ve Postmodernizm**, Çeviren: A. Bâki Güçlü, Ark Yayınevi, Ankara, 1995, s. 95-96.

Goffman, iktidar sorunu tahlilinde tıpkı Foucault'un gibi, modern dünyada ön plana çıkan gözetleme ve kapatma kurumlarına yoğunlaşmıştır. Ali Akay'ın deyişiyle, "kapatılma mekânları ve kurumları, dışlanma mekanizmaları Foucault için olduğu kadar Goffman için de önemlidir."⁵⁷ Foucault, fabrikaları, hapishaneleri, hastaneleri, okulları ve kışlaları, "kapatma" kurumları olarak adlandırmıştır.⁵⁸ Foucault, psikiyatri klinikleri, hastaneler, hapishaneler ve okullar gibi çeşitli kurumların bireyleri modern özneler olma konusunda disipline sokan bilgi yığınlarını nasıl ürettiklerini incelemiştir.⁵⁹ Foucault, özünde aynı işleyiş ilkelerine ve modellerine itaat eden kurumları; okullar, yetimhaneler ve yetiştirme yurtları gibi pedagojik kurumları; hapishane, ıslahevi ve çocuk ıslahevi gibi ıslah edici kurumları; hastane ve psikiyatri hastanesi gibi kurumları, kısacası, Amerikalıların "sığınaklar" diye adlandırdığı ve Goffman'ın analiz ettiği şeyi, hem ıslah edici hem de tedavi edici kurumlar olarak nitelemiştir.⁶⁰ Foucault, günümüzde söz konusu kurumların amacının bireyleri dışlamak değil, sabitlemek olduğunu ileri sürmüştür. Örneğin, okul, bireyleri kapatırken dışlamaz. Okul, bireyleri bir bilgi aktarım aygıtına bağlar. Psikiyatri hastanesi, bireyleri dışlamaz. Psikiyatri hastanesi, bireyleri bir ıslah aygıtına ve normalleştirme aygıtına bağlar. ıslahevi ya da hapishane de aynı şeyi yapar.⁶¹

⁵⁷ AKAY, Ali; "Önsöz", Orhan Tekelioğlu, **Michel Foucault ve Sosyolojisi: Toplumsal Öznenin Yokoluşu ve "Ben"in Kuruluşu** (iç.), Çeviren: İbrahim Sirkeci, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1999, s. 11.

⁵⁸ BİDET, Jacques; **Foucault'yu Marx'la Okumak**, Çeviren: Zehra Cunillera, Metis Yayınları, İstanbul, 2016, s. 59.

⁵⁹ HITCHCOCK, Louise A.; **Kuramlar ve Kuramcılar: Çağdaş Düşüncede Antik Edebiyat**, Çeviren: Seda Pekşen, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 201.

⁶⁰ FOUCAULT, Michel; **Seçme Yazılar 3: Büyük Kapatılma**, Çeviren: Işık Ergüden ve Ferda Keskin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 243.

⁶¹ A.g.e., s. 245.

Ancak hemen belirtelim ki, Foucault, insan hayatını ve düşüncesini hapseden kapatılmaları keşif ve tarif etmedeki keskin kabiliyeti diğer çağdaş sosyal teorisyenlerin hiçbirinde yoktur. Çünkü Foucault, oldukça kapsamlı bir biçimde Akıl Çağı'nda delilerin kapatılması, tımarhanedeki hastaların çocuk statüsüne mahkûm edilmesi, mahkûmların cezaevlerine tıklılması, insan bilimlerinde düşüncenin tutsak edilmesi ve insan kimliğinin cinsel kendilik hücrelerine hapsedilmesi, yani kapatılma takımadalarında yaşamaya mahkûm edilen insanları incelemiştir.⁶²

Goffman, bireyi toplumdan koparan ve kuşatan bütüncül kurumlar, bilhassa da akıl hastaneleriyle ilgilenmiş, hapis-hane ve akıl hastanesi gibi bütüncül kurumlarda "kapatılmış kişinin dünyası" üzerine odaklanmıştır.⁶³ Goffman, tıpkı Foucault gibi, bir bütüncül kurum olarak daha çok akıl hastaneleri üzerine odaklanmıştır. Goffman'ın deyişiyle, "akıl hastaneleri gibi kurumlar, kapatılmış kişinin, hayatının tüm aşamalarını, dış dünyadan benzer şekilde koparılmış diğer kişilerle birlikte bir binada yaşaması itibariyle 'total' kurumlardır."⁶⁴

Goffman, bireyin toplum tarafından kontrol edildiğini ve onun her şeyinin kayıt altına alındığını belirtmiştir. Goffman'a göre, "birey, her zaman kayıt altına alınabilecek bir varlıktır- ona mahsus bir sicil defteri her zaman olacaktır."⁶⁵ Diğer yandan Goffman, toplumun birey üzerindeki kudretinin damgalama sürecinde belirgin bir şekilde karşımıza çıktığını ifade etmiştir. Goffman, damganın toplum tarafın-

⁶² BERNAUER, James W.; **Foucault'nun Özgürlük Serüveni: Bir Düşünce Etiğine Doğru**, Çeviren: İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 30.

⁶³ GOFFMAN, **Tımarhaneler: Akıl Hastalarının ve Kapatılmış Diğer Kişilerin Toplumsal Durumu Üzerine Denemeler**, s. 11.

⁶⁴ *A.g.e.*, s. 215.

⁶⁵ GOFFMAN, Erving; **Damga: Örselenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar**, Çeviren: Ş. Geniş, L. Ünsaldı ve S. N. Ağırnaslı, Heretik Yayınları, Ankara, 2014, s. 102.

dan üretildiğini iddia etmiştir. Goffman, damgalı kişinin kendisine tatbik ettiği bazı kimlik kriterlerini içerisinde yaşadığı toplumdan edindiğine dikkat çekmiştir.⁶⁶ Kısaca, Goffman, bireylerin diğer bireyler ve toplum tarafından damgalanmaları sorununa kafa yormuştur.⁶⁷

“Düzen problemine” amansız vurgusuyla ön plana çıkan Parsons’ın sosyolojisine, Parsonsçı ve post-Parsonsçı Amerikan sosyolojisine hiç ilgi duymamış olan Bauman⁶⁸ ise, modern toplumdaki iktidar sorununa yoğunlaşmıştır. Bauman’a göre, modernliği inşa eden iktidar, bahçıvan modeli üzerine kurulmuştur.⁶⁹ Bauman, modern devletin arındırma faaliyetiyle ve temizlik emeliyle meşgul olduğunu iddia etmiştir.⁷⁰ Bu bağlamda, Bauman, şöyle demiştir: “Modern devlet bahçeci bir devlettir. Benimsediği duruş bahçecilik duruşuydu. Nüfusun (yabani, terbiye edilmemiş) durumunu gayri meşru sayıp, var olan yeniden üretim ve özdengeleme mekanizmalarını elden çıkardı. Bunların yerine, değişimi, rasyonel tasarımın öngördüğü istikamete yöneltmek amacıyla inşa edilen mekanizmaları yerleştirdi. Akıl yüksek ve sorgulanamaz otoritesince yönetildiği varsayılan bu tasarım, günün gerçekliğini değerlendirme ölçütlerini sundu. Bu ölçütlere göre, nüfusu ikiye böldü: Beslenecek ve özenle çoğaltılacak faydalı bitkiler ve yok edilecek ya da kökünden sökülecek yabani otlar. Bu ölçütlere göre, (bahçıvanın tasa-

⁶⁶ A.g.e., s. 154.

⁶⁷ GOFFMAN, Erving; **Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity**, A Touchstone Book, Simon & Schuster Inc, New York, 1986.

⁶⁸ TESTER, Keith; “Giriş”, Zygmunt Bauman ve Keith Tester, **Zygmunt Bauman ile Söyleşiler** (iç.), Çeviren: Mesut Hazır, Heretik Yayınları, Ankara, 2017, s. 22.

⁶⁹ BAUMAN, Zygmunt; **Yasa Koyucular ile Yorumcular: Modernite, Postmodernite ve Entelektüeller Üzerine**, Çeviren: Kemal Atakay, Metis Yayınları, İstanbul, 1996, s. 66.

⁷⁰ BAUMAN, Zygmunt; **Etğın Tüketiciler Dünyasında Bir Şansı Var mı?**, Çeviren: Funda Çoban ve İnci Katırcı, De Ki Basım Yayım Ltd. Şti, Ankara, 2010, s. 72.

rımınca belirlenen) faydalı bitkilerin gereksinimleri el üstünde tutuldu, yabancı ot ilan edilenlerse yok sayıldı.”⁷¹

Sonuç olarak, çağdaş sosyal teori alanı büyük bir deniz gibidir. O denizde çok sayıda sosyal teorisyen vardır. Bunlardan kimisi (Parsons gibi) denizin yüzeyinde yüzerler kimisi (Foucault ya da Goffman gibi) daha derinlere dalarlar. Ben de bu eserimde bu devasa denizde yüzen bazı sosyal teorisyenlere (Gramsci, Parsons, Mills, Althusser, Foucault, Goffman ve Bauman’a) doğru kulaç atacağım. İnsanlığın manzarasını daha iyi görebilmek için bazen denizin derinliklerine bazen de kıyılara doğru yol alacağım. Althusser’in nefis deyişiyle, “işte denizdeyiz: ve açıklarda. Ama birdenbire değil, yavaş yavaş ve yeni sulara ilerleyerek. Aldığımız yolu ölçüp, nereden gelip nereye gittiğimizi bilmek için durumumuzu saptamanın zamanıdır.”⁷²

Sezgin Kızılçelik
Malatya, 15 Ekim 2018.

⁷¹ BAUMAN, Zygmunt; **Modernlik ve Müphemlik**, Çeviren: İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2003, s. 34.

⁷² ALTHUSSER, Louis; **Felsefe ve Bilim Adamlarının Kendiliğinden Felsefesi**, Çeviren: Ömür Sezgin, V Yayınları, Ankara, 1990, s. 86.

BİRİNCİ BÖLÜM

ANTONIO GRAMSCI

“Sosyolojinin yükselişi, siyaset bilimi ve sanatı anlayışının XIX. yüzyılda (daha doğrusu, evrimci ve pozitivist öğretilerin bu yüzyılın ikinci yarısında yükselmesiyle) gerçekleşen gerilemesiyle ilintilidir. Sosyolojide gerçek öneme sahip olan her şey siyaset biliminden başka bir şey değildir. ... sosyolojinin gerçek sorunlarının, siyaset bilimi sorunlarından başka bir şey olmadığı açıktır” (Antonio GRAMSCI, **Modern Prens**, s. 143-144).

“Bir ideoloji kavramı olarak kullanılan hegemonya terimi, iktidarı elde etmek ve bırakmak istemeyen *her toplumsal grubun sahip olması gereken dünya görüşünü tanımlamanın bir yolu* olarak ortaya çıkar” (Paul RANSOME, **Antonio Gramsci: Yeni Bir Giriş**, s. 171).

“Gramsci’nin hegemonya teorisi, sınıf mücadelesinde siyaset ve ideolojinin (üstyapı) aktif rolünü anlatmayı hedefledi. Kapitalizmde siyasi tahakkümün ekonomik sömürden ayrı olduğunu savundu” (Mark POSTER, **Foucault, Marksizm ve Tarih**, s. 34).

“Burjuvalar işçi sınıfına derin bir nefret duyarlar, işçi sınıfının hiçbir şey yaratamayacağı kanısındadırlar, ahlak ve kafa bakımından kendilerinden aşağı bir zavallı yoksullar bütünü, yalnızca karınlarını doldurmak, sevişmek, kafayı çekip sızmakla ilgilenen bir yabaniler güruhu olarak kabul ederler; burjuvalar işçi kitlelerin yalnızca fiziksel gücünden hoşlanır ve kaygılanırlar” (Antonio GRAMSCI, **İtalya’da İşçi Konseyleri Deneyimi**, s. 145).

“Burjuva sınıf ‘doymuş’tur: yalnız yayılmakta artık daha başarısız olmakla kalmaz, ama

dağılır da” (Antonio GRAMSCI, **Hapishane Defterleri: Tarih, Politika, Felsefe ve Kültür Sorunları Üzerine Seçme Metinler**, s. 182).

“Elbette liberaller ‘gece bekçisi devlet’ten yadırlar” (Antonio GRAMSCI, **Hapishane Defterleri: Tarih, Politika, Felsefe ve Kültür Sorunları Üzerine Seçme Metinler**, s. 185).

“Devlet=politik toplum + sivil toplum, yani zorlamayla güçlendirilmiş hegemonyadır” (Antonio GRAMSCI, **Hapishane Defterleri: Tarih, Politika, Felsefe ve Kültür Sorunları Üzerine Seçme Metinler**, s. 186).

“...hegemonya siyasidir fakat her şeyden önce iktisadidir” (Antonio GRAMSCI, **Hapishane Defterleri**, Cilt 2, s. 202).

“Gramsci’ye göre bir sınıf devlet iktidarını almaz, devlet haline gelir” (Ernesto LACLAU ve Chantal MOUFFE, **Hegemonya ve Sosyalist Strateji: Radikal Demokratik Bir Politikaya Doğru**, s. 120).

“Marx ile Engels’in araştırmalarını devam ettirmek için kim gerçekten çaba göstermiştir? Aklıma sadece Gramsci geliyor” (Althusser’dan aktaran; Peter D. THOMAS, **Gramsci Çağı: Felsefe - Hegemonya - Marksizm**, s. 27).

“Gramsci’yi okurken onun bir eylem adamı ve kapitalist toplumu kökünden değiştirecek bir devrimi arzulayan biri olduğunun akıldan çıkarılmaması gerekir” (Kate CREHAN, **Gramsci - Kültür - Antropoloji**, s. 107).

“Gramsci hakkında konuşmak pek rahat bir iş değildir; o dehşet verici koşullarda çalışıyor ve kullandığı deyimlerde faşist rejimin kendisine uyguladığı sansürün baskısını hesaba katmak zorunda kalıyordu” (Louis ALTHUSSER, **Felsefede Marksist Olmak**, s. 206).

1.1. Gramsci’nin Entelektüel Portresi

Antonio Gramsci, sosyal bilimlerde, özellikle de sosyolojide ön planda olan sosyal teorisyenlerden biridir. Gramsci,

çağımızın en kayda değer sosyal teorisyenleri arasındadır. Gramsci, kendi döneminden ziyade günümüzde daha etkili hale gelmiştir. Kapitalist toplumların çelişkileri, sıkıntıları, arızaları ve defoları görünür hale geldikçe kapitalizmin en radikal eleştirmenlerinden olan ve çok yönlü bir düşünür olarak tanınan Gramsci de önemli hale gelmiştir. Gramsci'nin ilgi alanı oldukça geniştir. Gramsci, felsefe, sosyoloji, iktisat, edebiyat, siyaset bilimi ve antropoloji sahasında tanınan bir teorisyendir. Başka bir deyişle, "Gramsci'nin çalışması günümüzde tarih, toplumbilim, antropoloji, edebiyat incelemeleri, uluslararası ilişkiler ve siyasal kuram gibi çok çeşitli alanlarda önemli bir referans noktası oluşturur."¹

Gramsci, Marxist teori tartışmalarında adından sıkça söz edilen bir kuramcıdır. Gramsci, Marxist teoride iktisadi etken/altyapıya aşırı vurgu yapan klasik Marxistlerden farklı bir yerde durmaktadır. Gramsci üzerine yazan bazı kuramcılar (özellikle de Perry Anderson gibi) belirttikleri gibi, Gramsci, ekonomik alanının (altyapının) yanı sıra özellikle kültürel alana (üstyapıya) dikkatleri çeken, yani Ortodoks Marxistlere eleştirel yaklaşan Marxist anlayışın ("Batı Marxizmi"nin²) ciddi simalarından ve kurucularından biri-

¹ THOMAS, Peter D.; **Gramsci Çağı: Felsefe - Hegemonya - Marksizm**, Çeviren: İlker Akçay ve Ekrem Ekici, Dipnot Yayınları, Ankara, 2013, s. 13.

² Batı Marxizmi, "Hegelci Marxizm" ile eşit görülür (JAY, Martin; **Marxism and Totality: The Adventures of a Concept from Lukács to Habermas**, University of California Press, Berkeley, 1984, s. 2-3). Yani Batı Marxizmi, genel olarak, 1920'lerde belirginleşen, 1960'larda büyük bir etkiye sahip olan Karl Korsch, György Lukács, Antonio Gramsci ve Eleştirel Teorisyenlerin bazı üyelerinin (Max Horkheimer, Theodor W. Adorno ve Herbert Marcuse) çalışmalarında kaynağını bulan bir düşünce hareketidir [BOTTOMORE, Tom; **Frankfurt Okulu (Eleştirel Kuram)**, Çeviren: Ahmet Çiğdem, Ara Yayıncılık, İstanbul, 1989, s. 11). Batı Marxizmi, bir bütün olarak, Karl Marx'ın kendi gelişme yolunu çelişik bir biçimde tersine çevirmiştir. Tarihsel materyalizmin kurucusu konu-

dir.³ Hatta "Gramsci Batılı Marksistlerin en büyüğüdür."⁴ Bunu Batı Marxizminin etkili isimlerinden György Lukács da ifade etmiştir. Lukacs, "Gramsci, aramızda (G. Lukacs, K. Korsch, Gramsci) iyi olandı"⁵, demiştir. İşte, bu bağlamda, Jacques Texier, Gramsci'yi "üstyapılar teorisyeni"⁶ olarak tanımlamıştır.

Diğer yandan Gramsci'yi dogmatik bir otorite olarak değil, bir **düşünür** olarak görmek gerekir.⁷ Gramsci, "siyasal praksisin filozofudur."⁸ Gramsci, "insanlık abidesi", "demokratik filozof", "teori ve pratik birliğinin eşsiz ustası" ve

mundaki Marx, zamanla felsefeden uzaklaşıp ilk önce siyasete sonra da düşüncesinin merkezi olarak ekonomiye yönelmiştir. Marx, gençliğinde uğraştığı günlük konuları olgunluk döneminde ikinci sıraya itmiştir. Geleneğin 1920'den sonra ortaya çıkan ana temsilcileri ise, "olgun" Marx'ın en çok ilgilendiği sorunları aynı biçimde ikinci sıraya atıp ekonomiye ve siyasete sırt çevirerek felsefeye yönelmişlerdir (ANDERSON, Perry; **Batı Marksizmi Üzerine Düşünceler**, Çeviren: Bülent Aksoy, Birikim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 89).

³ ANDERSON, **Batı Marksizmi Üzerine Düşünceler**, s. 55; LÖWY, Michael; **Dünyayı Değiştirmek Üzerine: Karl Marx'tan Walter Benjamin'e Siyaset Felsefesi Denemeleri**, Çeviren: Yavuz Alogan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 138.

⁴ NAIRN, Tom; "Kambur Antonu", **Gramsci'ye Farklı Yaklaşımlar** (iç.), Derleyen: Anne Showstack Sassoon, Çeviren: Mustafa Kemal Coşkun ve Diğerleri, Dipnot Yayınları, Ankara, 2012, s. 165.

⁵ Lukacs'tan aktaran; YILDIRIM, Selahattin; **Gramsci'yi Okumak**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s. 58.

⁶ BOBBIO, Norberto ve TEXIER, Jacques; **Gramsci ve Sivil Toplum**, Çeviren: Arda İpek ve Kenan Somer, Savaş Yayınları, Ankara, 1982, s. 45.

⁷ HOBBSBAWM, Eric J.; "Gramsci ve Marksist Politik Teori", **Gramsci'ye Farklı Yaklaşımlar** (iç.), Derleyen: Anne Showstack Sassoon, Çeviren: Mustafa Kemal Coşkun ve Diğerleri, Dipnot Yayınları, Ankara, 2012, s. 16.

⁸ HOBBSBAWM, Eric; "Önsöz", Antonio Gramsci, **Gramsci Kitabı: Seçme Yazılar 1916-1935** (iç.), Hazırlayan: David Forgacs, Çeviren: İbrahim Yıldız, Dipnot Yayınları, Ankara, 2010, s. 16.

“geçmişteki gelecek” şeklinde tanımlanmıştır.⁹ Gramsci, özgün bir sosyal teorisyendir. Gramsci, “eşitsiz gelişme”nin bir siyasal stratejistidir.¹⁰ Gramsci, çağımızın entelektüel iklimine damgasını vurmuş, modern dünyaya yön veren düşünce ustaları arasında en tanınır anahtar düşünürlerden biri haline gelmiştir.

Gramsci, 22 Ocak 1891’de İtalya’daki Sardinia adasında-ki Alex’te doğmuştur.¹¹ Gramsci’nin hayata başladığı Sardinia, İtalya’nın en fakir bölgelerindendir. Sardinia, aynı zamanda, kendi güçlü kültürel kimliğine sahip bir yerdir.¹² Gramsci, hayatının büyük bir bölümünü yoksulluk ve fiziksel sağlık bozukluğu içinde geçirmiştir.¹³ Gramsci, engelliydi ve boyu yaklaşık olarak 132 cm idi.¹⁴ Gramsci, dört yaşındayken bir düşme sonucu kambur olmuştur. Ciddi kanamalar geçirmiş ve doktorlar kısa sürede öleceğini söylemiştir.¹⁵

⁹ YILDIRIM, Gramsci’yi Okumak, s. 7.

¹⁰ LACLAU, Ernesto ve MOUFFE, Chantal; **Hegemonya ve Sosyalist Strateji: Radikal Demokratik Bir Politikaya Doğru**, Çeviren: Ahmet Kardam, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 115.

¹¹ IVES, Peter; **Gramsci’de Dil ve Hegemonya**, Çeviren: Ekrem Ekici, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2011, s. 63.

¹² MONASTA, Attilio; “Antonio Gramsci: Mesaj ve İmgeler”, **Gramsci ve Eğitim** (iç.), Editör: Carmel Borg, Joseph A. Buttigieg ve Peter Mayo, Yayına Hazırlayan: Hakan Tanıttıran, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2011, s. 107.

¹³ SANBONMATSU, John; **Postmodern Prens: Eleştirel Kuram, Sol Strateji ve Yeni Bir Siyasi Öznenin Oluşumu**, Çeviren: Emre Ergüven, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2007, s. 180.

¹⁴ MAYO, Peter; **Gramsci, Freire ve Yetişkin Eğitimi: Dönüştürücü Eylem Fırsatları**, Çeviren: Ahmet Duman, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2011, s. 19.

¹⁵ FIORI, Giuseppe; **Antonio Gramsci: Bir Devrimcinin Yaşamı**, Çeviren: Kudret Emiroğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 16.

Gramsci'nin babası, Sardinya adasının küçük bir kasabası olan Ghilarza'daki tapu sicil memuruydu.¹⁶ Gramsci, küçük yaşta babası zimmete para geçirmek suçundan tutuklanmış ve hapse atılmıştır.¹⁷ Babasının hapse düşmesiyle Gramsci ve ailesi sefaletle sürüklenmiştir. Gramsci'nin annesi ailenin tüm yükünü çekmek için kendisini paralarcasına çalışmıştır.¹⁸ Gramsci'nin annesi terzi yapmış ve çocuklarını açlıktan kurtarmıştır.¹⁹ Gramsci, fiziksel kusurları, Sardinya'nın bölgesel geri kalmışlığı ve babasının hapse girmesinin ardından ailesinin sosyal statüsündeki düşüş sebebiyle, ezilen ve marjinal kesimlerin bakış açılarıyla yakınlık içerisine girmiştir.²⁰

Ailesi, Gramsci'nin sağlığından endişe duydukları için onu yedi buçuk yaşına kadar ilkokula göndermemiştir. Gramsci, ilkokulda oldukça başarılı olmuştur. İlk yıllarda hep sınıfın birincisi olmuştur.²¹ Gramsci, ilkokulu bitirdikten sonra ailesinin yoksulluğu nedeniyle eğitime iki yıl ara vermek zorunda kalmıştır. 1903 yılında kız kardeşinin çalışmaya başlaması sayesinde, yaşadığı yer olan Ghilarza'ya 18 kilometre uzaklıktaki Santa Lussurgiu kasabasında öğrenimine devam etmiştir. Gramsci, lise öğrenimine ise Caglia-

¹⁶ RANSOME, Paul; **Antonio Gramsci: Yeni Bir Giriş**, Çeviren: Ali İhsan Başgöl, Dipnot Yayınları, Ankara, 2011, s. 85.

¹⁷ MAYO, **Gramsci, Freire ve Yetişkin Eğitimi: Dönüştürücü Eylem Fırsatları**, s. 20.

¹⁸ CREHAN, Kate; **Gramsci - Kültür - Antropoloji**, Çeviren: Ümit Aydoğmuş, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2006, s. 28.

¹⁹ RANSOME, **Antonio Gramsci: Yeni Bir Giriş**, s. 86-87.

²⁰ LIVINGSTONE, D. W.; "İşçi Sınıfı Öğrenimi, Kültürel Dönüşüm ve Demokratik Siyasal Eğitim: Gramsci'nin Mirası", **Gramsci ve Eğitim** (iç.), Editör: Carmel Borg, Joseph A. Buttigieg ve Peter Mayo, Yayına Hazırlayan: Hakan Tanıttıran, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2011, s. 316.

²¹ FIORI, **Antonio Gramsci: Bir Devrimcinin Yaşamı**, s. 17.

ri'de başlamıştır.²² Gramsci, kendi dönemindeki eğitim sistemini beğenmemiştir. Bu hususta, Gramsci, şunları yazmıştır: "Devam ettiğim okuldaki ders düzeni çok ilkel. Öğretmenlerin hemen hepsi İtalyancayı çok kötü ve sınırlı konuşuyorlardı, ...öğretmenler öğrencileri orta seviyede tutmayı yeğliyorlardı."²³

Gramsci, lise hayatında da yoksulluk çekmiştir. Lise arkadaşlarından birisi "Gramsci'yi paltoyla gördüğümü hiç anımsamıyorum"²⁴, demiştir. Gramsci, parasızlıktan dolayı "sabahları kahve içmemekle başladım. Sonra öğle yemeğini mümkün olduğu kadar geç bir saate erteledim. Böylece, akşam yemeği yemeden, idare eder hale geldim. Sekiz ay boyunca, günde yalnız bir öğün yiyerek, lisede üçüncü yılının sonuna ciddi bir kötü beslenme ile ulaştım... Kış boyunca paltosuzdum"²⁵, diye yazmıştır. Gramsci, lise öğrencisiyken 26 Temmuz 1910 tarihinde "Sardinya Birliği" adlı gazetede ilk makalesini yayımlamıştır.²⁶ Gramsci, lise üçüncü sınıftayken yazdığı bir denemede şu ilgi çekici saptamayı yapmıştır: "İnsanoğlunun üzerinde uygarlığın yalnızca cilası var. Hafifçe kazıyacak olursanız, altındaki kurt derisi hemen ortaya çıkacaktır."²⁷ Gramsci, lise yıllarında ilk kez ve "entelektüel merak" yüzünden Marx'ın bazı eserlerini okumuştur. Gramsci, tatillerde ise okul masraflarını karşılayabilmek için

²² LOMBARDI, Franco; **Antonio Gramsci'nin Marksist Pedagojisi**, Çeviren: Sibel Özbudun ve Başak Ekmen, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2000, s. 17.

²³ GRAMSCI, Antonio; **Çocuklarıma Mektuplar**, Çeviren: Meral ve Cemal Erez, Belge Yayınları, İstanbul, 1998, s. 61.

²⁴ Aktaran; FIORI, **Antonio Gramsci: Bir Devrimcinin Yaşamı**, s. 58.

²⁵ Gramsci'den aktaran; YILDIRIM, **Gramsci'yi Okumak**, s. 29.

²⁶ SANTUCCI, Antonio A.; **Gramsci'yi Anlamak**, Çeviren: Selim Sezer, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2001, s. 50.

²⁷ Gramsci'den aktaran; SANTUCCI, **Gramsci'yi Anlamak**, s. 51.

bir kuruluştaki sayman olarak çalışmış ve özel dersler vermiştir.²⁸

Gramsci, 1911 yılında Cagliari Lisesi'nden mezun olmuş, aynı yıl Torino Üniversitesi Edebiyat Bölümü'ne kaydolmuştur.²⁹ Gramsci'nin uzmanlık alanı dilbilim olmasına rağmen o özellikle felsefe konusunda çok yetenekli bir öğrenci olmuştur.³⁰ Gramsci, öğrenim bursu kazanarak okuduğu Torino Üniversitesi'nde kendi derslerinin yanı sıra diğer fakültelerin, bilhassa da Hukuk Fakültesi'nin derslerine katılmıştır. Sağlık sorunları yüzünden sınavlarını geçemeyince burs hakkını kaybetmiş ve üniversiteyi bırakmak zorunda kalmıştır.³¹ Gramsci'nin üniversite okumak için gittiği Torino, o yıllarda, İtalyan sanayileşmesinin merkezidir ve İtalyan işçi sınıfının örgütlendiği yerdir.³² Torino'nun bu durumu Gramsci'nin düşünce sisteminin biçimlenmesinde etkili olmuştur. Gramsci, Torino'daki sanayileşmenin yol açtığı ilişkiler ve çalışan sınıfın olumsuz koşulları üzerine kafa yormaya başlamıştır. Torino'nun olumsuz tablosu, onu daha sonra İtalya'nın genel manzarası üzerine düşünmeye sevk etmiştir.

Gramsci, üniversite yıllarında İtalya'nın kır ve kent yoksullarının yaşadığı korkunç zorluklarına farkına varmış, sosyal eşitsizliklerin sebeplerini merak etmeye başlamış, böylece sosyalist düşünceye ilgi duymaya başlamıştır.³³ İşte, bu yüzden, Gramsci, 1913 yılının yazında İtalyan Komünist

²⁸ YILDIRIM, *Gramsci'yi Okumak*, s. 214.

²⁹ SANTUCCI, *Gramsci'yi Anlamak*, s. 178.

³⁰ MAYO, *Gramsci, Freire ve Yetişkin Eğitimi: Dönüştürücü Eylem Fırsatları*, s. 20.

³¹ LOMBARDI, *Antonio Gramsci'nin Marksist Pedagojisi*, s. 17-18.

³² MONASTA, "Antonio Gramsci: Mesaj ve İmgeler", s. 107.

³³ RANSOME, *Antonio Gramsci: Yeni Bir Giriş*, s. 84.

Partisi üyeliğine başvurmuş ve aynı yılın sonunda üyeliğe kabul edilmiştir.³⁴

Gramsci, gazetecilikle uğraşmaya ve sosyalist çevrelerde konferanslar vermeye başlamış, 1919 yılında arkadaşlarıyla birlikte "Yeni Düzen, haftalık sosyalist kültür gazetesi"ni çıkarmıştır.³⁵ 1922 Ekiminde İtalya'da Mussolini ve faşistler, Roma yürüyüşü diye bilinen yürüyüşlerden sonra iktidara gelmişler, muhaliflerini yavaş yavaş tutuklamaya, sürgüne göndermeye ve öldürmeye başlamışlardır.³⁶ Bu arada Gramsci, 1922 yılında Komünist Enternasyonal'deki görevi nedeniyle Moskova'ya gitmiş, orada rahatsızlanmış ve birkaç ay tedavi görmüştür. Moskova'da müzik öğretmeni olan ve komünist partide görevi bulunan Julia Schucht ile tanışmıştır. Evliliklerinden iki erkek çocukları olmuştur.³⁷

Gramsci, 1924 yılında İtalya'da milletvekili seçilmiştir. Gramsci, 1926'da Mussoli'nin emriyle tutuklanmıştır.³⁸ Gramsci, yirmi yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. Gramsci'yi tutuklayan savcılığın -Gramsci'yi kastederek- şöyle bir açıklamaları olmuştur: "Yirmi yıl daha bu beynin çalışmasını engellemeliyiz."³⁹ Gramsci'nin sağlığı her zaman hassastı. Sağlığı hapis hane şartlarında sürekli olarak bozulmuştur.⁴⁰ Gramsci, tutuklandıktan sonra hayatının kalan bölümünü,

³⁴ HOLST, John D.; "Gramsci'nin Hapishane Öncesi Eğitsel, Siyasal Teori ve Pratiğinde Devrimci Parti", **Gramsci ve Eğitsel Düşünce** (iç.), Editör: Peter Mayo, Çeviren: Onur Gayretli, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2013, s. 77.

³⁵ LOMBARDI, Antonio **Gramsci'nin Marksist Pedagojisi**, s. 18-19.

³⁶ CREHAN, **Gramsci – Kültür – Antropoloji**, s. 32.

³⁷ LOMBARDI, Antonio **Gramsci'nin Marksist Pedagojisi**, s. 20.

³⁸ DELACAMPAGNE, Christian; **20. Yüzyıl Felsefe Tarihi**, Çeviren: Devrim Çetinkasap, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010, s. 109.

³⁹ LOMBARDI, Antonio **Gramsci'nin Marksist Pedagojisi**, s. 21.

⁴⁰ CREHAN, **Gramsci – Kültür – Antropoloji**, s. 34.

1937'de 46 yaşında geçirdiği beyin kanamasından ölene kadar, korkunç hapisane şartlarında yaşayarak ve yazarak geçirmiştir.⁴¹

Gramsci, uzun süre hapis yattığı için çocuklarından uzak kalmış ve onları hiç görememiştir. Gramsci, bu duruma kahretmiştir. Gramsci, "sevgili çocuklarımdan uzak olmak, okul ve gündelik yaşamdaki eylemlerine katkıda bulunamamak beni çok üzüyor"⁴², diye yazmıştır. Gramsci, Mussoli'nin faşist zindanlarının birinde meteliksiz ve unutulmuş bir şekilde kırk altı yaşındayken can vermiştir.⁴³ Gramsci'nin ölüm tarihi 16 Mayıs 1937'dir.⁴⁴

Sözün kısası, Gramsci, zorluklara karşı durmadan mücadele eden bir kişidir. Gramsci, fiziksel deformasyonuna, sürekli nükseden hastalıklarına, maddi zorluğa, fakirliğe ve siyasal rakiplerine karşı mücadele etmiş, son olarak hapisanede hayatta kalabilmek için psikolojik mücadele vermiştir. Gramsci, netameli ve yalnız bir ömür sürmüştür. Gramsci, zorluklarla dolu hayatı boyunca işçi sınıfının iktidara gelebileceği pratik araçlarla ilgilenmiştir.⁴⁵

Gramsci, kısa ve zorluklarla dolu olan ömründe sürekli olarak okumuş ve notlar almıştır. Gramsci, sosyal teorisini biçimlendirirken bazı önemli düşünce ustalarının fikirlerinden faydalanmıştır. Gramsci'nin etkilendiği isimlerin başında yurttaşı Niccolò Machiavelli gelir.

⁴¹ RANSOME, Antonio Gramsci: Yeni Bir Giriş, s. 19.

⁴² GRAMSCI, Çocuklarıma Mektuplar, s. 46.

⁴³ SANBONMATSU, Postmodern Prens: Eleştirel Kuram, Sol Strateji ve Yeni Bir Siyasi Öznenin Oluşumu, s. 180.

⁴⁴ FIORI, Antonio Gramsci: Bir Devrimcinin Yaşamı, s. 340.

⁴⁵ RANSOME, Antonio Gramsci: Yeni Bir Giriş, s. 83.

Machiavelli, Gramsci'nin düşüncesi için merkezî bir öneme sahiptir.⁴⁶ Gramsci, öncelikli olarak, bilim adamı ve filozof Machiavelli'nin yanlış değerlendirildiğini belirtmiştir. Gramsci, gereğinden daha fazla bir şekilde Machiavelli'nin "sıradan siyasetçi" ve her devrin adamı olduğunu söylendiğini, bunun ise yanlış olduğunu ileri sürmüştür.⁴⁷ Gramsci, Machiavelli'nin salt bilim adamı olmadığını onun aynı zamanda "olması gereken" ile uğraşan, güçlü tutkuları olan bir adam ve fiilen siyasette yer alan bir siyasetçi olduğunu dile getirmiştir.⁴⁸ Esasında "Machiavelli'de Gramsci'yi büyüleyen şey, onun belirli bir siyasi sürecin (İtalyan ulus-devletinin oluşumu) kuramcısı olarak ele alınabilinmesidir."⁴⁹ Gramsci, Machiavelli'nin meşhur eseri *Prens*'in siyasal ideoloji ile siyaset biliminin dramatik bir mitos şeklinde kaynaştıkları "canlı, cıvıl cıvıl", yani "yaşayan" bir kitap olduğunu belirtmiştir.⁵⁰ Gramsci, Machiavelli'nin *Prens*'inin etkisinde kalmış ve *Modern Prens*'i⁵¹ kaleme almıştır. Louis Althusser'in dediği gibi, "Machiavelli bir Yeni Prens'ten söz etmişti, Gramsci

⁴⁶ FONTANA, Benedetto; **Hegemony and Power: On the Relation between Gramsci and Machiavelli**, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1993, s. vii.

⁴⁷ GRAMSCI, Antonio; **Hapishane Defterleri, Cilt 1**, Editör: Joseph A. Buttigieg, Çeviren: Ekrem Ekici, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2011, s. 132.

⁴⁸ GRAMSCI, Antonio; **Modern Prens**, Çeviren: Pars Esin, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1984, s. 72-73; GRAMSCI, Antonio; **Hapishane Defterleri: Tarih, Politika, Felsefe ve Kültür Sorunları Üzerine Seçme Metinler**, Çeviren: Kenan Somer, Onur Yayınları, İstanbul, 1986, s. 124.

⁴⁹ CREHAN, Gramsci – Kültür – Antropoloji, s. 43.

⁵⁰ GRAMSCI, *Modern Prens*, s. 1; GRAMSCI, **Hapishane Defterleri: Tarih, Politika, Felsefe ve Kültür Sorunları Üzerine Seçme Metinler**, s. 83; GRAMSCI, Antonio; **Hapishane Defterleri, Cilt 4**, Editör: Joseph A. Buttigieg, Çeviren: Barış Baysal, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2014, s. 109.

⁵¹ GRAMSCI, **Modern Prens**.

ise Modern Prens'ten söz eder."⁵² İşte, bu yüzden, Gramsci, "ikinci Machiavelli" olarak nitelendirilmiştir. Gramsci, "Machiavelli'nin modern bir versiyonu" ve belli Machiavelli temalarının 20. yüzyıl sosyal hareketleri sahnesine aktarımı olarak görülmüştür.⁵³ Kısaca, Gramsci, Machiavelli'nin önemli bir düşünür olduğunu belirtmiş ve onu "demokratik filozof" olarak görmüştür.⁵⁴

Gramsci, Machiavelli'nin yanı sıra Alman filozof-sosyolog Georg Wilhelm Friedrich Hegel'den de etkilenmiş, özellikle "sivil toplumun Hegelci analizinin öneminin altını çizmiştir."⁵⁵ Gramsci'nin sivil toplum sözcüğü Hegel'den ve Karl Marx'tan alınmadır. Fakat Gramsci, bu sözcüğe büyük bir önem kazandırmıştır. Marx ve Gramsci, sivil toplum analizinde Hegel'i referans almalarına rağmen karşıt yönlerde ilerlemişlerdir. Marx, Hegelci "sivil toplum" terimine "ekonomik ilişkiler bütünlüğü" olarak ele anlamışken; Gramsci, bu terimi "ideolojik üstyapı kompleksi (bütünlüğü)" olarak yorumlamıştır.⁵⁶ Dolayısıyla, Norberto Bobbio'nun belirttiği gibi, Gramsci, kendi sivil toplum sözcüğünün Hegel'den türediğini ileri sürmüştür.⁵⁷

⁵² ALTHUSSER, Louis; **Felsefi ve Siyasi Yazılar, Cilt 5, İki Filozof: Machiavelli - Feuerbach**, Çeviren: Alp Tümertekin, İthaki Yayınları, İstanbul, 2010, s. 26.

⁵³ NAIRN, "Kambur Antonu", s. 170.

⁵⁴ FONTANA, **Hegemony and Power: On the Relation between Gramsci and Machiavelli**, s. 145.

⁵⁵ MIGLIARO, Luis Razeto ve MISURACA, Pasquale; "Modern Bürokrasi Teorisi", **Gramsci'ye Farklı Yaklaşımlar** (iç.), Derleyen: Anne Showstack Sassoon, Çeviren: Mustafa Kemal Coşkun ve Diğerkleri, Dipnot Yayınları, Ankara, 2012, s. 83.

⁵⁶ PORTELLI, Hugues; **Gramsci ve Tarihsel Blok**, Çeviren: Kenan Somer, Savaş Yayınları, Ankara, 1982, s. 9-10.

⁵⁷ BOBBIO ve TEXIER, **Gramsci ve Sivil Toplum**, s. 21.

Gramsci üzerindeki temel felsefi tesiri yaratan bir diğer filozof, yurttaşı yeni-Hegelci Benedetto Croce'dir.⁵⁸ Gramsci'nin Croce ile ilişkisi, Marx ile Hegel arasındaki ilişkiye benzemektedir.⁵⁹ Croce'nin yazıları genç Gramsci üzerinde derin izler bırakmıştır. Fakat daha sonra Gramsci, Marx'ın düşüncelerine derinlemesine daldıkça, Croce'yi eleştirmeye başlamıştır.⁶⁰

Gramsci üzerinde en büyük tesiri bırakan sosyal teorisyen, hiç kuşkusuz ki, Marx'tır. Gramsci, Marx'tan övgüyle söz etmiş, "Karl Marx hiç tartışmasız çağımızın en büyük siyasal dehasıydı"⁶¹, demiştir. Gramsci, Marx'a ilişkin şu değerlendirmeyi yapmıştır: "Marx sadece bir alim değildir, o bir eylem adamıdır: büyüktür ve düşüncede olduğu kadar eylemde de doğurgandır, kitapları düşünceyi dönüştürdüğü gibi dünyayı da dönüştürmüştür. ... Marx, bileğinin hakkıyla ve kelimenin tam anlamıyla bir dev olarak tarihe geçer. O ne bir mistiktir, ne de pozitivist bir metafizikçi. O bir tarihçidir; geçmişe ait belgelerin, sadece bir kısmının değil, hepsinin yorumcusudur."⁶² Gramsci, Marx'ın kapitalizm, işçi sınıfı, sınıf savaşımları, sosyalizm ve komünizm konusundaki temel tezlerinde yararlanmıştır.

Gramsci, Marx'ın yanı sıra Friedrich Engels'in fikirlerinden de istifade etmiştir. Gramsci, sosyal teorisini biçimlendirirken ruh ikizi olan Marx ve Engels'in görüşlerini referans almıştır. Kate Crehan'ın belirttiği gibi, "Gramsci için

⁵⁸ CALLINICOS, Alex; **Toplum Kuramı: Tarihsel Bir Bakış**, Çeviren: Yasemin Tezgiden, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 307.

⁵⁹ IVES, **Gramsci'de Dil ve Hegemonya**, s. 91.

⁶⁰ CREHAN, **Gramsci – Kültür – Antropoloji**, s. 29.

⁶¹ GRAMSCI, Antonio; **İtalya'da İşçi Konseyleri Deneyimi**, Çeviren: Yusuf Alp, Belge Yayınları, İstanbul, 1989, s. 23.

⁶² GRAMSCI, Antonio; **Gramsci Kitabı: Seçme Yazılar 1916-1935**, Hazırlayan: David Forgacs, Çeviren: İbrahim Yıldız, Dipnot Yayınları, Ankara, 2010, s. 44-45.

Marx ve Engels'in fikirleri, başlama noktaları, önemli soruları bir çerçeveye oturtma yollarıdır.”⁶³

1.2. Gramsci'nin Metodolojisi

Marx yorumcularından olan ve Marxist teoriye katkılarıyla bilinen Gramsci, sosyoloji ve onun metod problemlerine kafa yormuştur. Gramsci, sosyolojinin neliği üzerine düşünmüştür. Gramsci, sosyolojik tahlillerinde hem sosyal bilim-doğa bilimi ayrımı yapmayan, doğa bilimlerinin metodlarının sosyal bilimlerde de geçerli olduğunu iddia eden pozitivist sosyoloji geleneğini hem de ekonomik ögeleri esas alıp kültürel ögelere vurgu yapmayan ortodoks Marxizmi eleştirerek işe başlamıştır. Gramsci, son olarak, Marx'ın felsefesini ve sosyolojisini, çağımızın koşulları ışığında yeniden değerlendirmiş, daha çok "üstyapı"ya önem veren, teori ile pratiği birleştiren yeni bir felsefe (praksis felsefesi) geliştirmiştir.

Gramsci, ilk olarak, sosyolojinin metodolojik gövdesinin pozitvizme göre biçimlendiğini vurgulamış, bu hususta şu ilgi çekici değerlendirmeyi yapmıştır: "Sosyoloji, daha önceden oluşturulmuş bir felsefî sisteme, sosyolojinin yalnızca kısmi olarak reaksiyon gösterdiği evrimci pozitvizme bağlı bir formda bir tarihsel ve siyasal bilim yöntemi yaratmaya girişmiştir. Bu sayede kendi başına bir eğilim haline gelmiştir; filozof-olmayanların felsefesi, doğa bilimlerinin modeli üzerine inşa edilmiş bir kritere göre, tarihsel ve siyasal olguların şematik bir tasvirini ve sınıflandırmasını oluşturmaya yönelik bir girişim haline gelmiştir. Dolayısıyla, sosyoloji, bir meşe ağacının palamuttan büyüyeceğinin tahmin edilmesi ile aynı kesinlikte bir geleceği 'görme' biçimin-

⁶³ CREHAN, Gramsci – Kültür – Antropoloji, s. 42.

de, insan toplumunun evrim yasalarını ‘deneysel’ olarak tüketme girişimidir.”⁶⁴

Gramsci, anti-pozitivisttir. Gramsci, Auguste Comte’un inşa ettiği ve Emile Durkheim’in geliştirdiği pozitivist sosyolojiye eleştirel yaklaşmıştır. Alan Swingewood’un yerinde tespitiyle, “Gramsci, pozitivist sosyolojiyi, toplumsal ilişkileri değiştirilemez doğa yasaları statüsüne indirmesi nedeniyle eleştirmiştir.”⁶⁵ Gramsci, pozitivistizmin her şeyin “bilimsel” sözcüğüyle ilgili olduğu yönündeki kör inancının bilimsel bir fikir olmadığını, sadece mekanik bir fikir olduğunu ileri sürmüştür.⁶⁶ Gramsci, “pozitivistizmin sosyologları”nın “bilimsel gerçeği”ne karşı son derece öfkeli olmuştur.⁶⁷ Ayrıca Gramsci, pozitivist sosyolojiyi tarihe duyarsız kalmakla suçlamıştır. Gramsci, sosyolojik analizlerin tarihe dayanması gerektiğini savunmuştur. Gramsci, bugünü doğru anlamak için tarih bilimine yönelmek gerektiğinin altını özenle çizmiştir. “Çünkü tarih, yeryüzünde yaşayan insanları, onları ilgilendiren her şeyi, insanların toplum içindeki birleşimlerini, çalışmalarını, verdikleri savaşları, kendi kendilerini aşmalarını inceler.”⁶⁸

Gramsci, ikinci olarak, sosyolojik analizlerde sadece iktisadi unsurların esas alınamayacağını öne sürmüştür. Gramsci, anti-pozitivist olduğu kadar anti-ortodoks Marxisttir. Martin Slattey’nin de belirttiği üzere, Gramsci, ortodoks Marxizm’e eleştirel yaklaşmış, ortodoks Marxizm’in pozitivistliğini, ekonomik determinizmini ve tarihsel materyalizme

⁶⁴ Gramsci’den aktaran; THOMAS, **Gramsci Çağı: Felsefe – Hegemonya – Marksizm**, s. 447-448.

⁶⁵ SWINGEWOOD, Alan; **Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi**, Çeviren: Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1998, s. 255.

⁶⁶ SANTUCCI, **Gramsci’yi Anlamak**, s. 63.

⁶⁷ RANSOME, **Antonio Gramsci: Yeni Bir Giriş**, s. 93-94.

⁶⁸ GRAMSCI, **Çocuklarıma Mektuplar**, s. 90.

katı bağıllığını eleştirmiştir.⁶⁹ Başka bir deyişle, Gramsci, ekonomik belirlenimci (determinist) ve kaderci Marxistlere yönelik eleştirel tavır takınmıştır.⁷⁰ Gramsci, sosyolojik tahlillerinde ortodoks Marxistler gibi ekonomik etkenlerin belirleyiciliğine vurgu yapmamıştır. Gramsci, üstyapısal alana daha fazla odaklanmıştır. Gramsci, çözümlemelerinde ekonomik etkenlerin yanı sıra esas olarak kültürel alanın öneme işaret etmiştir. Gramsci, "kültür cephesine, en az iktisadi ve siyasi cepheler kadar değer vermek temel önemdedir"⁷¹, şeklinde bir belirleme yapmıştır. Kültür sorunları, genellikle, Gramsci için merkezî önemde olmuştur.⁷² Gramsci, sosyolojik metodunda tahakküm ve hegemonya araçları olarak işlev gören kültürü ve kültürel etkenleri dikkate almıştır. Zaten "Gramsci'nin çalışmaları, kültür problemlerine ve kültürel formasyonların politik tahakkümle ilişkisine duyduğu ilgiyle ayırt edilmiştir."⁷³

Gramsci, Marx'ı dogmatik hale getiren ortodoks Marxistlerden farklı olarak yeni felsefe geliştirmiş, buna da praksis felsefesi demiştir. Gramsci, *praksis felsefesinin*⁷⁴ bağımsız bir

⁶⁹ SLATTERY, Martin; **Sosyolojide Temel Fikirler**, Yayına Hazırlayan: Ümit Tatlıcan ve Gülhan Demiriz, Sentez Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 245.

⁷⁰ RITZER, George; **Modern Sosyoloji Kuramları**, Çeviren: Himmet Hülür, De Ki Basım Yayım Ltd. Şti., Ankara, 2012, s. 141.

⁷¹ Gramsci'den aktaran; SANTUCCI, **Gramsci'yi Anlamak**, s. 157.

⁷² GRAMSCI, Antonio; **The Gramsci Reader: Selected Writings 1916-1935**, Editör: David Forgacs, New York University Press, New York, 2000, s. 53.

⁷³ SWINGWOOD, **Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi**, s. 244.

⁷⁴ Gramsci, "praksis felsefesi" sözcüğünü kullanmasının amacı, hem hapishane sansürünün üstesinden gelmek maksadıyla dilbilimsel kamuflaj yapmak hem de Marx'ın düşüncesinin kendi özgün biçimini ortaya koymaktır [HILL, Deb J.; "Gramsci'nin 'Praksis Felsefesi'nin Hegelci-Marksist Kökenleri Üzerine Kısa Bir Yorum", **Gramsci ve Eğitsel Düşünce** (iç.), Editör: Peter Mayo, Çeviren: Onur Gayretli, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2013, s. 19]. Gramsci,

sözcük olduğunu belirtmiştir. Gramsci, praksis felsefesini, Marx'ın mirasında merkezi bir özellik olarak gördüğü şeyi, yani teori ve pratik, düşünce ve eylem arasındaki ayrılmaz bağı vurgulamak için kullanmıştır.⁷⁵ Gramsci, praksis felsefesinde Marx'ın felsefesi ve sosyolojisinde ön plana çıkan altyapı-üstyapı üzerine yoğunlaşmıştır.

Gramsci, yapı ve üstyapı ilişkileri sorununun tarihsel materyalizmin en kritik problemi olduğunu, bu ilişkilerin yönünü bulmak için şu iki temel ilkeyi esas almak gerektiğini bildirmiştir. İlk olarak, hiçbir toplum, elzem ve yeterli şartları henüz oluşmamış bir amaç için kendine görevler biçmemesi gerekir. İkinci olarak, hiçbir toplum, ilişkilerinin içerdiği bütün hayat şekillerini tüketmeden dağılamaz ve onun yerine başkası asla geçemez.⁷⁶ Gramsci'ye göre, yapı ve üstyapılar, bir "tarihsel blok" oluşturur.⁷⁷ "Tarihsel blok" sözcüğü, yani yapı ve üstyapı arasındaki birlik, karşıtların birliğine işaret eder.⁷⁸

Gramsci, praksis felsefesini Marxist teoriye yeni ve özgün bir katkı olarak düşünmüştür. Gramsci'ye göre, "praksis felsefesi, kuram düzeyinde, herhangi bir başka felsefeyle karıştırılamaz veya bir diğer felsefeye indirgenemez. Özgünlüğü sadece kendinden önceki felsefeleri aşmasında değil;

Marxizmin felsefesinin "diyalektik materyalizm" olduğu iddiasını doyurucu bulmamış, Marxizmin felsefesinin bir "praksis felsefesi" olduğunu iddia etmiştir (TEXIER, Jacques; **Gramsci ve Felsefe**, Çeviren: Kenan Somer, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1985, s. 1).

⁷⁵ MONASTA, "Antonio Gramsci: Mesaj ve İmgeler", s. 123.

⁷⁶ GRAMSCI, Antonio; **Hapishane Defterleri, Cilt 2**, Editör: Joseph A. Buttigieg, Çeviren: Barış Baysal, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2012, s. 195; GRAMSCI, **Modern Prens**, s. 77.

⁷⁷ GRAMSCI, **Hapishane Defterleri: Tarih, Politika, Felsefe ve Kültür Sorunları Üzerine Seçme Metinler**, s. 248; GRAMSCI, **Hapishane Defterleri, Cilt 4**, s. 204.

⁷⁸ GRAMSCI, **Modern Prens**, s. 20.

aynı zamanda ve her şeyden önemlisi, bizzat felsefenin kendisinin tüm kavranma biçimini tepeden tırnağa yenileyerek tamamen yeni bir yol açmasındadır.”⁷⁹ Gramsci, praksis felsefesi anlayışıyla felsefenin alanını genişletmiştir. Felsefenin sadece filozofların işi olmadığını, aslında her bireyin bir filozof olduğunu iddia etmiştir. Bu hususta, Gramsci, şu ünlü saptamasını yapmıştır: “Felsefenin belirli bir uzman bilginler ya da felsefî bir sistem kuran meslekten filozoflar kategorisine özgü entelektüel bir etkinlik olduğu için, çok zor bir şey olduğu yolundaki o son derece yaygın önyargıyı yıkmak gerekir. Öyleyse en başta o ‘herkese’ özgü ‘kendiliğinden felsefe’nin, yani 1) kuşkusuz yalnızca dilbilgisi bakımından içerikten yoksun sözcüklerin değil, ama belirli kavrayış ve kavramların da bir bütünlüğü olan dilin kendisinde; 2) ortakduyu ve sağduyuda; 3) halk dininde ve dolayısıyla genel olarak ‘folklor’ denilen şey içinde toplanmış bulunan tüm inançlar, boşinançlar, kanılar, görüş ve davranış biçimlerinde içkin bulunan felsefenin sınırlarını ve niteliklerini saptayarak, bütün insanların ‘filozof’ olduklarını tanıtlamak gerekir.”⁸⁰ Gramsci, felsefeyi, “belirgin kişisel niteliklere sahip bir dünya görüşü”⁸¹ olarak tanımlamış, ortakduyu ya da dinin aksine, felsefenin “entelektüel bir düzen” oluşturduğunu belirtmiştir.⁸²

Gramsci, genel olarak, felsefenin olmadığını, sadece çeşitli felsefelerin ya da dünya görüşlerinin var olduğunu belirtmiştir.⁸³ Gramsci, felsefe ya da felsefelerin siyasal olduğunu

⁷⁹ Gramsci’den aktaran; THOMAS, **Gramsci Çağı: Felsefe – Hegemonya – Marksizm**, s. 72.

⁸⁰ GRAMSCI, **Hapishane Defterleri: Tarih, Politika, Felsefe ve Kültür Sorunları Üzerine Seçme Metinler**, s. 191.

⁸¹ GRAMSCI, **Hapishane Defterleri**, Cilt 4, s. 226.

⁸² TEXIER, **Gramsci ve Felsefe**, s. 29.

⁸³ GRAMSCI, **Hapishane Defterleri: Tarih, Politika, Felsefe ve Kültür Sorunları Üzerine Seçme Metinler**, s. 195.

söylemiştir.⁸⁴ Gramsci, felsefenin politikadan koparılamayacağına vurgulamıştır. Çünkü bir dünya görüşünün seçilme ve eleştirisi bile politik bir olgudur.⁸⁵

Gramsci, praksis felsefesinde insan nedir? sorusu üzerine kafa yormuştur. Gramsci, insanın bir süreç, "eylemlerinin bir süreci" olduğunu belirtmiştir.⁸⁶ Gramsci, insanın toplum içinde yaşayan bir varlık olduğunu dile getirmiştir.⁸⁷ Jacques Texier'in aktardığı üzere, Gramsci, aynı zamanda, insanın sosyal ilişkiler bütünlüğü olduğunu söylemiştir. Gramsci'ye göre, bir yandan, insan diğer insanlarla sadece yan yana gelmez, aynı zamanda sosyal ilişkiler kurar. Öte yandan, insanın kurduğu sosyal ilişkiler, ya üretim ilişkileri gibi zorunlu ve iradeden bağımsız ilişkilerdir ya da bir siyasi partiye girerken kurduğu ilişkiler gibi gönüllü ilişkilerdir.⁸⁸ Gramsci, insan analizinde, Ludwig Feuerbach'ın "insan ne yerse odur"⁸⁹ argümanının doğru olduğunu vurgulamış, "insan giyim kuşamdır", "insan oturduğu konuttur" ve "insan kendi tikel üreme biçimi, yani ailesidir", demiştir.⁹⁰

Sözün kısası, Gramsci, bilimin "bir ideoloji" ve "bir üstyapı" olduğunu savunmuştur. ⁹¹ Gramsci, "bilim de bir üstyapıdır. ... Bilimin bir üstyapı olduğu, onun bütün çağlarda gölgede kaldığı, egemen ideoloji ve hepsinden öte din tarafından saf dışı bırakıldığı olgusuyla sabittir"⁹², diye yazmıştır. Gramsci, bilimin "her zaman bir ideoloji giyinmiş olarak

⁸⁴ A.g.e., s. 241.

⁸⁵ A.g.e., s. 196.

⁸⁶ LOMBARDI, Antonio Gramsci'nin Marksist Pedagojisi, s. 29.

⁸⁷ GRAMSCI, Hapishane Defterleri: Tarih, Politika, Felsefe ve Kültür Sorunları Üzerine Seçme Metinler, s. 236.

⁸⁸ BOBBIO ve TEXIER, Gramsci ve Sivil Toplum, s. 85.

⁸⁹ Aktaran; GRAMSCI, Hapishane Defterleri: Tarih, Politika, Felsefe ve Kültür Sorunları Üzerine Seçme Metinler, s. 237.

⁹⁰ A.g.e., s. 238.

⁹¹ TEXIER, Gramsci ve Felsefe, s. 59.

⁹² GRAMSCI, Hapishane Defterleri, Cilt 2, s. 165.

görünür” olduğunu iddia etmiştir.⁹³ Son tahlilde, Gramsci’nin metodolojik düzeyde özgün katkısı, yapı ile altyapı arasındaki organik bağın irdelenmesiyle ilgilidir. Bu bağ, esasında tarihsel bloğun kavşak noktası durumundadır.⁹⁴

1.3. Gramsci’nin Hegemonya Teorisi

Gramsci, felsefesi ve sosyolojisinde çok farklı konuları özgün bir biçimde ele alıp değerlendirmiştir. Gramsci, üst-yapı, tarihsel blok, sınıflar, sınıf savaşımları, devlet, sivil toplum, aydınlar, ideoloji, eğitim, pedagoji, kapitalizm, faşizm, sosyalizm ve komünizm konuları üzerine odaklanmıştır. Gramsci, söz konusu konuları tahlil ederken ağırlıklı olarak “hegemonya” sözcüğünü esas almıştır. İşte, bu yüzden, Gramsci deyince akla gelen terim, “hegemonya”dır. Başka bir deyişle, “Antonio Gramsci figürüyle ‘hegemonya’ terimi kadar yakından ilişkili ikinci bir terim daha yoktur.”⁹⁵

Gramsci’nin eserlerinde kilit konumdaki kategori, hegemonyadır.⁹⁶ Hegemonya sözcüğü, Gramsci’nin sözlüğünde merkezi bir yere sahiptir.⁹⁷ Hegemonya, Gramsci’nin siyaset teorisinde mühim bir kavram konumundadır. Gramsci’nin hegemonya kavramı, “güncel akademik ve kamusal söylem-

⁹³ TEXIER, **Gramsci ve Felsefe**, s. 60.

⁹⁴ PORTELLI, **Gramsci ve Tarihsel Blok**, s. 152.

⁹⁵ BORG, Carmel; BUTTIGIEG, Joseph A. ve MAYO, Peter; “Giriş-Gramsci ve Eğitim: Bütüncül Bir Yaklaşım”, **Gramsci ve Eğitim** (iç.), Editör: Carmel Borg, Joseph A. Buttigieg ve Peter Mayo, Yayına Hazırlayan: Hakan Tanıttıran, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2011, s. 13.

⁹⁶ EAGLETON, Terry, **İdeoloji**, Çeviren: Muttalip Özcan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1996, s. 162.

⁹⁷ THOMAS, **Gramsci Çağı: Felsefe – Hegemonya – Marksizm**, s. 195.

de” yaygın bir kullanım alanına sahiptir.⁹⁸ Gramsci’nin sosyal teorisinin merkezinde çeşitli alanlardaki çok sayıda çalışmanın çözümlemeye ve yorumlamaya giriştiği hegemonya bulunur.⁹⁹ Lakin Louis Althusser’in de belirttiği gibi, “Gramsci’deki hegemonya sorununu anlamak kolay değildir.”¹⁰⁰ Çünkü hem hegemonya sözcüğü çok karmaşık bir geçmişe sahiptir hem de Gramsci’nin metinlerinde farklı bağlamlarda kullanılmıştır.

Gramsci’nin benimsediği hegemonya sözcüğünün uzun bir geçmişi vardır. Hegemonya sözcüğünün tarihini bilmek, sözcüğün Gramsci’nin eserlerindeki işlevini anlamada büyük önem taşır.¹⁰¹ Gramsci’nin düşünce sisteminde çok önemli bir yer kaplayan hegemonya sözcüğü Yunanca “hegemon” sözcüğünden gelmiştir. Sözcüğün ilk başta birbiriyle bağlantılı iki anlamı vardır: İlki, yönetenin kim olduğuyla ilgili geleneksel anlamında, “önder” anlamına gelmektedir. İkincisi, “rehber” olarak yol gösteren kişi, yani yolu arayan ya da “gösteren” kişi anlamına gelmektedir.¹⁰²

Gramsci’nin metinlerinin odağında bulunan hegemonya sözcüğünün kökeni, esasında Vladimir İliç Lenin’in çalışma-

⁹⁸ YETİŞ, Mehmet; “Antonio Gramsci”, **1900’den Günümüze Büyük Düşünürler, Birinci Cilt** (iç.), Editör: Çetin Veysal, Etik Yayınları, İstanbul, 2009, s. 147.

⁹⁹ FONTANA, Benedetto; “Hegemonya ve Retorik: Gramsci’de Siyasal Eğitim”, **Gramsci ve Eğitim** (iç.), Editör: Carmel Borg, Joseph A. Buttigieg ve Peter Mayo, Yayına Hazırlayan: Hakan Tanıtıran, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2011, s. 45.

¹⁰⁰ ALTHUSSER, Louis; **Felsefi ve Siyasi Yazılar, Cilt 4: Kriz Yazıları: Althusser’den Sonra Louis Althusser**, Derleyen ve Yayına Hazırlayan: Oliver Corpet ve François Matheron, Çeviren: Alp Tümertekin, İthaki Yayınları, İstanbul, 2009, s. 194.

¹⁰¹ ANDERSON, Perry; **Gramsci: Hegemonya, Doğu-Batı Sorunu ve Strateji**, Çeviren: Tarık Günersel, Salyangoz Yayınları, İstanbul, 2007, s. 31.

¹⁰² SANBONMATSU, **Postmodern Prens: Eleştirel Kuram, Sol Strateji ve Yeni Bir Siyasi Öznenin Oluşumu**, s. 211.

larına dayanır.¹⁰³ Hegemonya, 1917 Ekim Devrimi'nden önce Rusya işçi hareketi tartışmalarında en çok geçen kavramlardan biridir.¹⁰⁴ Yani hegemonya sözcüğü, Gramsci'den evvel, Lenin'in ve Kautsky'nin yazılarında kullanılmıştır.¹⁰⁵ Gramsci ise, metinlerinde hegemonyayı kilit sözcük olarak kullanmış, onun üzerine odaklanmış ve onu çeşitli açılardan irdelemiştir.

Gramsci, öncelikli olarak, Marxist teorinin krizini aşma noktasında Lenin'den hareket ederek hegemonya sözcüğüne sarılmıştır. "Gramsci, Lenin'in kendisinin, farklı 'ekonomist' eğilimlere karşı kültürel mücadelenin önemini vurguladığını söyler. Güç olarak devlet (proletarya diktatörlüğü) kuramını tamamlamak ve Marx'ın öğretisinin çağdaş biçimini oluşturmak için 'hegemonya' (yönetim artı entelektüel ve ahlâksal yönlendirme) kuramını geliştirmiştir."¹⁰⁶ Gramsci'nin hegemonya anlayışı, yönetici sınıf olarak proletarya üzerine Lenin tarafından geliştirilen teze ve bu yönetim pratiğine karşılık gelir. Hegemonya, proletarya diktatörlüğünü, yani egemen sınıfın karşıt sınıflar üzerinde kaçınılmaz olarak uygulayacağı zorlamayı gerekli kılar. Gramsci tarafından hegemonya sözcüğünün kullanılması, sadece proletarya diktatörlüğü sözcüğüne tepki gösterecek bir sansürü yatıştırma amacı gütmaz.¹⁰⁷

Beri yandan, Gramsci'nin kültür ve ideolojiye yönelik vurgusu, en iyi biçimde, ilk kez Grekler döneminde kullanılan ve bir devlet ya da yöneticinin bir başkasını hâkimiyeti

¹⁰³ PORTELLI, *Gramsci ve Tarihsel Blok*, s. 67.

¹⁰⁴ ANDERSON, *Gramsci: Hegemonya, Doğu-Batı Sorunu ve Strateji*, s. 35.

¹⁰⁵ DEMİROVIĆ, Alex; "Hegemonya ve İktidarın Analizi", Çeviren: Meral Asa, *felsefelogos* (iç.), Sayı: 44, 2012/1, s. 95.

¹⁰⁶ FIORI, *Antonio Gramsci: Bir Devrimcinin Yaşamı*, s. 282.

¹⁰⁷ Bu saptama, Gilbert Moget'a aittir (GRAMSCI, *Hapishane Defterleri: Tarih, Politika, Felsefe ve Kültür Sorunları Üzerine Seçme Metinler*, s. 73).

altına almasına işaret eden hegemonya sözcüğü çerçevesinde ele alınabilir. Gramsci, hegemonya sözcüğünü, bir sosyal sınıfın bir diğer sosyal sınıf üzerindeki hâkimiyetini, kendi dünya görüşünü ve ideolojisini kısmen zorla fakat büyük ölçüde ikna yoluyla benimsetme kabiliyeti olarak ele almıştır.¹⁰⁸ Bu çerçevede, "Gramsci tarafından hegemonya, hâkim sınıfın uyguladığı kültürel liderlik olarak tanımlanmıştır."¹⁰⁹ Gramsci'ye göre, hegemonya, özünde egemen sınıfların ve grupların entelektüel ve ahlâkî liderlik yetisiyle kendisini gerçekleştirir.¹¹⁰ Bunun yanı sıra, Gramsci, "sosyal ve siyasi önderlik" olarak hegemonya ve "siyasi bir proje" olarak hegemonyadan söz etmiştir.¹¹¹

Gramsci, hegemonyayı, "siyasetin tanımının hükümetin etkinlikleri ve devlet erkinin operasyonlarından insanların dünyayı anlama biçimleri sorununa doğru genişlemesi"¹¹² olarak ele almıştır. Bunun yanı sıra Gramsci, hegemonya sözcüğünü, egemen sosyal grubun çeşitli sosyal denetim tarzlarını anlatmak için kullanmıştır.¹¹³ Bu çerçevede, "Gramsci işçi sınıfının feodal bir düzene karşı, burjuva devrimindeki rolü bağlamında üretilmiş hegemonya kavramını, istikrarlı bir sermaye toplumunda işçi sınıfı üzerinde burjuva egemenlik mekanizmasını kapsayacak kadar genişletmiştir."¹¹⁴

¹⁰⁸ SLATTERY, *Sosyolojide Temel Fikirler*, s. 240-241.

¹⁰⁹ RITZER, *Modern Sosyoloji Kuramları*, s. 141.

¹¹⁰ MERKENS, Andreas; "Eğitmenleri Kim Eğitiyor: Pedagojik İlişki Olarak Hegemonya", Çeviren: Meral Asa, *felsefelogos* (iç.), Sayı: 44, 2012/1, s. 194.

¹¹¹ THOMAS, Peter D.; "Gramsci'de Diyalektik Hegemonya", Çeviren: Rıdvan Caner, *felsefelogos* (iç.), Sayı: 48, 2013/1, s. 14.

¹¹² IVES, *Gramsci'de Dil ve Hegemonya*, s. 117.

¹¹³ RANSOME, Antonio *Gramsci: Yeni Bir Giriş*, s. 201.

¹¹⁴ ANDERSON, *Gramsci: Hegemonya, Doğu-Batı Sorunu ve Strateji*, s. 39-40.

Gramsci, hegemonyada, yani bir yönetici sınıfın ideolojik yapısının örgütlenmesinde etkili olan ve kamuoyunu etkileyen araçlar olarak basın, yayınevlerinin, siyasi gazetelerin, her türlü yayının (bilimsel, edebi, filolojik, popüler, dini vs. yayınlar), kütüphanelerin, *okulların*¹¹⁵, farklı oluşumların ve grupların, caddelerin mimarisinin, şeklinin ve isimlerinin önemli olduğuna dikkat çekmiştir.¹¹⁶ Gramsci, Batı toplumlarında devlet ne zaman “sarsılsa”, kendini gösteren “güçlü bir kale ve siper sistemi” olarak ortaya çıkan hukuk, eğitim ve din gibi sosyal kurumların meydana getirdiği bir ağ tarafından çevrildiğini ve desteklendiğini ileri sürmüştür.¹¹⁷ Gramsci’ye göre, “hegemonya sanatta, hukukta, ekonomik eylemlerde ve bireysel ve ortak yaşamın tüm yönlerinde

¹¹⁵ Örneğin, Gramsci, hegemonyayı pedagojik bir ilişki olarak da ele almıştır [MERKENS, “Eğitmenleri Kim Eğitiyor: Pedagojik İlişki Olarak Hegemonya”, s. 193-199; BORG, Carmel, BUTTIGIEG, Joseph ve MAYO, Peter (Editör); **Gramsci ve Eğitim**, Yayına Hazırlayan: Hakan Tanıttıran, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2011; LOMBARDI, **Antonio Gramsci’nin Marksist Pedagojisi**]. “Gramsci için her hegemonya ilişkisi aslında bir eğitim ilişkisidir” (MAYO, **Gramsci, Freire ve Yetişkin Eğitimi: Dönüştürücü Eylem Fırsatları**, s. 53). Gramsci, pedagojik (eğitbilimsel) ilişkilerin okul ile sınırlı olmadığını belirtmiştir. Gramsci’ye göre, her toplumda, bütün kesimler arasında (aydın ve aydın olmayan çevreler arasında, hükümet edenler ile hükümet edilenler arasında, yöneticiler ile yönetenler arasında vb) bu ilişkinin var olduğunu öne sürmüştür. Her “hegemonya” ilişkisi, kaçınılmaz olarak pedagojik bir ilişki olup kendini sadece bir millet içerisinde, onu meydana getiren güçler arasında değil ama uluslararası ölçüde ve dünya çapında da gösterir (GRAMSCI, **Hapishane Defterleri: Tarih, Politika, Felsefe ve Kültür Sorunları Üzerine Seçme Metinler**, s. 231).

¹¹⁶ GRAMSCI, **Hapishane Defterleri**, Cilt 2, s. 66.

¹¹⁷ MAYO, Peter; “Antonio Gramsci ve Yetişkin Eğitime Katkısı”, **Gramsci ve Eğitsel Düşünce** (iç.), Editör: Peter Mayo, Çeviren: Onur Gayretli, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2013, s. 50.

kendini gizliden gizliye açığa çıkartan bir dünya tasavvurudur.”¹¹⁸

Diğer yandan, Gramsci’nin sosyal teorisinde hegemonya ile sivil toplum sözcüğü birbirleriyle bağlantılıdır. Çünkü Gramsci, sivil toplumu, sosyal bir grubun, tüm toplum üzerinde politik ve kültürel bir hegemonyası olarak tanımlamıştır. Gramsci, Batı’da gelişmiş bir sivil toplumdan, yani devletin asıl emaresi olan hegemonyadan söz etmiştir.¹¹⁹ Gramsci, sivil toplumu iktisadi ilişkiler sahasının dışında devlet ile ekonomi arasındaki üstyapısal ara kurumlar sistemi olarak değerlendirmiştir.¹²⁰ Gramsci, sivil toplum üstyapılarını modern savaşta siperler sistemi gibi görmüştür.¹²¹ Norberto Bobbio’nun işaret ettiği gibi, Gramsci’ye göre, sivil toplum, maddi ilişkilerin bütününe değil, ideolojik ve kültürel ilişkilerin bütününe; ticari ve endüstriyel hayatın tümünü değil, tinsel ve düşünsel hayatın tümünü kapsar.¹²²

Gramsci’ye göre, sivil toplum, kapitalizm ile sosyalizm arasındaki savaşta sonucu belirleyecek muharebe meydanıdır.¹²³ “Gramsci’ye göre, tam gelişmiş bir kapitalist toplumda iktidardaki grup, egemenliğini, zorlamayla veya direnişleri kabaca bastırarak değil, entelektüel ve ahlâkî önderlikle sürdürür.”¹²⁴ Gramsci, burada “aydınların”¹²⁵

¹¹⁸ Gramsci’den aktaran; CREHAN, *Gramsci – Kültür – Antropoloji*, s. 245.

¹¹⁹ DEMİROVIČ, “Hegemonya ve İktidarın Analizi”, s. 97.

¹²⁰ ANDERSON, *Gramsci: Hegemonya, Doğu-Batı Sorunu ve Strateji*, s. 59.

¹²¹ GRAMSCI, *Hapishane Defterleri: Tarih, Politika, Felsefe ve Kültür Sorunları Üzerine Seçme Metinler*, s. 155.

¹²² BOBBIO ve TEXIER, *Gramsci ve Sivil Toplum*, s. 19.

¹²³ BAUMAN, Zygmunt; *Sosyalizm Aktif Ütopya*, Çeviren: Ahmet Araşan, Heretik Yayınları, Ankara, 2016, s. 82.

¹²⁴ A.g.e., s. 81.

¹²⁵ Gramsci, aydınları şöyle tanımlamıştır: “‘Aydınlar’ denince, yalnızca bu sözcükle genel olarak adlandırılan katmanları değil, ama genellikle, üretim alanında olduğu denli kültür alanında ya da

rolüne özellikle vurgu yapmıştır. Gramsci'ye göre, aydınlar, üretim, kültür ve kamu yönetimi sahası içinde örgütlenme fonksiyonunu yerine getiren kişilerdir.¹²⁶ Gramsci'ye göre, aydınlar, egemen grubun sosyal hegemonya ile siyasal hükümete dair ast işlevleri uygulama "memur"larıdır.¹²⁷ Aydınlar, bir grubun sosyal hegemonyasını ve o grubun devlet tahakkümünü örgütleme fonksiyonuna sahiptir.¹²⁸ İktisadi üretim evreninde bir faydalı işlev temelinde meydana gelmiş her sosyal grup, kendisiyle birlikte, organik olarak, kendisine homojenlik ve ekonomik çeperdeki rolüne ilişkin bilinç veren bir aydınlar kategorisine sahiptir. Örneğin, kapitalist girişimci, kendisiyle birlikte, siyasal iktisadın iktisatçısını ve bilinçcisini de yaratır.¹²⁹

Gramsci, hegemonya analizinde kapitalizm-faşizm bağlantısı üzerine vurgu yapmıştır. Gramsci'ye göre, "kapitalizm bir dünya tarihsel fenomendir ve onun eşitsiz gelişimi tek tek ulusların aynı anda aynı iktisadi kalkınma seviyesinde olamayacağı anlamına gelir."¹³⁰ Gramsci'ye göre, kapitalist mülkiyet sisteminin karakteristiği olan ekonomik rekabet, önce aşırı üretime, sonra ise ulusal ölçekte tekele, emperyalizme, emperyalist devletler arasında kanlı çatışmaya, kıtlığa, işsizliğe ve açlıktan ölüme

siyasal-yönetsel alanda da geniş anlamda örgütlenme işlevleri gören tüm toplumsal katmanı anlamak gerekir" (GRAMSCI, *Hapishane Defterleri: Tarih, Politika, Felsefe ve Kültür Sorunları Üzerine Seçme Metinler*, s. 65).

¹²⁶ SWINGEWOOD, *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, s. 250.

¹²⁷ GRAMSCI, *Hapishane Defterleri: Tarih, Politika, Felsefe ve Kültür Sorunları Üzerine Seçme Metinler*, s. 318.

¹²⁸ GRAMSCI, *Hapishane Defterleri*, Cilt 2, s. 220.

¹²⁹ *A.g.e.*, s. 218.

¹³⁰ Gramsci'den aktaran; MORTON, Adam David; *Gramsci'yi Çözümlemek: Küresel Politik İktisatta Hegemonya ve Pasif Devrim*, Çeviren: Barış Baysal, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2011, s. 13.

yol açmıştır.¹³¹ Gramsci, kapitalist düzende serbest rekabetin ve özel mülkiyetin varlığının toplumdaki belli bir azınlığa (sermaye sahiplerine) ayrıcalıklı koşullar sağladığını ve mücadeleyi eşitsiz hale getirdiğini, bu süreçte emekçilerin devamlı olarak en ölümcül tehlikelerle karşı karşıya kaldığını vurgulamıştır.¹³²

Gramsci, kapitalist toplumun önemli yasalarından birisinin bütün sosyal güçler arasındaki serbest rekabet olduğunu¹³³, bu rekabetin ise bütün dünyada ciddi felaketlere sebep olacağını ileri sürmüştür. Gramsci, dünyadaki savaşların ve katliamların, kapitalizmin rekabetçi doğasından kaynaklandığını iddia etmiştir. Gramsci, kapitalizmin hedeflerine ulaşabilmesinin egemen sınıfların (zengin liberallerin) kitleler üzerinde her türlü baskıyı yapmasına bağlı olduğu ifade etmiştir. Gramsci'ye göre, "faşizm, kapitalist şiddet kullanımının yasa dışı (*illegale*) boyutudur."¹³⁴ Gramsci, kapitalizmin faşizmi içerdiğini bildirmiş, faşizmi yeni bir liberalizm olarak nitelemiştir. Gramsci'nin kendi deyişiyle, "Faşizm tam olarak yeni bir liberalizm değil midir? Faşizm tam olarak, liberalizmin on dokuzuncu yüzyılda olduğu gibi yirminci yüzyılın 'pasif devrim' biçimi değil midir?"¹³⁵ Gramsci, faşizmin kapitalizmin ileri biçimi olan emperyalizmi içerdiğini vurgulamıştır. Bu bağlamda, Gramsci, "faşizmin bütün ideolojik propagandası ve siyasal-ekonomik etkinliği 'emperyalizme' olan eğilimiyle taçlanmaktadır"¹³⁶, şeklinde bir tespit yapmıştır.

Gramsci, kapitalist toplumdaki hegemonyanın egemen sınıflarla içi içe olan devlet ile bağlantısına dikkat çekmiştir.

¹³¹ GRAMSCI, Antonio; **Komünist Partiye Doğru**, Derleyen ve Çeviren: Celal A. Kanat, Belge Yayınları, İstanbul, 1998, s. 58.

¹³² GRAMSCI, **İtalya'da İşçi Konseyleri Deneyimi**, s. 19.

¹³³ GRAMSCI, **Gramsci Kitabı: Seçme Yazılar 1916-1935**, s. 53.

¹³⁴ Gramsci'den aktaran; YILDIRIM, **Gramsci'yi Okumak**, s. 131.

¹³⁵ Gramsci'den aktaran; MORTON, **Gramsci'yi Çözümlemek: Küresel Politik İktisatta Hegemonya ve Pasif Devrim**, s. 107.

¹³⁶ GRAMSCI, **Gramsci Kitabı: Seçme Yazılar 1916-1935**, s. 182.

Gramsci, "devlet, yönetici sınıfın yalnızca egemenliğini meşrulaştırmakla kalmadığı, aynı zamanda bu egemenliği devam ettirdiği fakat yönettiklerinin etkin rızasını da almayı becerdiği pratik ve teorik faaliyetlerin bütün bir bileşkesidir"¹³⁷, demiştir. Gramsci, devletin bir grubun öz örgütü, o grubun en büyük yayılmasına elverişli şartları yaratmaya dönük öz örgütü olarak tasarlanmış olduğunu ileri sürmüştür.¹³⁸ Gramsci'ye göre, "tarihin yasaları, devlet olarak örgütlenmiş mülk sahibi sınıf tarafından konulmuştur. Devlet her zaman tarihin başoyuncusu olmuştur, çünkü mülk sahibi sınıfın gücü devletin dışlilerinde toplanır; mülk sahibi sınıf, devletin bünyesinde rekabetin doğurduğu çatışmaların ve ayrılıkların ötesinde, kendini disipline sokar ve bir birlik biçiminde kendini örgütler; bunu yapmasının amacı, rekabetin en yüksek aşamasına varıncaya kadar, yani toplumun düzenlenmesi ve yönetilmesinde en başta gelen rolü, iktidarı elde etmek için verilecek, sınıf mücadelesine kadar, kendi ayrıcalıklı durumunun olduğu gibi kalmasını sağlamaktır."¹³⁹

Kısaca, Gramsci, devleti, egemen sınıflarla iç içe bir aygıt olarak nitelemiştir. Gramsci, devletin neliğini şöyle formüle etmiştir: "Devlet = siyasal toplum + sivil toplum anlamında, yani baskı zırhıyla korunan hegemonya."¹⁴⁰ Gramsci, "devlet temelde, hegemonya + diktatordur"¹⁴¹, demiştir.

¹³⁷ Gramsci'den aktaran; MIGLIARO ve MISURACA, "Modern Bürokrasi Teorisi", s. 73.

¹³⁸ GRAMSCI, **Hapishane Defterleri: Tarih, Politika, Felsefe ve Kültür Sorunları Üzerine Seçme Metinler**, s. 134.

¹³⁹ GRAMSCI, **İtalya'da İşçi Konseyleri Deneyimi**, s. 20.

¹⁴⁰ GRAMSCI, Antonio; **Hapishane Defterleri**, Cilt 3, Editör: Joseph A. Buttigieg, Çeviren: Barış Baysal, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2012, s. 217-218.

¹⁴¹ Gramsci'den aktaran; ANDERSON, **Gramsci: Hegemonya, Doğu-Batı Sorunu ve Strateji**, s. 44.

Öte yandan, Gramsci, hegemonya analizinde Doğu ve Batı üzerinde durmuştur. Gramsci, önyargılı bir biçimde Doğu-Batı ayrımı yapmıştır. Ona göre, "gerçekte, 'uygarlık' Batı demektir çünkü Doğu, sadece iç dünyaya odaklanmış sorgulama safhasında kalmıştır."¹⁴² Gramsci, Doğu'da devletin her şey olduğunu Batı'daysa devletle sivil toplum arasında doğru bir ilişki bulunduğunu söylemiştir.¹⁴³ Başka bir anlatımla, Gramsci, Doğu'da devlet "her şey" iken Batı'da ise devletin Doğu'daki gibi "ilkel ve peltemsi" değil, tam tersine onun geçirdiği sarsıntılara dayanıklı, kuvvetli ve sağlam bünyeli sivil toplum kalesinin sadece bir "dış hendeği" olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁴

Gramsci, Doğu'daki "diktatörlük" (baskı) ile Batı'daki "hegemonya" (rıza) arasındaki bir zıtlıktan söz etmiştir.¹⁴⁵ Gramsci, "rıza"nın iki türlü, yani ya pasif ve dolaylı ya da aktif ve doğrudan olabileceğini belirtmiştir.¹⁴⁶ "Gramsci'yi ilgilendiren şey, her zaman zor ve rıza arasındaki ilişkilerdir."¹⁴⁷ Gramsci'ye göre, Doğu'da devlet/sivil toplum-zor-egemenlik-manevra; Batı'da ise sivil toplum/devlet-rıza-hegemonya-mevzi etkindir.¹⁴⁸

Sözün kısası, Gramsci'nin analizlerinin merkezinde hegemonya vardır. Gramsci'nin hegemonya sözcüğünü niteleyen dört özellikten söz edilmiştir. İlk olarak,

¹⁴² GRAMSCI, *Hapishane Defterleri*, Cilt 3, s. 43.

¹⁴³ GRAMSCI, *Modern Prens*, s. 120.

¹⁴⁴ ANDERSON, *Gramsci: Hegemonya, Doğu-Batı Sorunu ve Strateji*, s. 45-46.

¹⁴⁵ A.g.e., s. 81.

¹⁴⁶ BUCI-GLUCKSMANN, Christine; "Hegemonya ve Rıza: Politik Bir Strateji", *Gramsci'ye Farklı Yaklaşımlar* (iç.), Derleyen: Anne Showstack Sassoon, Çeviren: Mustafa Kemal Coşkun ve Diğerleri, Dipnot Yayınları, Ankara, 2012, s. 124.

¹⁴⁷ A.g.m., s. 132.

¹⁴⁸ ANDERSON, *Gramsci: Hegemonya, Doğu-Batı Sorunu ve Strateji*, s. 46.

hegemonya, zora karşı rızanın imalatını hedefleyen bir stratejiyi ifade eder. İkinci olarak, hegemonya, devletten çok sivil toplum alanında etkilidir. Üçüncü olarak, hegemonya, faaliyet alanı manevra savaşına uygun olan Doğu'dan ziyade mevzi savaşına uygun olan Batı'dır. Son olarak, hegemonya, embriyo halindeki kapsayıcı ve formel bir sosyal iktidar kuramıdır. Bu nedenle hegemonya, burjuva ve proleter önderlik stratejilerine aynı derecede uygulanabilir.¹⁴⁹

1.4. Gramsci'nin Çağdaş Sosyolojik Teoriye Katkısı

Gramsci, hegemonya teorisiyle modern sosyolojiye ve çağdaş sosyal teoriye ciddi katkı yapmış bir teorisyendir. Gramsci, hegemonya teorisi ile ünlüdür. "Gramsci'nin hegemonya teorisini 'güç olarak devlet teorisine bir katkı' olarak görmek mümkündür."¹⁵⁰ Gramsci, hegemonyanın siyasal alandan başlayarak toplumun bütün alanlarına yayılan bir tahakküm biçimi olduğunu belirtmiştir. Gramsci, hegemonyanın aile, okul, kilise, işyeri, mimari, cadde şekilleri ve isimleri gibi kılcal iktidarlar tarafından yürütüldüğünü ileri sürmüştür.¹⁵¹ Gramsci, hegemonya ile her türlü güç ilişkilerini, bu ilişkilerin belirli somut yaşanma biçimlerini incelemeye çalışmıştır.¹⁵² Gramsci, çağımızda burjuva hegemonyasının kudretine vurgu yapmış, "burjuva hegemonyası son derece güçlüdür ve çok fazla rezerv sahibidir"¹⁵³, demiştir.

Gramsci, kapitalizmin tahlilinde ekonomik etkenlerin (temel/altyapının) yanı sıra kültürel alanın (üstyapısal unsurların) önemine vurgu yapmıştır. Gramsci, kapitalizmin

¹⁴⁹ THOMAS, Gramsci Çağı: Felsefe – Hegemonya – Marksizm, s. 228.

¹⁵⁰ MORTON, Gramsci'yi Çözümlemek: Küresel Politik İktisatta Hegemonya ve Pasif Devrim, s. 129.

¹⁵¹ A.g.e., s. 135.

¹⁵² CREHAN, Gramsci – Kültür – Antropoloji, s. 146.

¹⁵³ GRAMSCI, Hapishane Defterleri, Cilt 1, s. 194.

mantığını ve ruhunu anlama noktasında üstyapiya (kültürel alana) yoğunlaşmış olmasından dolayı "Proletarya'nın Weber'i"¹⁵⁴ olarak nitelendirilmiştir. Bu yönüyle Gramsci, Frankfurt Okulu'nu (Eleştirel Teoriyi) derinden etkilemiştir. Frankfurt Okulu, özellikle Ortodoks Marxizm eleştirisinde Gramsci'yi esas almıştır.¹⁵⁵ Frankfurt Okulu, Gramsci'den beslenmiştir. Gramsci'nin de etkisiyle Frankfurt Okulu, Batı Marxizmi içerisinde yer bulmuştur.¹⁵⁶

Gramsci, kapitalizme ve onun temel çelişkilerine odaklanmıştır. Gramsci, kapitalizmin defolarını yok edecek ve onu ortadan kaldıracak gücün, işçi sınıfı olduğunu savunmuştur. Gramsci kapitalizmin "tüketim" üzerine inşa edildiğini, bunun dünya ölçeğinde ciddi problemlere yol açtığını öne sürmüştür. Gramsci, insanlığın kurtuluşu için "üretimi" esas almak gerektiğinin altını özenle çizmiştir. Gramsci'ye göre, "üretim bir zorunluluktur ve üretmek için, fiziksel ve zihinsel bakımdan kahramanca bir çalışma çabası gösterebilecek bir işçi sınıfı olmalıdır."¹⁵⁷ İşçi sınıfı, toplumun yönetimi konusunda kendisini yetiştirmelidir.¹⁵⁸ Gramsci, proletaryanın, yani işçi sınıfının politik ve iktisadi güç kazanma sorunun yanı sıra entelektüel güç kazanma sorunuyla da yüzleşmesi gerektiğini vurgulamıştır. Gramsci, işçi sınıfının kültürel yönden örgütlenme konusunu da düşünmesi gerektiğine işaret etmiştir.¹⁵⁹ Gramsci, "sınıf mücadelesi boş bir rüya değildir"¹⁶⁰, "devrim bir büyücülük işi değil, bir diyalektik tarihsel gelişim sürecidir"¹⁶¹, yani "pro-

¹⁵⁴ THOMAS, "Gramsci'de Diyalektik Hegemonya", s. 13.

¹⁵⁵ KIZILÇELİK, Sezgin; **Frankfurt Okulu**, Genişletilmiş 3. Baskı, Anı Yayıncılık, Ankara, 2013, s. 466.

¹⁵⁶ **A.g.e.**, s. 73.

¹⁵⁷ GRAMSCI, **Komünist Partiye Doğru**, s. 61.

¹⁵⁸ **A.g.e.**

¹⁵⁹ GRAMSCI, **Gramsci Kitabı: Seçme Yazılar 1916-1935**, s. 87.

¹⁶⁰ **A.g.e.**, s. 54.

¹⁶¹ GRAMSCI, **İtalya'da İşçi Konseyleri Deneyimi**, s. 44.

leter devletin yaratılması bir büyücülük işi değildir: Bir oluştur, bir gelişim sürecidir”¹⁶², demiştir.

Son tahlilde, Gramsci, kapitalizmin bunalımının sadece işçi sınıfı tarafından çözülebileceğini iddia etmiştir. Bu hususta, Gramsci, şu tespiti yapmıştır: “Azgın ve çılgın, mülklü sınıf güçlerinin sürüklediği barbarlık uçurumundan ve ekonomik çöküntüden, toplumu ancak işçi sınıfı kurtarabilir. Bu işi, sanayi-siyaset alanında kendi diktatörlüğünü uygulamaya koymak üzere kendini yönetici sınıf olarak örgütleyerek yapabilir.”¹⁶³ Kapitalist ülkelerde gerçek ve derin bir sosyal dönüşümü gerçekleştirebilecek biricik sınıfın işçi sınıfı olduğunu ısrarla vurgulamış¹⁶⁴, işçi sınıfının insanlığın kurtuluşunun ana temsilcisi olduğuna dair en ufak bir şüphe duymamış¹⁶⁵, “tarihsel dalganın akışı içindeyiz. ... ve iyi ‘kürek çektiğimiz’ ve dümene sıkıca yapıştığımız takdirde başarıya ulaşacağız”¹⁶⁶, diye geleceğe umutla bakmıştır.

Sözün kısası, klasik elit teorisyenleri (Vilfredo Pareto, Gaetano Mosca ve Robert Michels gibi), kitleleri küçümseyip, sosyal değişimin motoru olarak gördükleri egemen sınıfların yanında saf tutarlarken Gramsci, daha önce Marx ve Engels’in yaptığı gibi, kitleleri önemsemiş, onların yanında yer almış, işçi sınıfını kapitalist toplumu dönüştürecek bir güç olarak görmüştür.¹⁶⁷

¹⁶² A.g.e., s. 26.

¹⁶³ Gramsci’den aktaran; RANSOME, Antonio Gramsci: Yeni Bir Giriş, s. 261-262.

¹⁶⁴ GRAMSCI, Gramsci Kitabı: Seçme Yazılar 1916-1935, s. 174.

¹⁶⁵ MORGAN, W. J.; “Antonio Gramsci ve Raymond Williams: İşçiler, Aydınlar ve Yetişkin Eğitimi”, Gramsci ve Eğitim (iç.), Editör: Carmel Borg, Joseph A. Buttigieg ve Peter Mayo, Yayına Hazırlayan: Hakan Tanıttıran, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2011, s. 359.

¹⁶⁶ Gramsci’den aktaran; MORTON, Gramsci’yi Çözümlemek: Küresel Politik İktisatta Hegemonya ve Pasif Devrim, s. 294.

¹⁶⁷ BERBEROĞLU, Berch; Klasik ve Çağdaş Sosyal Teoriye Giriş: Eleştirel Bir Perspektif, Çeviren: Can Cemgil, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 83.

İKİNCİ BÖLÜM

TALCOTT PARSONS

“Parsons, bir sosyolog olarak şunu ileri sürer: Bizler öncelikle sosyal sistemle ilgileniriz. Parsons sosyal sistemi kabaca toplumla eşitler” (Mark ABRAHAMSON, **İşlevselcilik**, s. 34).

“Toplumsal bir düzen, bilimsel analize uygun olduğu sürece daima olgusal bir düzendir fakat ...bu düzen, belli normatif unsurlar etkili bir şekilde işlemeyen istikrar kazanamaz” (Talcott PARSONS, **Toplumsal Eylemin Yapısı**, Cilt 1: Marshall, Pareto, Durkheim, s. 125-126).

“Formülü ne kadar muhafazakâr olursa olsun, Parsons zamanımızdaki sosyal düzen sorununun bir akademik sorun değil ama kalıcı ve günümüzle ilgili bir nitelik taşıdığına ısrar etmekte kesinlikle haklıydı” (Alvin W. GOULDNER, **Batı Sosyolojisinin Yaklaşan Krizi**, s. 203).

“Düzen sorunu miti en güçlü ve yetkin yorumunu Talcott Parsons’un çalışmalarında bulmuştur” (Anthony GIDDENS, **Sosyolojinin Savunusu: Makaleler, Yorumlar ve Yanıtlar**, s. 158).

“İkinci Dünya Savaşı’nın ardından Parsons, özellikle, toplumların kendilerini sürdürmelerini ve nesillerini devam ettirmelerini sağlayan *sistematik* özelliklerini çözümleyerek sağlam bir toplum kuramı kurmaya çalıştı” (Alex CALLENICOS, **Toplum Kuramı: Tarihsel Bir Bakış**, s. 355).

“Toplumu sistematik bir bütünlük olarak algılamaya yönelik entelektüel tutku, Parsons sosyolojisinin şüphesiz temel hareket noktası olmuştur” (Robert HOLTON, “Talcott Parsons”, s. 129).

“Modern sosyolojinin ana akım tartışmalarını Parsonsçı sosyolojiyi kavramadan anlamak gerçekten de imkânsızdır” (Bryan S. TURNER, **Klasik Sosyoloji**, s. 265).

2.1. Parsons'ın Entelektüel Portresi

Talcott Parsons, modern sosyoloji deyince akla gelen sosyologlarının başında gelir. Parsons, günümüzde sosyolojinin meşhur simalarındandır. Parsons, çağdaş sosyolojinin ve sosyal teorinin en etkileyici isimlerinden biridir. Parsons'ın izlerine ve etkilerine çağdaş sosyal teorisyenlerin çoğunda rastlamak mümkündür. Jürgen Habermas'ın Parsons'a dönük olarak ileri sürdüğü, "bugün kendini Parsons'un kuramıyla en azından ilişkilendirmeyen bir toplum kuramı ciddiye alınamaz"¹, başka bir deyişle, "günümüzde Parsons ile ilişkisini açıklamayan hiçbir sosyal teori ciddiye alınmamalı"², şeklindeki argümanı, sosyal teoride en fazla alıntılanan cümlelerden birisi haline gelmiştir. Benzer bir biçimde, Alvin W. Gouldner da, "eğer anlamaya çalıştığımız şey günümüz ise, o zaman her şeyden önce Talcott Parsons ile ilgilenmek zorundayız"³, demiştir. Randall Collins, Parsons'ı "başlıca en kapsamlı kuramcı"⁴ olarak değerlendirmiştir. Parsons, Amerikan sosyolojisinin hâkim figürü olmuştur.⁵ Zygmunt Bauman'ın belirttiği üzere, Parsons, savaş sonrası (İkinci Dünya Savaşı) dönemin "en etkili sosyologlarından"

¹ HABERMAS, Jürgen; **İletişimsel Eylem Kuramı: 1. Cilt/Eylem Rasyonelliği ve Toplumsal Rasyonelleşme, 2. Cilt/İşlevselci Aklın Eleştirisi Üzerine**, Çeviren: Mustafa Tüzel, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2001, s. 637.

² ALEXANDER, Jeffrey C.; "Klâsiklerin Merkeziliği", **Günümüzde Sosyal Teori** (iç.), Editör: Anthony Giddens ve Jonathan Turner, Çeviren: Ümit Tatlıcan, Say Yayınları, İstanbul, 2013, s. 55.

³ GOULDNER, Alvin W.; **Batı Sosyolojisinin Yaklaşan Krizi**, Çeviren: Mesut Şenol, Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, Sakarya, 2015, s. 230.

⁴ Randall Collins'ten aktaran; WALLACE, Ruth A. ve WOLF, Alison; **Çağdaş Sosyoloji Kuramları: Klasik Geleneğin Geliştirilmesi**, Çeviren: Leyla Elburuz ve M. Rami Ayas, Punto Yayıncılık Ltd. Şti., İzmir, 2004, s. 266.

⁵ RITZER, George; **Modern Sosyoloji Kuramları**, Çeviren: Himmet Hülür, De Ki Basım Yayım Ltd. Şti., Ankara, 2012, s. 100.

biridir.⁶ Parsons, çağdaş sosyolojik teoriye damgasını vurmuştur.⁷

Parsons, 1902'de Amerika'da Colorado Springs'de dünyaya gelmiştir.⁸ Parsons'ın babası, Marietta College'de profesör olarak çalışmış olan Edward S. Parsons'tır.⁹ Parsons, 1920-1924 yılları arasında Amherst Koleji'nde biyoloji öğrenimi görmüştür.¹⁰ Parsons'ın gayesi, biyoloji ve felsefe eğitimi almak ve kariyerine tıp alanında devam etmektir. Fakat Parsons, sosyoloji tarafından "ayartılmıştır."¹¹ Böylece, Parsons, söz konusu kolejde öncelikli olarak doğa bilim-

⁶ BAUMAN, Zygmunt; **Sosyolojik Düşünmek**, Çeviren: Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 105.

⁷ İşte, bu yüzden, Parsons, sosyoloji tarihi ve çağdaş sosyoloji teorileri üzerine yoğunlaşan bir sosyolog olarak benim de eserlerimde üzerinde en fazla durduğum sosyologlardan biridir. Şimdiye değin Parsons ile ilgili yazdıklarımda, Parsons'ın sosyolojisini farklı yönleriyle tahlil etmeye çalıştım (KIZILÇELİK, Sezgin; **Sosyoloji Teorileri 1**, Yunus Emre Grafik Tasarım & Yayıncılık Ltd. Şti., Konya, 1994, s. 419-462; KIZILÇELİK, Sezgin; **Sosyoloji Teorileri 2**, Yunus Emre Grafik Tasarım & Yayıncılık Ltd. Şti., Konya, 1994, s. 138-151; KIZILÇELİK, Sezgin; **Batı Sosyolojisini Yeniden Düşünmek Cilt 2: Burjuva Sosyolojisi**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2013, s. 161-177; KIZILÇELİK, Sezgin; **Çağdaş Sosyoloji Kuramları**, Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Erzurum, 2014, s. 8-10). Bu kitabımda ise, Parsons'ı, entelektüel portresi, metodolojisi, sosyal sistem teorisi ve çağdaş sosyolojik teoriye katkısı çerçevesinde değerlendirdim. Kitabımın bu bölümünü inşa ederken Parsons'a ilişkin daha önce yazdıklarımdan belirli ölçüde faydalandım. Parsons'ı literatürdeki gelişmeler ve yeni okumalar ışığında tahlil ettim.

⁸ CALLINICOS, Alex; **Toplum Kuramı: Tarihsel Bir Bakış**, Çeviren: Yasemin Tezgiden, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 351.

⁹ PARSONS, Talcott; **Toplumsal Eylemin Yapısı, Cilt 1: Marshall, Pareto, Durkheim**, Çeviren: Adem Bölükbaşı, Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, Sakarya, 2015, s. xxxiii.

¹⁰ CALLINICOS, **Toplum Kuramı: Tarihsel Bir Bakış**, s. 351.

¹¹ TURNER, Bryan S.; **Klasik Sosyoloji**, Çeviren: İdil Çetin, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 267.

lerine, ikinci olarak ise felsefe ve sosyal bilimlere ilgi duymuştur.¹² Parsons'ın özellikle biyolojiye olan ilgisi, onun sosyolojide izlediği yönü belirlemiştir. Daha sonra London School of Economics'e devam etmiş ve Bronislaw Malinowski'nin öğrencisi olmuştur. London School of Economics'de bir yıl okuduktan sonra Heidelberg Üniversitesi'nde burslu öğrenci olmuştur. Parsons, Heidelberg Üniversitesi'nde Max Weber'in eserleriyle karşılaşmış ve onun çalışmalarına ilgi duymuştur. Parsons, burada "Yeni Alman Edebiyatında Kapitalizm Kavramı" başlıklı doktora tezini tamamlamıştır.¹³ Parsons, London School of Economics'de antropolojik işlevselcilikten, sosyoloji ve ekonomi alanında doktora derecesi aldığı Heidelberg Üniversitesi'nde ise Weberci düşünceden etkilenmiştir.¹⁴

Parsons, 1930 yılında Weber'in ünlü eseri olan *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*'nu İngilizceye çevirmiştir. Böylece, Parsons, Weber'i Amerika'ya tanıtmıştır. Parsons, 1927 yılında Harvard Üniversitesi'ne girmiş, emekli olduğu 1973 yılına kadar orada çalışmıştır. 1942 yılında Amerikan Sosyoloji Derneği Başkanı olmuştur.¹⁵

Parsons, Harvard Üniversitesi'nde görev yaptığı yıllarda daha sonra sosyolojide çok ünlenecek olan Robert K. Merton, Kingsley Davis, Neil Smelser ve Harold Garfinkel gibi sosyologların ilham kaynağı olmuştur.¹⁶ Parsons, 1979 yı-

¹² ADAMS, Bert N. ve SYDIE, R. A.; **Contemporary Sociological Theory**, Pine Forge Press, California, 2002, s. 10.

¹³ WALLACE ve WOLF, **Çağdaş Sosyoloji Kuramları: Klasik Geleniğin Geliştirilmesi**, s. 31-32.

¹⁴ KINLOCH, Graham C.; **Sociological Theory Its Development and Major Paradigms**, McGraw-Hill, Inc., New York, 1977, s. 191-192.

¹⁵ WALLACE ve WOLF, **Çağdaş Sosyoloji Kuramları: Klasik Geleniğin Geliştirilmesi**, s. 32.

¹⁶ SLATTERY, Martin; **Sosyolojide Temel Fikirler**, Yayına Hazırlayan: Ümit Tatlıcan ve Gülhan Demiriz, Sentez Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 375.

linda ölmüştür. Merton, "Talcott Parsons'ın ölümü, sosyolojide bir çağın bitişine işaret eder"¹⁷, demiştir.

Parsons, çağdaş sosyolojinin akışını belirleyen eserlere imza atmıştır. En önemli eserleri arasında *Toplumsal Eylemin Yapısı; Genel Bir Sosyal Eylem Teorisine Doğru; Sosyal Sistem; Toplumlar: Evrimci ve Karşılaştırmalı Perspektifler* gösterilebilir.¹⁸

Parsons, sosyal teorisini biçimlendirirken Thomas Hobbes'tan¹⁹, özellikle de onun "düzen sorunu"²⁰ konusundaki görüşlerinden faydalanmıştır. Parsons'ın *Toplumsal Eylemin Yapısı* metninin ana temalarından biri, düzen sorunudur. Bu kitapta Parsons, Batı düşüncesinde düzen sorunu ile ilgilenmenin kökenlerini Hobbes'un *Leviathan* eserine dayandırmıştır.²¹ Parsons, bireyler arası ilişkileri normatif olarak düzenleyen meşru bir düzen kavramını empirist gelenekle tartışarak geliştirmiştir. Parsons, referans noktası olarak Hobbes'un sosyal felsefesini seçmiş, Hobbes'u sosyal düzenin nasıl olanaklı olduğu sorusunu, empirik ön varsayımlar altında en tutarlı bir şekilde soran bir düşünür olarak görmüştür.²²

¹⁷ Merton'dan aktaran; RITZER, *Modern Sosyoloji Kuramları*, s. 101.

¹⁸ SLATTERY, *Sosyolojide Temel Fikirler*, s. 375.

¹⁹ Parsons, "mevcut amaçlarımız açısından bakıldığında, Hobbes'un toplumsal düşüncesinin temeli, onun meşhur herkesin herkese karşı savaş halinde olduğu doğa durumu kavramına dayanır" (PARSONS, *Toplumsal Eylemin Yapısı*, Cilt 1: Marshall, Pareto, Durkheim, s. 123).

²⁰ PARSONS, *Toplumsal Eylemin Yapısı*, Cilt 1: Marshall, Pareto, Durkheim, s. 123.

²¹ GIDDENS, Anthony; *Sosyolojinin Savunusu: Makaleler, Yorumlar ve Yanıtlar*, Çeviren: İbrahim Kaya, Say Yayınları, İstanbul, 2011, s. 158-159.

²² HABERMAS, *İletişimsel Eylem Kuramı: 1. Cilt/Eylem Rasyonelliği ve Toplumsal Rasyonelleşme, 2. Cilt/İşlevselci Aklın Eleştirisi Üzerine*, s. 650.

Parsons'ın amacı, Emile Durkheim ve Bronislaw Malinowski'den Sigmund Freud ve Max Weber'e kadar, sosyal bilimlerdeki ve sosyolojideki temel fikirlerin bir sentezini yapmaktır.²³ Parsons, *Toplumsal Eylemin Yapısı* adlı eserinde, Durkheim, Weber, Pareto ve Marshall'ın fikirlerini önemsemiş, onların detaylı bir analizini sunmuştur. Parsons, söz konusu kitabındaki amacını şu şekilde izah etmiştir: "Kitabın ana tezi, çok girift bir biçimde diğer birçok kişinin çalışmalarıyla bağlantılı olan, Marshall, Pareto, Durkheim ve Weber'in eserlerinin; insan toplumuyla ilgilenen sadece dört farklı grup gözlem ve teoriyi değil, fakat teorik düşüncenin yapısındaki çok önemli bir *akım* temsil ettiğidir. Bu akım, temelinde faydacı pozitivizm ve idealizm gibi iki geleneğin arka planına karşıt olarak, insan ve toplumun sorunları hakkında –o zaman pratikte Batı'yla özdeşleştirilebilecek olan- Avrupa düşüncesinde tamamen yeni bir gelişim evresini temsil etmekteydi. Geriye doğru baktığımızda, entelektüel tarihe dair bu yorumun en büyük eksikliği özel olarak Fransız geleneğinin bağımsız önemini, gerçekte olduğundan daha önemsiz bir biçimde ifade etmesidir. Bu gelenek 'liberallerin' (Rousseau, St. Simon ve Comte) ve 'muhafazakârların' (Bonald, De Maistre ve onlar kadar önemli olan Tocqueville) fikirlerinin karmaşık ve çoğunlukla çatışan yapısından oluşmaktadır. Her halükarda ortaya çıkan ve olabildiğince en geniş anlamda toplumsal fenomenlerin analizini yeni bir hat üzerine yerleştiren temel çerçeve açıkça 'büyük teoriydi.' Bu sınırlar içerisinde, bu 'büyük teori' perspektifinin en önemlisi genç insanlara, özellikle ihtisas öğrencilerine karşı yavaşça da olsa kapsamlı bir biçimde yayılan, belli bir çekiciliğinin olduğunu ifade edebiliriz."²⁴ Parsons, *Toplumsal Eylemin Yapısı* metninin sosyal teori alanında bir grup yazarın (Marshall, Pareto, Durkheim ve Weber'in) eserleri üzerine yapılan "ikincil bir çalışma" oldu-

²³ SLATTERY, *Sosyolojide Temel Fikirler*, s. 375-376.

²⁴ PARSONS, *Toplumsal Eylemin Yapısı*, Cilt 1: Marshall, Pareto, Durkheim, s. xviii-xix.

ğunu dile getirmiştir.²⁵ Düzene çok ehemmiyet veren Parsons, bu yazarlar (düşünürler) içerisinde en fazla Durkheim'dan etkilenmiştir. Parsons'ın deyişiyle, "düzen sorunu başından beri Durkheim'ın en önemli sorunuydu."²⁶ Parsons, entelektüel rol modelinin birinin Durkheim olduğunu sıkça bildirmiştir.²⁷ Çünkü "Parsons teorisinin önemli parçalarını Durkheim'dan almış ve bu fikirler sayesinde 20. yüzyıl ortalarının önde gelen bir gücü haline gelmiştir."²⁸

Parsons, Durkheim'ın yanı sıra Weber'den de etkilenmiştir. Parsons, Weber'in büyük bir sosyolog olduğunu belirtmiştir. Parsons, "Weber, modern çağda giderek az rastlanan ansiklopedik kafalı biriydi"²⁹, diye yazmıştır.

Parsons, Durkheim'ı ve Weber'i, sosyolojik teorinin mimarları olarak görmüştür. Bu hususta, Parsons, şunları yazmıştır: "En kapsamlı anlamıyla, özellikle en önemli toplumsal sistem türü olarak topluma odaklanan Durkheim ve Weber bana *modern* sosyolojik teorinin *başlıca* kurucuları olarak göründü."³⁰ Parsons'a göre, Durkheim ve Weber, geleceğin tüm sosyolojisini şekillendirmek için kullanabileceğimiz klâsik geleneği inşa etmişlerdir.³¹ Parsons'ın sosyolojinin ana isimleri olan Durkheim'a ve Weber'e dair bu sap-taması, son derece isabetlidir.

²⁵ A.g.e., s. xxxi.

²⁶ A.g.e., s. 329.

²⁷ WALLACE ve WOLF, **Çağdaş Sosyoloji Kuramları: Klasik Geleniğin Geliştirilmesi**, s. 25.

²⁸ CUFF, E. C., SHARROCK, W. W. ve FRANCIS, D. W; **Sosyolojide Perspektifler**, Çeviren: Ümit Tatlıcan, Say Yayınları, İstanbul, 2013, s. 91.

²⁹ PARSONS, Talcott; **Toplumsal Eylemin Yapısı, Cilt 2: Max Weber**, Çeviren: Nur Nirven, Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, Sakarya, 2015, s. 577.

³⁰ PARSONS, **Toplumsal Eylemin Yapısı, Cilt 1: Marshall, Pareto, Durkheim**, s. xxiii.

³¹ ALEXANDER, "Klâsiklerin Merkeziliği", s. 45.

2.2. Parsons'ın Metodolojisi

Parsons, metodoloji konusuna kafa yormuş bir sosyal teorisyendir. Parsons, metodoloji üzerine bazı önemli belirlemeler yapmıştır. Parsons, metodolojinin bir yanda bilim ve diğer yanda mantık ve epistemoloji arasında sınırdaki bir alan olarak anlaşılması gerektiğini belirtmiştir. Dolayısıyla metodoloji, öncelikli olarak, istatistik, örnek olay çalışması ve mülakat gibi deneysel araştırma "metotlarına" atıf yapmaz. İstatistik, örnek olay çalışması ve mülakatın "araştırma teknikleri" olarak adlandırılması daha doğrudur. Metodoloji, esasında bilimsel önermelerin geçerliliği ve bilimsel sistemler için genel esasların değerlendirilmesi olarak tanımlanabilir. Bu haliyle metodoloji, ne tamamen bilimsel ne de tamamen felsefî bir disiplindir.³²

Parsons, metodolojisinde gözlem, olgu ve teori arasındaki bağı vurgu yapmıştır. Parsons, gözlemi önemsemiş, "önemli olan, daha önce gözlemlenmemiş olanı gözlemlenmiş olmaktır"³³, demiştir. Parsons'un metodunda gözlem önemli bir yere sahiptir. Parsons, gözlemi, sosyolojik araştırmaların en önemli araçlarından birisi olarak nitelemiştir. Parsons, olguların açıklanmasında gözlemin rolüne vurgu yapmıştır.

Parsons, gözlemlenebilir olana ve somut olgulara yönelmiştir. Parsons, olguları anlamakla ilgilenmiştir.³⁴ Parsons'a göre, "olgular öykülerini anlatmaz; çapraz sorgulanmaları gerekir. Dikkatle analiz edilmeli, sistematikleştirilmeli, karşılaştırılmalı ve yorumlanmalıdır."³⁵ Parsons, "teori" terimini önemsemiştir.³⁶ Parsons, teorinin gözlemlenen ve bilinen

³² PARSONS, *Toplumsal Eylemin Yapısı*, Cilt 1: Marshall, Pareto, Durkheim, s. 58.

³³ A.g.e., s. 42.

³⁴ PARSONS, *Toplumsal Eylemin Yapısı*, Cilt 2: Max Weber, s. 757.

³⁵ A.g.e., s. 757-758.

³⁶ PARSONS, Talcott; *Essays in Sociological Theory*, The Free Press, New York, 1966, s. 212.

olgulardan çıkarılan genellemeler olduğunu vurgulamıştır. Parsons, bir teorinin sağlam olabilmesi için mutlaka olgulara uyması gerektiğini belirtmiştir.³⁷ Parsons, sosyolojik çözümlemede teorinin ne işe yaradığına dair şu saptamayı yapmıştır: "Teori sadece neyi bildiğimizi formüle etmez fakat aynı zamanda neyi bilmek istediğimizi yani hangi soruların cevaplanması gerektiğini de bize söyler."³⁸ Parsons, bilimin gelişmesinde teorinin önemli olduğunu bildirmiştir. Parsons, "bilimin gelişiminde teori sadece bağımsız bir değişken değildir; belli bir zamanda belli bir alandaki kuram bütünü az ya da çok bütünleşmiş bir 'sistem' de oluşturur. Yani bir kuram bütünü oluşturur... genel önermeler birbirleriyle karşılıklı mantıksal ilişkilere sahiptir. ... her teori sisteminin belirli bir mantıksal yapısı vardır."³⁹ Parsons'a göre, her teori sistemi, felsefî varsayımlar içerir.⁴⁰

Parsons, sosyolojik tahlillerinde gözleme, olguya ve teoriye büyük bir önem atfetmiştir. Parsons, toplum analizinde sistem yaklaşımını kullanmıştır. Parsons, "bir sistem analistisi"⁴¹ olarak ünlenmiştir. Parsons, sosyolojik analizlerinde sistemin vazgeçilmez önemde, bir anahtar terim olduğunu bildirmiştir.⁴² Kendi ifadesiyle, Parsons, "*sistem kavramı* düşüncemde merkezî bir yer tutmuştur"⁴³, demiştir. Parsons, sistem-alt sistem ilişkisini, yani bütün-parça bağlantısını dikkate almıştır. Parsons'a göre, "bir sistemin en genel ve en temel özelliği, parçaların ve değişkenlerin karşılıklı

³⁷ PARSONS, *Toplumsal Eylemin Yapısı*, Cilt 1: Marshall, Pareto, Durkheim, s. 42.

³⁸ A.g.e., s. 45.

³⁹ A.g.e., s. 42-43.

⁴⁰ A.g.e., s. 57.

⁴¹ GOULDNER, *Batı Sosyolojisinin Yaklaşan Krizi*, s. 285.

⁴² SWINGWOOD, Alan; *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, Çeviren: Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1998, s. 277.

⁴³ Parsons'tan aktaran; WALLACE ve WOLF, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları: Klasik Geleneğin Geliştirilmesi*, s. 33.

bağımlılığıdır.”⁴⁴ “Karşılıklı bağımlılık”, Parsons’ın sosyal sistem sözcüğünün ana noktasıdır.⁴⁵ Parsons’a göre, sistem, düzene ve parçaların birbirine bağımlılığı özelliğine sahip bir gerçekliktir. Sistem, aynı zamanda, kendini devam ettirmeye ve dengeye yönelir.⁴⁶

Parsons, sistemi (bütünü), alt-sistemler (parçalar) açısından çözümlemiştir. Fakat Parsons, sistemi (bütünü) alt-sistemlere (parçalara) indirgememiştir. Bu bağlamda Parsons, “bütünün özellikleri basitçe parçaların özelliklerinin bir sonucu değildir”⁴⁷, demiştir.

2.3. Parsons’ın Sosyal Sistem Teorisi

Parsons, bir sistem teorisyenidir. Eserlerinde ağırlıklı olarak, sosyal sistemi analiz etmiştir. Parsons’a göre, “sosyoloji toplumsal sistemlere odaklanır.”⁴⁸ Parsons’ın ilgisi, sosyal sistemin sosyolojik teorisini geliştirmektir.⁴⁹ Sosyal sistemin neliği, mantığı ve temel eğilimleri, Parsons’ın çalışmalarının merkezinde yer almaktadır. Parsons, sosyal sistemi ayrıntılı olarak tahlil etmiş, sosyal teorisini bu konuya hasretmiştir. Parsons, sosyal sistemi işlevleri açısından çözümlyerek sosyolojideki işlevselciliğin gelişmesine ve etkin olmasına katkı yapmıştır. Randall Collins’in belirttiği gibi, “Parsons için ‘temel kendilik’, her zaman “bir bütün olarak sosyal sistem” olmuştur ve o sosyal sistemin farklı işlevsel

⁴⁴ Parsons’tan aktaran; GOULDNER, **Batı Sosyolojisinin Yaklaşan Krizi**, s. 285.

⁴⁵ GOULDNER, **Batı Sosyolojisinin Yaklaşan Krizi**, s. 289.

⁴⁶ RITZER, **Modern Sosyoloji Kuramları**, s. 104.

⁴⁷ PARSONS, **Toplumsal Eylemin Yapısı**, Cilt 1: Marshall, Pareto, Durkheim, s. 66.

⁴⁸ RICHTER, Rudolf; **Sosyolojik Paradigmalar: Klasik ve Modern Sosyoloji Anlayışlarına Giriş**, Çeviren: Necmeddin Doğan, Küre Yayınları, İstanbul, 2012, s. 117.

⁴⁹ GERHARDT, Uta; **Talcott Parsons: An Intellectual Biography**, Cambridge University Press, Cambridge, 2002, s. 152.

ve alt-işlevsel kesimlerini sınıflandırabilecek oldukça kompleks bir analiz geliştirir. Parsons'ın çalışması tablolarla doludur ve bu tabloları hücrelere ayırır ve farklı işlevsel karşılıklı alışverişleri göstermek için aralarında oklar çizer.⁵⁰

Bilindiği üzere, toplumu bir sistem olarak gören anlayış, en detaylı bir şekilde Parsonsçı işlevselcilikte geliştirilmiştir.⁵¹ İşlev ve işlevselcilik sözcüklerinin kullanımı ekseriyetle Parsons'ın çalışmalarıyla ilişkilendirilir.⁵² Parsons'ın biyoloji tahsili ve öğrendiği biyolojik nosyonlar, onun sosyal teorisinde etkili olmuş, bilhassa da bir sistem olarak toplumu yaşayan bir organizma ile benzerlikleri çerçevesinde ele almasına yol açmıştır.⁵³ Parsons, tıpkı bedenin gelişebilmesi ve hayatta kalabilmesi için hayatî işlevleri bulunan organları (kalp, akciğer, karaciğer vb.) ihtiva etmesi gibi toplumun da ihtiyaç duyduğu sosyal denge ve sosyal gelişmeyi sağlayabilmek için birtakım kurumlara (aile, eğitim vb.) ihtiyacının olduğunu belirtmiştir.⁵⁴

Parsons, toplumu diğer canlı sistemler ile benzer özellikleri bulunan bağımsız bir sistem görmüştür.⁵⁵ Parsons'a göre, her sosyal sistem, faal/işler durumunda olan bir şeydir, yani birbirine bağlı olan yapıların ve süreçlerin bir sistemi-

⁵⁰ COLLINS, Randall; **Sosyolojide Dört Ana Gelenek**, Çeviren: Ümit Tatlıcan, Sentez Yayıncılık, İstanbul, 2015, s. 207.

⁵¹ SWINGWOOD, **Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi**, s. 275.

⁵² SCOTT, John ve MARSHALL, Gordon; **A Dictionary of Sociology**, Oxford University Press, NewYork, 2009, s. 267.

⁵³ LARSON, Calvin J.; **Sociological Theory: From the Enlightenment to Present**, General Hall, Inc., NewYork, 1986, s. 117.

⁵⁴ HOLTON, Robert; "Talcott Parsons", Çeviren: Fethi Nas, **Sosyolojik Düşüncede İz Bırakanlar** (iç.), Yayına Hazırlayan: Rob Stones, Türkçe Yayına Hazırlayan: Nihat Z. Erdoğan ve Ülgen Oskay, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2008, s. 132.

⁵⁵ KINLOCH, Graham C.; **Sosyolojik Teori, Gelişmesi ve Belli Başlı Paradigmalar**, Çeviren: Tülin Günşen İçli ve Dursun Ayan, BirleşikYayınevi, Ankara, 2014, s. 192.

dir.⁵⁶ Parsons, sosyal sistemi, diğer organik sistemler gibi görmüştür.⁵⁷ Kısaca, Parsons, eserlerinde sosyal sistem için biyolojik sistem benzetmesinden faydalanmıştır.⁵⁸

Parsons'ın sosyolojik çözümlemesinde sosyal sistem önemli bir yer kaplar. Parsons'ın kuramında düzen, yapı ve denge, sosyal sistemin kuramsal işlevleridir.⁵⁹ Parsons, sistemin (genel eylem sisteminin/genel eylem teorisinin) yapısını analiz etmiş, onun "sosyal sistem", "kültürel sistem", "kişilik sistemi" ve "davranışsal organizma"dan oluştuğunu ileri sürmüştür.⁶⁰ Parsons, eylem sisteminde dikkatini, sosyologlarını özel inceleme nesnesi olan "sosyal sistem"e yoğunlaştırmıştır.⁶¹

Parsons'ın sosyal sistem anlayışı, öncelikli olarak, analitik açıdan ayrı olan iki sistemle, yani kişilik ve kültürle bağlantılıdır.⁶² "Parsons için, sosyal sistem bireysel kişilik tarafından içselleştirilen ve toplumun kendi bireyleri için geliştirdiği roller, normlar, beklentiler ve kurallar aracılığıyla işleyen kurumsallaşmış bir kültür kalıbıdır."⁶³

Parsons, toplumu, bir sosyal sistem olarak ele almıştır. Başka bir deyişle, Parsons, toplumu, "en önemli toplumsal

⁵⁶ PARSONS, *Essays in Sociological Theory*, s. 143.

⁵⁷ GERHARDT, *Talcott Parsons: An Intellectual Biography*, s. 120.

⁵⁸ MOORE, Wilbert E.; "İşlevselcilik", Çeviren: Şirin Tekeli, *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi* (iç.), Editör: Tom Bottomore ve Robert Nisbet, V Yayınları, Ankara, 1990, s. 343.

⁵⁹ SAVAGE, Stephen P.; *The Theories of Talcott Parsons: The Social Relations of Action*, Macmillan Press, London, 1983, s. 145.

⁶⁰ RITZER, *Modern Sosyoloji Kuramları*, s. 103; WALLACE ve WOLF, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları: Klasik Geleneğin Geliştirilmesi*, s. 33.

⁶¹ SCOTT, John; *Sociological Theory: Contemporary Debates*, Edward Elgar Publishing Limited, Aldershot Hants, 1995, s. 43.

⁶² SWINGWOOD, *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, s. 276.

⁶³ SLATTERY, *Sosyolojide Temel Fikirler*, s. 378.

sistem türü olarak”⁶⁴ görmüştür. Parsons, toplumun “uzun vadede varlığını sürdürmenin önkoşullarını kendi kaynaklarıyla sağlayan bir toplumsal sistem”⁶⁵ olduğunu belirtmiştir. Parsons, toplumun en temel niteliği olarak onu oluşturan alt-sistemlerin birbirine karşılıklı bağımlılığına vurgu yapmıştır.⁶⁶ Parsons, toplumu, sosyal sistemle eşitlemiştir. Sosyal sistem, bir kurumlar ağıdır. Kültürel sistem, değerleri ve normları taşır. Kültürel sistem, sunduğu değerlerle sosyal sistemdeki kurumlara hayat verir. Kültürel sistem, aynı zamanda, aktörlerin kişilik sistemlerine de nüfuz eder. Onların hayatlarını sürdürmede düstur edinebilecekleri normların yönlendiricisi olur.⁶⁷ Başka bir deyişle, Parsons’a göre, sosyal sistem, aktörler arasındaki karşılıklı ilişkilere dayanır. Kültürel sistem, bireylerin tercihlerini etkileyen normları ve değerleri, kişilik sistemi ise bireylerin motivasyonunu içerir.⁶⁸

Parsons’a göre, kültür, genelleşmiş semboller ve onların anlamlarının bir sistemidir.⁶⁹ Parsons’a göre, sosyal sistem içinde kültür, normlarda ve değerlerde cisimleşir. Kişilik sisteminde kültür, aktörler tarafından içselleştirilir. Fakat kültürel sistem, diğer sistemlerin basitçe bir parçası değildir. Çünkü kültürel sistem, bilgi, semboller ve fikirlerin sosyal stokunun biçimi içinde ayrı bir varoluşa sahiptir.⁷⁰

⁶⁴ PARSONS, **Toplumsal Eylemin Yapısı**, Cilt 1: Marshall, Pareto, Durkheim, s. xxiii.

⁶⁵ Parsons’tan aktaran; ERKİLET, Alev; **Toplumsal Yapı ve Değişme Kuramları: Sorokin, Parsons, Dahrendorf, Merton**, Hece Yayınları, Ankara, 2007, s. 77.

⁶⁶ PARSONS, Talcott; **The Social System**, The Free Press, New York, 1951, s. 107.

⁶⁷ ÇELEBİ, Nilgün; **Sosyoloji Notları**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2007, s. 208.

⁶⁸ ADAMS ve SYDIE, **Contemporary Sociological Theory**, s. 14.

⁶⁹ PARSONS, Talcott; **Social Structure and Personality**, The Free Press, New York, 1970, s. 29.

⁷⁰ RITZER, **Modern Sosyoloji Kuramları**, s. 107.

Parsons'a göre, kişilik sistemi, kültürel sistem ve sosyal sistem ile bağlantılıdır. Onlar tarafından biçimlendirilir. "Kişilik sistemi, sadece kültürel sistem tarafından değil toplumsal sistem tarafından da denetlenir."⁷¹ Parsons, kişilik sisteminin temel biriminin aktör, yani insan olduğunu belirtmiştir.⁷²

Parsons'a göre, aktör, "örüntü/kalıp/ örnek değişkenleri" olarak adlandırdığı modellere göre davranır. Aktörler, eylemlerde kararlarını farklı alternatifler çerçevesinde gerçekleştirirler.⁷³ Parsons'a göre, bu alternatifler, yani örnek değişkenler, "doğuştan getirilmiş nitelik-başarı", "yaygınlık-özgüllük", "duygusallık-tarafsızlık", "özellik-evrensellik" ve "birliktelik (topluluk)-kendi (benlik, bireysel çıkar)" olarak sınıflandırılabilir.⁷⁴

Parsons'ın kalıp/örnek değişkenlerine göre, aktörler, ilk olarak, bir bireyi evrensel ölçütlere veya o bireye has ölçütlere göre değerlendirirler. Aktörler, ikinci olarak, bireyleri başarı ölçütlerine (eğitim düzeyi, işindeki başarı vb.) göre veya doğuştan getirilen kalıtsal niteliklerine (yaş, cinsiyet, ırk, sınıf vb.) yapılan atıflara göre değerlendirirler. Aktörler, üçüncü olarak, diğer bireylerle ilişki kurarken yaygın ve genel olana yönelik kişilerin eylemlerine göre veya spesifik sınırlandırılmış hedeflere göre tercih yapmak durumundadırlar. Aktörler, son olarak, diğer bireylerle herhangi bir duyguya kapılmaksızın araçsal akıllardan veya duygusal nedenlerden ötürü ilişki kurmak durumundadırlar.⁷⁵ Kısaca, Parsons, her türden insan ilişki biçiminin içlerinden birini

⁷¹ A.g.e., s. 108.

⁷² WALLACE ve WOLF, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları: Klasik Geleniğin Geliştirilmesi*, s. 34.

⁷³ RICHTER, *Sosyolojik Paradigmalar: Klasik ve Modern Sosyoloji Anlayışlarına Giriş*, s. 114.

⁷⁴ WALLACE ve WOLF, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları: Klasik Geleniğin Geliştirilmesi*, s. 39.

⁷⁵ HOLTON, "Talcott Parsons", s. 133-134.

seçmek zorunda kalacağı “kalıp değişkenler”den söz etmiştir.⁷⁶

Parsons’ın sistem analizinde çok az yer verdiği “davranışsal organizma” ise, sistemin geri kalanı için enerji kaynağıdır. Davranışsal organizma, bireyin yaşantısı boyunca gelen koşullanma ve öğrenme süreçleri tarafından etkilenir.⁷⁷

Parsons’a göre, sosyal sistem, kendine özgüdür, yani toplum, bir etkileşim sistemi olarak ferdin varlığından öte bağımsız bir gerçekliktir.⁷⁸ Parsons’a göre, bir sistem olarak toplum, kendine kendine yeten bir gruptur. Toplum, üyelerinin bireysel ve kolektif ihtiyaçlarını karşılar.⁷⁹ Parsons, sosyal sisteme ait önemli ön koşullar ileri sürmüştür. Buna göre, Parsons, ilk olarak, sosyal sistemin diğer sistemlere uyumlu olarak işleyebilmek için yapılandırılmış olması gerektiğini belirtmiştir. Parsons, ikinci olarak, sosyal sistemin sürekli olabilmesi için diğer sistemlerden yeterli düzeyde destek alması gerektiğini dile getirmiştir. Parsons, üçüncü olarak, sosyal sistemin bireylerin gereksinimlerini karşılamak durumunda olduğuna işaret etmiştir. Parsons, dördüncü olarak, sosyal sistemin mensuplarından yeterli katılımı sağlaması zorunluluğuna vurgu yapmıştır. Parsons, son olarak, sosyal sistemin bireylerin davranışları üzerinde kontrol sağlaması ve yıkıcı hale gelen çatışmayı denetim altına alması gerektiğine değinmiştir.⁸⁰

⁷⁶ BAUMAN, *Sosyolojik Düşünmek*, s. 105-106.

⁷⁷ RITZER, *Modern Sosyoloji Kuramları*, s. 110.

⁷⁸ KINLOCH, *Sosyolojik Teori, Gelişmesi ve Belli Başlı Paradigmalar*, s. 191.

⁷⁹ RITZER, George ve STEPNIISKY, Jeffrey; *Çağdaş Sosyoloji Kuramları ve Klasik Kökleri*, Çeviren: Irmak Ertuna Howison, De Ki Basım Yayım Ltd. Şti., Ankara, 2013, s. 71.

⁸⁰ A.g.e., s. 70.

Diğer yandan, bir işlevselci olan Parsons, normatif örüntüler olarak tanımladığı değerleri önemsemiştir.⁸¹ Başka bir deyişle, Parsons, sosyal sistem analizinde “değerleri” çok önemsemiş, sosyal düzenin paylaşılan değerler temelinde mümkün olabileceğini öne sürmüştür.⁸² Hatta Parsons, sosyal sistemi, kurumsallaşmış değer sistemi çerçevesinde tanımlamıştır.⁸³ Parsons’a göre, bir sistem olarak toplumun özü, kendi içinde bireylerin biçimlenmiş bir normatif düzenidir. Bir düzen olarak bu normatif yapı, normları ve değerleri içerir.⁸⁴ Parsons’a göre, “normatif düzen, daima verili bir normlar sistemi ya da amaçlar, kurallar ve diğer normlar gibi normatif unsurlarla ilgilidir.”⁸⁵

Parsons, toplumun, kendisini meydana getiren bireylerin eylemlerine yön veren normların sistemleri vasıtasıyla tahlil edilebileceğini belirtmiştir.⁸⁶ Parsons, toplum ve onun normatif düzeninde belirleyici konumda bulunan “normları” çok önemsemiştir. Parsons, “norm”u şu şekilde tanımlamıştır: “Bir norm somut eylem biçiminin sözlü bir şekilde tanımlanmasıdır, bu yüzden gelecekteki belli bazı eylemleri bu sürece uydurmayı öğütleyen bir uyarıyla birlikte makbul görülür. Bir

⁸¹ PARSONS, Talcott; **On Institutions and Social Evolution: Selected Writings**, Editör: Leon H. Mayhew, The University of Chicago Press, Chicago, 1985, s. 192.

⁸² KİM, Kwang-ki; **Order and Agency in Modernity: Talcott Parsons, Erving Goffman, and Harold Garfinkel**, State University of New York Press, Albany, 2003, s. 33-34.

⁸³ PARSONS, Talcott ve SMELSER, Neil J.; **Economy and Society: A Study in the Integration of Economic and Social Theory**, The Free Press, New York, 1969, s. 16.

⁸⁴ SMITH, Anthony D.; **Toplumsal Değişme Anlayışı: İşlevselci Toplumsal Değişme Kuramının Bir Eleştirisi**, Çeviren: Ülgen Oskay, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1996, s. 59.

⁸⁵ PARSONS, **Toplumsal Eylemin Yapısı**, Cilt 1: Marshall, Pareto, Durkheim, s. 125.

⁸⁶ LELEDAKIS, Kanakis; **Toplum ve Bilinçdişi: Toplumsal Teori ve Toplumsalın Bilinçdişi Boyutu**, Çeviren: Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 72.

norm örneği mesela şu ifadedir: 'Askerler komutanlarının emirlerine itaat etmelidirler.'⁸⁷

Parsons, sosyal sistem analizinde değerlerle ve normlarla ayakta duran "düzen"i esas almıştır. "Parsons'ın asıl ilgisi sosyal düzenin nasıl mümkün olduğu noktasında toplanır. Parsons bir toplumdaki kişiler arası sürekli 'savaş'ı neyin engellediği biçimindeki Hobbesçu soruyu sormaktadır. Uzun vadede, cevabı, kültürel, sosyal ve kişilik sistemlerinin karşılıklı nüfuzlarının ortasında görür. Mütekabil olarak da toplumları, kültürel değerleri sosyal sistem içinde kurumsallaştırılan ve sonra da norm ve kuralları kişilik sistemleri içinde içselleştirilen düzen olarak tanımlar. Bu durumda sosyal düzen mümkündür."⁸⁸ Parsons, sosyal düzeni önemsemiş, hatta ona aşırı derecede ehemmiyet vermiştir. Parsons'a göre, "düzen, normatif sistemde ortaya konmuş yollarla uyumlu biçimde meydana gelen bir süreç demektir."⁸⁹ Parsons, düzenin belirli değerlerin (örneğin, aile ve insan hayatının kutsallığına inancın) sonucu olduğunu vurgulamıştır.⁹⁰ Parsons, değerler sistemini istikrarlı ve etkili bir sosyal sistemin kalbi ve damarlarındaki kan olarak görmüştür. Değerler sistemi sayesinde, toplumdaki herkes mükemmel bir uyum içindedir. Böylece, bir sistem olarak toplum düzgün işler.⁹¹ Parsons'a göre, toplum bir konsensüstür. Parsons, toplumu, fikir birliği etrafında örgütlenmiş, çatışmalardan ziyade işbirliğinin egemenliğinde bir şey olarak görmüştür.⁹²

⁸⁷ PARSONS, *Toplumsal Eylemin Yapısı*, Cilt 1: Marshall, Pareto, Durkheim, s. 105.

⁸⁸ ABRAHAMSON, Mark; *İşlevselcilik*, Çeviren: Nilgün Çelebi, Sebat Ofset, Konya, 1990, s. 34.

⁸⁹ PARSONS, *Toplumsal Eylemin Yapısı*, Cilt 1: Marshall, Pareto, Durkheim, s. 125.

⁹⁰ LAYDER, Derek; *Sosyal Teoriye Giriş*, Çeviren: Ümit Tatlıcan, Küre Yayınları, İstanbul, 2006, s. 19.

⁹¹ SLATTERY, *Sosyolojide Temel Fikirler*, s. 377.

⁹² CUFF, SHARROCK ve FRANCIS, *Sosyolojide Perspektifler*, s. 119.

Parsons'ın düşüncesinde denge, bütünleşme ve düzen merkezî bir rol oynamıştır.⁹³ Dolayısıyla Parsons, sosyal sistem analizinde, sosyal istikrara odaklanmıştır. Parsons'a göre, belirli bir sosyal sistemin kendisini sürdürme eğilimi toplumsal sürecin ilk kanunudur.⁹⁴ "Parsons'ta sosyal sistemin özünü denge, bütünleşme ve konsensüs oluşturur. Bütün toplumsal çatışma biçimleri genellikle istikrara ve toplumun işleyişine karşı bir tehdit olarak algılanır ve ortadan kaldırılmaları gerektiği düşünülür."⁹⁵

Parsons'ın sosyal sisteminin temeli denge ve bu denge-den ortaya çıkan koşullardır.⁹⁶ Parsons'ın sistemi, her şeyden önce, bir denge sistemidir. Çünkü her birey, kültürel ve sosyal yönlerden beklenen işlevleri yerine getirmek zorundadır. Sistemin parçaları hiçbir şey yapmayacak olurlarsa sistem kısa sürede yok olur.⁹⁷ Parsons'ın sosyal denge, karşılıklı bağımlılık, paylaşılan değerler ve sosyal düzene güçlü vurgusu, onun değişimin yıkıcı formlarına, sosyal değişmeye ve çatışmaya odaklanmamasına yol açmıştır.⁹⁸

Parsons, sosyal sistemin alt-sistemleri olarak "ekonomi", "politika", "din" ve "kültürü" almış, onların işlevsel zorunluluklarından söz etmiştir. Parsons'un bu çözümlemesi, "**AGIL**" şeması (**A**: Adaptation=Uyum, **G**: Goal attainment=Hedefe ulaşma, **I**: Integration= Bütünleşme, **L**: Latency=

⁹³ DEVEREUX, Edward C.; "Parsons's Sociological Theory", **The Social Theories of Talcott Parsons: A Critical Examination** (iç.), Editör: Max Black, Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, N. J., 1961, s. 33.

⁹⁴ CALLINICOS, **Toplum Kuramı: Tarihsel Bir Bakış**, s. 351.

⁹⁵ SLATTERY, **Sosyolojide Temel Fikirler**, s. 378.

⁹⁶ GOULDNER, **Batı Sosyolojisinin Yaklaşan Krizi**, s. 311.

⁹⁷ WALLACE ve WOLF, **Çağdaş Sosyoloji Kuramları: Klasik Geleniğin Geliştirilmesi**, s. 53.

⁹⁸ JOHNSON, Doyle Paul; **Contemporary Sociological Theory: An Integrated Multi-Level Approach**, Springer Science+Business Media, LLC, New York, 2008, s. 75.

Örüntü sürdürme) olarak da bilinir.⁹⁹ AGİL şeması, sosyal sistemin işlevsel zorunlulukları olup Parsons'ın sosyal sistem anlayışı çerçevesinde irdelenmelidir.¹⁰⁰ Parsons, sosyal sistemin işlevleri olarak "uyum", "hedefe ulaşma", "bütünleşme" ve "örüntü/varlığını sürdürme"den söz etmiştir. Parsons, sosyal sistemin söz konusu işlevsel zorunluluklarını şöyle izah etmiştir. *Uyum*: her toplum, bireylerinin temel ihtiyaçlarını karşılamak zorundadır. Bu yüzden kendi kaynaklarını üretmek, onları dağıtmak ve dış çevreye uyum sağlamak için ekonomik bir sisteme ihtiyaç duyar. *Hedefe ulaşma*: Her toplum kendi hedeflerini belirlemek zorunda olduğundan bir politik sisteme ihtiyaç duyar. *Bütünleşme*: Her toplum bölünmeleri ve çatışmaları engellemek için bir aidiyet, ortak bir kimlik oluşturmak durumundadır. Bunun için de din sistemine ihtiyaç duyar. *Örüntü (varlığını) sürdürme*: Her toplum, diğer türler gibi, kendini oluşturan üyeler sürekli ölse ve yerlerine yenileri gelse de, kendi varlığını sürdürmeye çalışır. Bunun için de kültürel sistemini kuşaktan kuşağa aktarır.¹⁰¹

Kısacası, Parsons, çağdaş sosyolojinin seyrini belirleyen bir isimdir. Parsons, sosyolojisinin merkezine sosyal sistemi yerleştirmiştir. Parsons, sosyolojinin inceleme nesnesi olan toplumu, bir sosyal sistem olarak görmüştür. Parsons, sosyal sistemi, kültürel sistem, kişilik sistemi ve davranışsal organizma ile bağlantılı olarak tahlil etmiştir. Parsons, sosyal sistemin alt-sistemlerden ve fonksiyonel zorunluluklarından detaylı bir biçimde söz etmiştir.

⁹⁹ KIZILÇELİK, Sezgin; **Sosyoloji Teorileri 2**, Yunus Emre Grafik Tasarım & Yayıncılık Ltd. Şti., Konya, 1994, s. 141-144.

¹⁰⁰ MORSE, Chandler; "The Functional Imperatives", **The Social Theories of Talcott Parsons: A Critical Examination** (iç.), Editör: Max Black, Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, N. J., 1961, s. 100-152.

¹⁰¹ SLATTERY, **Sosyolojide Temel Fikirler**, s. 376-377.

2.4. Parsons'ın Çağdaş Sosyolojik Teoriye Katkısı

Parsons, 20. yüzyılda sosyoloji dünyasında çok tanınan bir sosyologdur. Parsons, çağdaş sosyoloji ve sosyal teori açısından en etkileyici simaların başında gelir. Parsons, kendinden önceki sosyolojinin büyük ustalarının, yani klasik sosyologların fikirlerinin çağdaş sosyolojide etkin olmasında büyük bir rol oynamıştır. Habermas'ın deyişiyle, "Max Weber, George Herbert Mead ve Emile Durkheim'in sosyolojinin kuram tarihinde tartışmasız klasikler olarak yer almalarında, Talcott Parsons'ın yapıtlarının katkısı küçümsenemez."¹⁰² Böylece, Parsons, klasik sosyoloji ile çağdaş sosyoloji arasında bir köprü olmuştur. Parsons, *Toplumsal Eylemin Yapısı* eserinde, sosyal olayların bilimsel analizinde "büyük bir devrim" ortaya çıkaran ve birbiriyle çakışan bir teorik gelişme sürecini tahlil etmiştir. Parsons, söz konusu metnini "sistematisik sosyal bilimlere bir katkı" olarak tasarlamıştır.¹⁰³ Parsons, temel fikirleriyle kendinden sonra gelen çok sayıda sosyal teorisyene ilham kaynağı olmuştur. Örneğin, Richard Münch'ün belirttiği gibi, Parsons'ın sosyal sistem teorisinden hareketle Niklas Luhmann tarafından bir yeni "sistemler teorisi" geliştirilmiştir. Habermas ise, Parsons'ın sosyal sistem teorisini eleştirel bir bağlamda değerlendirek modern toplumların analizi için kapsamlı bir paradigma inşa etmiştir.¹⁰⁴ Parsons'ın sistem görüşü, Ame-

¹⁰² HABERMAS, *İletişimsel Eylem Kuramı: 1. Cilt/Eylem Rasyonelliği ve Toplumsal Rasyonelleşme, 2. Cilt/İşlevselci Aklın Eleştirisi Üzerine*, s. 637.

¹⁰³ PARSONS, *Toplumsal Eylemin Yapısı, Cilt 1: Marshall, Pareto, Durkheim*, s. xxvi.

¹⁰⁴ MUNCH, Richard; "Günümüzde Parsonsçı Teori: Yeni Bir Sentez Arayışı", *Günümüzde Sosyal Teori* (iç.), Editör: Anthony Giddens ve Jonathan Turner, Çeviren: Ümit Tatlıcan, Say Yayınları, İstanbul, 2013, s. 134.

rikan sosyolojisinde kuvvetli bir etki bırakmıştır.¹⁰⁵ Hatta Amerika'da sosyoloji öğrencilerinin çağdaş sosyoloji kuramları konusunda okumaları gerekenlerin büyük kısmını, Parsons'ın eserleri teşkil eder.¹⁰⁶ Parsons'ın nüfuzu sadece onun verimli yazılarıyla değil, aynı zamanda, Robert K. Merton, Kingsley Davis ve Wilbert Moore gibi öğrencileri aracılığıyla varlığını sürdürmüştür.¹⁰⁷ Parsons, muhafazakâr düşünürlerin ve sosyologların yanı sıra neo-Marxist teorisyenleri, özellikle de Habermas'ı etkilemiştir.¹⁰⁸

Parsons'ın sosyal sistem teorisinde toplum, sistemlerin alt-sistemlere ayrıldığı, belirli yapısal ögelere sahip olan ve belirli işlevleri yerine getiren bir sistem olarak düşünülmüştür. Parsons'ın kuramında alt-sistemler, yapısal ögeler ve işlevler vardır. Parsons'ın sistem analizinde alt-sistemler, kültür sistem, sosyal sistem, kişilik sistemi ve davranışsal organizmadır. Parsons'ın sosyal sistem tahlilinde yapısal ögeler, değerler, sosyal roller, motivasyon ve mevcudiyettir. Parsons'ın sosyal sistem analizinde işlevler ise, örneğin/ varlığını sürdürme, bütünleşme, hedefe ulaşma (amaca yönelme) ve uyumdur.¹⁰⁹

Parsons'a göre, sosyal sistem, toplumsal-kültürel bir ortamda etkileşim halinde bulunan aktörlerden meydana gelir.¹¹⁰ Başka bir deyişle, "Parsons sosyal sistemi, fiziksel ve

¹⁰⁵ COSER, Lewis A.; **Sosyolojik Düşüncenin Ustaları: Tarihsel ve Toplumsal Bağlamda Fikirler**, Çeviren: Himmet Hülür ve Diğerleri, De Ki Basım Yayım Ltd. Şti., Ankara, 2010, s. 486.

¹⁰⁶ WALLACE ve WOLF, **Çağdaş Sosyoloji Kuramları: Klasik Geleneğin Geliştirilmesi**, s. 21.

¹⁰⁷ GOULDNER, **Batı Sosyolojisinin Yaklaşan Krizi**, s. 230.

¹⁰⁸ RITZER, **Modern Sosyoloji Kuramları**, s. 101.

¹⁰⁹ RICHTER, **Sosyolojik Paradigmalar: Klasik ve Modern Sosyoloji Anlayışlarına Giriş**, s. 116.

¹¹⁰ SWINGEWOOD, **Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi**, s. 276.

çevresel bağlamda birbirleriyle ilişkiye giren insan aktörler olarak tanımlar.”¹¹¹

Parsons’ın teorisinde sosyal sistemin (toplumun) en önemli işlevi, bütünleşmedir.¹¹² Parsons’ın sosyolojik analizinde toplum, çatışmalardan uzak, mükemmel uyum içinde bir varlık olarak tasvir edilmiştir.¹¹³ İşte, bu yüzden, Parsons, muhafazakâr bir sosyolog olarak ele alınmıştır. Onun kuramının sosyal değişmeyi ve çatışmayı açıklayamadığı iddia edilmiştir.¹¹⁴ Nitekim, Parsons da *The Social System* kitabında, sosyal değişmeyi, yani tarihin oluşumunu açıklığa kavuşturamadığını itiraf etmiştir.¹¹⁵ Parsons, “sosyal sistemlerin değişim süreçlerinin bir genel teorisi, bilginin mevcut durumunda mümkün değildir... Sosyal sistemlerde değişim sürecinin tam bir teorisine sahip değiliz... Böyle bir teoriye sahip olduğumuzda, sosyal bilimin bin yılı gelmiş demektir. Bu, bizim zamanımızda ve asla gelmeyecektir”¹¹⁶, diye yazmıştır.

Beri yandan, Parsons’ın sosyolojisinde belirsizlikler vardır. Gouldner’a göre, “Parsons’ın tarzı başından itibaren Amerikan sosyologları arasında belirsizlik için bir özdeyiştir. Ne yazık ki Parsons’ın işkence gibi sayılabilecek tarzı konusunda ne anlama gelebileceğiyle ilgili daha ciddi düşünce içinde bizi güldürecek çok şey var.”¹¹⁷ Bu noktada bir başka Amerikalı sosyolog olan Charles Wright Mills, Parsons ve diğer “Grand Teori” yanlılarını acımasızca eleştirmiştir.

¹¹¹ RITZER ve STEPNIISKY, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları ve Klasik Kökleri*, s. 69.

¹¹² ABRAHAMSON, *İşlevselcilik*, s. 34.

¹¹³ CUFF, SHARROCK ve FRANCIS, *Sosyolojide Perspektifler*, s. 110.

¹¹⁴ TURNER, Bryan S.; *Classical Sociology*, Sage Publications, London, 1999, s. 176.

¹¹⁵ MILLS, C. Wright; *Toplumbilimsel Düşün*, Çeviren: Ünsal Oskay, Der Yayınları, İstanbul, 2000, s. 61.

¹¹⁶ Parsons’tan aktaran; GOULDNER, *Batı Sosyolojisinin Yaklaşan Krizi*, s. 468.

¹¹⁷ A.g.e., s. 272.

Mills, "Grand Teori"nin en iyi örneği olarak Parsons'ın *The Social System* eserini almıştır.¹¹⁸ Mills, Parsons'ın teorisinin kolay anlaşılır bir şey olmadığını, hatta anlamlı olup olmadığının bile kuşku verici olduğunu bildirmiştir.¹¹⁹ Mills, Parsons'ın teorisinin ve yandaşlarının insan davranışını ve toplumu açık seçik bir biçimde açıklama ve anlama çabasından kaçınmak için tarafgir bir örgütlü çaba içinde olduklarını iddia etmiştir.¹²⁰ Mills, "Grand Teori' ve ürünleri göz kamaştırıcı bir yığındır ve çoğu yerde anlaşılabilir bir şey olmadığı için, özellikle büyüleyici, sihirli bir güzelliği vardır. ... Grand Teori ve ürünleri, kışına don giymeyi akıl edemeden sahneye çıkmış bir imparatorundan başka bir şey değildir"¹²¹, demiştir.

Mills'e göre, Parsons'ın "555 sayfalık *The Social System*'in yaklaşık olarak 150 sayfa içinde, hem de daha açık bir İngilizce ile yazılma olanağı vardır. Sonunda, gene de fazla etkileyici bir şeyle karşılaşılacağını pek sanmıyorum. ... Parsons'un kitabını iki üç cümlede özetlemek de mümkündür: 'Önce şu soruluyor: Toplumsal düzen nasıl olup da kurulmuş bulunuyor? Buna şu cevap veriliyor: Ortaklaşa kabul edilen değerler sayesinde.'"¹²²

Diğer yandan, Berberoglu, Parsons'ın sosyal teorisinin Amerikan kapitalizminin 20. yüzyılın ortasında egemen sistemini akılcılaştırmaya (rasyonelleştirmeye) ve meşrulaştırmaya hizmet eden bir ideoloji olduğunu iddia etmiştir.¹²³

¹¹⁸ MILLS, *Toplumbilimsel Düşün*, s. 49.

¹¹⁹ A.g.e., s. 50.

¹²⁰ MILLS, C. Wright; *Bilgi, Sosyoloji ve Bilgi Sosyolojisi Üzerine*, Derleyen ve Çeviren: Vefa Saygın Öğütle, Paragraf Yayınevi, Ankara, 2005, s. 112.

¹²¹ MILLS, *Toplumbilimsel Düşün*, s. 51.

¹²² A.g.e., s. 59-60.

¹²³ BERBEROĞLU, Berch; *Klasik ve Çağdaş Sosyal Teoriye Giriş: Eleştirel Bir Perspektif*, Çeviren: Can Cemgil, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 113.

Ancak hemen belirtelim ki, Parsons'a yönelik eleştiriler, sadece Gouldner, Mills ya da Berberoglu'nun eleştirileriyle sınırlı değildir. Parsons, gerek kendi döneminde gerekse de kendinden sonra çok sayıda sosyologun eleştirisine maruz kalmıştır. Meselâ, Graham C. Kinloch, Parsons'ın sosyolojisi- ni eleştirmiştir. Bilindiği üzere, Parsons, Batı toplumlarını "modern" Batı-dışı mazlum toplumları ise "ilkel" olarak nitelemiştir. Kinloch'a göre, Parsons'ın Batı toplumunun "modern" ve diğer toplumların ise daha az modern olduğuna dair fikri, etnosantrizm (kendi ırkının üstünlüğüne inanma) probleminin artmasına yol açmıştır.¹²⁴

Sözün kısası, Parsons, sistem çözümlemesinde, sosyal sistemi, kültürel sistemi, kişilik sistemini ve davranışsal organizmayı esas almıştır. Parsons, ağırlıklı olarak, sosyal sistem üzerinde durmuştur. Parsons, toplumun biyolojik bir sistem gibi işlediğini ve onun sistem-alt sistem ilişkisi üzerinden varlığını sürdürdüğünü iddia etmiştir. Parsons, toplumun kendi kendine yeten bir sosyal sistem olduğunu düşünmüştür. Parsons, sosyal sistemin alt-sistemlerini işlevsel zorunlulukları açısından tahlil etmiştir. Parsons, sosyal sistem teorisinden toplumda normlara, değerlere, uyuma, dengeye, düzene ve istikrara aşırı vurgu yapmış, buna karşın sosyal düzensizlik, eşitsizlik, çatışma ve değişme gibi gerçekleri ihmal etmiştir.

¹²⁴ KINLOCH, *Sociological Theory Its Development and Major Paradigms*, s. 197.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CHARLES WRIGHT MILLS

“Mills, kapitalist Amerikan toplumunun eleştirel analizinden dolayı ünlüdür” (Graham C KINLOCH, **Sociological Theory Its Development and Major Paradigms**, s. 228).

“Gerek liberalizm ve gerekse Marksizm bir ideoloji olarak bayağılaştırılmıştır” (C. Wright MILLS, **Marksistler**, s. 16).

“Latin Amerika’nın genel bir manzarasını mümkün olduğu kadar iyi çizebilmek için şunlara dikkat etmek gerekir: İnanılmaz bir sefalet (halkın belki de üçte ikisi asgari geçim seviyesinin altındadır); hastalık (halkın yarısı bulaşıcı hastalık ve sakatlıkların pençesinde kıvrılmaktadır); cehalet (halkın yarısı cehalet içindedir); iç koloniler (halkın hemen hemen üçte biri, Latin Amerika’nın ekonomik ve kültürel topluluğunun dışındadır); devamlı sömürme (halkın üçte ikisi feodal çalışma şartları içindedir), ... adaletsiz ve yetersiz toprak mülkiyeti ve imtiyaz sistemi (toprakların üçte ikisi yerli oligarşi veya yabancı şirketler tarafından kullanılmakta veya elde bulundurulup işletilmemektedir); yabancı egemenliği (üretim sanayinin büyük bir kısmı yabancı kapitalin mülkiyetinde ya da kontrolünde bulunmaktadır); ... dünyanın büyük kuvvetleri tarafından sık sık tekrarlanan ticari ve askeri müdahaleler” (Wright MILLS, **Dinle Yankee ve Castro’nun Tarihi Savunması Tarih Beni Beraat Ettirecek**, s. 194-195).

“Sosyal bilimciler küçük ortamların ayrıntılarını incelerler; Marx da bunları incelemiş, ama toplumun yapı bütünü içinde incelemiştir. Tarihi pek az bilen sosyal bilimciler kısa ömürlü eğilimleri ele alırlar; tarihin malzemesini büyük bir ustalıkla kullanan Marx inceleme birimi olarak bütün

çağları ele alır. Sosyal bilimcilerin tutumları genellikle onları toplumun az çok olduğu gibi kabul etmeye zorlar; Marx'ın değerleriyse, toplumu, kökü, gövdesi ve dallarıyla birlikte suçlamaya gider. Sosyal bilimciler toplum sorunlarını yalnızca 'örgütsüzlük' sorunları sayarlar. Oysa Marx bu sorunları bugünkü toplum yapısında bulunan çelişmeler olarak görür. Sosyal bilimciler toplumların, bünyelerinde nitesel kopmalar olmadan evrimci bir yolla sürüp gittiğini söylerler; oysa Marx bu toplumların geleceğinde nitesel bir kopma görür: Devrim yoluyla yeni bir toplum biçimi -yeni bir çağ- gelecektir" (C. Wright MILLS, **Marksistler**, s. 13).

"Mills için, Hiroşima'ya atom bombasının atılması Amerika'daki iktidar seçkinlerinin güçlerinin derecesi ve tam sorumsuzluklarının bir göstergesidir. Amerikan halk kitlesi, ona göre, olanları sadece korku ve merak içinde izleyebilir. Onlar bu tür kararlar söz konusu olduğunda gündelik işlerini sürdürmekten başka bir şey yapamazlar" (Martin SLATTERY, **Sosyolojide Temel Fikirler**, s. 257).

"Hayatının ilerleyen yıllarında, Mills önemli bir Amerikan eleştirmeni olarak Sovyetler Birliği'ne davet edildi. Sessizce ödülünü kabul etmek yerine, Mills ülkedeki sansürü eleştirmek üzere bardağını Stalinistler tarafından öldürülen Sovyet lideri için kaldırdı ve 'Lean Trotsky'nin tüm eserlerinin Rusya'da basılacağı güne!' dedi" (George RITZER ve Jeffrey STEPNIISKY, **Çağdaş Sosyoloji Kuramları ve Klasik Kökleri**, s. 79).

"Basit bir gerçektir ki, McCarthy tipi bir cehalet ve isterik komünist aleyhtarlığı, Birleşik Amerika'nın en yüksek görevlilerinin eylemlerine, konuşmalarına ve görüşlerine hakim olmuştur. Ben, Stalinci konuşmalara ve eylemlere ne kadar karşı isem, buna da o kadar karşıyım. Amacımız, gerek Birleşik Amerika'da, gerekse Sovyetler Birliği'nde bu iki görüşün de aksine gitmek olmalıdır" (Wright MILLS, **Dinle**

Yankee ve Castro'nun Tarihi Savunması
Tarih Beni Beraat Ettirecek, s. 201).

“Neden birçok insan Hitler’in peşinden gitmiştir? Cevap: Modern toplumun bürokratikleşmesi ile bağlantılı olarak, krizlerin ortaya çıktığı bir durumda yaşam-planlarının merkezileşmiş bürokrasiler tarafından idare edilmesi sebebiyle, insanlar yönelimsiz bir hale gelirler ve bir kılavuzun varlığına ihtiyaç duyarlar. Bu yüzdendir ki bürokrasi, yaşamlarının dümenini ellerinde tutmaya dair insanların taşıdığı öğretilmiş yeteksizliklerin bir sonucudur. Kriz durumlarında, onlara öğretilen bürokratik rutin devreye girer: İnsanlar, bu yüzden Hitler’in peşinden giderler. ... Kentte yaşayan insanlar, oldukça yönelimsiz durumdadırlar ve bu yüzden, yaşamlarını planlamayı ve onları dikkate almayı vaat eden bir Baba imajına ihtiyaç duymaktadırlar. Bu yüzdendir ki Hitler lehine oy vermişlerdir” (C. Wright MILLS, **Bilgi, Sosyoloji ve Bilgi Sosyolojisi Üzerine**, s. 101-102).

“Hiç kimse ‘toplumun dışında’ değildir; fakat sorun, toplum içerisinde nerede durduğudur” (C. Wright MILLS, **Sosyolojik Tahayyül**, s. 240).

“Amerikan seçkinleri modern tarih içinde, kendisine karşı çıkılamayan, dirençe karşılaşmayan bir sınıf olarak yerini almıştır” (C. Wright MILLS, **İktidar Seçkinleri**, s. 20).

“Tarihin büyük kısmında insanoğlu kılıcın gölgesi altında yaşamıştır” (C. Wright MILLS, **İktidar Seçkinleri**, s. 238).

3.1. Mills’in Entelektüel Portresi

Charles Wright Mills, çağdaş sosyolojinin en etkileyici isimlerinden birisidir. Mills, kalburüstü bir sosyal teorisyendir. Mills, çağımızın en ilgi çekici portrelerindendir. Mills, aykırı bir sosyologdur. Irving L. Horowitz, Mills’i,

"Amerika'nın yetiştirdiği en büyük sosyolog"¹ olarak tanımlanmıştır. Ruth A. Wallace ve Alison Wolf'a göre, Amerikan sosyologları arasında, bir çatışma bakış açısıyla sosyal düzenin kuvvetli bir eleştirisini bir araya getiren Mills, günümüzün en tanınan teorisyenlerinden biridir.² Todd Gitlin ise, "C. Wright Mills yirminci yüzyılın ikinci yarısının en ilham verici sosyoloğuydu"³, şeklinde bir belirleme yapmıştır. Mills, radikal bir sosyologdur. Mills, kapitalist toplumun, özellikle de Amerikan toplumunun en radikal eleştirmenlerindendir. Mills, "Amerikan sisteminin içinde ahlâk bozukluğu olduğunu düşünüyordu ve siyasi partilerin hileli ve mantık dışı örgütler olduğuna inandığından, hiçbir zaman oy kullanmadı."⁴ Mills, hem kapitalist topluma hem de onunla uyumlu sosyolojiye eleştirel yaklaşmıştır. Çünkü Mills, kapitalist toplumdan ve onun bilimi olan "sosyolojinin gidişatından hoşnutsuz bir sosyologdur."⁵

Mills, 1916 yılında Amerika'da Teksas, Waco'da orta sınıf bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Üniversite eğitimi Teksas Üniversitesi ve Wisconsin Üniversitesi'nde tamamlamıştır.⁶ Mills, doktorasını 1941 yılında Wisconsin Üniversitesi'nde Alman sosyolog Hans Gerth ve Amerikalı sosyolog Howard S. Becker'in danışmanlığında elde etmiş-

¹ Aktaran; SLATTERY, Martin; **Sosyolojide Temel Fikirler**, Yayına Hazırlayan: Ümit Tatlıcan ve Gülhan Demiriz, Sentez Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 254.

² WALLACE, Ruth A. ve WOLF, Alison; **Çağdaş Sosyoloji Kuramları: Klasik Geleneğin Geliştirilmesi**, Çeviren: Leyla Elburuz ve M. Rami Ayas, Punto Yayıncılık Ltd. Şti., İzmir, 2004, s. 124.

³ GITLIN, Todd; "Sonsöz", C. Wright Mills, **Sosyolojik Tahayyül** (iç.), Çeviren: Ömer Küçük, Hil Yayın, İstanbul, 2016, s. 295.

⁴ WALLACE ve WOLF, **Çağdaş Sosyoloji Kuramları: Klasik Geleneğin Geliştirilmesi**, s. 124.

⁵ GITLIN, "Sonsöz", s. 295.

⁶ SLATTERY, **Sosyolojide Temel Fikirler**, s. 254.

tir.⁷ Mills, önce Maryland Üniversitesi'nde, daha sonra ise, Columbia Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak görev yapmıştır.⁸ Mills, 1940'lardan itibaren Amerikan sosyolojisine yönelik sert eleştiriler yapmaya başlamıştır. Hatta Todd Gitlin'in aktardığı şekliyle, "Mills, 1944 yılında bir Guggenheim bursuna başvurduğu sırada, 'hiçbir zaman mevcut haliyle Amerikan sosyolojisinin büyük bir kısmını ciddiye alma ihtiyacı duymadım' diye yazma yürekliliği göstermiştir."⁹

Mills, 1946 yılında Gerth ile birlikte Alman sosyolog Max Weber'in bazı ana çalışmalarını *From Max Weber* ismi altında tercüme etmiştir.¹⁰ Mills, 1940'larda Balzac'ın eserlerine ilgi duymuş ve onun etkisinde kalmıştır. Bu hususta, Mills, şunları yazmıştır: "Özellikle 1940'larda durmadan Balzac'ı okumuştum ve onun kendi kendine verdiği ve kendi izini bırakmak istediği döneminin belli başlı sosyal sınıflarını ve tiplerini 'anlatmak' görevi benim de çok ilgimi çekmişti."¹¹

Mills, siyasal engellemeler yüzünden ancak 1956'da profesör olabilmıştır. Çünkü Mills, hem bir sosyolog hem de bir eylem adamıydı. Mills, Amerika ile Rusya arasındaki Soğuk Savaş'ın en gerilimli olduğu yıllarda Rusya, Polonya ve Küba'yı ziyaret etmiştir.¹² Mills, 1960 ilkbaharı sonlarında Küba'yı ve Küba devrimini incelemeye karar vermiştir. Önce bu konuda ne bulduysa okumuş, kafasında beliren soruları ve bu soruların cevaplarını Küba'da nasıl bulabileceğini def-

⁷ KINLOCH, Graham C.; **Sociological Theory Its Development and Major Paradigms**, McGraw-Hill, Inc., New York, 1977, s. 228.

⁸ SLATTERY, **Sosyolojide Temel Fikirler**, s. 254.

⁹ GITLIN, "Sonsöz", s. 299.

¹⁰ KINLOCH, **Sociological Theory Its Development and Major Paradigms**, s. 228.

¹¹ MILLS, C. W.; **Toplumbilimsel Düşün**, Çeviren: Ünsal Oskay, Der Yayınları, İstanbul, 2000, s. 329.

¹² SLATTERY, **Sosyolojide Temel Fikirler**, s. 254-255.

terine not düştükten sonra Küba'ya gitmiştir.¹³ Mills, Küba'dan döndükten sonra *Dinle Yankee* adlı eserini yayımlamıştır. Mills, "bu kitapta ortaya konan gerçekler, sosyal bir gözlemci olarak gösterdiğim ustalıktan çok, bana güven gösteren Küba'lıların tecrübelerini, bilgilerini ve duygularını büyük bir içtenlikle anlatmalarının ürünüdür"¹⁴, diye yazmıştır. Mills, Küba'lıların sesinin bir an önce duyulmasını gerekli gördüğü için söz konusu metnini kaleme almıştır.¹⁵ "Amerikan politikasının esası, kapitalist dünya ile aynı çizgide olmayan her şeyi 'komünist' olarak görmek ve ona karşı askeri ve politik alanda mücadele etmektir"¹⁶, diyen Mills, özgürlükçü bir sosyalizmini önemsemiş, bu çerçevede Küba Devrimi'ni desteklemiş ve Amerika'nın Küba Devrimi'ne olan tepkisine karşı çıkmıştır.¹⁷

Mills, sosyoloji dünyasında ses getiren eserlere imza atmıştır. Başlıca yapıtları şunlardır: *Beyaz Yakalılar, İktidar Seçkinleri, Toplumbilimsel Düşün, 3. Dünya Savaşının Nedenleri, Dinle Yankee, Marxistler*.¹⁸

Mills, sosyal teorisini biçimlendirirken en fazla Karl Marx'ın etkisinde kalmıştır. Mills, bir sosyolog olarak Marx'ın önemine dair şu tespiti yapmıştır: "Hiç şüphesiz, bir toplumbilimci olarak Marx klasik toplumbilimciler arasında yer alır. Gerçekten o gelenek içinde tek başına Marx'tan daha etkili olmuş, onun kadar önemli bir düşünür bulmak zordur. Yakın geçmişte, hemen hemen bütün önemli toplumbilimcilerin ele aldığı temaları, kategorileri Marx ortaya atmış-

¹³ MILLS, Wright; *Dinle Yankee ve Castro'nun Tarihi Savunması Tarih Beni Beraat Ettirecek*, Çeviren: İnci Özgüden ve Doğan Özgüden, Yar Yayınları, İstanbul, 2006, s. 13.

¹⁴ A.g.e., s. 14-15.

¹⁵ A.g.e., s. 189.

¹⁶ A.g.e., s. 202.

¹⁷ WALLACE ve WOLF, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları: Klasik Geleniğin Geliştirilmesi*, s. 124.

¹⁸ SLATTERY, *Sosyolojide Temel Fikirler*, s. 255.

tır. Sık sık ileri sürüldüğü gibi (ve sık sık da unutulduğu gibi), son yıllarda toplumsal araştırmalar ve siyasal felsefe birçok bakımdan Marx'ın çevresinde dönerek gelişmiştir."¹⁹ Mills, sosyolojinin gelişmesinde Marx'ın sosyolojisinin rolünün büyük olduğunu iddia etmiştir. Mills'e göre, "klasik Marxizm modern toplumbilimin gelişmesinde başlı başına bir odak rolü oynamıştır. Max Weber, diğer birçok toplum-bilimci gibi, yapıtlarının ve çalışmalarının pek çoğunu Karl Marx'la yaptığı diyaloglar sayesinde geliştirilebilmiştir."²⁰ Mills, Marx'ın yanı sıra Max Weber, Vilfredo Pareto ve Gaetano Mosca'dan etkilenmiştir.²¹ Ayrıca Mills, Thorstein Veblen'i çok dikkatli okumuştur.²² Mills, Veblen'in Amerikan toplumunu eleştirel değerlendiren mühim bir sosyolog olduğunu bildirmiştir. Mills'e göre, "Veblen'le, belki de, tüm Amerikan toplumsal eleştiriciliğinin karakteri değişmiş; Veblen bu konuda bir dönüm noktası olmuştur."²³

3.2. Mills'in Metodolojisi

Mills, öncelikli olarak, metot, kuram ve metodoloji sözcüklerine açıklık getirmiştir. Mills'e göre, metot, bir şeyi anlamak ya da açıklamak isteyen araştırmacıların izleyebileceği, kullanabileceği işlemlerden ve süreçlerden meydana gelir.²⁴ Metot, cevapların sağlam olmasını güvence altına almak için soruların nasıl sorulması ve yanıtlanması gerektiğiyle ilgilidir. Kuram, kullanılan kelimelere, özellikle de

¹⁹ MILLS, C. Wright; **Marksistler**, Çeviren: T. Hasan, Ağaoğlu Yayınevi, İstanbul, 1966, s. 43.

²⁰ MILLS, **Toplumbilimsel Düşün**, s. 85.

²¹ BERBEROĞLU, Berch; **Klasik ve Çağdaş Sosyal Teoriye Giriş: Eleştirel Bir Perspektif**, Çeviren: Can Cemgil, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 126.

²² MILLS, **Toplumbilimsel Düşün**, s. 329.

²³ MILLS, C. Wright; **İktidar Seçkinleri**, Çeviren: Ünsal Oskay, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974, s. 147.

²⁴ MILLS, **Toplumbilimsel Düşün**, s. 99.

genellik derecesine ve mantıksal ilişkilere önem vermekle ilgilidir. Metotlar, problemleri çözmek; kuramlar, fenomenleri aydınlatmak için vardır.²⁵ Metodoloji ise, metotları inceleyen bir disiplindir. Metodoloji, kendi konusunda araştırma yapan, çalışan araştırmacıların nasıl çalıştıklarına ve neler yaptıklarına ilişkin teoriler geliştirme amacı güder.²⁶

Mills, sosyolojide metot konusunu önemsemiş, sosyolojinin metodolojik sorunlarına yoğunlaşmıştır. Mills, ilk olarak, döneminde egemen olan bilim anlayışını sorgulamış, bilimin mekanikleştirildiğine ve kutsallaştırıldığına dikkat çekmiştir. Bu bağlamda, Mills, şunları yazmıştır: “Bilim’ bugün pek çokları için yaratıcı bir *ethos* ya da belirli bir yetiştirme biçiminin ürünü olmaktan çıkmıştır. Bilimi, bir *ethos* ya da yetiştirme biçimi ürünü olarak anlamayan teknisyenlerin işlettiği ve ekonomik ve askeri çevrelerce denetlenen bir maki-neleşmiş bilim görünümüne indirgenmiştir. Beri yandan, bilimi savunuyorum diyen konuşan birçok felsefeci de, çoğu kez, ‘bilimcilikten’ başka bir şey yapmamış olmamakta; savundukları türden bilimle insan yaşamının özdeş şeyler olduğunu söylemekte ve çeşitli yaşam sorunlarının ancak kendi anladıkları ‘bilimcilik’ yöntemleri ile çözülebileceğini ileri sürmektedir. Bütün bunlar ise, birçok düşünürün ‘bilim’i bir çeşit Mehdi ya da en azından modern uygarlığın en güç anlaşılır öğelerinden biri sanmasına yol açmaktadır.”²⁷

Mills, ikinci olarak, kendi döneminde sosyal bilimlerin bazı güç odaklarının çıkarına işlev gördüğünü belirtmiştir. Daha açık bir deyişle, Mills’e göre, “günümüzde, sosyal bilim araştırmaları generallerin, sosyal çalışmacıların, büyük şirketlerdeki yöneticilerin ve hapisane yöneticilerinin hizmetine koşulmuş bulunmaktadır. Bu tür *bürokratik kullanım*

²⁵ MILLS, C. Wright; **Sosyolojik Tahayyül**, Çeviren: Ömer Küçük, Hil Yayın, İstanbul, 2016, s. 161.

²⁶ MILLS, **Toplumbilimsel Düşün**, s. 99.

²⁷ A.g.e., s. 34-35.

gitgide artmakta, kuşkusuz artmaya devam edeceğe benzenmektedir.”²⁸ Mills, sosyal bilimin bürokratik rutinlere ve ideolojik sorunlara bulaşmasından rahatsızlık duymuş²⁹, sosyal bilimciden çok “araştırma teknisyenleri”nin yaygınlaştığına dikkat çekmiş³⁰, özellikle sosyologlardan “araştırma teknisyenleri”³¹ ve “krala” danışman³² olan kişiler olarak söz etmiştir. Mills’e göre, sosyal bilimciyi, sosyal bilim alanında çalışan “teknisyen”lerden ayıran ana özelliğin sosyolojik tahayyül yeteneğine sahip olmasıdır.³³

Mills, üçüncü olarak ise, sosyologların var olan gerçek sosyal problemler üzerine odaklanması gerektiğine işaret etmiştir. Mills, “pek çok sosyologun dönemin temel problemleriyle yüzleşmekten kaçındığını, ancak sosyolojinin görevinin bu problemlerle yüzleşmek ve onları eleştirel gözle analiz etmek olduğunu düşünür.”³⁴ Mills, kendine gelinceye değin ve kendi döneminde ağırlıklı olarak sosyologların toplumu ve bireyi birbirlerinden soyutlayarak analiz etmeye çalıştıklarına vurgu yapmış, bunu ise ciddi bir metodolojik problem olarak değerlendirmiştir.

Mills, sosyolojik çözümlemelerinde toplum ve bireyi birbirinden ayrı olarak ele almamış, onları birlikte değerlendirmiştir. Bu çerçevede, Mills, şu mühim tespiti yapmıştır: “Toplumu ve bireyi birlikte ele almadıkça, ne bireyin hayatını ne de toplumun tarihini tam kavrayabiliriz.”³⁵ Mills, sosyal bilimlerin, özellikle de sosyolojinin birey ile toplumdan ve onlar arasındaki ayrılmaz bağdan söz etmesi gerektiğini ifade etmiştir. Mills, sosyal bilimlerin, bilhassa da sosyoloji-

²⁸ A.g.e., s. 135-136.

²⁹ A.g.e., s. 142.

³⁰ A.g.e., s. 173.

³¹ A.g.e., s. 225.

³² A.g.e., s. 296.

³³ A.g.e., s. 348.

³⁴ SLATTERY, *Sosyolojide Temel Fikirler*, s. 254.

³⁵ MILLS, *Toplumbilimsel Düşün*, s. 12.

nin amacının çeşitli sosyal yapılarda biyografi ile tarihi ve ikisi arasındaki ilişkileri açıklamak olduğunu ileri sürmüştür.³⁶

Mills, bireyin hayatının bireyin biyografisinin içinde gerçekleşmiş olduğu kurumlar ele alınmadıkça yeterince anlaşılamayacağını ileri sürmüştür.³⁷ Mills, her insanın belli bir biyografi oluşturduğunu, bu biyografisini tarihin belli bir diliminde yazıp noktaladığını vurgulamıştır. Mills, tarihle biyografiyi kavramak, bu ikisi arasındaki ilişkileri anlayabilmek için sosyolojik düşünceye sahip olmak gerektiğinin altını özenle çizmiştir.³⁸ Mills, biyografi ve tarih sorunlarını irdelemeyen, toplum içinde bunların kendi aralarındaki bağlantıya ve ilişkiye önem vermeyen bir sosyal araştırmanın entelektüel yönden yüklenmesi gereken görevi yerine getiremediğini bildirmiştir. Bu çerçevede, Mills, sosyologların şu üç soruya cevap aramaları gerektiğini düşünmüştür: 1) Sosyologların, araştırdıkları toplum, bir bütün olarak nasıl bir yapıya sahiptir? 2) Sosyologların araştırdıkları toplumun insanlık tarihinde yeri nedir? 3) Yaşanılan tarih diliminde, içinde yaşanılan toplumda egemen olan insan tipleri nedir?³⁹ Mills, "benim görevim, bazı sorular sormak, bunların cevaplarını aramaktır"⁴⁰, demiştir.

Mills, insanların hayatlarında, çevrelerinde ve toplumda olup bitenleri kavraması için "sosyolojik tahayyül"e ("sosyolojik muhayyile"/ "toplumbilimsel düşün") ihtiyaç olduğunu belirtmiştir. Mills, metodunda önem vermiş olduğu sosyolojik tahayyülü şu şekilde izah etmiştir: "Günümüz insanının gereksindiği şey, kendisinin dışındaki dünyada ve kendi

³⁶ A.g.e., s. 60.

³⁷ A.g.e., s. 264.

³⁸ A.g.e., s. 16.

³⁹ A.g.e., s. 17-18.

⁴⁰ MILLS, *Dinle Yankee ve Castro'nun Tarihi Savunması Tarih Beni Beraat Ettirecek*, s. 12.

benliğinde olup bitenleri anlamasını sağlayacak düşünsel bir nitelik kazanmak; böylece, önünde bulunduğu bilgilerden bu amaçla yararlanabilmek için gelişkin bir düşünce düzeyince çıkabilecek duruma gelebilmektedir. Bu düşünsel niteliği ise, gazeteciler, bilim adamları, sanatçılar, okuyucular, yayınevi sahipleri, daha iyi anlasınlar diye toplumbilimsel düşün (imgelem, muhayyele, imagination) yeteneği olarak tanımlamak istiyorum.”⁴¹ Mills, sosyolojik tahayyül sözcüğünü sadece akademik bir disiplin olan “sosyoloji” ile sınırlı tutmamıştır. Mills, bu sözcüğü kullanırken ifade etmek istediği şeyin düz anlamdaki “sosyoloji” sözcüğünün içeriğini aşmak istemiştir. Mills, İngiltere’de akademik bir disiplin olan sosyolojinin henüz yeterince gelişmiş bir alan olmadığı halde, İngiliz roman geleneğinde, gazetecilik anlayışında, bilhassa da İngiliz tarihçilik geleneğinde çok gelişmiş bir sosyolojik tahayyülün var olduğunu ileri sürmüştür.⁴²

Mills’e göre, sosyolojik tahayyül kabiliyetine sahip olanlar, tarihsel dönemlere ve bu dönemlerin olgularına, bunların değişik ve çok sayıdaki insanın iç hayatı ve dışsal kariyerleri bakımından taşıdığı anlamlar yönünden bakabilme kabiliyeti kazanmışlardır. Sosyolojik tahayyül yeteneğine vakıf olanlar, insanların yaşadıkları gündelik hayatın keşmekeşi içinde kendi sosyal konumları hakkında nasıl yanlış ve yanıltıcı bir şuursuzluk içinde bulunduklarını dikkate almak gerektiğini bilirler.⁴³ Mills, “sosyolojik tahayyül gücü sayesinde bireylerin belirsiz kişisel huzursuzlukları açık seçik sıkıntılar olarak net bir ifade kazanır ve kamusal aldırışsızlık da kamusal sorunlara katılıma dönüştürülür”⁴⁴, demiştir.

⁴¹ MILLS, *Toplumbilimsel Düşün*, s. 14-15.

⁴² A.g.e., s. 38-39.

⁴³ A.g.e., s. 15.

⁴⁴ MILLS, *Sosyolojik Tahayyül*, s. 16.

Diğer yandan Mills'e göre, insanların farklı farklı oluşları, çeşitlilikleri tek tek insanlarda da aynen görülmekte, bunlar da sosyolojik tahayyülün anlaması ve kavraması gereken sorunlar arasında yer almaktadır. Bu özellikte bir sosyolojik tahayyül için, 1850'lerin Hintli bir Brahmanı, Avustralyalı bir yerli, yüz yaşında bir Çin köylüsü, 18. yüzyıldan bir İngiliz soylusu, günümüzdeki Bolivyalı bir siyaset adamı, Fransalı bir şövalye, 1914'teki açlık grevine katılan biri, Hollywood'dan bir yıldızcık ve antik Romalı bir patrisyen hep incelenmesi gereken konular olmaktadır. İşte, bu yüzden, "insan" üzerine yazmak demek, tüm bu insanlar üzerine -Goethe üzerine olduğu kadar, bitiştiğimizdeki bir insanla ilgili olarak da- yazmak/yazabilmek demektir.⁴⁵ Bununla birlikte, Mills'e göre, "sosyal bilimin konusu, insanın yaşadığı, yaşamakta olduğu, ilerde yaşayabileceği tüm sosyal dünyaları kapsayan farklı farklı insan toplulukları, tüm insanlıktır."⁴⁶

Beri yandan, Mills, sosyolojik analizlerinde "*kişisel güçlükler ve sorunlar*" (*sıkıntılar*) ile "*sosyal güçlükler ve sosyal sorunlar*" (*sorunlar*) arasında ayrım yapmıştır. Mills'e göre, kişisel güçlükler ve sorunlar, bireyin kendi kişiliği, karakteri ve başka insanlarla olan ilişkileri çerçevesinde ortaya çıkarlar. Kişisel güçlükler ve sorunlar, bireyin benliğiyle ve doğrudan doğruya farkında olduğu kısıtlı sosyal hayat alanlarıyla ilişkilidir. Kişisel güçlükler ve sorunların ifade edilip çözüme kavuşturulması, biyografik varlık olarak birey ile içinde yaşadığı birincil muhit çerçevesinde gerçekleşir. "Sosyal güçlükler ve sosyal sorunlar" ise, bireyin sınırlı çevresini ve içsel hayatını aşan sorunlardır. Bu sorunlar, birçok bireysel yakın ortamı birbirine bağlayan, böylece tarihin belirli bir döneminin ürünü olan bir toplumun kurumlarını meydana getiren örgütlenmeyle, birbiriyle çakışan ve birbiriyle iç içe

⁴⁵ MILLS, *Toplumbilimsel Düşün*, s. 220.

⁴⁶ A.g.e., s. 219.

geçmiş bulunan sosyal ve tarihsel hayatın geniş alanlı yapısının meydana getiriliş biçimleriyle ilgili sorunlardır. Sosyal güçlükler ve sosyal sorunlar, kamusal sorunlardır.⁴⁷

Mills, "sosyal sorunlar"ın açıklanmasına ehemmiyet vermiştir. Mills, öncelikli olarak, sosyal sorunlardan ne kastettiğini açıklığa kavuşturmuştur. Bu hususta, Mills, şunları yazmıştır: "Toplumsal sorunlar, gerçekten, kişisel çerçeveleri aşan, toplumdaki kurumsal düzende bunalımlar, hatta, çoğu kez Marxistlerin deyimiyle 'çelişkiler' ya da 'giderilmesi olanaksız çelişkiler' yaratan sorunlardır."⁴⁸ Mills, sosyal sorunların kişisel güçlükleri ve çerçeveleri aşan, bireyden kaynaklanmayan sorunlar olduğunu vurgulamıştır. Mills, sosyal sorunların kişisel sorunlardan kaynaklanmadığını belirtmiştir. Mills, sosyal sorunların ne olduğunu "işsizlik" ve "evlilik" gibi sorunları örnek vererek şöyle açıklamıştır: "...işsizlik sorununu ele alalım. Örneğin, 100.000 nüfuslu bir kentte adamın biri işsizse ve başka hiç 'istihdam dışı' nüfus yoksa, bu kişisel bir sorundur. Çözümü için, söz konusu adamın karakteri, becerileri, yararlanabileceği mevcut olanaklar üzerinde durmak gerekir. Fakat çalışabilir nüfusu 50 milyonu bulan bir ulus içinde çalışabilir nüfusun 15 milyonluk bir kısmı 'istihdam dışı' kalmışsa bu toplumsal bir sorundur ve çözümü için tek tek bireylerin olanakları, becerileri, karakterleri üzerinde durmamız yetmez. Çünkü bu olanakları oluşturacak toplumsal yapı iş görecekte de değildir; çökmüştür. Bu nedenle, toplumsal nitelikteki sorunları doğru değerlendirebilmek, doğru çözüm yolları bulabilmek için birbirinden ayrı ve kopuk kopuk bireylerin kişisel ortamları, karakterleri üzerinde değil, toplumun ekonomik ve siyasal kurumları üzerinde durmamız gerekir. ... Evlilik sorununu ele alalım. Evlilikte erkek olsun, kadın olsun birçok insan kişisel sorunlarla karşı karşıya kalabilir. Ama her

⁴⁷ A.g.e., s. 20-21; MILLS, *Sosyolojik Tahayyül*, s. 19-20.

⁴⁸ MILLS, *Toplumbilimsel Düşün*, s. 21.

1000 evlilikten 250'si, evliliğin ilk dört yılı içinde boşanmayla sonuçlanıyorsa, ortada, aile ve evlilik kurumlarıyla, hatta bunları oluşturan temeldeki diğer toplumsal kurumlara ilgili yapısal bir sorun var demektir.”⁴⁹

Mills, aynı zamanda, sosyolojik metodunda tarihe önem vermiş, tarihsel metodu esas almıştır. Mills, kendi dönemindeki Amerikalı sosyologların klasik sosyologların⁵⁰ aksine, “tarihsel nitelikteki sosyal olgulardan çok, günlük, çağdaş olgularla ilgilenme eğilimi taşımalarını”⁵¹ eleştirmiştir.

Mills’e göre, günümüz sorunları, sosyal incelemelerin belkemiğinin tarih olduğunu kavramadan ve böyle bir kavrayışa denk düşecek bir uygulama çizgisi izlemeden ifade bile olunamazlar. Sosyal bilimciler, sosyologlar, günümüzde, temel bakış açısı oluşturmaları gereken sorunların hangileri olduğunu dile getirmek için tarihten faydalanmak ve meselelere tarihsel bir gözle bakmak zorundadırlar.⁵²

Mills, tarihin sosyoloji için önem arz ettiğini, çünkü tarihçinin ana görevinin insanlığın yaptıklarının izlerinin doğru bir şekilde kaydını tutmak olduğunu ve tarihçinin aynı zamanda insanlığın örgütlü belleğini temsil ettiğini vurgulamıştır.⁵³ Mills, tarihçilerin ürünlerinin başta sosyoloji olmak

⁴⁹ A.g.e., s. 21-22.

⁵⁰ Mills’e göre, Ferdinand Tönnies’in “topluluk ve toplum”, Max Weber’in “statü ve sınıf”, Herbert Spencer’in “askerî toplum ve sanyî toplumu”, Emile Durkheim’in “mekanik dayanışma ve organik dayanışma”, Charles H. Cooley’in “birincil gruplar ve ikincil gruplar”, gibi sözcükleri, bunların kullanılışları ne denli genelleşmiş olursa olsun, tümü tarihten köklendirilmiş sözcüklerdir. Çalışmalarının tarihsel bir bakış taşımış olabileceğine inanmayanlar bile, bu gibi sözcükleri kullanmakla bir ölçüde tarihsel alana yönelmeyi göz önünde tutmuşlar, hatta günümüz dünyasının sorunlarını bir belli dönem açısından düşünmüşlerdir (A.g.e., s. 251).

⁵¹ A.g.e., s. 106.

⁵² A.g.e., s. 235.

⁵³ A.g.e., s. 237.

üzere bütün sosyal bilimler için zorunlu şeyler olduğunu ileri sürmüştür. Mills, her sosyal bilimin, bilhassa da sosyolojinin tarihsel bir bakışa dayanması ve tarihsel materyallerden tam olarak faydalanması gerektiğini savunmuştur.⁵⁴

Sosyoloji, tarihe yaslanmalı, tarihsel belge, bilgi ve verileri dikkate almalıdır. Sosyoloji, tarihsel materyallere önem verdiği takdirde toplumu, sosyal yapıyı ve bireyi doğru anlayabilir. Bu hususta, Mills, şu tespiti yapmıştır: “Tarihsel çalışmalara önem vermekle sadece toplumsal yapıların önemini kavrayabilme şansımızı arttırmış olmakla da kalmayız; tek bir toplumu bile, tek bir toplumun tek bir sorununu, üstelik sorunu durgun halinde bile anlayıp açıklayabilmemiz tarihsel materyalleri kullanmamızı gerektirir.”⁵⁵

Mills, sosyologların tarih bilgisine sahip olması gerektiğini, aksi halde sosyolojiye ve insanlığa zarar vereceğini vurgulamıştır. Bu bağlamda, Mills, sosyolojik metodun ana düsturlarından biri haline gelen şu ünlü tezini şöyle dile getirmiştir: “Dünya tarihi hakkında yeterli bilgi sahibi olmak toplumbilimci için vazgeçilmez bir gereksinimdir; bu bilgilerden yoksun olduğu sürece, başka neler bilirse bilsin, sosyal bilimci yaptıklarıyla bilime zarar vermekten başka bir şey yapmış olamaz.”⁵⁶

Sözün kısası, Mills, metodunda “sosyolojik tahayyül”e önem vermiştir. Ona göre, sosyolojik tahayyül, böyle bir tahayyüle sahip olan bireyin, daha geniş bir tarih sahnesini, bu sahnenin farklı kişilerin hem iç dünyaları hem de sosyal hayatları için taşıdığı anlam bakımından kavramasını sağlar.⁵⁷ Ayrıca Mills, sosyolojik analizlerinde birey ve topluma

⁵⁴ A.g.e., s. 239.

⁵⁵ A.g.e., s. 245.

⁵⁶ A.g.e., s. 355.

⁵⁷ MILLS, C. Wright; “Sosyolojik İmgelem ve Sosyolojinin Vaadi”, **Sosyoloji - Başlangıç Okumaları** (iç.), Editör: Anthony Giddens, Çeviren: Günseli Altaylar, Say Yayınları, İstanbul, 2010, s. 18.

ilişkin farklı unsurları⁵⁸ dikkate almıştır. Mills, sosyologun amacının gerçek varlık olarak ortaya çıkmış ve bugün dünya tarihinde var olan sosyal yapıları anlamak olduğunu⁵⁹, sosyolojinin "tarihsel" olursa bir bilim kimliğine kavuşacağını belirtmiş, "toplumbilim adını taşıyabilecek değerde olan bir toplumbilim 'tarihsel toplumbilim' niteliğini de taşımak durumundadır"⁶⁰, şeklinde bir saptama yapmıştır.

Son tahlilde, Mills'in amacı, toplumu açıklamak, özellikle Amerikan toplumuna sosyolojiyi tanıtmak ve sosyolojik tahayyülü geliştirmektir.⁶¹ Bu bağlamda, Mills, Amerika'daki orta sınıfın ve "iktidar seçkinleri"nin sosyolojik tasvirinde tarihsel ve deneysel verilerin geniş bir karışımını kullanmıştır.⁶²

3.3. Mills'in İktidar Seçkinleri Teorisi

Mills, sosyolojisinde çok farklı konuları ve meseleleri tetkik etmiştir. Mills, sosyolojik çözümlemelerinde, ağırlıklı olarak, "iktidar seçkinleri" ("iktidar elitleri") üzerinde durmuştur. Dolayısıyla Mills, daha çok "iktidar seçkinleri teori-

⁵⁸ Örneğin, Mills, sosyolojik analizlerinde dil olgusunu önemsemiştir. Mills, dilin sosyal davranışlar üzerine olan etkisine değinmiş, dilin örüntüleşmiş insan davranışları ağındaki daimi iplik olduğunu ve aynı zamanda bir sosyal kontrol sistemi konumunda bulunduğunu vurgulamıştır. Mills'e göre, dilde "kelimeler"in ve "semboller"in önemli bir yeri bulunmaktadır. Ona göre, kelimeler, sosyal davranışın üzerlerine giydirdiği egemen yorumlar vasıtasıyla anlam kazanırlar. Semboller ise, sosyal davranışın yönlendirici eksenleridirler (MILLS, C. Wright; **Bilgi, Sosyoloji ve Bilgi Sosyolojisi Üzerine**, Derleyen ve Çeviren: Vefa Saygın Ögütte, Paragraf Yayınevi, Ankara, 2005, s. 23).

⁵⁹ MILLS, **Toplumbilimsel Düşün**, s. 370.

⁶⁰ **A.g.e.**, s. 240.

⁶¹ SLATTERY, **Sosyolojide Temel Fikirler**, s. 254-255.

⁶² KINLOCH, **Sociological Theory Its Development and Major Paradigms**, s. 231.

si" ile tanınmıştır. Mills, iktidar seçkinlerini Amerika örneğinde analiz etmiştir. Başka bir deyişle, Mills, "Amerikan toplumundaki 'iktidar seçkini'ni teşhis etmiştir."⁶³ Fakat, Mills, Amerika'daki iktidar seçkinlerinin yapıp ettiklerinin yalnızca Amerika'yı değil, bütün toplumları alâkadar ettiğini belirtmiştir. Kısaca, Mills'in iktidar seçkinleri analizi, dünyanın tamamını ilgilendiren bir özelliğe sahiptir.

Mills'in en iyi bilinen eserlerinden biri, büyük sermaye, hükümet ve yüksek askeri kadroların kenetlenmiş üçlü iktidar diktası tezini geliştirdiği *İktidar Seçkinleri* kitabıdır.⁶⁴ Mills, toplumda iki ana sınıfın/kesimin varlığından bahsetmiştir. Bu sınıflar ya da kesimler, "sıradan insanlar" ve "iktidar seçkinleri"dir. Bu iki sınıf arasında çatışmaya ve gerilime dayalı bir ilişki vardır. Mills, toplumda etkin bir güç olan iktidar seçkinlerinin sıradan insanlar üzerindeki tahakkümüne işaret etmiştir.

Toplumun büyük bir çoğunluğunu oluşturan sıradan insanlar, yaşadıkları gündelik hayatın dünyasını aşacak güçte olmayan insanlardır.⁶⁵ Sıradan insanın bilebildiği, kavrayışı, gücü ve iktidarı, işinin, ailesinin ve komşuluk ilişkilerinin dar kalıplarıyla sınırlıdır. Toplumun diğer kesiminde ise, sıradan insanın alışık olmadığı, bilmediği ve yaşamadığı bir hayat yaşanmaktadır.⁶⁶ Bu kesim, iktidar seçkinleridir. Mills, "hâkim sınıf" ya da "egemen sınıf" terimi yerine iktidar seçkinleri sözcüğünü kullanmayı tercih etmiştir. Mills, bunun gerekçesini şöyle izah etmiştir: "Hâkim sınıf" birçok anlamı kapsayabilen bir terimdir. 'Sınıf' ekonomik bir terim, 'yönetim' ise siyasal bir terimdir. Bu nedenle de 'yönetici sınıf'

⁶³ BREWER, John D.; **C. Wright Mills and the Ending of Violence**, Palgrave Macmillan, New York, 2003, s. 40.

⁶⁴ POLAMA, Margaret M.; **Çağdaş Sosyoloji Kuramları**, Çeviren: Hayriye Erbaş, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1993, s. 302.

⁶⁵ MILLS, **İktidar Seçkinleri**, s. 7.

⁶⁶ MILLS, **Toplumbilimsel Düşün**, s. 11.

deyince bir ekonomik sınıfın siyaseten de ülkeyi yönettiği söylenmiş oluyor. Bu teorik anlayışın bir zamanlar doğru olup olmadığı bizi ilgilendirmiyor, fakat bizim istediğimiz, bizim buradaki sorunumuzda bunun kullanılmaması; daha kesin ve belirli bir anlama gelen bir terminolojinin kullanılmasıdır. ‘Yönetici sınıf’ terimi genel siyasal anlamı bakımından siyasal düzene ve görevlilerine yeterince bağımsız bir önem vermemekte; askeri seçkinlerden ise hiç söz etmemiş olmaktadır. Okuyucu, günümüzde her önemli kararın büyük ekonomik çıkar çevrelerince alındığı şeklindeki bu görüşü yeterli bulmayışımızı anlayışla karşılayacaktır. Bizim görüşümüzce, bu ekonomik determinizmin, siyasal ve askerî determinizmlerle de birleştirilerek daha gelişkin bir duruma getirilmesi; bu her üç alandaki üst çevrelerin birbirleri karşısında göreceli bir ağırlığa sahip olduğunun, önemli kararların bu üçü arasında kurulan son derece karmaşık koalisyonlar sayesinde alınabildiğinin belirtilmesi gerekir. Toplumdaki üst çevrelere iktidar sorunu açısından bakıp tanımlarken, bu çevreler için ‘egemen sınıf’, ‘yönetici sınıf’ değil de ‘iktidar seçkinleri’ dememizin nedeni budur.”⁶⁷

İktidar seçkinleri, kurumsal hiyerarşiler içinde yer alan bireylerin birbirleriyle olan benzerliklerini, birbirleriyle olan kişisel ve resmî ilişkilerini, sosyal ve psikolojik yakınlıklarını ifade eden bir terimdir. İktidar seçkinleri, öncelikli olarak, asalete ve irsiyete dayanan bir yönetici sınıf değildir. İktidar seçkinleri, aynı zamanda, az sayıda büyük ailelerin meydana getirdiği dar bir çevre içinde çıkan insanların çeşitli üst çevrelerde en üst mevkilere gelmesiyle meydana gelen bir topluluk da değildir.⁶⁸ Mills’e göre, iktidar seçkinleri, şu üç temel olguya dayanmaktadır: 1) özel sektöre dayanan şirketleşme çatısı altında düzenlenmiş bir iktisadi yapıda, özellikle de askerî seçkinlerin üstünlüğüne dayanan

⁶⁷ MILLS, *İktidar Seçkinleri*, s. 386-387.

⁶⁸ A.g.e., s. 388.

yeni sosyal yapı değişimleri ve ekonomik, askerî ve siyasal kurumlar arasında ortak çıkar sahalarının meydana gelmesi; 2) bu hiyerarşik yapılarda üst mevkilerde bulunan bireylerin sosyal yönden birbirlerine benzemeleri ve birbirlerine karşı yakınlık duymaları; 3) üst düzeydeki seçkinlerin bir bütün olarak ve çok çeşitli kararlar alabilecek duruma gelmeleri, yetişmeleri ve şartlanmaları yönünden çok sayıda önemli güçleri bir araya getirip örgütleyebilme yeteneğine sahip küçük bir seçkinler grubunun en üst düzeyde iktidar sahibi olmasıdır.⁶⁹ Mills, bu çerçevede, esas olarak, Amerikan toplumu üzerine yoğunlaşmıştır. Mills, iktidar seçkinleri sözcüğünün Amerikan toplumunun üst düzeylerinde olup bitenleri anlamak ve yorumlayabilmek için mühim bir sözcük⁷⁰ olduğunun altını özenle çizmiştir.

Mills, iktidar seçkinleri üzerine epeyce kafa yormuş, bu hususta, "Amerika'yı kimler yönetiyor? şeklinde bir soru sormuştur. Mills, Amerika'yı bütünüyle, yalnızca kendi başına yöneten birinin olmadığını, bir yönetici grubun yönettiğini, onun da "iktidar seçkinleri" denen topluluk olduğunu iddia etmiştir.⁷¹ Mills, kendi döneminde Amerika'da iktidarın "birden çok sayıda seçkinler" ile ilgili bir olgu olduğunu iddia etmiştir.⁷² Mills, Amerika'da Kongre ve Beyaz Saray'a bağlı bir "yönetim seçkini", Pentagon odaklı bir "askeri seçkin" ve büyük şirketlerin sahiplerinden meydana gelen "iş seçkini" bulunduğunu öne sürmüştür.⁷³

Mills'e göre, iktidar seçkinleri, başta Amerikan toplumu olmak üzere, modern toplumun başlıca kuruluşlarının ve hiyerarşilerinin komuta yerlerinde bulunan ve topluma

⁶⁹ A.g.e., s. 413-414.

⁷⁰ A.g.e., s. 387.

⁷¹ MILLS, *Toplumbilimsel Düşün* s. 60.

⁷² A.g.e., s. 337.

⁷³ KIZILÇELİK, Sezgin; *Sosyoloji Teorileri 2*, Yunus Emre Grafik Tasarım & Yayıncılık Ltd. Şti., Konya, 1994, s. 434.

hükmeden insanlardır. İktidar seçkinleri, devleti, büyük şirketleri ve orduyu yönetirler. İktidar seçkinleri, sosyal yapının stratejik komuta yerlerinde bulunurlar.⁷⁴ İktidar seçkinleri, "alacakları kararlarla, sıradan insanların günlük yaşam dünyalarını kolaylıkla etkileyebilecek durumdadırlar. Bunlar, işlerinin boyunduruğuna koşulmuş insanlar değildir; tersine, binlerce insana iş verecek ya da onları işsiz koyacak durumdadırlar. Bu kimseler, hep bildiğimiz aile sorumluluklarının cenderesine de sokulmamışlardır; bunlar için böyle şeylerden kurtulmak kolaydır. Bu tür insanların kalacakları pek çok oteller, moteller; oturacakları, yaşayacakları pek çok evler bulunmaktadır. Bu tür insanlar küçük ve tek bir topluluk içinde de hapsedilmiş değildirler; gündelik yaşamın gereksinimlerinden uzak, günlük 'ekmeğin' peşinde koşmaya mecbur olmayan insanlardır. ... İktidar seçkinleri topluluğu ellerindeki olanaklar ve yaşam bilgileri sayesinde, sıradan ve olağan insanların olağan ortamını aşacak güçteki kimselerden oluşmaktadır."⁷⁵

Amerika'da iktidar ve egemenlik, siyasal, ekonomik ve askeri alanlarda toplanmıştır. Amerika'da "devlet hiyerarşisi", "şirket hiyerarşisi" ve "ordu hiyerarşisi"nden oluşan bu üç büyük kurum, en önemli iktidar aracını meydana getirmektedir. Amerikan toplumunda diğer sosyal kurumlar, siyasal, ekonomik ve askeri kurumların egemenliği altına girmiştir. Örneğin, aile kurumu, ulusal çapta önem taşıyan bir işte bu üç büyük kurum kadar bir güce ve iktidara sahip değildir. Hiçbir kilise, Amerikan gençliğinin görünüşünü ve düşüncesini şekillendirmede ordu kadar bir güce ve iktidara sahip değildir. Hiçbir üniversite günün önemli olaylarına ve meselelerine biçim ve yön vermekte askeri kurumlar kadar güce ve iktidara sahip değildir. Başka bir deyişle, Amerikan toplumunda aile, din ve eğitim gibi kurumlar, kendi başları-

⁷⁴ MILLS, *İktidar Seçkinleri*, s. 8.

⁷⁵ A.g.e., s. 7-8.

na bağımsız birer ulusal iktidar merkezi olmaktan çıkmışlar ve “üç büyükler” (siyasal, ekonomik ve askeri kurumlar) tarafından biçimlendirilmişlerdir.⁷⁶

Mills’e göre, iktidar seçkinleri, komuta mevkilerini işgal eden iktidar, sermaye ve şöhret sahibi kişiler oldukları için kapitalist Amerikan toplumunun en üst tabakasıdır.⁷⁷ Amerikan toplumunda yalnızca iktidar seçkinleri sınıf bilincine sahiptir. Mills’in deyişiyle, “Amerikan toplumundaki iktidar seçkinleri dışında hiçbir toplumsal sınıfta güçlüce sayılabilecek bir sınıf bilinci yoktur. Amerikan toplumunda iktidar seçkinleri dışında hiçbir toplumsal sınıf bu denli iyi örgütlenmemiştir.”⁷⁸

Amerika’da iç içe üç çember gibi birleşmiş bulunan askeri, ekonomik ve siyasal iktidar seçkinleri içinde ellerindeki iktidardan en büyük ölçüde yararlananlar, “askeri seçkinler”dir.⁷⁹ Bu bağlamda, Mills, şunları yazmıştır: “Amerikan toplumunda devlet kurumu, şirketler dünyasının üst zenginleri ya da yöneticileriyle birlikte, belirli bazı diğer hiyerarşilerden gelen kimselerin de yer aldıkları bir çeşit ‘komiteler’ ağı biçiminde örgütlenmiş bulunmaktadır. Bu hiyerarşilerden gelenler içinde en karmaşık özellikleri olanlar profesyonel politikacılar; en yenileri ise yüksek dereceli askerler, Washington’lu savaşbeyleridir (Warlords).”⁸⁰

Askerî kurumlar, Amerikan ekonomisinin büyük bir bölümüne biçim verecek duruma gelmiştir.⁸¹ Amerikan toplumunda üst konumlarda bulunan askerler, siyaset hayatında büyük bir önem ve yer edinmişlerdir. Amerikan toplumu-

⁷⁶ A.g.e., s. 11.

⁷⁷ A.g.e., s. 21.

⁷⁸ A.g.e., s. 395.

⁷⁹ A.g.e., s. 385.

⁸⁰ A.g.e., s. 236.

⁸¹ A.g.e., s. 305.

nun askeri yapısı, bir ölçüde siyasal bir yapı niteliği kazanmıştır.⁸²

İktidar seçkinleri içinde yer alan bir diğer kesim, "iş seçkinleri"dir. İş seçkinleri, zenginlerden meydana gelir. İş seçkinleri, sınırsız servete sahiptirler, keyiflerince ve istedikleri gibi yaşarlar. Bunların ekonomik hiçbir kaygıları yoktur. Mills'e göre, "bu kimseler nereye, ne kadar para harcarsa harcasınlar bitmek bilmeyen bir servete, sınırsız bir zenginliğe sahiptirler. Bu kimselerin çoğunun, şunun bunun fiyatından haberi bile yoktur. En lüks restoranlardaki menülerin fiyatları gösteren sütunlarının solda mı, sağda mı bulunduğunu bile bilmeyenler vardır. Bu tür kimselerin çoğu kendilerinden başka hiç kimsenin hiç emri altına girmemiş; çeşitli seçenekler karşısında hangisinin kaç mal olacağını düşünmeyi kendine dert edinmemiş kimselerdir. Bu tür kimseler hiçbir şeyi mecburen yapmak durumunda da olmayan kimselerdir. Yaşantılarına, görünüşlerine bakılırsa, bu kimseler gerçekten ve tam olarak özgür insanlardır."⁸³

İş seçkinlerinin etkin olduğu Amerikan toplumunda para belirleyici bir unsur olmuştur. Mills, Amerika'da paranın gücüne ve iktidarına vurgu yapmış, "ve şurası bir gerçektir ki, Amerikan toplumunda kişinin istediğini, istediği zaman, istediği şekilde yapabilme iktidarına sahip olması para sahibi olmasını gerektirmektedir. İktidarı sağlayan paradır, özgürlüğü sağlayan ise, iktidar sahibi olmaktan başka bir şey değildir"⁸⁴, şeklinde bir değerlendirme yapmıştır.

Amerika'da her şey paraya bağlı hale gelmiştir. Mills'in ifadesiyle, "Amerikan toplumunda kişilerin mutluluğa; hem de her çeşit mutluluğa en kestirme yoldan erişmelerini sağlayan şey, azıyla-çoğuyla paradan başka bir şey değildir. ... Amerikan toplumundaki zenginler, her şeyin paraya ve pa-

⁸² A.g.e., s. 383.

⁸³ A.g.e., s. 223.

⁸⁴ A.g.e., s. 224.

rayla elde edilen değerlere bağlı olduğu bir toplumda işlerini en iyi şekilde yürüten insanlardır.”⁸⁵ Mills’e göre, Amerikan toplumundaki en temel değer, paradır.⁸⁶ “Para, Amerikan toplum hayatında her türlü başarının değişmez göstergesi, ölçeği olmuştur ve bu durum bugün de böyledir. Toplum hayatında para her şeyin ölçüsü olunca, para sahibi kimseler, bu parayı ne yolla kazanmış olurlarsa olsunlar, toplum kendilerine saygı göstermektedir. ‘Para, milyonu bulunca, günah kalmaz’ denmektedir. Para, toplumda herkesin aradığı, istediği bir şey olmakla kalmamış, her şeyin tek değeri haline gelmiş; bireyler için de tek ölçüt para olmuştur.”⁸⁷

Mills, paranın başat bir unsur olduğu Amerika’da ahlâkî değerlerin bozulduğunu iddia etmiştir. Mills, Amerika’da yaygınlaşan ahlâksızlığı, bilhassa da iktidar seçkinlerinin ahlâksızlığını, “üst ahlâksızlık” olarak nitelemiştir. Mills’e göre, “üst ahlâksızlık Amerikan toplumundaki seçkinlerin en belirgin özelliğidir. ... Üst ahlâksızlık, sadece şirketlerde, orduda, devlette yönetimin yoldan çıkması sorunu değildir. Üst ahlâksızlık, askerileşmiş devletin politikasıyla iç içe geçmiş şirketler dünyasının zenginlerinin en temel özelliği durumuna gelmiştir.”⁸⁸ Amerika’daki yolsuzlukların, yiyiciliklerin ve rüşvetçiliğin zengin olmak, hatta zengin olduktan sonra da daha çok zengin olmak tutkusunun bir sonucudur.⁸⁹

Mills, Amerika’da bir iktidar seçkinleri azınlığının var olmasını, Amerikan toplumundaki “kamu”nun çağımızda bir “kitle toplumu” düzeyine indirgenmiş olmasıyla ilişkilen-

⁸⁵ A.g.e., s. 226-227.

⁸⁶ A.g.e., s. 228.

⁸⁷ A.g.e., s. 486.

⁸⁸ A.g.e., s. 482-483.

⁸⁹ A.g.e., s. 487.

dirmiştir.⁹⁰ Mills'e göre, "kitle toplumu ile iktidar seçkinleri birbirinden ayrılmaz iki olgudurlar. Bu nedenle, kitle toplumu kavramıyla iktidar seçkinleri kavramı birbiri ile ilintili kavramlardır. Kamu toplumu kavramı ise, kitle toplumunun tersine, içinde iktidar seçkinleri diye ayrıcalıklı bir topluluğun bulunmadığı; aldığı kararlardan ötürü bu nitelikte sayılabilecek bir azınlığın bulunmadığı liberal bir toplumun varlığını gerektirmektedir."⁹¹

Kamu toplumundan günümüzde kitle toplumuna bir geçiş gerçekleşmiştir. 18. ve 19. yüzyıllardaki "kamu" yerine 20. yüzyılla birlikte "kitle toplumu" meydana gelmiştir. Üstelik, kamu, yapısal yönden değişiklik geçirdiğinden bireyler "kitle içindeki insanlar" durumuna gelmiştir. Bireyler, aynı zamanda, kendilerini "güçsüz ve zayıf" hissettiği bir ortam içinde bulmuşlardır.⁹²

Mills'e göre, "bizim çağımız huzursuzluk ve aldırıışsızlık çağıdır ve bu durumu henüz üzerinde akıl yürütmeye ve duyarlılık oluşturmaya müsaade edecek tarzda formüle edilmemiştir. Değerler ve tehditler temelinde tanımlanmış sıkıntılar yerine belirsiz bir huzursuzluğun sancısı; belirgin sorunlar yerine yalnızca bir şeylerin yolunda gitmediğine ilişkin bir tükenmişlik hissi hüküm sürmektedir çoğunlukla."⁹³ Mills, kitle toplumundaki insanların sorunlarının ve güçlüklerinin anlamını ve temeldeki sebeplerini görüp anlayamadıklarını iddia etmiştir.⁹⁴ Mills, kitle toplumunda bireyin karşı karşıya bulunduğu bireysel sorunların varlığının farkında olduğunu fakat bunların sebebini ve ne anlama geldiğini göremediğini ve anlayamadığını belirtmiştir. Mills, kitle içindeki ferdin karşılaştığı problemleri toplumla ilintili prob-

⁹⁰ A.g.e., s. 415.

⁹¹ A.g.e., s. 455.

⁹² MILLS, *Toplumbilimsel Düşün*, s. 89-90.

⁹³ MILLS, *Sosyolojik Tahayyül*, s. 23.

⁹⁴ MILLS, *Toplumbilimsel Düşün*, s. 308.

lemeler olarak değil, kişisel sansızlıklar ya da felâketler olarak gördüğünü vurgulamıştır.⁹⁵ Mills, kitle toplumu fertlerinin politik olarak duyarsız olduklarını ileri sürmüştür. Kendi ifadesiyle, "kitle toplumunun insanları, bugün, birey olarak savunmasız; grup olarak da siyasal sorunlara karşı ilgisiz bir yaşam sürdürmektedirler."⁹⁶

Amerikan toplumu, siyasal, kültürel ve sosyal olarak yabancılaşmış bireylerden meydana gelmiş bir "kitle toplumu"dur. Mills, Amerikan toplumunda görünürde demokratik bir nitelik taşıyan mekanizmanın, sosyolojik bağlamda hiçbir geçerliliğinin ve işlerliğinin bulunmadığını iddia etmiştir. Mills, kitle kültürünün yaygın olduğu Amerikan toplumu gibi kitle toplumlarının ana niteliklerini şu şekilde sıralamıştır⁹⁷:

1) Başkalarının düşüncelerini, görüşlerini ve kanaatlerini dinleyenler pek çok, buna karşılık kendi fikirlerini, görüşlerini ve kanaatlerini ifade edebilenler pek azdır.

2) Kitle toplumunda kitle iletişim araçlarının örgütlenme şekli bireylerin anında ve etkinlikle yanıtta bulunmalarına olanak tanımaz.

3) Kamuoyunun oluşumundan sonra, kamuoyunun kendini tasavvur etmesi için kamunun girişmesi gereken eylemler, bu eylem kanallarını düzenleyen ve denetimi altında tutan iktidar çevrelerince denetlenir.

4) Kitle toplumunda iktidar kurumları karşısında kitleleşmiş kamunun bağımsızlığı kalmaz. İktidar kurumlarının ve resmi makamların görevlisi olan kimseler kitleler üzerinde açık ya da örtülü yollardan etkide bulunur. Kişilerin karşılıklı ve özgür tartışma yoluyla kamuoyu yaratabilme özgürlükleri oluşmadan önlenmektedir.

⁹⁵ MILLS, *İktidar Seçkinleri*, s. 448.

⁹⁶ A.g.e., s. 484.

⁹⁷ A.g.e., s. 425.

Kitle toplumunda yer alan birey, toplumda olup bitenleri görebilecek ve değerlendirebilecek durumda olmadığı gibi sürdürdüğü hayatın gerçek niteliğini de kavrayamaz. Kitle toplumunda bireyin yaşadığı hayatta yaptıkları ve yapacakları kendisine ait kararlara bağlı değildir. Kitle toplumunda bireyler, gündelik hayatta her gün yaptıklarının ne olduğunu bilmezler ve sellerin önünde sürüklenen çakıl taşları gibi yaşarlar. Kitle bireyi bağımsızlığını kaybetmiştir. Kitle bireyi, bağımsız olma isteği duyamayacak bir durumdadır. Kitle toplumunda yaşayış, bireylere kendi başına düşünme, kendi hayatını kendi bildiği ve arzuladığı gibi yaşama imkânı bırakmamaktadır. Diğer yandan, kitle toplumunda yaşamak bireylere güçsüzlük ve güvensizlik duygusu aşılar. Kitle toplumunda birey, nedenini ve niçinini tam anlayamadığı bir huzursuzluğa itilir. Bireyler, dayanışma içinde bulunan gruplar kurma imkânından yoksun kalırlar.⁹⁸

Mills, kitle kültürünün ve toplumunun inşa ediliş sürecinde kitle iletişim araçlarının rolüne dikkat çekmiştir. Mills, kitle toplumundaki problemlerin kaynağında kitle iletişim araçlarının olduğunu iddia etmiştir. Bu bağlamda, Mills, şunları yazmıştır: “Bugünlük bilinen şudur ki, bütün kitle iletişim araçları birincil kamular arasında bildirişim ve tartışmaların ufkunu genişletmek ve canlandırmaktan çok, birincil kamuları kitle toplumuna dönüşmeye yüz tutmuş bir yapı içinde ‘kitle haberleşme pazarı’ haline sokmaktadır. Bu sözlerle, sadece, kanaatlerini açıklayanlarla başkalarının kanaatlerinin etkisinde kalanlar arasındaki oranın her gün biraz daha küçüldüğünü, ya da kitlenin ilgi ve ‘dikkatini’ çekebilmek için kabalaşan, basitleşen ve basmakalıp izlenimler yaratma yolunu yeğleyen kitle haberleşme araçlarının durumunu belirtmek istemiyorum. Belirtmek istediğim, kitle haberleşme

⁹⁸ A.g.e., s. 453-455.

araçlarının bugün bir çeşit psikolojik bilgisizliğe (cehalete) yol açtığı ve bunun çeşitli görünümelerde ortaya çıktığıdır.”⁹⁹

Kitle kültürü oluşturma aygıtları konumundaki kitle iletişim araçları, bireylerin dışsal dünyayla ve sosyal gerçeklerle ilgili ilk elden ve kendi başlarına edindikleri bilgilerin ve düşüncelerin oranını gitgide azaltır.¹⁰⁰ Kitle iletişim araçları, bireylerin dışsal dünya ve sosyal gerçekliği kavramalarında ve algılamalarında bir çeşit süzgeç rolü oynamanın ötesine giderler.¹⁰¹ Mills’e göre, “ne olduğumuzu, ne olmamız gerektiğini, dışa karşı nasıl görünmemiz gerektiğini benimsetebilen kitle haberleşme araçları, yeni yeni davranışlar edinmemiz, kendimizi bize söylenen tiplere benzetmemiz yönünden de etkin olabilmektedirler.”¹⁰²

Mills, iktidar seçkinlerinin kitle haberleşme araçlarını önemsediklerini ve onların kendi ellerinde olmasını istediklerini ısrarla vurgulamıştır. Ona göre, “iktidarları ve servetleri, sahip oldukları ünlerini aşacak ölçülere varan pek çoklarının yaptıkları ilk iş, kitle haberleşme araçlarına el atmak ya da bunları kendi denetimleri altına almak olmaktadır.”¹⁰³ Kitle iletişim araçları, iktidar seçkinlerinin çıkarlarına göre bireylerin hayat biçimlerini düzenlemeye, onların fikri yapılarını ve zihniyetlerini yönlendirmeye girişir. Bu çerçevede, Mills, şu kapsamlı değerlendirmeyi yapmıştır: “Bugün artık iyice anlaşılmıştır ki, kitle haberleşme araçları, özellikle televizyon, küçük tartışma topluluklarının oluşmasını da engellemekte, boş zamanlarda insanların birbirleriyle oturup ciddi bir şeyler konuşmalarına; aralarında fikir ve kanaat alışverişinde bulunmalarına olanak bırakmamaktadırlar. Gerçek anlamda, kişinin temel haklarından olan ‘özel hayat’ kesimi

⁹⁹ A.g.e., s. 436.

¹⁰⁰ A.g.e., s. 436.

¹⁰¹ A.g.e., s. 440.

¹⁰² A.g.e., s. 440.

¹⁰³ A.g.e., s. 119.

de kitle haberleşme araçları yüzünden ortadan kalkmaya başlamıştır. Kitle haberleşme araçlarının iyi bir eğitim aracı olmamaları; bireyi, özel sorunlarında, umutluluk ya da umutsuzluk anlarında aydınlatmak ve yol göstermek yerine aldatıcı, kandırıcı, oyalayıcı yollar göstermesi de bu nedenledir. Kısacası, kitle haberleşme araçları bireylerin kendi dev ve küçük dünyalarından çıkıp daha büyük ve gelişkin dünyalara yükselmelerine yaramadığı gibi, kendi dünyalarında kendi başlarını dinleyip sorunlarına kendilerince birtakım çözümler bulmalarını da güçleştirmektedirler."¹⁰⁴

Mills, ekonomik, siyasal ve askeri alanlarda yoğunlaşan, şirket hiyerarşisi, devlet hiyerarşisi ve ordu hiyerarşisini oluşturan¹⁰⁵, işadamı ve siyaset adamı ve asker gibi ana öznelerden meydana gelmiş iktidar seçkinlerinin gücünün artmasında kitle iletişim araçlarının manipüle edici rolünün olduğuna dikkat çekmiştir. Mills'e göre, "günümüzdeki örgütlenme ve işleyiş biçimiyle Amerikan toplumundaki kitle haberleşme araçları, Amerikan toplumunun bir kitle toplumuna dönüşmesinde başlıca etken olmuş; hatta daha ileri giderek, servet ve iktidar sahibi seçkinlerin en önemli iktidar araçlarından biri haline gelmiştir. Gerçekten, günümüz Amerikan toplumundaki kitle haberleşme araçlarının sahip ve üst yöneticilerinin ya iktidar seçkinlerinden olduğu ya da iktidar seçkinlerinin en değerli 'hizmetkârları' arasında yer aldıkları görülmektedir."¹⁰⁶

Kısacası, Mills, sosyolojisinde iktidar seçkinlerini detaylı bir biçimde ele almıştır. Mills, iktidar seçkinlerinin askeri seçkinler, yönetici seçkinler ve iş seçkinlerinden meydana geldiğini vurgulamıştır. Mills, söz konusu üç iktidar seçkini içinde en etkin olanının askeri seçkinler olduğunu iddia etmiştir. Mills, Amerika'da sayıları çok az olan iktidar seçkinle-

¹⁰⁴ A.g.e., s. 441.

¹⁰⁵ A.g.e., s. 11.

¹⁰⁶ A.g.e., s. 442.

rinin yalnızca Amerika'ya değil, aynı zamanda, dünyanın neredeyse tamamına hükmettiğini belirtmiştir. Mills, iktidar seçkinlerinin oluşmasında kamu toplumunun tahrip edilmesinin ve onun yerine kitle toplumunun geçişinin rolünün olduğunu dile getirmiştir. Mills, iktidar seçkinlerinin kitle iletişim araçlarını da kontrol ederek insanlık üzerinde tahakküm kurduğunu ve başta Amerika olmak üzere dünyanın neredeyse her bölgesinde ciddi sıkıntılara kaynaklık ettiğini ileri sürmüştür.

3.4. Mills'in Çağdaş Sosyolojik Teoriye Katkısı

Amerikan sosyolojisinin ana ismi Talcott Parsons'ın sosyal düzen ve dengeye odaklanmasının tersine Mills, sosyolojinin var olan sosyal yapıya eleştirel duruşla yaklaşmaya terfi etmek zorunda olduğunda ısrar etmiştir.¹⁰⁷ Bu çerçevede, Mills, kapitalist Amerika'ya ve onun biçimlendirdiği dünya düzenine eleştirel yaklaşan bir radikal sosyoloji geliştirmeye niyetlenmiştir.

Marx'ın görüşlerini çağdaş sosyolojinin bir parçası haline getirmek için sistematik katkı, 1950'lerde özellikle Mills tarafından başlatılmıştır.¹⁰⁸ Mills'in iktidar seçkinleri üzerine yoğunlaşmış olması, çatışma kuramı açısından önemlidir. Mills, Marx'ın sınıf savaşımı görüşünü, modern dünyada (Amerika örneğinde) yeniden yorumlamıştır.

Mills'e göre, başta Amerika olmak üzere tüm dünyayı iktidar seçkinleri yönetmektedir. Mills, 1950'lerde, "iktidar seçkinleri dediğimiz kimseler Amerikan toplum yapısında en stratejik mevkilerde bulunmakta; dünyanın en güçlü dev-

¹⁰⁷ JOHNSON, Doyle Paul; **Contemporary Sociological Theory: An Integrated Multi-Level Approach**, Springer Science+Business Media, LLC, New York, 2008, s. 76-77.

¹⁰⁸ LARSON, Calvin J.; **Sociological Theory: From the Enlightenment to Present**, General Hall, Inc., New York, 1986, s. 58.

letindeki en güçlü kurumlara komuta etmekte; tüm insanlık için son derece ‘vahim’ sonuçlara yol açacak kararlar bile alabilecek durumda bulunmaktadırlar”¹⁰⁹, diyerek günümüze ışık tutmuştur.

Mills, Amerikan toplumunun yapısını, çelişkilerini ve açmazlarını ayrıntılı olarak tahlil etmiştir. Mills’in Amerikan sistemine ve kapitalizmine dönük belirlemeleri bugün de geçerliliğini sürdürmektedir. Mills, Amerikan sisteminin demokratik olmadığını belirtmiştir. Mills, Amerikan sisteminin “özel şirketlere dayanan bir askerî kapitalizm, güçsüzleşmiş ve biçimsel bir demokratik sistem, görünüşte siyasala benzeyen askerî bir düzen”¹¹⁰ olduğunu iddia etmiştir.

Mills, çağdaş sosyolojik teoride önemli bir yere sahip olan çatışma teorisine katkı yapmıştır. John Brewer’in belirttiği gibi, Mills, günümüz toplumlarını düzenli ve uyumlu gösteren sosyolojik teorilere saldırını ve “çatışma teorisine”ne yaptığı katkılarla hatırlanan bir sosyolog olmuştur.¹¹¹

Diğer yandan, Frankfurt Okulu üzerinde Mills’in pozitif etkilerinin olduğu açıktır.¹¹² Eleştirel Teori’nin kurucuları olan Max Horkheimer, Theodor W. Adorno, Walter Benjamin ve Leo Löwenthal, Mills’in kitle kültürüne dönük fikirlerinin ve Amerikan deneyiminin etkisinde kalarak, kültür, reklâm, eğlence ve kitle iletişim araçlarının biçimlendirdiği “kültür endüstrisi”ni analiz etmişlerdir. Eleştirel Teorisyenlerin kül-

¹⁰⁹ MILLS, *İktidar Seçkinleri*, s. 399.

¹¹⁰ A.g.e., s. 384.

¹¹¹ BREWER, C. *Wright Mills and the Ending of Violence*, s. 40.

¹¹² PICCONE, Paul; “General Introduction”, *The Essential Frankfurt School Reader* (iç.), Editör: Andrew Arato ve Eike Gebhardt, The Continuum Publishing Company, New York, 1998, s. xii.

tür endüstrisi görüşünün biçimlenmesinde Mills'in ayrıcalıklı bir yeri olmuştur.¹¹³

Mills, *White Collar* eserinde¹¹⁴, bireysel davranışları şekillendirmede ve orta sınıf değerlerine uymayı teşvik etmede kitle iletişim araçlarının önemli rolleri olduğunu, özellikle de eğlence/magazin medyasının bireysel tutum ve davranışlarını belirlediğini vurgulamıştır. Mills, kitle iletişim araçlarının sosyal denetimin en güçlü araçları olduğunu belirtmiştir.¹¹⁵ Mills, kitle kültürü ve toplumunun yoğun bir eleştirisine girişmiştir.

Mills, kitle kültürü ve toplumu eleştirisinde Amerikan toplumunu esas almıştır. Mills, kitle toplumunda yaşayan bireylerin kişisel güçlüklerinin ve sorunlarının sosyal sorunlar niteliği taşıdığını göremediklerini vurgulamıştır.¹¹⁶

Mills, günümüz kapitalist toplumlarında maaşlı memurlardan oluşan "yeni orta sınıf"ın büyüdüğünü belirtmiştir. Maaşlı meslek adamları, yöneticiler ve bürolarda çalışanlar, bu yeni büyük tabakayı meydana getirmiştir.¹¹⁷ Mills, geçmişte işçilerin ekonomik zorluklarının yerini günümüzde işçilerin yaptıkları işe yabancılaşmalarından kaynaklanan psikolojik sıkıntıların aldığını öne sürmüştür. Mills, özellikle "beyaz yakalı işçileri", kapitalist sisteme karşı tepkisiz kalan ve kitle kültürü tarafından şekillendirilmiş ve korkutulmuş insanlar yığını olarak görmüştür.¹¹⁸ Mills, işe karşı yabancılaşmanın işçileri çılgınca eğlenceye doğru yönlendirdiğini

¹¹³ KIZILÇELİK, Sezgin; **Frankfurt Okulu**, Genişletilmiş 3. Baskı, Anı Yayıncılık, Ankara, 2013, s. 446.

¹¹⁴ MILLS, Charles W.; **White Collar**, Oxford University Press, New York, 1953.

¹¹⁵ KELLNER, Douglas; **Critical Theory, Marxism and Modernity**, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1989, s. 135.

¹¹⁶ MILLS, **Toplumbilimsel Düşün**, s. 307.

¹¹⁷ MILLS, **Marksistler**, s. 87.

¹¹⁸ WALLACE ve WOLF, **Çağdaş Sosyoloji Kuramları: Klasik Geleniğin Geliştirilmesi**, s. 125.

fakat eğlence endüstrisinin hiçbir gerçek tatmin sağlamadığını ve ortak değerler üretmeyen sentetik heyecan verdiğini vurgulamıştır.¹¹⁹

Ayrıca, Mills, daha 1950'lerin sonunda "Modern Çağ" diye adlandırılan çağın çözülüş belirtileri olduğunu, bu çöküşün insanlık tarihinde yeni bir çağın başlangıcı olacağını söylemiştir. Mills, bu yeni çağın –nasıl isimlendirilirse isimlendirilsin- gerçekten bir "yeni çağ" olduğunu vurgulamıştır.¹²⁰ Böylece Mills, modern çağın bittiğini postmodern dönemin ortaya çıktığını ileri süren tartışmalara, yani postmodernizme ışık tutmuştur.

¹¹⁹ A.g.e., s. 127.

¹²⁰ MILLS, Marksistler, s. 19.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

LOUIS ALTHUSSER

“Bildiğim kadarıyla, XIX. yüzyıl sırasında beklenmedik iki ya da üç çocuk doğmuştur: Marx, Nietzsche, Freud. ... Marx, Nietzsche, Freud hayatta kalmanın bedelini bazen tüyler ürpertici bir şekilde **ödediler**: Bu bedel ortaya sınır dışı edilmeler, mahkûmiyetler, hakaretler, sefalet, açlık, ölüm veya delirme şeklinde ödetildi onlara” (Louis ALTHUSSER, **Felsefi ve Siyasi Yazılar, Cilt 3: Psikanaliz Üzerine Yazılar: Freud ve Lacan**, s. 31).

“İşte asıl büyülü, belirleyici kelimeyi söyledim: Devlet. Gerçekten de her şey Devlet’in çevresinde döner” (Louis ALTHUSSER, **Filozof Olmayanlar İçin Felsefeye Giriş**, s. 162).

“Apaçık siyasal nedenlerden dolayı, yaptığım adlandırmadan (DİA) genelde devlet sözcüğü çıkartılıp, ideolojik aygıtlar sözcükleri korundu bir tek. ‘Okul’, ‘aile’, ‘sağlık’, ‘mimarlık’, anayasal düzen, enformasyon, basın, kültür, Kiliseler, partiler, sendikalarda vb. yer alan ‘değerler’in saygınlığı devletin sınıf kimliğiyle kirletilsin istenmiyordu” (Louis ALTHUSSER, **Felsefi ve Siyasi Yazılar, Cilt 4: Kriz Yazıları: Althusser’den Sonra Louis Althusser**, s. 193).

“Tüm devlet aygıtları hem ideoloji hem de baskı kullanarak işlerler” (Louis ALTHUSSER, **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, s. 38).

“İdeoloji terimi Althusser’in çalışmalarının merkezinde yer alır” (Louise A HITCHCOCK, **Kuramlar ve Kuramcılar: Çağdaş Düşüncede Antik Edebiyat**, s. 86).

“Benzinli motor benzinle çalışır, devletin ideolojik aygıtları ideolojiyle çalışır” (Louis

ALTHUSSER, *Felsefi ve Siyasi Yazılar, Cilt 4: Kriz Yazıları: Althusser'den Sonra Louis Althusser*, s. 196).

“İnsan toplumları, sanki soluk almaları için, tarihsel yaşamları için kaçınılmaz element ve atmosfermiş gibi ideoloji salgılarlar” (Louis ALTHUSSER, *Marx İçin*, s. 282).

“Althusser’e göre, ideoloji genel toplumsal düzenlemelerin insanların günlük hayatlarında nasıl sürdürüldüklerini ve yeniden-üretildiklerini kavramak ve özellikle çoğu siyasal tahakküm biçimini ele almak için temel önemde bir kavramdır” (Anthony ELLIOTT, *Çağdaş Sosyal Teoriye Giriş*, s. 145).

“Eğer benden felsefi denemelerimde savunmak istediğim ana Tez’in birkaç sözcükle özetlenmesi istenseydi şöyle derdim: Marx yeni bir bilim kurdu: Tarih bilimi. Şunu da eklerdim: bu bilimsel bulgu insanlık tarihinde eşi benzeri görülmemiş teorik ve siyasi bir olaydır” (Louis ALTHUSSER, *Özeleştiri Öğeleri*, s. 63).

“Althusser, Marx’ın metinlerinin okunmasına ve analizine yapısalcı olarak kabul edilebilecek bazı yöntemleri uygulamış olan bir Marksisttir” (Michel FOUCAULT, *Seçme Yazılar 5: Felsefe Sahnesi*, s. 278).

“Kuşkusuz, hepimiz **Kapital**’i okuduk ve herkes de okudu. Aşağı yukarı bir yüzyıldır, tarihimiz’in dram ve düşlerinde, çekişme ve çatışmalarında, biricik umudumuz ve yazgımız olan işçi devriminin yenilgi ve utkularında, her gün berrak bir şekilde onu okuyabiliyoruz. ‘Dünyaya geldiğimiz’ andan başlayarak, bizim için onu okumuş, iyi ya da kötü, ölü ya da diri olanların, Engels’in, Kautsky’nin, Plekhanov’un, Lenin’in, Rosa Luxemburg’un, Trotsky’nin, Gramsci’nin, işçi örgütleri önderlerinin, onların yandaş ve karşıtlarının, felsefecilerin, ekonomistlerin, siyasetçilerin yazı ve konuşmalarında, sürekli olarak **Kapital**’i okumuş bulunuyoruz” (Louis ALTHUSSER, *Kapital’i Okumak*, s. 29).

4.1. Althusser'in Entelektüel Portresi

Louis Althusser, günümüzde sosyal teorinin ana figürleri arasında ön plana çıkan bir isimdir. Althusser, 20. yüzyılın en dikkat çekici filozof-sosyologlarından biridir. Althusser, genellikle, aykırı bir filozof olarak ünlenmiştir. Althusser, kendisini “bir felsefeciden başka bir şey olmayan”¹ biri diye tanımlamıştır. Althusser, “Marksist siyaset felsefeci”² olarak değerlendirilmiştir. Althusser, Marxist bir düşünür ve sosyal teorisyendir. Althusser, kendi zamanının kesinlikle en etkili Marxist filozofu ve belirli bir gelenek içinde çalışan en etkili sosyal teorisyenlerden biridir.³ Althusser, neo-Marxist bir kuramcıdır. Althusser, “yapısal Marxisttir.”⁴ Althusser, daha çok Marx’a, Marxizme ve yapısalcılığa getirdiği yeni yorumlarla tanınmaktadır. Althusser, bugün ideoloji ve devletin ideolojik aygıtları konusundaki ilginç fikirleriyle adından sıkça söz ettirmektedir.

Althusser, 6 Ekim 1918'de Cezayir'de Cezayir kentine yakın olan Birmandreïs bucağında “Boulogne Ormanı” denen yerdeki bir ormancı evinde doğmuştur.⁵ Althusser, anne tarafından dağ köylüsü yoksul bir aileye, baba tarafından ise

¹ ALTHUSSER, Louis; **Felsefî ve Siyasi Yazılar, Cilt 1: Sanat Üzerine Yazılar**, Çeviren: Alp Tümertekin ve Zühre İlkelen, İthaki Yayınları, İstanbul, 2004, s. 80.

² HITCHCOCK, Louise A.; **Kuramlar ve Kuramcılar: Çağdaş Düşüncede Antik Edebiyat**, Çeviren: Seda Pekşen, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 83.

³ BENTON, Ted; “Louis Althusser”, Çeviren: Hasan Şen, **Sosyolojik Düşüncede İz Bırakanlar** (iç.), Yayına Hazırlayan: Rob Stones, Türkçe Yayına Hazırlayan: Nihat Z. Erdoğan ve Ülgen Oskay, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2008, s. 231; SLATTERY, Martin; **Sosyolojide Temel Fikirler**, Yayına Hazırlayan: Ümit Tatlıcan ve Gülhan Demiriz, Sentez Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 499.

⁴ BRUCE, Steve ve YEARLEY, Steven; **The Sage Dictionary of Sociology**, Sage Publications, London, 2006, s. 9.

⁵ ALTHUSSER, Louis; **Gelecek Uzun Sürer**, Çeviren: İsmet Birkan, Can Yayınları Ltd. Şti., İstanbul, 1996, s. 35.

1870 yenilgisinden sonra Fransa'yı seçerek Cezayir'e yerleşmiş Alsaslı bir küçük memur ailesine mensuptur.⁶ Althusser'in babası, bankacıdır. Babası bankacılığa ilkokul diplomasıyla ve ayakçı olarak girmesine rağmen, mesleğinde hızlı yükselmiş, Cezayir, Fas ve Fransa'da (Lyon ve Marsilya kentlerinde) bankacı olarak çalışmıştır.⁷ Althusser'in okul hayatı, 1930 yılında babası Fransa Marsilya'da bir bankaya tayin edilinceye kadar Cezayir'de geçmiştir.⁸ Althusser'in çocukluğu çok mutsuz geçmiştir. Althusser, sevgisini baskıya dönüştüren saplantılı bir anne ve otoriter bir baba arasında çelişen ıstıraplı bir çocukluk yaşamıştır.⁹

Lise tahsilinden sonra Althusser, 1939 yılında Fransa'nın en meşhur okullarından olan *École Normale Supérieure*'e¹⁰ kabul edilmiştir. Fakat İkinci Dünya Savaşı sırasında askere çağırılması nedeniyle okul hayatı ve çalışmaları engellenmiştir. Almanların Fransa'yı işgali sırasında ise Althusser yakalanmış ve bir Alman esir kampına yerleştirilmiştir.¹¹

Althusser, İkinci Dünya Savaşı'nda, özellikle 1941-1945 yılları boyunca toplama kampında kalmış, beş yıllık tutsak-

⁶ TİMUR, Taner; **Felsefi İzlenimler: Sartre, Althusser, Foucault, Derrida**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2005, s. 84.

⁷ ALTHUSSER, **Gelecek Uzun Sürer**, s. 44-45.

⁸ TİMUR, **Felsefi İzlenimler: Sartre, Althusser, Foucault, Derrida**, s. 87.

⁹ BENTON, "Louis Althusser", s. 231.

¹⁰ *École Normale Supérieure*, Fransa'nın büyük sosyal teorisyenlerinin önemli bir kısmının mezun olduğu bir okuldur. Althusser'in yanı sıra söz konusu okulun mezunları arasında Émile Durkheim, Henri Bergson, Marc Bloch, Jean-Paul Sartre, Raymond Aron, Pierre Bourdieu, Raymond Boudon, Étienne Balibar, Maurice Merleau-Ponty, George Dumézil, Jean Hyppolite ve Michel Foucault yer almaktadır (ANGERMULLER, Johannes; **Neden Fransa'da Post-yapısalcılık Yok? Entelektüel Bir Neslin Teşekkülü**, Çeviren: Özge Karlık, Heretik Yayınları, Ankara, 2017, s. 28).

¹¹ HITCHCOCK, **Kuramlar ve Kuramcılar: Çağdaş Düşüncede Antik Edebiyat**, s. 83.

lığı boyunca büyük sıkıntılar çekmiş, yaşadığı sıkıntılara ilişkin bir günlük tutmuştur.¹² Althusser, toplama kampında hem kendisinin hem de diğer tutsakların çok kötü muameleye maruz kaldıklarını, açlıktan geberdiklerini ve en keskin soğuklarda ağır çalışmalara zorlandıklarını yazmıştır.¹³

Althusser, toplama kampında bulunduğu döneme ilişkin olarak "savaş ve yıllarca süren tutsaklık, işçilerle ve köylülerle coşkun bir ilişki kurmama aracılık etti"¹⁴, diye yazmıştır. Althusser, toplama kamplarında geçirmiş olduğu beş yılın sonunda koyu bir Marxist olmuştur. Althusser, o dönemde, daha sonra "yapısal Marxizm" olarak değerlendirilecek olan Marxist teoriyi geliştirmiştir.¹⁵

Althusser, 1948 yılında felsefe öğretmeni olmuş ve Fransız Komünist Partisi'ne katılmıştır. Althusser, felsefenin kendisi için ilginç olduğunu ve felsefeyi uğraş edinmeyi denediğini belirtmiştir.¹⁶

Althusser, 1968 yılında dünyada ve Fransa'da meydana gelen ayaklanmaları, "kitle boyutlu ideolojik bir ayaklanma" ve bir "sarsıntı" olarak nitelemiştir. Althusser'in tezlerini "yapısalcılık"la, "insanı inkâr etmekle suçlayanlar", "yapılar sokağa döküldü" diyerek alay etmişlerdir. Althusser, söz konusu ayaklanma sürecinde depresyona girmiş ve bir psikiyatri kliniğine sevk edilmiştir. Fakat 1968 Haziranı'nın

¹² ALTHUSSER, Louis; **Tutsaklık Güncesi**, Çeviren: Esra Özdoğan, Can Yayınları Ltd. Şti., İstanbul, 1999.

¹³ ALTHUSSER, **Gelecek Uzun Sürer**, s. 107.

¹⁴ ALTHUSSER, Louis; **Makyavel'in Yalnızlığı ve Başka Metinler / "Althusser'in Mirası"**, Çeviren: Turhan Ilgaz, Alâeddin Şenel ve Seda Çarmık, Epos Yayınları, Ankara, 2006, s. 208.

¹⁵ STRATHERN, Paul; **90 Dakikada Foucault**, Çeviren: Dilara Dilmen, Zeplin Kitap, İstanbul, 2016, s. 26.

¹⁶ ALTHUSSER, **Makyavel'in Yalnızlığı ve Başka Metinler / "Althusser'in Mirası"**, s. 207.

sonunda devrim ateşi söndükten sonra Althusser kendine gelmiş ve üniversiteye geri dönmüştür.¹⁷

Althusser'in aldığı tek akademik derece, 1975 yılında Amiens Üniversitesi'nde daha önce yayımlanmış bazı incelemelerini sunarak elde etmiş olduğu "doktora" derecesidir.¹⁸ Althusser, hayatının son yıllarında "akıl hastası" olmuş, 1990'da yalnızlık ve terk edilmişlik duygusu içinde ölmüştür.¹⁹

Althusser, düşünce sistemini biçimlendirirken bazı filozoflardan etkilenmiştir. Althusser'in etkisinde kaldığı filozofların başında Georg Wilhelm Friedrich Hegel gelmektedir. Althusser, 1947 yılında "G. W. F. Hegel Düşüncesinde İçerik Üzerine"²⁰ adlı bitirme tezi hazırlamıştır. Althusser, görüşlerini inşa ederken Ludwig Feuerbach'tan²¹ ve Viladimir İliç Lenin'in felsefesinden etkilenmiştir.²² Althusser, Sigmund Freud ve Jacques Lacan'ın psikanaliz konusundaki temel tezlerini önemsemiştir.²³ Althusser, "çağımızın birçok filozofuna ve psikanalizcisine olduğu gibi, benim üzerimde

¹⁷ TİMUR, *Felsefi İzlenimler: Sartre, Althusser, Foucault, Derrida*, s. 129.

¹⁸ A.g.e., s. 96.

¹⁹ A.g.e., s. 80.

²⁰ ALTHUSSER, Louis; *Felsefi ve Siyasi Yazılar, Cilt 2: Althusser'den Önce Louis Althusser*, Çeviren: Z. Zühre İlkgen, İthaki Yayınları, İstanbul, 2006, s. 41-256.

²¹ ALTHUSSER, Louis; *Felsefi ve Siyasi Yazılar, Cilt 5: İki Filozof: Machiavelli - Feuerbach*, Çeviren: Alp Tümertekin, İthaki Yayınları, İstanbul, 2010, s. 165-258.

²² ALTHUSSER, Louis; *Lenin ve Felsefe*, Çeviren: Bülent Aksoy, Erol Tulpar ve Murat Belge, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989; ALTHUSSER, *Makyavel'in Yalnızlığı ve Başka Metinler / "Althusser'in Mirası"*, s. 149-201.

²³ ALTHUSSER, Louis; *Felsefi ve Siyasi Yazılar, Cilt 3: Psikanaliz Üzerine Yazılar: Freud ve Lacan*, Derleyen ve Yayına Hazırlayan: Oliver Corpet ve François Matheron, Çeviren: İrvem Keskinoglu, İthaki Yayınları, İstanbul, 2008.

de Lacan'ın yadsınamaz bir etkisi olmuştur"²⁴, diye yazmıştır. Althusser'e göre, Lacan'ın en mühim özelliklerinden birisi, Freud'un temellerini attığı psikanalizin bilimselliğini savunmuş olmasıdır.²⁵ Diğer yandan, Althusser'in Marxizmi ile Lacan'ın psikanalizi arasında benzerlikler vardır.²⁶

Althusser'in önemsedığı bir diğer filozof, Niccolò Machiavelli'dir. Althusser, Machiavelli'nin fikirleriyle güncelliğini koruduğunu, aramızda olduğunu, bizimle konuştuğunu ve bizi avucunun içine aldığını vurgulamıştır.²⁷ Althusser, Machiavelli'nin temel eserlerinin sanki zamanımıza aitmişlercesine bize seslendiğini ve bize doğrudan dokunan bir şeyleri bize söylemek için yazıldıklarını belirtmiştir.²⁸ Althusser, Machiavelli'yi, "en büyük materyalist tarih filozofu"²⁹, "tarihteki en büyük materyalist filozof"³⁰ olarak değerlendirmiştir.

Diğer yandan, Althusser, Montesquieu'yü ve Jean-Jacques Rousseau'yu önemsemiş, onların fikirlerinden istifade et-

²⁴ ALTHUSSER, *Gelecek Uzun Sürer*, s. 357.

²⁵ GILLOT, Pascale; *Althusser ve Psikanaliz*, Çeviren: Nami Başer, Epos Yayınları, Ankara, 2010, s. 9.

²⁶ MACEY, David; "Thinking with Borrowed Concepts: Althusser and Lacan", *Althusser: A Critical Reader* (iç.), Editör: Gregory Elliot, Blackwell Publishers, Cambridge, Massachusetts, 1994, s. 144.

²⁷ ALTHUSSER, *Felsefi ve Siyasi Yazılar, Cilt 5: İki Filozof: Machiavelli - Feuerbach*, s. 13.

²⁸ ALTHUSSER, *Makyavel'in Yalnızlığı ve Başka Metinler / "Althusser'in Mirası"*, s. 378.

²⁹ ALTHUSSER, *Felsefi ve Siyasi Yazılar, Cilt 5: İki Filozof: Machiavelli - Feuerbach*, s. 152.

³⁰ LAHTINEN, Mikko; *Politics and Philosophy: Niccolò Machiavelli and Louis Althusser's Aleatory Materialism*, İngilizceye Çeviren: Gareth Griffiths and Kristina Kölhi, Koninklijke Brill NV, Leiden, 2009, s. 7.

miştir.³¹ Althusser, özellikle siyaset biliminin kurucusu olan Montesquieu'nün doğa bilimleri insan bilimleri karşıtlığını ortaya koyarak "metotta devrim"³² yaptığını iddia etmiştir. Althusser'e göre, "ondan (Montesquieu'den) önce hiçbir zaman *dünyanın bütün halklarının bütün örf, âdet ve yasaları* üzerinde düşünme cesareti gösterilmemişti."³³ Ayrıca, Althusser'in hem Machiavelli'de hem de Montesquieu'da hayran kaldığı şey, onların tarih ve siyasete ilişkin "materyalist" bir görüş ortaya koymalarındaki netliktir.³⁴

Althusser'in tesirinde kaldığı bir değer filozof, Spinoza'dır. Althusser, Marx'ın felsefesini daha iyi anlayabilmek için Spinoza'nın temel fikirlerinin önemli olduğunu söylemiştir. Althusser, Marx'ın Hegel'den yaptığı dolambacı biraz daha iyi görebilmek için Spinoza'dan dolandığını ifade etmiştir.³⁵ Aslında Althusser, materyalizme argüman aramak için Spinoza'dan dolandığını vurgulamıştır.³⁶

Althusser, etkisinde kaldığı Spinoza'nın, Machiavelli'nin ve Rousseau'nun kendisini Karl Marx'a götüren "kral yolu" olduğunu bildirmiştir.³⁷ Althusser'in en çok tesirinde kaldığı isim, hiç şüphesiz ki, Marx'tır.

Althusser'e göre, Marx, yeni bir bilimin (tarih biliminin) temellerini atmıştır. Marx'tan önce matematik kıtası ile fizik kıtası, bilimsel bilgiye açıktı. Matematik kıtasını Thales, fizik

³¹ ALTHUSSER, Louis; **Politika ve Tarih: Montesquieu, Rousseau**, Çeviren: Ömür Sezgin ve Alâeddin Şenel, V Yayınları, Ankara, 1987.

³² A.g.e., s. 5.

³³ A.g.e., s. 7.

³⁴ DELACAMPAGNE, Christian; **20. Yüzyıl Felsefe Tarihi**, Çeviren: Devrim Çetinkasap, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010, s. 254-255.

³⁵ ALTHUSSER, Louis; **Özeleştirici Öğeleri**, Çeviren: Levent Targu, Belge Yayınları, İstanbul, 1991, s. 41-42.

³⁶ A.g.e., s. 50.

³⁷ ALTHUSSER, **Gelecek Uzun Sürer**, s. 232.

kıtasını ise Galileo bulmuştur. Marx ise, bilimsel bilgiye üçüncü bir kıta bulmuştur. Bu kıta, tarih kıtasıdır. Althusser'e göre, bu yeni kıtanın bulunması, felsefede bir devrime yol açmıştır. Çünkü felsefe, her zaman bilimlere bağlı gelişmiştir.³⁸ Yani "bilimler olmadan felsefe olmaz."³⁹ Felsefenin doğuşu için bilimin var olması gerekir.⁴⁰ Nitekim, Yunan düşünürleri matematik kıtasını bulduktan sonra Platon ve Aristoteles, yeni bir felsefe inşa etmişlerdir. Fizik kıtasını açan Galileo'dan sonra Francis Bacon ve René Descartes ile yeni felsefe doğmuştur. Yine felsefede Immanuel Kant'ın yeni bir atılım yapması, felsefenin kendi içindeki bir dinamikten ziyade Newton'un bilimde yaptığı yeniliğin bir neticesidir. Bu çerçevede, Marxizm de bir bilimdir, yani tarih kıtasını açan bilimdir.⁴¹ Marx'ın tarih bilimini kurması, teorik ve pratik anlamda yeni bir felsefenin, yani Marxist felsefenin ya da diyalektik materyalizmin doğuşuna yol açmıştır.⁴² Althusser, Marx'ın sosyal bilimler ve sosyal teori açısından büyük bir öneme sahip olduğunu, sosyal bilimlerin kaderini belirlediğini ileri sürmüştür. Bu bağlamda, Althusser, Marx'ı şöyle değerlendirmiştir: "Marx, yaptığı keşifle, 'Tarih-kıta'yı bilimsel bilgiye açtı. 'Tarih-kıta'dan kaynaklanan konuları işleyen tüm bilimlerin, yalnızca tarih, toplum-bilim, insan coğrafyası, iktisat, demografî denenleri değil, psikolojinin, 'psikososyoloji'nin ve genel olarak 'Toplumsal Bilimler'in ve daha da genel olarak 'İnsan Bilimleri'nin dayanağını oluşturan bir teorinin temellerini attı."⁴³ Kısaca,

³⁸ ALTHUSSER, *Lenin ve Felsefe*, s. 25.

³⁹ A.g.e., s. 29.

⁴⁰ ALTHUSSER, *Makyavel'in Yalnızlığı ve Başka Metinler / "Althusser'in Mirası"*, s. 168.

⁴¹ ALTHUSSER, *Lenin ve Felsefe*, s. 39.

⁴² ALTHUSSER, Louis; *Marx İçin*, Çeviren: Işık Ergüden, İthaki Yayınları, İstanbul, 2002, s. 311.

⁴³ ALTHUSSER, Louis; *Yeniden-Üretim Üzerine*, Çeviren: A. Işık Ergüden, İthaki Yayınları, İstanbul, 2005, s. 41.

Althusser, Marx'ın tarih kıtasının keşfetmesiyle felsefenin de büyük bir gelişme gösterdiğini ileri sürmüştür.

4.2. Althusser'in Metodolojisi

Althusser, metodolojisinde, ilk olarak, felsefe-bilim ilişkisine odaklanmıştır. Althusser, felsefenin bilimlerle zorunlu olan ilişkisine vurgu yapmıştır. Althusser, "felsefenin bilimlerle, onları kösteklemek yerine onlara hizmet etmek için"⁴⁴ çaba göstermesi gerektiğini ifade etmiştir.

Althusser, "felsefenin her şeyden önce pratik olduğunu"⁴⁵ iddia etmiş, bilim adamlarının felsefe ile iç içe olduklarını belirtmiş, "her bilim adamında uyuyan ya da uyuklayan ama ilk fırsatta uyanabilen bir filozof var"⁴⁶, demiştir. Eş deyişle, Althusser, "bilim adamlarının kendiliğinden felsefesi"nden söz etmiştir. Althusser'e göre, her bilim adamında uyuklayan bir filozof vardır. Her bilim adamı bir ideoloji ya da bilimsel bir felsefeyle yüklüdür. Buna da "bilim adamlarının kendiliğinden felsefesi" denir.⁴⁷ Başka bir deyişle, "bilim adamlarının kendiliğinden felsefesi", bilim adamlarının dünya üzerindeki düşüncelerinin tamamı, yani "dünya görüşü" değil, sadece bilimsel pratikleri ve bilim hakkındaki düşünceleri anlamına gelir.⁴⁸

Althusser, metodolojisinde, ikinci olarak, yapısalcılık ile Marxizmi birleştirme çabasında olmuş, bu çerçevede, "yapısal Marxizmi" geliştirmeye çalışmıştır. George Ritzer'in de belirttiği gibi, yapısal Marxizm, Fransa'da başarı gösteren yapısalcılığın başka bir çeşididir. Yapısal Marxizm, Althus-

⁴⁴ ALTHUSSER, Louis; **Felsefe ve Bilim Adamlarının Kendiliğinden Felsefesi**, Çeviren: Ömür Sezgin, V Yayınları, Ankara, 1990, s. 17.

⁴⁵ A.g.e., s. 33.

⁴⁶ A.g.e., s. 75.

⁴⁷ A.g.e., s. 81.

⁴⁸ A.g.e., s. 105.

ser, Nicos Poulantzas ve Maurice Godelier'in eseridir.⁴⁹ Yapısal Marxizm, Marxizm ile yapısalcılığın birleşmesine vurgu yapmıştır.⁵⁰ Bu birleşmeyi gerçekleştiren en mühim isim ise, Althusser'dir.

Althusser, Marxizme bir epistemoloji getirmeye çalışmış ve bu nedenle Marx'ın çalışmalarına ait olanı *Hegel'in diya-lektiğinden ayırıp*⁵¹, Marxizmi çağdaş yapısalcı sözcüklerle yeniden kurgulamaya çalışmıştır.⁵² Althusser, "yapısalcı" ideolojiye bağlı olmamakla birlikte, Marx'ın teorisi üzerine yaptığı tahlillerde yapısalcılığı ve onun terminolojisini kullanmıştır. "Yapısalcılık Althusser'in Marx'ı yeniden okumasında, çok belirgin bir şekilde onun düşüncesine ilham vermiştir."⁵³ Bu yüzden de "yapısal Marxist" olarak değerlendirilmiştir. Fakat, Althusser, yapısalcı olduğuna ilişkin değerlendirmelere itiraz etmiş, bu hususta, *Kapital'i Okumak* kitabının İtalyanca basımına yazdığı Önsöz'de şöyle demiştir: "Kendimizi 'yapısalcı' ideolojiden ayrı tutmak için aldığımız tüm önlemlere karşın [Marx'ta rastlanan 'birleştirme'nin ('combination') 'bir kombinatuvar'la (combinatory) ilgisi

⁴⁹ RITZER, George; **Modern Sosyoloji Kuramları**, Çeviren: Himmet Hülür, De Ki Basım Yayın Ltd. Şti., Ankara, 2012, s. 472.

⁵⁰ RITZER, George; **Sociological Theory**, Alfred A. Knopf, New York, 1983, s. 268.

⁵¹ Althusser, yaygın anlayışın aksine, Marx'ı anlamak için Hegel'i anlamamanın zorunlu olmadığını iddia etmiştir. Althusser'e göre, Marx anlaşıldığında Hegel de anlaşılmış olur. Althusser'e göre, bu konuda en iyi örnek, Hegel'in felsefesinin ayrıntılı tahlilini yapmadan Marx'ı çok iyi idrak etmiş olan Lenin'dir. Bu hususta, Althusser, "aslında Lenin'in Hegel'i anlaması için onu okuması gerekmiyordu, çünkü Hegel'i zaten anlamıştı, çünkü daha önce Marx'ı iyice okumuş ve anlamıştı", diye yazmıştır (ALTHUSSER, **Lenin ve Felsefe**, s. 122).

⁵² PIAGET, Jean; **Yapısalcılık**, Çeviren: Ayşe Şirin Okyayuz Yener, Doruk Yayınları, Ankara, 1999, s. 93-113.

⁵³ DEKENS, Olivier; **Yapısalcılık**, Çeviren: Atakan Altınörs, Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti., İstanbul, 2017, s. 21.

olmadığı'nı çok açık bir şekilde söyledik], 'yapısalcılık'a yabancı ulamların (son kertede belirlenim, tahakküm, üstbelirlenim, üretim süreci vb.) kesin müdahalesine karşın, kullandığımız terminoloji birçok bakımdan, 'yapısalcı' terminolojiye, bir pusluluk doğurmayacak denli çok yakındı. ... Marx'a ilişkin yorumlayışımız yürürlükteki modaya uygun olarak, 'yapısalcı' olarak kabul edilmiş ve öyle değerlendirilmiştir. Terminolojik pusluluğa karşın, metinlerimizin derindeki eğiliminin 'yapısalcı' ideolojiye bağlı olmadığına inanıyoruz."⁵⁴ Althusser, eserlerinde ısrarla "yapısalcı" olmadığını belirtmiş⁵⁵, "Marksizm bir yapısalcılık değildir"⁵⁶, demiştir. Bununla birlikte, Althusser, kendisinin yapısalcı olarak tanımlanmasını reddetmesine karşın rağmen, onun Marx'ın tarihsel materyalizmini bir bilim olarak inşa etmesinde, yapısalcı temaların tesiri olduğu konusunda herhangi bir kuşku yoktur.⁵⁷ Başka bir deyişle, Althusser, reddetse bile eserlerinde "yapısalcı" öğeler vardır. Althusser, yapısalcılardan etkilenmiştir.⁵⁸

Yapısal Marxizm, yapısalcılık ile Marxist teorinin ortak yönleri olduğu anlayışına dayanır. Yapısal Marxizm, yapısalcılık ile Marxist teorinin bir sentezidir. Yapısalcılık ile Marxist teorinin ortak yönlerini en net bir biçimde Althusser'in metinlerinde görmek mümkündür. Meselâ, Althusser, *Özeleştirici Öğeleri* eserinde, yapısalcılık ile Marxist teorinin farklı bağlamlarda da olsa, "anti-tarihsicilik", "anti-hümanizm" ve "anti-psikolojizm" anlayışlarını önemsediklerine vurgu yapmıştır.⁵⁹

⁵⁴ ALTHUSSER, Louis; *Kapital'i Okumak*, Çeviren: Celal A. Kanat, Belge Yayınları, İstanbul, 1995, s. 26.

⁵⁵ ALTHUSSER, *Özeleştirici Öğeleri*, s. 38.

⁵⁶ A.g.e.

⁵⁷ BENTON, "Louis Althusser", s. 234.

⁵⁸ KEAT, Russel ve URRY, John; *Bilim Olarak Sosyal Teori*, Çeviren: Nilgün Çelebi, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2001, s. 212.

⁵⁹ ALTHUSSER, *Özeleştirici Öğeleri*, s. 35.

Althusser, Marxizmin bir tarihsicilik ve hümanizm olmadığını belirtmiştir. Başka bir deyişle, Althusser, Marxizmi, anti-hümanizm ve anti-tarihsicilik olarak yorumlamıştır.⁶⁰ Çünkü hümanizma, burjuva ideolojisi. Althusser'e göre, "*burjuva ideolojisinin kalbi ekonomizm-hümanizm çiftidir.*"⁶¹ Althusser, Marx'ta ekonomizm-hümanizm çiftinin kapitalist ideoloji temelleri üzerinde doğduğunu belirtmiştir.⁶² Ekonomizm-hümanizm çiftinin doğum yeri, kapitalist üretim ve sömürü tarzıdır. Bu iki ideolojiyi birbirine bağlayıp bir çift haline getiren ip ve düğümün atıldığı yer ise, burjuva hukukudur. Burjuva hukuku, hem kapitalist üretim ilişkilerine bir destek sağlar hem de kendi kategorilerini, yem olarak, liberal ve hümanist ideolojiye yedirir.⁶³

Yapısal Marxistler, özellikle de Althusser, Marxist teorisinin karakteri olan ekonomik determinizmi eleştirmişlerdir. Onlar, ekonominin belirleyici öge olduğunu görmelerine rağmen daha çok politik ve ideolojik yapılar üzerine yoğunlaşmışlardır.⁶⁴ Yapısal Marksistler, felsefî, bilimsel, ideolojik ve estetik pratiklerin işlevsel kavramları üzerinde ayrıntılı olarak durmuşlardır.⁶⁵ Yapısal Marxistler, çoğu Marxistin kendi çözümlerinde deneysel verilerin önemini vurgulamasını eleştirmişlerdir. Yapısal Marxistler, Marxistlerin tarihsel çalışmaya olan eğilimini reddetmişlerdir. Çünkü tarihselcilik, deneysel veri üstünde yoğunlaşma ve yapıların altında olanı ihmal etme eğilimindedir. Yapısal Marxistler,

⁶⁰ ALTHUSSER, **Kapital'i Okumak**, s. 165.

⁶¹ ALTHUSSER, Louis; **John Lewis'e Cevap**, Çeviren: Mümtekin Ökmen, Baskıya Hazırlayan: Murat Belge, V Yayınları, Ankara, 1987, s. XVI.

⁶² A.g.e., s. 61.

⁶³ A.g.e., s. 62.

⁶⁴ RITZER, **Sociological Theory**, s. 268.

⁶⁵ RESCH, Robert Paul; **Althusser ve Yeni Marksist Toplumsal Kuram**, Çeviren: Feyyaz Şahin, Pales Yayınları, İstanbul, 2014, s. 34.

kapitalist toplumu bir sosyal formasyon olarak ele almışlar ve kapitalist toplum yapılarının gizlenen temelini incelemişlerdir. Yapısal Marxistler, deneysel çalışmalardan ziyade teorik çalışmalara önem vermişler, tarihsel verilere fazla güven duymamışlar, çağdaş toplumlar ve statik yapılar üzerinde yoğunlaşmışlardır.⁶⁶ Bunun için de onlar (bilhassa Althusser) hümanizm, tarihselcilik ve deneycilik karşıtı olarak gördükleri yapısalcılıktan⁶⁷ çıkış bulmuşlardır.

Althusser, Marx'ı klasik ekonomi politiğin mirasçısı olarak görmenin ona dar bir ekonomi kavramı atfetmek anlamına geldiğini bunun da ekonomik determinizm (belirle-nimcilik) sonucunu doğurduğunu iddia etmiştir.⁶⁸ Althusser, ekonomik determinizmi kesin olarak reddetmiştir.⁶⁹

Althusser, *Marx İçin ve Kapital'i Okumak* adlı eserlerinde, Marxist teorinin merkezî kavramlarını yeniden formüle etmiştir.⁷⁰ Althusser'in politik düşüncesi, mekanik Marx yorumlarına karşı bir mücadele girişimidir.⁷¹ Althusser, Marx'ın radikal şekilde yeni, bilimsel bir "okuması"nı önermiştir.⁷² Althusser, Marx okurken yüzeysel metnin ötesine

⁶⁶ RITZER, *Sociological Theory*, s. 268-270.

⁶⁷ BOTTOMORE, Tom ve NISBET, Robert; "Yapısalcılık", Çeviren: Binnaz Toprak, *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi* (iç.), Editör: Tom Bottomore ve Robert Nisbet, V Yayınları, İstanbul, 1990, s. 605.

⁶⁸ LECHTE, John; *Elli Anahtar Çağdaş Düşünür: Yapısalcılıktan Postmoderniteye*, Çeviren: Barış Yıldırım, Açılımkitap, İstanbul, 2006, s. 80.

⁶⁹ BENTON, "Louis Althusser", s. 240.

⁷⁰ DEWS, Peter; "Althusser, Structuralism, and the French Epistemological Tradition", *Althusser: A Critical Reader* (iç.), Editör: Gregory Elliot, Blackwell Publishers, Cambridge, Massachusetts, 1994, s. 114.

⁷¹ MAY, Todd; *Postyapısalcı Anarşizmin Siyaset Felsefesi*, Çeviren: Rahmi G. Ögdül, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 45.

⁷² SWINGWOOD, Alan; *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, Çeviren: Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1998, s. 358.

bakmak gerektiğini savunmuştur.⁷³ Althusser, "masum okuma diye bir olmadığını" belirtmiş, Marx'ın *Kapital*'ini iktisatçılar, tarihçiler ve filologlar gibi okumadığını, yani *Kapital*'in ekonomik ya da tarihsel içeriği ve salt iç "mantığı" konusunda sorular sormadığını vurgulamıştır. Althusser, *Kapital*'i felsefeciler gibi okuduğunu ifade etmiştir.⁷⁴ Althusser, *Kapital*'i felsefeciler gibi okumaktan şunu kastetmiştir: "*Kapital*'i felsefeciler gibi okumak ise, kesinlikle, özgül bir söylemin özgül nesnesini ve bu söylem ile onun nesnesi arasındaki özgül ilişkililiği sormaktır."⁷⁵

Althusser, Marx'ı okurken "epistemolojik kopuş"tan söz etmiştir. Daha açık bir deyişle, Althusser, Marx'ın tarih teorisini (tarihsel materyalizmi) kurarken, onun önceki ideolojik felsefi bilincinden koptuğunu ve yeni bir felsefe (diyalektik materyalizm) kurduğunu iddia etmiştir.⁷⁶ Althusser, "kopuntu"/"kopuş" sözcüğünü Marx'ın eserlerinde 1845'den itibaren beliren siyasal-kuramsal durumunu belirtmek için kullanmıştır.⁷⁷ Bu bağlamda, Althusser, şu kapsayıcı değerlendirmeyi yapmıştır: "Marx'ın eseri bütünü ile alındığında, 1845'den başlayarak bir 'kopma' ya da 'kesilme' olduğu şüphesizdir. Ama kimseye lafla inanmak olmaz, hatta Marx'a bile. Eserde kanıtlamak gerekir. Marx'ın tüm eseri bunu gösteriyor. Marx, 1845'de kendinden önce var olmayan bir bilimin temellerini atmaya başlar: Bu tarih bilimidir. Bunun için yeni bazı kavramlar ileri sürer, bu kavramlar yavaş yavaş bir teorik sistem içinde belirlenir, uyumlanırlar; bunlar onun daha önceki hümanist gençlik yazılarında bulunmayan kavramlardır: Üretim tarzı, üretici güçler, üretim ilişkileri, altyapı-üstyapı, ideoloji vb. gibi. Kimse yadsıyamaz bunu."⁷⁸

⁷³ STRATHERN, 90 Dakikada Foucault, s. 26.

⁷⁴ ALTHUSSER, *Kapital*'i Okumak, s. 30.

⁷⁵ A.g.e., s. 31.

⁷⁶ ALTHUSSER, Marx İçin, s. 43.

⁷⁷ ALTHUSSER, Özeleştirici Öğeleri, s. 10.

⁷⁸ ALTHUSSER, John Lewis'e Cevap, s. 33.

Althusser, Marx'ın 1845 yılından önce yayımlanan 1844 *Elyazmaları* metninin teorik dizgesinin üç sözcüğe, yani "insanın özü", "yabancılaşma" ve "yabancılaşmış emeğe" dayandığını vurgulamıştır.⁷⁹ Ayrıca Althusser'e göre, Marx 1844 *Elyazmaları* metninde, Feuerbach'ı göklere çıkarmış, onu ekonomi politik eleştirisinin temellerini ve ilkelerini ortaya koyan adam olarak nitelemiştir. Oysa Marx, bir yıl sonra yayımlanan *Tezler*'de ve *Alman İdeolojisi*'nde Feuerbach'ı kıyasıya eleştirmiştir. Yine Marx, 1844 yılında yayımlanan *Kutsal Aile* kitabında Proudhon'u proleterlerin yararına yazan ve kendisi de proleter olan biri olarak değerlendirmiş, hatta "*eseri Fransız proletaryasının bilimsel manifestosudur*", demiştir. Marx, 1847'de yayımlanan *Felsefenin Sefaleti* kitabında ise, Proudhon'u acımasızca eleştirmiştir.⁸⁰

Sözün kısası, Althusser'in görüşleri, Marx'ın fikirlerini yeniden yorumlama metotları açısından önemlidir. Althusser'in bu görüşleri, 1960'larda Batı'da egemen olan entelektüel akımlarla, bilhassa da "yapısalcılık" ile harmanlanmıştır. Althusser'in eserleri, bazen "yapısalcı Marxizm" ya da "post-modern Marxizm" olarak adlandırılmıştır.⁸¹ Fakat Althusser, özünde "yapısal bir Marxizm" geliştirmiştir.⁸²

Son tahlilde, Althusser, "üstyapı ve ideolojiler" konusunda Marx, "*açılığımızı tam gidermedi*", demiştir.⁸³ Bu yüzden Althusser, "altyapı"dan ziyade "üstyapı"yı daha fazla önem-

⁷⁹ ALTHUSSER, *Özeleştiri Ögeleri*, s. 13.

⁸⁰ ALTHUSSER, *John Lewis'e Cevap*, s. 34.

⁸¹ HITCHCOCK, *Kuramlar ve Kuramcılar: Çağdaş Düşüncede Antik Edebiyat*, s. 84.

⁸² BEST, Steven ve KELLNER, Douglas; *Postmodern Teori: Eleştirel Soruşturmalar*, Çeviren: Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 34.

⁸³ ALTHUSSER, Louis; *Felsefi ve Siyasi Yazılar, Cilt 4: Kriz Yazıları: Althusser'den Sonra Louis Althusser*, Derleyen ve Yayına Hazırlayan: Oliver Corpet ve François Matheron, Çeviren: Alp Tümmertekin, İthaki Yayınları, İstanbul, 2009, s. 86.

semiş, “üstyapıya geçiyorum”⁸⁴, diye yazmıştır. Althusser, geleneksel Marxist “altyapı” ve “üstyapı” biçiminin değişmez özelliklerine, yani “altyapı üstyapıyı belirler” görüşüne karşı çıkmıştır.⁸⁵ Althusser, özellikle Engels’ten ödünç aldığı altyapı ve üstyapı modelini düzeltmeye ve onu tasfiye etmeye teşebbüs etmiştir.⁸⁶ Althusser, altyapı alanından ziyade üstyapı alanında daha fazla dolaşmayı tercih etmiş, bu çerçevede ideoloji ve devletin ideolojik aygıtları konusuna odaklanmıştır.

4.3. Althusser’in Devletin İdeolojik Aygıtları Teorisi

Althusser, ideoloji ve devletin ideolojik aygıtları görüşleriyle sosyal teoride önemli bir yer edinmiştir. Althusser, ideolojinin neliği ve devletin ideolojik aygıtlarını analiz ederek, altyapının (ekonomik etkenlerin) önemine vurgu yapan klasik Marxist teorilerden farklı bir yol izlemiştir. Althusser, çağdaş sosyolojide “devletin ideolojik aygıtları teorisi” ile tanınmaktadır.

Althusser, ideoloji probleminin klasik Marxist formülasyonlarını reddetmiştir. Althusser’in teorisinde üstyapıya görece özerklik tanıyan altyapı/üstyapı ayrımı, yerini yeniden üretim sorunsalına bırakmıştır. Althusser’e göre, ideolojik oluşumların rolü, üretim ilişkilerinin yeniden üretim sorunu ortaya konulduğunda ortaya çıkmaktadır.⁸⁷

Althusser’e göre, üretim tarzı, belli bir üretme, yani bir sosyal gruptaki insanların geçimlerine gerekli olan ürünleri

⁸⁴ A.g.e., s. 93.

⁸⁵ HITCHCOCK, Kuramlar ve Kuramcılar: Çağdaş Düşüncede Antik Edebiyat, s. 85.

⁸⁶ RICOEUR, Paul; “Althusser’s Theory of Ideology”, **Althusser: A Critical Reader** (iç.), Editör: Gregory Elliot, Blackwell Publishers, Cambridge, Massachusetts, 1994, s. 44.

⁸⁷ POSTER, Mark; **Foucault, Marksizm ve Tarih**, Çeviren: Feride Güder, Otonom Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 52.

hasıl etmek için doğaya saldırma biçimi ve metodudur. Üretim tarzı, belli ilişkiler çerçevesinde, üretici güçlerin (yani üretim araçları ile emek gücünün) ve üretim ilişkilerinin birliğinden ibarettir.⁸⁸ Üretimin nihaî koşulu, üretim koşullarının yeniden-üretiminden ibarettir. Her sosyal formasyonun var olmak için üretim koşullarını, yani üretici güçleri ve üretim ilişkilerini yeniden-üretmesi gerekir.⁸⁹ Althusser'e göre, "hiçbir üretim süreci, kendini yeniden üretmenin koşullarını sağlamadıkça mümkün, yani kalıcı olamaz."⁹⁰

Althusser, kapitalist üretim koşullarının yeniden-üretimini sağlayan sistemin ne olduğunu göstermek gerektiğini vurgulamıştır. Çünkü Althusser, bu sistemin kapitalist sömürünün aracından başka bir şey olmadığını belirtmiştir.⁹¹

Althusser, Marx'ın yolundan giderek, kapitalist toplumun bir sınıflı toplum olduğunu, bu toplumda bir yanda burjuvazinin bir yanda işçilerin olduğunu ifade etmiştir. Althusser'in deyişiyle, kapitalist toplumda "bir sahip olanlar sınıfı, bir de hiçbir şeyleri olmadığından çalışmak zorunda olanlar sınıfı vardır."⁹² Althusser, kapitalist üretim ilişkilerinin sömürü ilişkileri olduğunu, bu sömürünün ise artı-değere el konulmasıyla uygulandığını öne sürmüştür.⁹³ Althusser'e göre, "emekçiler (kölelerse) karınlarını doyurmak veya (kapitalist toplumda işçilerse) ücretlerini almak için çalışmak zorundadırlar, yoksa açlıktan ölürlər."⁹⁴

⁸⁸ ALTHUSSER, Louis; **Filozof Olmayanlar İçin Felsefeye Giriş**, Çeviren: İsmet Birkan, Can Yayınları, İstanbul, 2016, s. 185.

⁸⁹ ALTHUSSER, Louis; **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, Çeviren: Yusuf Alp ve Mahmut Özışık, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 18.

⁹⁰ ALTHUSSER, **Filozof Olmayanlar İçin Felsefeye Giriş**, s. 150.

⁹¹ ALTHUSSER, **Yeniden-Üretim Üzerine**, s. 11-12.

⁹² ALTHUSSER, **Filozof Olmayanlar İçin Felsefeye Giriş**, s. 125.

⁹³ ALTHUSSER, **Yeniden-Üretim Üzerine**, s. 70.

⁹⁴ ALTHUSSER, **Filozof Olmayanlar İçin Felsefeye Giriş**, s. 124.

Althusser'e göre, kapitalist toplumda üretim ilişkilerinin yeniden-üretimini sağlayan sistem, devlet aygıtları sistemi-
dir. Devlet aygıtları ise, baskı aygıtları ve ideolojik aygıtlar-
dır.⁹⁵

Althusser, kapitalist düzenin bekası açısından devletin "baskı aygıtları"nın ve "ideolojik aygıtları"nın önemli görev-
ler yüklendiğini ileri sürmüştür. Althusser, önce "devletin
baskı aygıtları"ndan (DBA) daha sonra ise "devletin ideolo-
jik aygıtları"ndan (DİA) detaylı bir biçimde söz etmiştir.

Althusser, "devletin sert çekirdeği, *baskı aygıtıdır*"⁹⁶, de-
miştir. Althusser'in bu görüşünün kaynağı, Marx ve
Marxizmdir. Bilindiği üzere, Marxist gelenekte devlet, "baskı
aracı" olarak ele alınmıştır. Bu gelenekte devlet, yönetici
sınıfların (burjuvazinin) kapitalist sömürüye boyun eğmesi
için, işçi sınıfı üzerindeki egemenliklerini güven altına alma-
larını temin eden bir baskı "makinesi" olarak değerlendiril-
miştir. Böylece, her şeyden önce, devlet Marxistlerin "devlet
aygıtı" adını verdikleri şeydir. Althusser'e göre, devlet aygıtı,
hukukî pratiğin gereklerine ilişkin olarak zorunluluğu ve
varlığı tanınan özelleşmiş aygıttır. Daha açık bir deyişle,
devlet aygıtı, sadece "polis, mahkemeler ve hapisaneler"
değildir. Devlet aygıtı, aynı zamanda, polis ve uzmanlaşmış
yardımcı birlikleri "olaylarla başa çıkamadıklarında" son
kertede ek bir baskı gücü olarak doğrudan doğruya müda-
hale eden "ordu"dan ve bu bütünün üzerinde "devlet başka-
nı, hükümet ve yönetim"den meydana gelir.⁹⁷

Althusser, devleti analiz ederken "aygıt" ve "makine" söz-
cüklerini kullanmış ve onun çerçevesinin ne olduğunu belir-
ginleştirmiştir. Bu bağlamda, Althusser, şu kapsayıcı değer-
lendirmeyi yapmıştır: "Devlet 'özel' bir aygıt ya da makiney-
se, bu onların benzersiz bir varlık oldukları, yani *geri kalan*

⁹⁵ ALTHUSSER, *Yeniden-Üretim Üzerine*, s. 12.

⁹⁶ *A.g.e.*, s. 116.

⁹⁷ ALTHUSSER, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, s. 27.

gibi olmadıkları, başka deyişle 'toplum'un ya da 'sivil toplum'un geri kalanında karşılaştıklarımız gibi olmadıkları anlamına gelir. ... Bu aygıt ya da bu makine Devlet Konseyi gibi basit bir kurum değil, Öğrenci Velileri Derneği gibi bir dernek değil, İnsan Hakları Birliği gibi bir birlik değildir, Kiliseler ya da siyasi partiler gibi bir örgüt de değildir, bir organizma da (daha belirsiz bir terim bu) değildir. Devlet, farklı bir metalden yapıldığı için özel bir makinedir..., yani başka bir yapıya sahiptir, başka bir 'madde'dendir, bambaşka bir kıvama sahiptir. Bu da bizi, devletin 'ayrı' ve de 'araç' olduğunu göstermek için az önce söylediklerimize gönderiyor yeniden. Geriye aygıt ve makine terimleri kalıyor. Terminolojide ısrar ediyorsam, bunun nedeni Marx ile Engels'in ısrar etmiş olmalarıdır."⁹⁸

Althusser'e göre, devlet aygıtı, çeşitli aygıtları (baskıcı, siyasal, ideolojik) içerir.⁹⁹ Devletin baskı aygıtı, silahlı kuvvetlerin oluşturduğu *kolluk gücünden*, yani ordu, çeşitli polis kuruluşları ve jandarmadan ibarettir. Bunların yanı sıra, adli memurlar, hapishaneler ve memurları, psikiyatri, tıp, psikoloji, öğrenim vb. ile dirsek temasında bulunan bir dizi disiplin kurumları da devletin baskı aygıtının parçalarıdır.¹⁰⁰ Devletin siyasal aygıtı ise, devlet başkanı, valilikler ve bütün büyük idarelerden oluşur. Başka bir deyişle, siyasal aygıt, "kamu hizmeti"nde bulunanlardan, yani sınıf siyasetini yürüten görevlilerden ibarettir.¹⁰¹

Althusser, "devlet aygıtı"nın sadece "devlet iktidarı"nın bir işlevi olarak anlamlı hale geldiğini, bu noktada, bütün politik sınıf savaşımının devlet ekseninde döndüğünü ileri sürmüştür. Başka bir deyişle, Althusser, sınıf kavgaları-

⁹⁸ ALTHUSSER, *Felsefi ve Siyasi Yazılar, Cilt 4: Kriz Yazıları: Althusser'den Sonra* Louis Althusser, s. 121.

⁹⁹ A.g.e., s. 122.

¹⁰⁰ A.g.e., s. 146.

¹⁰¹ A.g.e., s. 146.

nın devlet iktidarının herhangi bir sınıf ya da sınıflar ittifakı tarafından elde tutulması, yani elde edilmesi ve korunması çerçevesinde döndüğünü savunmuştur. Althusser, Marx'ın "devlet aygıtı" ile "devlet iktidarı" ayırımına ilk kez, *Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i ile Fransa'da Sınıf Savaşmaları 1848-1850* adlı eserlerinde işaret ettiğini belirtmiş, bu çerçevede geliştirilen Marxist devlet teorisinde öne sürülen şu tespitleri önemsemiştir: Devlet aygıtını, devlet iktidarından ayırmak gerekir. Devlet, devletin baskı aygıtıdır. Sınıf savaşmalarının hedefi, devlet iktidarıdır. Proletarya, var olan burjuva devlet aygıtını yıkmak ve onun yerine başka bir devlet aygıtı koymak zorundadır.¹⁰²

Sözün kısası, Althusser'e göre, devletin baskı aygıtları, hükümet, ordu, polis, yönetim, mahkemeler ve hapishanelerdir. Baskı sözcüğü, devlet aygıtının "zor kullandığını" belirtir.¹⁰³

Althusser, Marx'taki devlet iktidarı ile devlet aygıtı ayırımına vurgu yaptıktan sonra "devletin baskı aygıtı"nın yanında onunla karıştırılmaması gereken başka aygıtlarının olduğunu ileri sürmüş, yani "devletin ideolojik aygıtları"nın daha fazla gündeme getirmiştir. Althusser, "devletin baskı aygıtları" (DBA) ile "devletin ideolojik aygıtları"nın (DİA) aynı şey olmadıklarını ileri sürmüştür.¹⁰⁴

Althusser'in "devletin ideolojik aygıtları" teorisini anlamak için öncelikle onun "ideoloji"ye dair temel argümanlarını açıklamak gerekir. Althusser, ideoloji sözcüğünü izah ederken Marx'ın ideolojiye yönelik belirlemeleriyle bir polemik içine girmiştir.

Marx'ın ideolojiye dair tespitleri, oldukça tartışmalıdır. Bilindiği üzere, "Marx, ideolojiye çoğunlukla 'sahte bilinç'

¹⁰² ALTHUSSER, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, s. 30-31.

¹⁰³ A.g.e., s. 33.

¹⁰⁴ A.g.e., s. 32-33.

demmiştir.”¹⁰⁵ Althusser’e göre, Marx, *Alman İdeolojisi* eserinde, “ideoloji”den “salt saf biçimde yanılsama” olarak söz etmiş, *Kapital*’de ise ideolojiden hiç bahsetmemiştir.¹⁰⁶

Althusser, ideolojinin “yanlış bilinç” olduğunu iddia eden Marxçı görüşe itiraz etmiştir. Aksine, Althusser, ideolojiyi, bütün toplumların insanlara kimlik kazandıran vazgeçilmez bir parçası olarak görmüştür. Althusser, ideolojinin öznenin biçimlenmesinde elzem, en önemli bir yapı olduğunu ileri sürmüştür. Althusser, ideolojilerin her bireyde iz bırakan ve etkileri olan söylemler olduğunu vurgulamıştır.¹⁰⁷

Althusser’ göre, “ideoloji bireyleri özne diye adlandırır”¹⁰⁸, “her ideoloji somut bireyleri somut özneler olarak çağırır ve adlandırır”¹⁰⁹, demıştır. İdeoloji, bireyi onu özne, yani “ideolojik özne” haline getirerek çağırır. Bireyin “çağrılan özne” konumuna gelmesi için kendisini ideolojik söylemde özne olarak benimsemesi gerekir.¹¹⁰ Bu bağlamda, Althusser, şu kapsamlı değerlendirmeyi yapmıştır: “İdeolojinin bireyler arasında özneler ‘seferber ederek’ ya da *adlandırma* ya da çağırma dediğimiz –‘Hey, siz oradaki!’ türünden, polisin (veya bir başkasının) çok bilinen gündelik seslenişi şeklinde tahayyül edebilecek- o çok belirgin işlem yoluyla bireyleri özneler ‘dönüştürerek’ ‘hareket ettiğini’ ya da ‘işlediğini’ ileri sürebiliriz. Düşlediğimiz teorik sahne-

¹⁰⁵ John Plamenatz’dan aktaran; BARRETT, Michéle; **Marx’tan Foucault’ya İdeoloji**, Çeviren: Ahmet Fethi, Doruk Yayıncılık, Ankara, 2004, s. 14.

¹⁰⁶ VINCENT, Jean-Marie; “Teorisizim ve Tashihi”, **Althusser’e Karşı Marx İçin** (iç.), Çeviren: Osman S. Binatlı, Yazın Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 205.

¹⁰⁷ HITCHCOCK, **Kuramlar ve Kuramcılar: Çağdaş Düşüncede Antik Edebiyat**, s. 87.

¹⁰⁸ ALTHUSSER, **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, s. 60.

¹⁰⁹ A.g.e., s. 63.

¹¹⁰ ALTHUSSER, **Felsefi ve Siyasi Yazılar, Cilt 3: Psikanaliz Üzerine Yazılar: Freud ve Lacan**, s. 158.

nin sokakta geçtiğini düşünürsek, çağrılan birey arkasına döner. Bu 180 derecelik basit fiziksel dönme ile *özne* olur. Neden? Çünkü çağırmanın ‘gerçekten’ kendine yöneldiğini ve çağrılanın (bir başkası değil de) *gerçekten kendisi* olduğunu tanıdı. Deneyler, çağırmayı ileten haberleşme araçlarının, çağırma eyleminin neredeyse hiçbir zaman yöneldiği kişiyi ıskalamayacak biçimde olduğunu gösteriyor: İster sözlü çağrı, ister düdük sesi olsun, çağrılan çağrılanın gerçekten kendisi olduğunu tanır. Fakat bu gene de tuhaf bir olgudur ve ‘vicdanında yük taşıyan’ kişilerin sayıca çokluğuna karşın, yalnızca ‘suçluluk duygusuyla’ açıklanamaz. ... Gezinen bireyler vardır. Bir yandan (genel olarak arkadan) bir çağırma duyulur: ‘Hey, siz oradaki!’ Bir birey (yüzde doksan çağrılan bireydir) kendisiyle ilgili olduğunu bilerek -şüphelenerek- sanarak, yani çağırmanın yöneldiği kişinin gerçekten kendisi olduğunu tanıyarak arkasına döner. Fakat gerçeklikte olaylar böyle bir sıralama olmadan gerçekleşir. İdeolojinin varoluşu ile bireylerin özneler olarak çağrılmaları veya adlandırılmaları bir ve aynı şeydir.”¹¹¹

Görüldüğü üzere, Althusser, insanı “ideoloji” sözcüğüyle tanımlamış, “insan doğası itibarıyla ideolojik bir hayvandır”¹¹², demiştir. Bu noktada, Althusser, ideolojinin neden var olduğunu ve nereden geldiğini şöyle izah etmiştir: “İnsanların toplumsal varoluş tarihinde ne kadar geri gidilirse gidilsin, insanların ideoloji içinde, yani ‘ideolojik sosyal ilişkiler’ içinde yaşadıkları görülür. Neden? Bu ilişkilerin insanların sosyal hayatına, işbölümüne, emeğin örgütlenişine ve çeşitli sosyal gruplar arasında süregiden ilişkilere bağlı olduğu açıktır. Bu açıdan, önemli olan, bireysel icat veya fantezi olarak şu veya bu fikir değil, *ancak sosyal eylem yeteneğine sahip olan fikirlerdir*. İdeoloji oradan başlar; onun beri-

¹¹¹ ALTHUSSER, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, s. 63-64.

¹¹² A.g.e., s. 61.

sinde saf bireysel kurgular ya da deneyimler dünyası vardır. Fakat sosyal olarak yerleşik bir fikirler bütünüyle karşılaşır karşılaşmaz, ideolojiden söz etmeye başlayabiliriz.”¹¹³

Althusser'e göre, toplumda her birey ideolojinin içindedir. Hiçbir birey ideolojiden kaçamaz. İdeoloji, bireyleri, sistemin özneleri olarak “sorgular” ya da “selamlar.” İdeoloji, bireylere işleri mevcut durumunda devam ettirmek için gerekli kimliği verir.¹¹⁴

Althusser, ideolojinin toplumların tarihsel hayatının temel bir yapısı olduğunu öne sürmüştür.¹¹⁵ İdeolojiler, kültürle¹¹⁶, toplumun yapı taşı olan ve toplumu ayakta tutan ana sosyal kurumlarla bağlantılıdır. İdeolojiler, kurumlarla ve kuruluşlarla iç içedirler. Althusser'in deyişiyle, “ideolojiler, kendi statüleri, kodları, dilleri, âdet ve görenekleri, ritüel ve törenleri olan *kurumlar* denilen şeyden ayrılamazlar. Basit bir olta balıkçıları derneği bile buna örnek teşkil edebilir. Çok sayıda güçlü gerekçelerle, bir Kilise veya siyasal

¹¹³ ALTHUSSER, *Filozof Olmayanlar İçin Felsefeye Giriş*, s. 158.

¹¹⁴ LECHTE, *Elli Anahtar Çağdaş Düşünür: Yapısalcılıktan Postmoderniteye*, s. 84.

¹¹⁵ ALTHUSSER, *Marx İçin*, s. 283.

¹¹⁶ Althusser, kültürün bir ideoloji olduğunu ileri sürmüştür. Althusser, bu argümanını, Gramsci'nin hegemonya görüşü çerçevesinde şu şekilde temellendirmiştir: “Kültür, bir toplumun seçkinci, ya da/ve yığınsal ideolojisi. Ama, yığınların gerçek ideolojisi değil (zira, sınıf çatışmalarına bağlı olarak kültür içinde birçok eğilimler vardır), egemen sınıfın doğrudan ya da dolaylı olarak, eğitimle ya da başka yollarla ve ayırıcı bir tutumla (seçkinler için kültür, halk yığınları için kültür) egemenliği altındaki yığınlara aşılamağa uğraştığı ideolojidir. Burada hegemonik (Gramsci) nitelikte bir uğraş söz konusudur: yayılan ideoloji ile yığınların rızasını elde etmek. Egemen ideoloji, yığınların kendine özgü, ama resmen tanınmayan ve kabul edilmeyen, bununla birlikte direnen kültürlerinin bazı eğilimlerine karşı yığınlara empoze edilir” (ALTHUSSER, *Felsefe ve Bilim Adamlarının Kendiliğinden Felsefesi*, s. 47-48).

parti ya da -geniş anlamda- Okul/Akademi ya da sendika veya aile ya da Tabipler Odası, Mimarlar Odası veya Baro, vs. bu arada sayılabilir.”¹¹⁷

Althusser, ideolojinin toplumlarda var olduğunu ve işlevsel olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda, Althusser, ideolojiye dair şu tanımlı yapmıştır: “Çok şematik olarak, bir ideolojinin, verili bir toplumun bağrında tarihsel bir varoluşla ve rolle donanmış, (kendine özgü mantığı ve kesinliği olan) bir temsil sistemi (imgeler, mitler, duruma göre idealar ya da kavramlar) olduğunu bilmek yeter.”¹¹⁸ Althusser’e göre, ideoloji, salt fikir değildir. Çünkü ideoloji, yalnızca pratikte ortaya çıkar. Bu noktada Althusser’in “devletin ideolojik aygıtları” (aile, okul, hukuk, siyaset, sendika, ticaret, iletişim ve medyada) kurumsallaşır ya da maddileşir.¹¹⁹

Althusser’e göre, devletin ideolojik aygıtları, insanın karşısına birbirinden ayrı ve özelleşmiş kurumlar biçiminde dolaysız olarak çıkan belirli sayıda gerçekliklerdir. Althusser, devletin ideolojik aygıtları (DİA) olarak şu kurumları kabul etmiştir: Dinsel DİA, öğretimsel DİA, aile DİA’sı, hukukî DİA, siyasal DİA, sendikal DİA, haberleşme DİA’sı (basın, radyo-televizyon vb) ve kültürel DİA (edebiyat, güzel sanatlar, spor vb).¹²⁰

1) *Dinsel DİA*: Althusser, dinsel DİA’dan değişik kiliseler sistemini kastetmiştir.¹²¹ Kilise, “kültürel ve öğretimsel birçok işlevi bir arada yürüten”¹²² ideolojik bir aygıttır. Kilise, her daim değişim isteyen sınıfların karşısına dikilmiştir. Kilise, özellikle kapitalist sistemde, işçi sınıfının mücadele-

¹¹⁷ ALTHUSSER, *Filozof Olmayanlar İçin Felsefeye Giriş*, s. 160.

¹¹⁸ ALTHUSSER, *Marx İçin*, s. 281.

¹¹⁹ POSTER, *Foucault, Marksizm ve Tarih*, s. 52.

¹²⁰ ALTHUSSER, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, s. 33-34.

¹²¹ *A.g.e.*, s. 33.

¹²² *A.g.e.*, s. 40.

sine, sosyalizme ve komünizme karşı direnç göstermiştir. Bu bağlamda, Althusser, kiliseye ilişkin şunları yazmıştır: “Papası, piskoposları, papazlarıyla, cemaatiyle Kilise daha dün faşist (Almanya’da olanlara sesini çıkarmayarak, İtalya, İspanya ve Vichy yönetimi Fransa’sında ise eyleme geçerek) ya da çok gerici (İrlanda, Kanada, Güney Amerika) hükümetleri kışkırtıp destekledi. Orta Avrupa’da devrim karşıtı güçlerin başında geliyor. Batı Avrupa’da dinsel bunalım her gün bir başka mümin topluluğunu geleneksel konumunu sorgulamaya zorluyor ama, Kilise, yine de, Hristiyan demokratların o ahlak hocası, kısır düzeltmeceliğini destekliyor; bu adamlar da, Bay Hours’un pırıl pırıl bir yazıda anlattığı gibi, Almanya’daki merkeze ve onun Ortaçağ özlemlerine bağlılar. Özetlersek, dünya politikasına bakıldığında kabul etmek gerekir ki, birkaç etkin ama tek başına kalmış grup dışında, Kilise, konumu, cemaati, ideolojisi ve batı yarıküredeki nüfus ağırlığıyla, nesnel ve küçümsenemeyecek bir güç meydana getiriyor; bu güç, dünyadaki gericiliğe iyice bulaşmış olarak ve uluslar arası kapitalizmle aynı safta, işçi güçlerine ve sosyalizmin yükselişine karşı savaşıyor.”¹²³

Sözün kısası, Althusser’e göre, devletin en önemli ideolojik aygıtlarından biri, kilisedir. Althusser, kilisenin kitleleri, var olan düzene uyumlu hale getirmeye çalışan ve egemen sınıfların çıkarına işlevde bulunan ideolojik bir aygıt olarak değerlendirmiştir.

2) *Öğretimsel DİA*: Althusser, öğretimsel DİA’dan özel ve devlet okulları sistemini kastetmiştir.¹²⁴ Althusser, “eğitim, egemen ideolojiyle doğrudan doğruya ilişkilidir”¹²⁵, demiştir. Althusser, kapitalist toplumda okulun pre-kapitalist top-

¹²³ ALTHUSSER, *Felsefi ve Siyasi Yazılar, Cilt 2: Althusser’den Önce Louis Althusser*, s. 291-292.

¹²⁴ ALTHUSSER, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, s. 33.

¹²⁵ ALTHUSSER, *Felsefe ve Bilim Adamlarının Kendiliğinden Felsefesi*, s. 48.

lumda kilisenin oynadığı rolü oynadığını belirtmiştir.¹²⁶ Althusser, devletin bugünkü egemen ideolojik aygıtının “eğitsel ideolojik aygıt” olduğunun altını özenle çizmiştir.¹²⁷ Ona göre, okul, bireylere bir sürü beceri öğretir fakat bunu “yönetici ideolojiye boyun eğmeyi” ya da bu ideolojinin “pratiğinin” egemenliğini sağlayan şekillerde yapar.¹²⁸

Althusser’e göre, okul, “tüm toplumsal sınıfların çocuklarını ana-okulundan başlayarak alır ve ana-okulundan başlayarak, yeni veya eski yöntemlerle, yıllar boyunca, çocuğun ‘etkilere en açık’ olduğu çağda, aile DİA’sı ve öğretimsel DİA arasında sıkışmış olduğu yıllar boyunca, egemen ideolojiyle kaplanmış ‘beceriler’i (Fransızca, hesap, doğa tarihi, bilimler, edebiyat) ya da sadece katıksız egemen ideolojiyi (ahlâk, felsefe, yurttaşlık eğitimi)” tekrarlaya tekrarlaya çocukların kafasına yerleştirir.”¹²⁹ Althusser, okulun çocukların en fazla zamanlarını geçirdikleri yer olduğunu ifade etmiştir. Bu hususta, Althusser, şu ilgi çekici değerlendirmeyi yapmıştır: “Birbirine karşıt olan erdemlerin çoğu (bir yanda alçakgönüllülük, feragat, itaat, öbür yanda sinizm, kibir, küstahlık, güven, kendini büyük görme, hatta tatlı dillilik ve kurnazlık) ailelerde, kilisede, orduda, güzel kitaplarda, filmlerde ve hatta stadyumlarda da öğrenilir. Fakat başka hiçbir DİA bu kadar yıl boyunca haftanın 5-6 günü 8’er saatten, kapitalist toplumsal formasyonun çocuklarının tümünün zorunlu (ve üstelik, bedava) dinleyiciliğine sahip değildir.”¹³⁰

Sözün kısası, Althusser, devletin ideolojik aygıtları içinde okulun ayrıcalıklı bir yere sahip olduğunu belirtmiştir. Alt-

¹²⁶ POIRON, Jean-Marc; “Althusser, İdeoloji, Okul”, **Althusser’e Karşı Marx İçin** (iç.), Çeviren: Osman S. Binatlı, Yazın Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 271.

¹²⁷ A.g.m., s. 271.

¹²⁸ ALTHUSSER, **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, s. 23.

¹²⁹ A.g.e., s. 43-44.

¹³⁰ A.g.e., s. 44-45.

husser, okulların var olan sistemlere uygun insan yetiştirdiğini ileri sürmüştür. Althusser, düzenin devamı açısından eğitim sisteminin/okulun önemli işlevler yüklendiğini ifade etmiştir.

3) *Aile DİA'sı*: Althusser, ailenin devletin önemli ideolojik aygıtlarından birisi olduğunu söylemiştir. Althusser'e göre, aile, devletin istediği doğrultuda çocuk yetiştiren bir kurum olarak işlev görür. Aile, bu işlevini yerine getirirken daha çok okul ile işbirliği yapar. Bu çerçevede, Althusser, "okul-aile çifti"nde söz etmiş, "tıpkı eskiden kilise ile aile bir çift oluşturdukları gibi (günümüzde) okul, aile ile bir çift oluşturmuştur"¹³¹, diye yazmıştır.

Kısaca, Althusser'e göre, aile, devletin ideolojik aygıtları arasında önemli bir yere sahiptir. Althusser'e göre, devlet, kendisine uygun bir insan tipi üreten aile sistemini önemser ve destekler. Ona göre, aile, var olan düzeni koruyan bir yapıya sahiptir.

4) *Hukukî DİA*: Althusser, devletin en önemli ideolojik aygıtları arasında hukuka da yer vermiştir. Althusser'e göre, "hukuk, derlenip yasa haline getirilmiş *kurallar sistemi*dir."¹³² Hukuk, var olan üretim ilişkilerine bağlı bir sistemdir.¹³³ Hukuk pratiği, çoğu durumda bir ideoloji olarak işlev görür.¹³⁴

Son tahlilde, Althusser, hukukun tarafsız olmadığını, devletin ve egemen güçlerin çıkarına uygun olarak hareket ettiğini iddia etmiştir. Althusser, hukuk sisteminin var olan toplum düzenini ayakta tutan ve kapitalist düzenin devamını sağlayan ana mekanizmalardan biri olduğuna işaret etmiştir. Althusser, "hukuk kapitalist pazar ilişkilerine... gü-

¹³¹ A.g.e., s. 46.

¹³² ALTHUSSER, *Yeniden-Üretim Üzerine*, s. 79.

¹³³ A.g.e., s. 82.

¹³⁴ A.g.e., s. 95.

vence olur"¹³⁵, demiştir. Althusser, hukukun ideolojik olduğunu iddia etmiştir.

5) *Siyasal DİA*: Althusser, siyasal DİA'dan farklı partileri kapsayan sistem olarak söz etmiştir.¹³⁶ Althusser, devletin ideolojik aygıtlarından biri olan siyasal aygıtın bireyleri devletin siyasal ideolojisine uydurduğunu ileri sürmüştür. Althusser'e göre, bu siyasal ideoloji ya "demokratik", "dolaylı" (parlamentar) ideoloji ya da "dolaysız (faşist) ideolojidir."¹³⁷

Uzun lafın kısıası, Althusser, toplumda yer alan siyasal partilerin fertleri sisteme uyumlu hale getirmekle yükümlü ideolojik aygıtlardan birisi olduğunu iddia etmiştir.

6) *Sendikal DİA*: Althusser, kapitalist toplumda yer alan sendikaların emekçilerin çıkarlarını koruduğuna ilişkin yaygın kanaate itiraz etmiştir. Althusser, sendikaların çalışan insanların enerjilerini azaltan ve tepkilerini törpüleyen ideolojik bir aygıt olduğunu vurgulamıştır.

7) *Haberleşme DİA'sı*: Althusser, haberleşme DİA'sından basın, radyo-televizyonu kastetmiştir.¹³⁸ Devletin ideolojik aygıtlarından olan haberleşme aygıtı, bütün yurttaşları, basın, radyo ve televizyon ile günlük milliyetçilik, şovenizm, liberalizm ve ahlâkçılık dozlarıyla besler.¹³⁹

Kısaca, Althusser, basın, radyo ve televizyon gibi haberleşme araçlarının halkı bilgilendirme ve insanları bilinçlendirme amacına hizmet etmediğini tam aksine insanları, egemen sınıfların çıkarına uygun olarak uyuşturduklarını iddia etmiştir. Althusser, haberleşme araçlarının devletin

¹³⁵ ALTHUSSER, Louis; **Felsefede Marksist Olmak**, Çeviren: İsmet Birkan, Can Sanat Yayınları A.Ş., İstanbul, 2018, s. 206.

¹³⁶ ALTHUSSER, **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, s. 33.

¹³⁷ A.g.e., s. 43.

¹³⁸ A.g.e., s. 34.

¹³⁹ A.g.e., s. 43.

ideolojik aygıtları arasında oldukça fazla etkiye sahip olduklarının altını özenle çizmiştir.

8) *Kültürel DİA*: Althusser, kültürel DİA'dan edebiyat, güzel sanatlar, spor vb. şeyleri kastetmiştir.¹⁴⁰ Althusser'e göre, kültürel DİA, yurttaşları, şovenizm, liberalizm ve ahlâkçılık dozlarıyla besler. Örneğin, şovenizmde sporun rolü oldukça ileridir.¹⁴¹ Althusser, kültürel DİA'dan söz ederken sanata önemli bir yer ayırmıştır. Althusser, sanat yapıtının hem estetik hem de ideolojik olan bir tasarıdan doğduğunu vurgulamıştır.¹⁴² Sanat, bireylere "görölmek" üzere verdiğini, görme, algılama ve duyumsama şekli altında verir; bu, ideolojidir, sanat ondan doğar ve onun içinde yüzer.¹⁴³ Althusser, sanatın ideolojik aygıt olduğuna dönük tezini tiyatro bağlamında şu şekilde temellendirmiştir: "Tiyatronun malzemesi, *ideolojik olandır*. İdeolojik olan, yalnızca düşünceler, düşünce dizgeleri demek değildir, aynı zamanda, Gramsci'nin çok iyi gördüğü gibi, hem düşünceler hem davranışlardır, davranışlar içinde düşüncelerdir, ve bunların hepsi bir bütün oluşturur. Seyirciler tiyatroya geldiklerinde kafalarında ve vücutlarında birtakım düşünceler ve birtakım davranışlar vardır. Sahnede onlara düşünceler ve davranışlar, davranışlar içinde düşünceler gösterilir, ideolojik olan gösterilir onlara."¹⁴⁴

Sözün kısası, Althusser, edebiyat, sanat ve spor gibi unsurların devletin önemli ideolojik aygıtları arasında yer aldığını belirtmiştir. Althusser, devletin söz konusu ideolojik araçlarla kitleleri kontrol altında tuttuğunu ve yönlendirdiğini ileri sürmüştür.

¹⁴⁰ A.g.e., s. 34.

¹⁴¹ A.g.e., s. 43.

¹⁴² ALTHUSSER, *Felsefî ve Siyasi Yazılar, Cilt 1: Sanat Üzerine Yazılar*, s. 134.

¹⁴³ A.g.e., s. 104.

¹⁴⁴ A.g.e., s. 96.

Diğer yandan Althusser, devletin baskı aygıtları ile devletin ideolojik aygıtlarını açıkladıktan sonra onlar arasındaki farklara değinmiştir. Althusser'e göre, devletin baskı aygıtları ile devletin ideolojik aygıtları arasındaki ayrılıklardan ilki, devletin bir tek baskı aygıtı, buna karşın çok sayıda ideolojik aygıtı vardır. İkincisi, devletin baskı aygıtları tümüyle kamu alanında iken, devletin ideolojik aygıtlarının büyük bölümü "özel" alanda bulunur. Üçüncüsü, devletin baskı aygıtları "zor" kullanarak işlerken devletin ideolojik aygıtları "ideoloji" kullanarak işlerler. Başka bir deyişle, devletin baskı aygıtları, baskıya öncelik verir, devletin ideolojik aygıtları ise ideolojiye öncelik verir. Dördüncüsü, devletin baskı aygıtları devlet iktidarını ellerinde tutan egemen sınıflar açısından örgütlenmiş bir tüm oluşturmaya karşılık, devletin ideolojik aygıtları çok sayıda, birbirlerinden ayrırırlar, görece özerktirler. Beşincisi, devletin baskı aygıtının birliği, iktidardaki sınıfların sınıf savaşmaları politikalarını uygulayan, iktidardaki sınıfların temsilcilerinin yönetiminde birleşmiş merkezileşmiş örgütlenmesiyle sağlanmasına rağmen, değişik ideolojik aygıtlar arasındaki birlik egemen ideolojiyle egemen sınıfın ideolojisiyle, çoğunlukla çelişkili şekillerde sağlanır.¹⁴⁵

4.4. Althusser'in Çağdaş Sosyolojik Teoriye Katkısı

Althusser, sosyal teoride önemli bir yere sahip neo-Marxist bir teorisyendir. Althusser, toplum analizinde Marx'ın "toplum bireylerden kurulmamıştır"¹⁴⁶, şeklindeki tezini ciddiye almıştır. Althusser'e göre, "gerçekten de toplum bir bireyler 'bileşimi', 'toplamı' değildir; onu oluşturan bireylerin içinde yaşadıkları, çalıştıkları ve savaştıkları top-

¹⁴⁵ ALTHUSSER, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, s. 34-39.

¹⁴⁶ Aktaran; ALTHUSSER, *John Lewis'e Cevap*, s. 20.

lumsal ilişkiler sistemidir. Toplum genellikle, çoğaltılmış insan kopyalarından ibaret, rastgele bireylerden oluşmuş değildir; çünkü her toplumun toplumsal ve tarihi olarak belirlenmiş *kendi* bireyleri vardır. Köle-birey ne serf-bireydir ne de proleter-birey, bu, bunların her birini karşılayan egemen sınıf bireyi için de öyledir.”¹⁴⁷

Althusser, sosyal teoride “yapı” ile “aktör” ilişkisine ilginin yeniden canlanmasına ciddi katkıda bulunmuş ve Marxist teoride tarihsel materyalizme dair yeni tartışmalar başlatmış bir kuramcıdır.¹⁴⁸ Bilindiği üzere, altyapı-üstyapı analizi, Marxist teoride önemli bir yer tutmaktadır. Althusser ise, “altyapı-üstyapı analizini kültür, din, eğitim, hukuk gibi diğer üstyapı kurumlarını da içerecek şekilde genişletir.”¹⁴⁹ Bu çerçevede, Althusser’in gayesi, modern Marxizmi güncelleştirmek ve onu modern toplumların (Batı toplumlarının) problemlerine ve çatışmalarına uygulamaktır.¹⁵⁰ Althusser’in Marxizmi, yapısalcı ve anti-hümanist teorinin en etkili örneğidir.¹⁵¹ Althusser, yapısal Marxizmin en önemli temsilcisidir. Yapısal Marxizm, yapısalcılık ile Marxist teorisinin uzlaştırılabileceğini iddia eden bir sosyal teoridir.

Althusser’in öncülük ettiği yapısal Marxizm, sınıf sosyolojisinde Nicos Poulantzas ve Eric O. Wright’ın, kent sosyolojisinde Manuel Castells’in, politik ve tarihsel sosyolojide ise

¹⁴⁷ A.g.e., s. 20.

¹⁴⁸ JAMES, Susan; “Louis Althusser”, **Çağdaş Temel Kuramlar** (iç.), Editör: Quentin Skinner, Çeviren: Ahmet Demirhan, Vadi Yayınları, Ankara, 1991, s. 174.

¹⁴⁹ BERBEROĞLU, Berch; **Klasik ve Çağdaş Sosyal Teoriye Giriş: Eleştirel Bir Perspektif**, Çeviren: Can Cemgil, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 142.

¹⁵⁰ SLATTERY, **Sosyolojide Temel Fikirler**, s. 493.

¹⁵¹ WEST, David; **Kıta Avrupası Felsefesine Giriş: Rousseau, Kant, Hegel’den Foucault ve Derrida’ya**, Çeviren: Ahmet Cevizci, Paradigma Yayınları, İstanbul, 1998, s. 231.

Pery Anderson'un çalışmalarını etkilemiştir.¹⁵² Ayrıca, Althusser, Michel Foucault üzerinde büyük bir etki bırakmıştır. "Foucault, Althusserci etkiler söz konusu edildiğinde en çok atıfta bulunulan isimler arasında yer alır. O, bilgi ve iktidar bağlamında yaptığı soykütüksel analizlerde pek çok noktada Althusser'i takip eder. ... Foucault'nun iktidar ve bilgi bağlamında kullandığı temel kavramlardan biri olan 'söylem' kavramı da, Althusser'in ideoloji anlayışına oldukça benzer."¹⁵³

Diğer yandan Althusser, postmodernist ve post-yapısalcı düşüncenin bazı temel temalarını öngörmüştür. Althusser'in ideolojik ve kültürel süreçlerin önemine yaptığı vurgu, daha evvelki Marxist çalışmaları gölgelemiş olan ekonomik determinizmden uzak duran kültür incelemelerine yaklaşımları olanaklı hale getirmiştir.¹⁵⁴

Althusser, sosyal teoride, devletin baskı aygıtları ile "devletin ideolojik aygıtları"na dönük fikirleriyle ön plana çıkmıştır. Althusser'e göre, devletin baskı aygıtlarına nazaran "devletin ideolojik aygıtları çok daha dayanıksızdır."¹⁵⁵ Devlet (baskı) aygıtının görevi, sömürü ilişkileri olan üretim ilişkilerinin yeniden üretiminin politik koşullarını baskıyla sağlamaktır. Devlet aygıtı, sadece kendi yeniden-üretimine önemli ölçüde katkıda bulunmaz. Devlet aygıtı, aynı zamanda ve özellikle baskı yoluyla devletin ideolojik aygıtlarının işleyişinin politik koşullarını sağlar.¹⁵⁶ Devletin ideolojik aygıtlarının tümü, aynı hedefe yönelir. Daha açık bir deyişle, devletin ideolojik aygıtlarının hepsi, üretim ilişkilerinin ye-

¹⁵² BENTON, "Louis Althusser", s. 244.

¹⁵³ SAYGIN, Tuncay; "Louis Althusser", **1900'den Günümüze Büyük Düşünürler, İkinci Cilt** (iç.), Editör: Çetin Veysal, Etik Yayınları, İstanbul, 2010, s. 581.

¹⁵⁴ BENTON, "Louis Althusser", s. 243.

¹⁵⁵ ALTHUSSER, **Yeniden-Üretim Üzerine**, s. 117.

¹⁵⁶ ALTHUSSER, **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, s. 39.

niden-üretimini, yani kapitalist sömürü ilişkilerinin yeniden üretimini sağlar.¹⁵⁷ Althusser'e göre, devletin ideolojik aygıtları, hâkim ideolojinin ya da "baskın ideolojinin" altında birleşmiş olan aygıtlardır.¹⁵⁸ Althusser, "*ideolojinin sadece idelerden ibaret olduğu* şeklindeki 'ide'den, yani burjuva ideoloji anlayışından, bir daha dönmek üzere vazgeçmek lazımdır"¹⁵⁹, demiş, ideolojiyi altta yatan yapıya indirgemıştır. Althusser, ideolojinin yapının ("üretim tarzı"nın) yeniden üretimi için ana mekanizma olduğunu vurgulamıştır.¹⁶⁰

¹⁵⁷ A.g.e., s. 43.

¹⁵⁸ RESCH, *Althusser ve Yeni Marksist Toplumsal Kuram*, s. 229.

¹⁵⁹ ALTHUSSER, *Felsefede Marksist Olmak*, s. 210.

¹⁶⁰ LELEDAKIS, Kanakis; *Toplum ve Bilinçdışı: Toplumsal Teori ve Toplumsalın Bilinçdışı Boyutu*, Çeviren: Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 88.

BEŞİNCİ BÖLÜM

MICHEL FOUCAULT

“Bana kim olduğumu sormayınız” (Michel FOUCAULT, *Bilginin Arkeolojisi*, s. 32).

“Yazdığım zaman yaptığım işin felsefe tarihi olduğunu söyleyemem. Yazdığım şeyi yazmanın benim için ne ifade ettiği, nereden konuştuğum, ne anlama geldiği, niye o değil de bu olduğum, acaba filozof mu, tarihçi mi yoksa sosyolog mu olduğum, vb. sık sık sorulmuştur bana. Cevap vermekte çok zorlanmışımdır. Sizin bugün bana tanıdığınız kadar büyük bir cevaplama özgürlüğüm olsaydı, sanırım şu şekilde kestirip atardım: Ne biriyim, ne öbürü, hekimim, hasta teşhisçiyim. Ben teşhiste bulunmak istiyorum, yaptığım çalışma da ölmüş olanın hakikatini neşterle bile olsa gün ışığına çıkarmaktan ibarettir” (Michel FOUCAULT, *Güzel Tehlike*, s. 37).

“İktidar, bence, açıklanması gereken şeydir. Çağdaş toplumlarda yaşadığım deneyimleri veya yaptığım tarihsel araştırmaları tekrar düşündüğümde, karşıma hep iktidar sorunu çıkıyor” (Michel FOUCAULT, *Seçme Yazılar 1: Entelektüelin Siyasi İşlevi*, s. 304).

“Bu çözümlemede söz konusu olan, iktidarın hangi yollardan geçtiği, nasıl işlediği, kiminle kimin arasında, hangi noktayla hangi diğer nokta arasında, hangi yöntemleri kullanarak ve hangi etkilerde bulunarak işlediğidir. O halde bu, iktidarın ne olduğuna dair bir teori değil, bir iktidar teorisinin başlangıcı olabilir ancak. Fakat bunun koşulu, iktidarın bir töz, bir yerlerden akan bir sıvı olmadığını kabul ederek, onu sadece –başaramasalar bile- iktidarı sağlama rolü ve işlevini üstlenen, bunu konu edinen bir dizi mekanizma ve usul olarak

anlamaktır. İktidar bir usuller bütünüdür ve iktidar mekanizmalarının çözümlenmesinin yalnızca ve yalnızca bu açıdan bir tür iktidar teorisine yol açtığı düşünülebilir” [Michel FOUCAULT, **Güvenlik, Toprak, Nüfus: Collège de France Dersleri (1977-1978)**, s. 3-4].

“Nedir iktidar? Foucault’nun tanımı çok basit gibi görünür; iktidar bir kuvvetler **ilişkisi**dir veya daha ziyade, her kuvvet ilişkisi bir ‘iktidar ilişkisi’dir. Öncelikle iktidarın bir form, **sözelimi** Devlet-formu olmadığını ve iktidar ilişkisinin bilgide olduğu gibi iki form arasında yatmadığını anlamalıyız. İkinci olarak, kuvvet asla tekil değildir ve **özünde** başka kuvvetlerle ilişki içerisinde bulunur; öyle ki her kuvvet zaten ilişki, yani iktidardır: Kuvvetin kuvvetten başka öznesi veya nesnesi yoktur” (Gilles DELEUZE, Foucault, s. 89).

“İktidar aşağıdan gelir” (Michel FOUCAULT, **Cinselliğin Tarihi 1**, s. 100).

“Delilik, hastalık, suç, cinsellik ...bütün bu araştırmaların esas amacı, eylem dizilerinin nasıl hakikat rejimiyle bir araya gelerek, var olmayanı gerçekliğe bağlayan ve dolayısıyla da meşru bir şekilde doğru-yanlış ayrımına tabi tutan bir bilme-iktidar (*savoir-pouvoir*) düzeneği yarattığını göstermek” [Michel FOUCAULT, **Biyopolitikanın Doğuşu: Collège de France Dersleri (1978-1979)**, s. 20].

“Foucault’nun, iktidar **ilişkilerinin** yalnızca nüfusu kontrol etme ve yönetme çabalarının – polis veya sınır **görevlilerinin** **kullanımında** olduğu gibi- açık ve net olduğu toplumsal durumları değil, her türlü toplumsal durumu nasıl belirlediğini görmemize yardımcı olduğu da bir gerçek” (Zygmunt BAUMAN ve David LYON, **Akışkan Gözetim**, s. 59).¹

¹ Bu tespit, David Lyon’a aittir.

“İktidar stratejik oyunlardır” (Michel FOUCAULT, *Seçme Yazılar 2: Özne ve İktidar*, s. 244).

“Benim araştırmam iktidar tekniklerine, iktidar teknolojisine yöneliktir. İktidarın nasıl tahakküm uyguladığı ve kendine itaat ettirdiğini incelemekten ibarettir” (Michel FOUCAULT, *Seçme Yazılar 4: İktidarın Gözü*, s. 246).

“Aynı zamanda ‘hepimizin kafasında faşizm vardır’ ve daha temel olarak: ‘hepimizin bedeninde iktidar vardır’ da diyebiliriz” (Michel FOUCAULT, *Toplumu Savunmak Gerekir*, s. 44).

5.1. Foucault’nun Entelektüel Portresi

Paul-Michel Foucault², çağımızın tanınan düşünce ustalarındandır. Foucault, 20. yüzyılın aykırı düşünürler listesinin ilk sıralarında yer almaktadır. Edward Said’in deyişiyle, Foucault, 20. yüzyıl Batısının muhalif entelektüel hayatının en dikkate değer açılımlarında merkezî bir simadır.³ Foucault, daha çok filozof ve sosyolog kimlikleriyle tanınmaktadır. Foucault, bugün çağdaş felsefenin ve sosyolojinin en ilginç

² Ergenlik çağında babasıyla arası iyi olmayan Foucault, 20’li yaşlarda babasının ismi olan “Paul”ü bırakarak kendisini “Michel” olarak tanıtmaya başlamıştır (STRATHERN, Paul; **90 Dakikada Foucault**, Çeviren: Dilara Dilmen, Zepin Kitap, İstanbul, 2016, s. 18-19). Foucault, adından “Paul”u çıkararak kendisini babasından biraz daha uzaklaştırmıştır (LILLA, Mark; **İlkesiz Deha: Felsefeyi Siyasete Alet Edenler**, Çeviren: Ahmet Ergenç, Gelenek Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 123). Foucault, “Paul-Michel” diye çağrılmaktan nefret etmiştir. Resmi ve idari işlerde “Paul-Michel” olarak kalmasına karşın kendini her zaman “Michel” diye tanıtmıştır (MACEY, David; **Michel Foucault**, Çeviren: Zeynep Okan, Güncel Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 19).

³ SAID, Edward W.; “Michel Foucault 1926-1984”, Çeviren: Özgür Emir, **Doğu Batı** (iç.), Sayı: 9, Kasım, Aralık, Ocak 1999, s. 172.

portreleri arasında ön planda yer almaktadır. Foucault, günümüzde sosyal teorinin vitrininde en fazla yer kaplayan bir kuramcıdır. "Foucault genellikle bir felsefeci, toplumsal kuramcı ya da kültür eleştirmeni olarak değerlendirilir."⁴ Foucault, "düşünce arkeoloğu, iktidar/bilgi genealoğu ve 'yaşanan anın tarihçisi'"⁵ şeklinde nitelendirilmiştir. Foucault, "Sartre'dan bu yana Fransız felsefesinin odak kişisi"⁶ olarak ele alınmıştır. "Fransız halkından bir sima olmaktan daha çok, Foucault, ulusaşırı bir işi olan bir entelektüeldir."⁷ Foucault, "dünyanın en ünlü tek entelektüeli"⁸, "modern zamanların en sansasyonel filozofu"⁹, "modern kültürel ikon"¹⁰, "post-modern ikon"¹¹, "postmodern kuramın ikonu"¹² ve "postmodern sosyal kuramın öncüsü"¹³ olarak görülmüştür.

Foucault, 15 Ekim 1926'da Paris'in 400 km güneyinde yer alan ve Fransız taşra geleneğiyle özdeşleşen bir kent

⁴ GUTTING, Gary; **Foucault**, Çeviren: Hakan Gür, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2010, s. 56.

⁵ MERQUIOR, J. G.; **Foucault**, Çeviren: Nurettin Elhüseyni, AFA Yayınları, İstanbul, 1986, s. 187.

⁶ **A.g.e.**, s. 13.

⁷ SAID, "Michel Foucault 1926-1984", s. 180.

⁸ J. Miller'dan aktaran; RITZER, George; **Modern Sosyoloji Kuramları**, Çeviren: Himmet Hülür, De Ki Basım Yayım Ltd. Şti., Ankara, 2012, s. 476.

⁹ STRATHERN, **90 Dakikada Foucault**, s. 11.

¹⁰ O'FARRELL, Clare; **Michel Foucault**, Sage Publications, London, 2005, s. 1.

¹¹ RESCH, Robert Paul; **Althusser ve Yeni Marksist Toplumsal Kuram**, Çeviren: Feyyaz Şahin, Pales Yayınları, İstanbul, 2014, s. 222.

¹² KATZ, Stephen; "Michel Foucault", **Çağdaş Toplum Kuramından Portreler** (iç.), Derleyen: Bryan S. Turner ve Anthony Elliott, Çeviren: Barış Özkul, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 173.

¹³ RITZER, George ve STEPNIISKY, Jeffrey; **Çağdaş Sosyoloji Kuramları ve Klasik Kökleri**, Çeviren: Irmak Ertuna Howison, De Ki Basım Yayım Ltd. Şti., Ankara, 2013, s. 194.

olan Poitiers'de dünyaya gelmiştir.¹⁴ Foucault, sosyal güce ve prestije sahip olan bir ailenin çocuğudur. Foucault'nun annesi ve babası aristokrat değildir fakat yaşadıkları bölgede saygı duyulan insanlardı.¹⁵ Foucault'nun babası Paul Foucault, Poitiers'de cerrahlik yapmış ve Tıp Okulu'nda anatomi profesörü olarak çalışmıştır.¹⁶ Foucault, babasıyla bariz farklılıklarına rağmen bazı yönlerden babasına benzemiştir. Foucault, kendini bir "tanı uzmanı" olarak görmüş, ameliyat ettiği sırada babasının beden üzerinde yaptığı şeyi Foucault kâğıt üzerinde yapmış, neşteri bir kaleme dönüştürmüştür.¹⁷ Ailesi, Foucault'dan adını taşıdığı babasının izinden giderek doktor olmasını istemiştir.¹⁸ Foucault'nun annesi ise, eşinin mali durumunu yöneten ve mesleğini icra etmesine yardım eden bir kadındır.¹⁹

Foucault, ilkokula başladığında sıksa bir çocuktan ve miyobu vardı. Arkadaşları onun ismini "Polichinelle" (dönemin meşhur bir kukla oyunun kambur karakteri) olarak değiştirmişlerdir.²⁰ Foucault, daha sonra IV. Henri Lisesi'ne girmiştir. Foucault, bu lisede sınıfın en başarılı öğrencilerinden birisi olmuştur.²¹ Foucault, lise son sınıftayken yavaş yavaş felsefeyle tanışmıştır.²² Foucault, 20 yaşında, bir yıl önce girmeyi başaramadığı Paris'teki Fransa'nın kaymak tabaka öğrencilerinin okuduğu École Normale Supérieure'e girmeyi başarmıştır.²³ Foucault, Fransa'da oldukça prestijli bir okul

¹⁴ STRATHERN, 90 Dakikada Foucault, s. 13.

¹⁵ MACEY, Michel Foucault, s. 9.

¹⁶ ERIBON, Didier; Michel Foucault, Çeviren: Şule Çiltaş, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 21.

¹⁷ MACEY, Michel Foucault, s. 22.

¹⁸ LILLA, İlkesiz Deha: Felsefeyi Siyasete Alet Edenler, s. 123.

¹⁹ STRATHERN, 90 Dakikada Foucault, s. 13.

²⁰ A.g.e., s. 14-15.

²¹ MACEY, Michel Foucault, s. 13.

²² ERIBON, Michel Foucault, s. 25.

²³ STRATHERN, 90 Dakikada Foucault, s. 17.

olan École Normale Supérieure'de parlak bir öğrenci, hatta bir yıldız olmuştur.²⁴ Foucault, École Normale Supérieure'deki ilk yıllarından itibaren psikoloji ile yakından ilgilenmiş, 1948 yılında Sorbonne'da tamamladığı felsefe lisansının ardından, bu defa psikoloji lisansı için çalışmaya başlamıştır.²⁵ Psikoloji öğrenimi de görmüş olan Foucault, felsefenin soğuyarak psikopatolojiye yönelmiştir.²⁶ Foucault, École Normale Supérieure'da Louis Althusser ile tanışmıştır. Foucault, akademik kariyerine bir felsefeci olarak başlamış fakat felsefenin soyutluğuna ve çocuksu hakikat iddialarına tahammül edemez hale gelince arayışlara girişmiş, alternatif çalışma biçimleri olarak psikoloji ve psikopatolojiye yönelmiştir.²⁷

Foucault, Althusser'in öğrencisi olmuş²⁸ ve onunla derin bir dostluk kurmuştur. Althusser, Foucault'yu Komünist Parti'ye üye olma konusunda etkilemiştir.²⁹ Foucault, 1950 yılında Althusser'in tavsiyesi üzerine Fransız Komünist Partisi'ne üye olmuş fakat 1953'te partiden ayrılmıştır.³⁰

Foucault, 1952'de Lille Üniversitesi'ne psikoloji asistanı olarak atanmıştır.³¹ Foucault, 1952-1955 yılları arasında Lille'deki üniversitenin felsefe bölümünde psikoloji dersleri

²⁴ GUTTING, Foucault, s. 15.

²⁵ ERIBON, Michel Foucault, s. 62.

²⁶ MERQUIOR, Foucault, s. 17.

²⁷ BEST, Steven ve KELLNER, Douglas; **Postmodern Teori: Eleştirel Soruşturmalara**, Çeviren: Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 55.

²⁸ FOUCAULT, Michel; **Seçme Yazılar 2: Özne ve İktidar**, Çeviren: Işık Ergüden ve Osman Akinhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 129.

²⁹ ERIBON, Michel Foucault, s. 52.

³⁰ HITCHCOCK, Louise A.; **Kuramlar ve Kuramcılar: Çağdaş Düşüncede Antik Edebiyat**, Çeviren: Seda Pekşen, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 199.

³¹ ERIBON, Michel Foucault, s. 85.

vermiştir. Foucault, aynı tarihlerde Paris'teki Saint-Anne Hastanesi'nde araştırmacı ve "gayri resmi stajyer" olarak çalışmış, daha sonra psikoloji, tıp ve akıl hastaneleriyle ilgili kitaplarında yazdığı klinik deneyimleri orada edinmiştir.³²

Foucault, 1955 yılında İsveç'teki Uppsala Üniversitesi'nden gelen teklifi kabul etmiştir.³³ Çünkü Foucault, ülkesi olan Fransa'dan pek hoşnutluk duymamıştır. Fırsat buldukça Fransa'yı terk etmiştir. Bu hususta, Foucault, "her neyse, yaşadığım süre boyunca Fransız toplumsal ve kültürel yaşamının parçası olan pek çok şeyin zararını gördüm, hâlâ da görüyorum. 1955'te Fransa'dan ayrılmamın nedeni buydu"³⁴, diye yazmıştır. Foucault, 1950'li yıllarda İsveç'te Uppsala Üniversitesi'nin Fransızca bölümünde ders vermiş, Polonya Varşova'da ve Almanya Hamburg'taki Fransız enstitülerinde müdürlük yapmıştır. Foucault, 1960'da ise Fransa'nın Clermont-Ferrand Üniversitesi'nde Felsefe Bölümü başkanı olmuştur.³⁵

Foucault, 1966-1968 arasında sırf kişisel nedenlerle Tunus'ta kaldığını belirtmiştir.³⁶ Foucault, Tunus Üniversitesi'nde felsefe profesörü olarak görev yapmış, Felsefe Bölümü'nde Nietzsche, Descartes ve psikoloji üzerine dersler vermiştir.³⁷ Foucault, 1968 yılının sonunda Tunus'u terk etmiştir.³⁸ Foucault, 1970'te Collège de France'ta, düşünce sistemleri tarihi kürsüsünün başına getirilmiştir.³⁹ Foucault, bir zamanlar Hyppolite'e ait olan kürsünün başına geçtiğinde, "Fikirler Tarihi" ismiyle karşılaşmış ve söz konusu kür-

³² KATZ, "Michel Foucault", s. 174.

³³ STRATHERN, 90 Dakikada Foucault, s. 34.

³⁴ FOUCAULT, Seçme Yazılar 2: Özne ve İktidar, s. 125.

³⁵ MERQUIOR, Foucault, s. 17.

³⁶ FOUCAULT, Seçme Yazılar 2: Özne ve İktidar, s. 125.

³⁷ MACEY, Michel Foucault, s. 84-85.

³⁸ ERIBON, Michel Foucault, s. 213.

³⁹ MERQUIOR, Foucault, s. 17-18.

sünün ismini "Düşünce Sistemleri Tarihi" kürsüsü olarak değiştirmiştir.⁴⁰

Foucault, bu arada Vermont Üniversitesi'nde çalışmıştır. Kendisine yöneltilen "Vermont Üniversitesi'ne gelmeye niçin karar verdiniz?", şeklindeki soruya, "çalışmamın niteliğini bazı insanlara daha açık ifade edilmek, onların çalışmalarının niteliğini tanımak ve kalıcı ilişkiler oluşturmak amacıyla. Ben ne bir yazarım, ne bir filozof, ne de entelektüel yaşamın önemli bir kişiliği: ben bir öğretmenim"⁴¹, şeklinde yanıt vermiştir.

Foucault, 1970'lerde gazete ve dergilerde yazılar yazmaya başlamış, hatta gazeteciliğe ait bir projede yer almıştır. 28 Eylül 1978'de İtalyan *Corriere Delle Sara* gazetesi, yeni ve farklı bir yorumcunun aralarına katıldığını ve "Michel Foucault Araştırıyor" başlıklı bir makaleler dizisine başlayacağını duyurmuştur.⁴² Foucault, 1970'lerin sonlarında İran devrini ile ilgilenmeye başlamış, birkaç kez İran'a gitmiştir.⁴³ Foucault, özellikle 1978 güzünde, vaktinin önemli bir bölümünü Paris ile Tahran arasında mekik dokuyarak geçirmiş, "İran Devrimi" üzerine yazılar yazmıştır. Çünkü Foucault, İran Şahı'nın devrilmesini önemsemiş, İran'da iktidardaki hanedanlara karşı duyulun nefretin evrensel olduğunu belirtmiş, direniş kuvvetlerinin cesaretine beslediği hayranlığını dile getirmiştir.⁴⁴ Foucault, 1977'de vefat eden İranlı sosyolog Ali Şeriatî'nin eylem ve düşüncelerine yakınlık duymuş ve "onun gölgesi, bugün İran'ın tüm politik ve dinî

⁴⁰ REVEL, Judith; **Michel Foucault: Güncelliğin Bir Ontolojisi**, Çeviren: Kemal Atakay, Otonom Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 92-93.

⁴¹ FOUCAULT, **Seçme Yazılar 2: Özne ve İktidar**, s. 98.

⁴² MACEY, **Michel Foucault**, s. 136.

⁴³ **A.g.e.**, 136-137; ERIBON, **Michel Foucault**, s. 309-311.

⁴⁴ PARAS, Eric; **Foucault: Öznenin Yitiminden Yeniden Doğuşuna**, Çeviren: Yunus Çetin, Kolektif Kitap Bilişim ve Tasarım Ltd. Şti., İstanbul, 2016, s. 105-106.

yaşamının üzerinde hissediliyor”, demiştir.⁴⁵ Foucault, 1979 ve 1980 yılında Amerika’nın farklı üniversitelerinde bir dizi konferanslar vermiştir.⁴⁶ Foucault, 25 Haziran 1984’te Fransa’da ölmüş, cenazesine yüzlerce insan katılarak yas tutmuştur.⁴⁷

Foucault’nun sosyal teorisinin biçimlenmesinde bazı önemli düşünce insanlarının katkısı olmuştur. Foucault, Martin Heidegger, Edmund Husserl, Jean Paul Sartre, Maurice Merleau-Ponty ve Friedrich Nietzsche’den etkilendiğini söylemiştir.⁴⁸

Foucault’nun düşüncelerinin oluşmasında Nietzsche’nin tesiri çok açık ve kapsamlıdır.⁴⁹ Nietzsche, Foucault’nun düşüncesini en çok meşgul eden filozof olmuştur.⁵⁰ Foucault, “Nietzsche benim için bir vahiydi. Bana öğretilenden oldukça farklı bir yazar keşfettiğimi hissettim. Nietzsche’yi çok tutkuyla okudum”⁵¹, demiştir. Foucault, “insanı ve Tanrıyı aynı anda öldüren” Nietzsche’yi kayıtsız şartsız takdir etmiştir.⁵² Foucault, inşa eden ve ilk taşı koyan filozoflara

⁴⁵ Foucault’dan aktaran; SENNELART, Michel; “Derslerin Bağlamı”, Michel Foucault, **Güvenlik, Toprak, Nüfus: Collège de France Dersleri (1977-1978)** (iç.), Çeviren: Ferhat Taylan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 331.

⁴⁶ MACEY, Michel Foucault, s. 143.

⁴⁷ STRATHERN, 90 Dakikada Foucault, s. 99.

⁴⁸ FOUCAULT, Michel; GUTMAN, Huck ve HUTTON, Patrick H.; **Kendini Bilmek**, Çeviren: Gül Çağlalı Güven, Om Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 6.

⁴⁹ URHAN, Veli; **Michel Foucault ve Arkeolojik Çözümleme**, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2000, s. 8.

⁵⁰ BERNAUER, James W.; **Foucault’nun Özgürlük Serüveni: Bir Düşünce Etiğine Doğru**, Çeviren: İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 183.

⁵¹ FOUCAULT, Seçme Yazılar 2: Özne ve İktidar, s. 102.

⁵² KUMAR, Krishan; **Sanayi Sonrası Toplumdan Post-Modern Topluma Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları**, Çeviren: Mehmet Küçük, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1999, s. 156.

değil, kazan ve taşı yontan düşünür olarak gördüğü Nietzsche'ye yakın olduğunu söylemiştir.⁵³ Foucault, Nietzsche'nin çağdaş arenadaki yerinin çok mühim olduğuna dikkat çekmiştir.⁵⁴ Foucault, "Nietzsche benim için gerçeğin aydınlanması gibiydi"⁵⁵, şeklinde bir değerlendirme yapmıştır. Kısaca, Foucault, Nietzsche'nin görüşlerinden beslenmiştir. "Foucault'nun Nietzsche'ye olan borcu özellikle bariz ve kapsamlıdır."⁵⁶ Foucault, ölmeden kısa bir süre önce tam bir Nietzscheci olduğunu itiraf etmiş⁵⁷, ömrü boyunca "Nietzsche'nin müridi" olduğunu söylemiştir.⁵⁸ Foucault, Nietzsche taraftarı olduğunu açıkça belirtmiş, kendisinin "sadece Nietzscheci"⁵⁹ olduğunu söylemiştir.

Foucault, Nietzsche ile birlikte Heidegger'in tesirinde kaldığını açıkça dile getirmiştir. Bu hususta, Foucault, şunları yazmıştır: "Benim gözümde temel filozof daima Heidegger olmuştur. ... Benim felsefedeki gelişimim tamamen Heidegger'i okuyuşumla belirlenmiştir. Bununla birlikte, Nietzsche'nin Heidegger'den daha baskın çıktığının farkındayım. ... Heidegger'i okumamış olsaydım herhalde Nietzsche'yi de okumazdım. ... Nietzsche ve Heidegger: İki birden tam bir felsefi şoktu! ... en çok okuduğum iki yazar kesinlikle bu ikisidir."⁶⁰

⁵³ FOUCAULT, Michel; **Seçme Yazılar 6: Sonsuza Giden Dil**, Çeviren: Işık Ergüden, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 215.

⁵⁴ SARUP, Madan; **Post-Yapısalcılık ve Postmodernizm**, Çeviren: A. Bâki Güçlü, Ark Yayınevi, Ankara, 1995, s. 91.

⁵⁵ FOUCAULT, GUTMAN ve HUTTON, **Kendini Bilmek**, s. 6.

⁵⁶ STAUTH, Georg ve TURNER, Bryan S.; **Nietzsche'nin Dansı: Toplumsal Hayatta Hınç, Karşılıklılık ve Direniş**, Çeviren: Mehmet Küçük, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2005, s. 78.

⁵⁷ CALLINICOS, Alex; **Postmodernizme Hayır: Marksist Bir Eleştiri**, Çeviren: Şebnem Pala, Ayraç Yayınevi, Ankara, 2001, s. 110-112.

⁵⁸ LILLA, **İlkesiz Deha: Felsefeyi Siyasete Alet Edenler**, s. 121.

⁵⁹ FOUCAULT, **Seçme Yazılar 2: Özne ve İktidar**, s. 258.

⁶⁰ **A.g.e.**, s. 256-257.

Diğer yandan, Foucault'nun etkisinde kaldığı düşünce insanları arasında Karl Marx⁶¹, Sigmund Freud, Althusser ve Jena Hyppolite⁶² önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca Foucault, Raymond Roussel'den⁶³ etkilenmiştir. Foucault'yu her şeyden çok cezbeden Roussel'in marjinalliği olmuştur.⁶⁴

Foucault, Frankfurt Okulu'nun temel fikirlerini ciddiye almıştır. Foucault, "oysa ben Frankfurt Okulu'nu tanıyabilseydim, zamanında tanıyabilseydim, birçok çalışmama gerek kalmazdı, Frankfurt Okulu yolları açmışken, ben küçük biri olarak kendi yolumu izlemeye çalışırken söylediğim birçok saçmalığı söylemez, bin dereden su getirmezdim"⁶⁵, demiştir. Foucault, Frankfurt Okulu düşünürlerini önemseyişini her fırsatta dile getirmiştir. Meselâ, Foucault, kendisinin de çağdaşı olan ve Frankfurt Okulu'nun

⁶¹ Foucault, 1950'lerde Marx'ı önemsemiş ve etkisinde kalmışken, 1975'te "bana Marx'tan söz etmeyin! ... Marx'la hiçbir işim kalmadı" (Foucault'dan aktaran; PARAS, **Foucault: Öznenin Yitiminden Yeniden Doğuşuna**, s. 111), demiştir.

⁶² Fransa'da "Hegel'in sesi" olarak tanınan Hyppolite, Foucault'nun felsefeye yönelmesinde etkili olmuştur. Başka bir deyişle, Hyppolite, Foucault'nun, bir anlamda alınıyazısı olan ve çalışmalarına ön ayak olmuş bir kişidir. İşte, bu yüzden, Foucault, öğretmeni olan Hyppolite'e minnettarlığını ve ona çok şey borçlu olduğunu her fırsatta dile getirmiştir (ERIBON, **Michel Foucault**, s. 35-36). Foucault, "borcum çok büyük bir oranda, asıl Jean Hyppolite'edir", diye yazmıştır (FOUCAULT, Michel; **Söylemin Düzeni**, Çeviren: Turhan Ilgaz, Hil Yayın, İstanbul, 1987, s. 63). Kısacası, "Foucault'nun borç hanesindeki baş köşe Jean Hyppolite'e aittir" (BERNAUER, **Foucault'nun Özgürlük Serüveni: Bir Düşünce Etiğine Doğru**, s. 179).

⁶³ Foucault'ya göre, Roussel'in yapıtları, bize, son anda "nasıl"ını açıklamaya çalışan bir söylemle eşlenmiş de öyle sunulmuştur (FOUCAULT, Michel; **Raymond Roussel: Ölüm ve Labirent**, Çeviren: Savaş Kılıç, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 25).

⁶⁴ GUTTING, **Foucault**, s. 21.

⁶⁵ FOUCAULT, Michel; **Seçme Yazılar 5: Felsefe Sahnesi**, Çeviren: Işık Ergüden, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2004, s. 329.

günümüzde en etkili ismi olan Jürgen Habermas'ı⁶⁶ önemsemiş ve Habermas'a ilişkin şunları yazmıştır: "Habermas'ın yaptıklarına ben de ilgi duyuyorum. Onun benim söylediklerime katılmadığını biliyorum (oysa ben onunla biraz daha fazla görüş birliği içindeyim)." ⁶⁷

Foucault, oldukça üretken biridir. Yapıtlarıyla hayatı arasında güçlü bir bağlantı vardır. Kendi deyişiyle, "her bir kitabım benim kendi yaşamöykümün bir parçasıdır." ⁶⁸ Foucault, bu fikrini *Deliliğin Tarihi* kitabı üzerinden şöyle izah etmiştir: "...ellili yıllarda bir psikiyatri hastanesinde çalıştım. Felsefe üzerine çalıştıktan sonra deliliğin ne olduğunu görmek istedim: Akıl üzerine çalışacak kadar deli ve delilik üzerine çalışacak kadar da akıllıydım. Bu hastanede, hastadan hastabakıcıya herkesle görüşmekte özgürdüm; çünkü çok belirgin bir görevim yoktu. Sinir cerrahisinin, psiko-farmakolojinin başladığı, geleneksel kurumun egemen olduğu dönemdi. Başlangıçta bunları zorunlu olarak kabul ettim, ama üç ayın sonunda (kafam yavaş çalışır!) kendime sorular sormaya başladım: 'Peki bu şeyler niçin gerekli?' Üç yılın sonunda bu işi terk ettim ve kişisel olarak büyük bir keyifsizlik duyarak İsveç'e gittim; orada bu uygulamaların tarihini yazmaya başladım." ⁶⁹

⁶⁶ Habermas da Foucault'nun eserlerini ciddiye almış, Foucault üzerine "The Critique of Reason as an Unmasking of Human Sciences: Michel Foucault" ve "Some Questions Concerning the Theory of Power: Foucault Again" adlı kapsamlı iki yazı yazmıştır (HABERMAS, Jürgen; **The Philosophical Discourse of Modernity: Twelve Lectures**, İngilizceye Çeviren: Frederick G. Lawrence, The MIT Press, Cambridge, 1995, s. 238-293).

⁶⁷ FOUCAULT, *Seçme Yazılar 2: Özne ve İktidar*, s. 243.

⁶⁸ A.g.e., s. 100.

⁶⁹ A.g.e., s. 100-101.

5.2. Foucault'nun Metodolojisi

Foucault'nun metodolojisi, çok karmaşıktır. Bunun ana sebebi, Foucault'nun zaman içinde tarihsel, toplumsal, sistemsel ve bireysel meseleleri ele alırken ve problemleri çözerken farklı yollar izlemesidir. Foucault, araştırmalarında kullandığı metodu sürekli olarak geliştiren bir isimdir. Foucault, zaman içinde ve araştırmaları derinleştikçe, sırasıyla "söylem" analizi, "arkeoloji" metodu, "soybilim"/soykütük metodu ve "yoruma" dayalı metodu esas almıştır. Bu nedenle, Foucault'nun metoduna dönük yoğun tartışmalar olmuş ve hatta Foucault karşı olduğu çözümleme tarzları çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Foucault, karşı olduğu "yapısalcılık" çerçevesinde ele alınmış ve "yapısalcı" olarak tanımlanmıştır. Gilles Deleuze, çağdaşı olan Foucault'yu yapısalcı olarak nitelmiştir.⁷⁰ Foucault'dan "önde gelen yapısalcı"⁷¹, "yapısalcılığın altın çağının meşhur kişiliği"⁷² ve "iyi bir yapısalcı olarak"⁷³ söz edilmiştir. Foucault, yapısalcılık ile ilişkili olan en etkili Fransız entelektüel olarak ele alınmıştır.⁷⁴ "*Kelimeler ve Şeyler* çıktığında, Foucault Fransız yapısalcılığının en yetkili kişilerinden biri haline gelmiştir."⁷⁵ Foucault'nun *Kelimeler ve Şeyler* ile *Deliliğin Tarihi* metinlerinde yapısalcılığın etkin olduğu ileri sürülmüştür.⁷⁶ Fransa'da 1960'ların sonlarına doğru "yapısalcılığın üç silahşörleri" olarak nitelendirilen Claude Lévi-Strauss, Jacques Lacan ve Althusser'in aralarına bir

⁷⁰ ERIBON, Michel Foucault, s. 198-199.

⁷¹ RESCH, Althusser ve Yeni Marksist Toplumsal Kuram, s. 31.

⁷² A.g.e., s. 248.

⁷³ MERQUIOR, Foucault, s. 116.

⁷⁴ ELLIOTT, Anthony; Çağdaş Sosyal Teoriye Giriş, Çeviren: Selma Taşdemir-Afşar ve Diğerleri, Dipnot Yayınları, Ankara, 2017, s. 112.

⁷⁵ REVEL, Michel Foucault: Güncelliğin Bir Ontolojisi, s. 13.

⁷⁶ DEKENS, Olivier; Yapısalcılık, Çeviren: Atakan Altınörs, Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti., İstanbul, 2017, s. 21.

dördüncüyü, yani Foucault'yu aldıkları iddia edilmiştir.⁷⁷ Bu çerçevede, Foucault'ya dönük çok sert eleştiriler de yapılmıştır. Meselâ, Fransız düşüncesinin kıdemli büyüğü Sartre, 1966'da yapısalcılığa karşı saldırıya geçmiştir. Sartre, yapısalcılığın gerici bir hareketi temsil ettiğini, tarihin ve diyalektikğin yadsınması olduğunu, eşzamanlı ve sınırlı olana yönelmiş miyop bir bakış açısı konumunda bulunduğunu, doğası gereği tarihsel bir süreç olan sınıf savaşımının özgürleştirici potansiyelini es geçtiğini iddia etmiş ve en sert eleştirilerini ise Foucault'ya saklamıştır. Sartre, Foucault'yu, "yeni bir ideolojinin kurucusu" ve "burjuvazinin Marx'a karşı dikebileceği son barikat" olarak nitelendirmiştir.⁷⁸ Georg Stauth ve Bryan S. Turner, Foucault'nun yapısalcılık etiketini yadsıma girişiminde bulunduğunu ancak yapısalcılığı çevreleyen sorunlardan tamamen kaçınmadığını ileri sürmüşlerdir. Onlar, Foucault'nun çözümlemelerinde eyleyenin/öznenin yalnızca söylemin kuklası ve dilin papağanı olarak yer aldığını vurgulamışlardır. Ayrıca onlar, Foucault'nun beden sorununa ilişkin yaptığı analizin örtük bir yapısalcılığı içerdiğini belirtmişlerdir.⁷⁹

Foucault ise, kendisinin "yapısalcı" olmadığına ısrar etmiştir. Foucault, 1968 yılında, "ben, kendi adıma, bu yapı sözcüğünü hiçbir zaman kullanmadım. O halde tüm yapısalcılık kolaycılığı benden uzak dursun"⁸⁰, demiştir. Foucault, kesinlikle yapısalcı olmadığını sıkça belirtmiştir.⁸¹ Foucault,

⁷⁷ PARAS, *Foucault: Öznenin Yitiminden Yeniden Doğuşuna*, s. 23.

⁷⁸ A.g.e., s. 36-37.

⁷⁹ STAUTH ve TURNER, *Nietzsche'nin Dansı: Toplumsal Hayatta Hınç, Karşılıklılık ve Direniş*, s. 274.

⁸⁰ Foucault'dan aktaran; ERIBON, *Michel Foucault*, s. 226.

⁸¹ FOUCAULT, Michel; *Seçme Yazılar 3: Büyük Kapatılma*, Çeviren: Işık Ergüden ve Ferda Keskin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 82; FOUCAULT, Michel; *Seçme Yazılar 4: İktidarın Gözü*, Çeviren: Işık Ergüden, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2003, s. 173.

bu konuda şu kapsamlı açıklamayı yapmıştır: "Önce, ben yapısalcı değilim, yapısalcı olduğumu hiçbir zaman söylemedim, hatta yapısalcı olmadığımı gerçeği üzerinde sık sık durdum ve bunu birçok kez hatırlattım. Hiçbir şey, yayımladığım şeyler içinde kesinlikle hiçbir şey, hiç, ne yöntemlerimde ne herhangi bir kavramımda, uzaktan da olsa yapısalcılığı hatırlatır. Benim yapısalcı olduğumu sanmak için insanın adının Piaget olması gerekir."⁸² Foucault, yaptığı şeyin asla bir "yapı araştırması" olmadığını ısrarla vurgulamıştır.⁸³ Foucault, "benim yapısalcı kitabım olarak görülen *Kelimeler ve Şeyler*'de 'yapı' sözcüğünün bir kez bile geçmediğini saptayacak tek bir yorumcu bile çıkmamıştır. Alıntı olarak belirtinemem dışında, 'yapı' sözcüğü de yapısalcıların yöntemlerini tanımlamak için kullandıkları kavramlar da benim tarafımdan asla tek bir kez bile kullanılmadı"⁸⁴, demiştir. Yine Foucault, "ben, kendi açımdan, yapı sözcüğünü hiç kullanmadım. *Kelimeler ve Şeyler*'de bunu arayın, bulamazsınız. O halde, yapısalcılık üzerine kolaycı her şeyin benden uzak tutulmasını diliyorum"⁸⁵, diye belirtmiştir. Foucault, *Kelimeler ve Şeyler* metninde yapı sözcüğünü bir tek defa kullanmadığını vurgulamıştır.⁸⁶ Foucault, yapısalcılığın karakteristiği olarak kabul edilen sözcüklerin hiçbirini hiçbir zaman kullanmadığını, yapı sözcüğünden birçok kez söz ettiğini fakat asla kullanmadığını ileri sürmüştür.⁸⁷

Kısaca, Foucault, "Fransa'da kimi yarım akıllı 'yorumcular' beni 'yapısalcı' olarak tanımlamakta ısrar ediyorlar. Bugüne kadar yapısalcı analizin hiçbir yöntem, kavram veya terimine başvurmadığını küçük beyinlerine bir türlü soka-

⁸² FOUCAULT, *Seçme Yazılar 3: Büyük Kapatılma*, s. 103.

⁸³ A.g.e., s. 180.

⁸⁴ FOUCAULT, *Seçme Yazılar 4: İktidarın Gözü*, s. 168.

⁸⁵ FOUCAULT, *Seçme Yazılar 6: Sonsuza Giden Dil*, s. 254.

⁸⁶ FOUCAULT, Michel; *Bilginin Arkeolojisi*, Çeviren: Veli Urhan, Birey Yayıncılık, İstanbul, 1999, s. 255.

⁸⁷ FOUCAULT, *Seçme Yazılar 5: Felsefe Sahnesi*, s. 294-295.

mıyorum"⁸⁸, demiştir. Foucault, Fransa'da 1960'larda yaygın olan "Marksist", "fenomenolojist", "yapısalcı" dogmalarının hiçbirine bağlı olmadığını belirtmiştir.⁸⁹ Kaldı ki, Foucault'yu yapısalcı olarak değerlendirmeyen düşünürler de vardır. Örneğin, Paul Veyne'ye göre, "Foucault yapısalcı bir düşünür değildi."⁹⁰

Beri yandan, Foucault, "post-yapısalcılık" içinde değerlendirilmiş ve "post-yapısalcı" olarak ele alınmıştır.⁹¹ Foucault, post-yapısalcılık ile ilişkisinin olmadığını ve onun ne olduğunu bilmediğini şu şekilde dile getirmiştir: "Yapısalcılık olarak bilinen şeyin ardındaki belli bir sorun-daha açık söyleyecek olursak, özne ve öznenin yeniden biçimlendirilişi-olduğunu açıkça görüyorken, post-modern ya da post-yapısalcı diye adlandırdığımız insanların ne çeşit bir sorunu

⁸⁸ Aktaran; KATZ, "Michel Foucault", s. 176.

⁸⁹ FOUCAULT, **Seçme Yazılar 2: Özne ve İktidar**, s. 129.

⁹⁰ VEYNE, Paul; **Foucault, Düşüncesi, Kişiliği**, Çeviren: Işık Ergüden, Alfa Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti., İstanbul, 2014, s. 9.

⁹¹ ANGERMULLER, Johannes; **Neden Fransa'da Postyapısalcılık Yok? Entelektüel Bir Neslin Teşekkülü**, Çeviren: Özge Karlık, Heretik Yayınları, Ankara, 2017, s. 17; SARUP, **Post-Yapısalcılık ve Postmodernizm**, s. 61, 68, 220; POSTER, Mark; **Foucault, Marksizm ve Tarih**, Çeviren: Feride Güder, Otonom Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 15; MAY, Todd; **Postyapısalcı Anarşizmin Siyaset Felsefesi**, Çeviren: Rahmi G. Ögdül, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 108; SPARGO, Tamisin; **Foucault ve Kaçıklık Kuramı**, Çeviren: Kaan H. Ökten, Everest Yayınları, İstanbul, 2000, s. 6; SLATTERY, Martin; **Sosyolojide Temel Fikirler**, Yayına Hazırlayan: Ümit Tatlıcan ve Gülhan Demiriz, Sentez Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 481; CALLINICOS, Alex; **Tarih Yapmak: Toplum Kuramında Etkinlik, Yapı ve Değişim**, Çeviren: Nermin Saatçioğlu, Doruk Yayıncılık, Ankara, 2009, s. 15; DELACAMPAGNE, Christian; **20. Yüzyıl Felsefe Tarihi**, Çeviren: Devrim Çetinkasap, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010, s. 294; RITZER, **Modern Sosyoloji Kuramları**, s. 475.

olduğunu anlayamıyorum."⁹² Ayrıca, Foucault, kendisinin yapısalcı ve post-yapısalcı olmadığını söylemesine karşın onun yapısalcılığı, "*yapısız yapısalcılık*"⁹³ olarak da göz önünde bulundurulmuştur.

Kendisinin yapısalcı ve post-yapısalcı olmadığını sıklıkla dile getiren Foucault, esas ilgi alanının "düşünce tarihi" olduğunu bildirmiştir. Foucault, "fikirler tarihi" ile "düşünce tarihi" arasında ayırım yapmış⁹⁴ ve kendisini "düşünceler tarihçisi"⁹⁵ olarak tarif etmiştir. Foucault, fikirler tarihçisi ile düşünce tarihçisi arasındaki farkı şöyle izah etmiştir: "Çoğu zaman bir fikirler tarihçisi belli bir kavramın hangi anda ortaya çıktığını belirlemeye çalışır ve bu an genellikle yeni bir sözcüğün belirişiyle saptanır. Ancak benim bir düşünce tarihçisi olarak yapmaya çalıştığım şey bundan biraz farklı. Ben belli şekillerde davranan, belli tür alışkanlıklara sahip, belli tür pratikleri sürdüren ve belli tür kurumlara işlerlik kazandıran insanlar için kurumların, pratiklerin, alışkanlıkların ve davranışların nasıl sorun haline geldiğini çözümlemeye çalışıyorum. Fikirler tarihi bir kavramı doğumundan başlayıp geçirdiği gelişim boyunca takip eder ve onu, bulunduğu bağlamı oluşturan diğer düşüncelerin yaratmış olduğu ortama yerleştirerek çözümler. Düşünce tarihi ise sorgusuz sualsiz kabul edilen, aşına görülen ve 'sessiz' kalan, tartışmaların dışında bırakılan ve bir sorunsal teşkil etmeyen bir deneyim alanının ya da pratikler kümesinin nasıl olup da bir sorun haline geldiğini, konuşma ve tartışmalara yol açtığını, yeni tepkileri kışkırttığını ve daha önce sessiz kalmış olan davranışlarda, alışkanlıklarda, pratiklerde ya da kurumlarda

⁹² FOUCAULT, Michel; **Yapısalcılık ve Postyapısalcılık**, Çeviren: Ümit Umacı ve Ali Utku, Birey Yayıncılık, İstanbul, 1999, s. 39.

⁹³ PIAGET, Jean; **Yapısalcılık**, Çeviren: Ayşe Şirin Okyayuz Yener, Doruk Yayınları, Ankara, 1999, s. 116-122.

⁹⁴ FOUCAULT, Michel; **Doğruyu Söylemek**, Çeviren: Kerem Eksen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 61.

⁹⁵ FOUCAULT, **Bilginin Arkeolojisi**, s. 174.

bir krize yol açtığını çözümler. Bu şekilde anlaşıldığı haliyle düşünce tarihi insanların dikkatlerini belli bir konuya yöneltme ve şu ya da bu konuda –örneğin delilik, suç, seks, kendileri ya da hakikat konusunda- endişe sahibi olma biçimlerinin tarihidir.”⁹⁶ Foucault’ya göre, tarih, ritüeller, kut-sallaştırma ayinleri, cenaze törenleri ve ayinler gibi, bir iktidar yaratıcısı ve bir iktidar yoğunlaştırıcısı⁹⁷ iken “düşünce tarihi”, “ikinci dereceden işlerin ve kıyıda köşede kalanların tarihini anlatır.”⁹⁸ Foucault, tarih alanında Annales Okulu düşünürlerini takdirle izlenmiş, onların tarih disiplinine “asil olmayan”, “pleb” konuları kabul ettirdiklerini övgüyle dile getirmiştir. Nitekim Foucault, suç⁹⁹, hapishane, delilik, cinsellik vb. alanlarda yaptığı araştırmalarla “pleb” konuların repertuarını önemli ölçüde genişletmiştir.¹⁰⁰ Böylece, “Foucault’nun tarih yazma tarzı şok yaratıcı bir değere sahiptir.”¹⁰¹

Foucault, tarihle çok ilgilenmiş, yaptığı çalışmaların “tarih” incelemeleri olduğunu ama “tarihçi” çalışması olmadı-

⁹⁶ FOUCAULT, **Doğruyu Söylemek**, s. 61.

⁹⁷ FOUCAULT, Michel; **Toplumu Savunmak Gerekir**, Çeviren: Şehsuvar Aktaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 78.

⁹⁸ FOUCAULT, **Bilginin Arkeolojisi**, s. 175.

⁹⁹ Foucault’nun “psikiyatri ve suça yönelik adalet arasındaki ilişkilerin pratik yönleri üzerine bir çalışma” yapmış olduğunu belirtmekte fayda vardır [FOUCAULT, Michel (Derleyen); **Annemi, Kız Kardeşimi ve Erkek Kardeşimi Katleden Ben, Pierre Riviere: 19. Yüzyılda Bir Aile Cinayeti**, Çeviren: Erdoğan Yıldırım, Ara Yayıncılık, İstanbul, 1991, s. 7].

¹⁰⁰ TİMUR, Taner; **Felsefi İzlenimler: Sartre, Althusser, Foucault, Derrida**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2005, s. 71.

¹⁰¹ GIDDENS, Anthony; “Yapısalcılık, Post-Yapısalcılık ve Kültürün Üretimi”, **Günümüzde Sosyal Teori** (iç.), Editör: Anthony Giddens ve Jonathan Turner, Çeviren: Ümit Tatlıcan, Say Yayınları, İstanbul, 2013, s. 241.

ğını özellikle vurgulamıştır.¹⁰² Foucault, tarihi “yeniden yaşatmak” gibi bir derdinin olmadığını belirtmiştir. Bu hususta, Foucault, “geçmişle ilgileniyorsam yeniden yaşatmak için değil, ölü olduğu için ilgileniyorum. Burada hiçbir şekilde diriltme maksadı yok, geçmişin ölü olduğu saptaması var sadece”¹⁰³, demiştir. Foucault, tarihi yazarken onun her kuralını tehdit etmiş, geçmişin ne kadar farklı, tuhaf ve tehdit edici olduğunu göstermeye çabalamıştır.¹⁰⁴ Foucault, bireylerin bildiği ve düşündüğü şeylere dair yeni görme ve düşünme şekilleri önererek tarihte görülmemiş ve denenmemiş olasılıkları mümkün kılmıştır.¹⁰⁵

Foucault, “marjinal, dilsizleştirilmiş seslerle”¹⁰⁶ ve “dışlanmışlar”¹⁰⁷ ile uğraşan bir kişidir. Foucault, çalışmalarında

¹⁰² FOUCAULT, Michel; **Cinselliğin Tarihi 2**, Çeviren: Hülya Tufan, Afa Yayınları, İstanbul, 1988, s. 15.

¹⁰³ FOUCAULT, Michel; **Güzel Tehlike**, Söyleşi: Claude Bonnefoy, Çeviren: Savaş Kılıç, Metis Yayınları, İstanbul, 2013, s. 36.

¹⁰⁴ POSTER, **Foucault, Marksizm ve Tarih**, s. 82-83.

¹⁰⁵ ALLAN, Jullie; “Foucault ve Suç Ortakları: Söylem, İktidar ve Etik”, **Sosyal Teori ve Eğitim: Foucault, Habermas, Bourdieu ve Derrida’yı Anlamak** (iç.), Editör: Mark Murphy, Çeviren: Mit-hat Korumaz ve Yunus Emre Ömür, Eğitim Yayınevi, Konya, İstanbul, 2018, s. 57.

¹⁰⁶ DUNCKER, Patricia; **Foucault’yu Sayıklamak**, Çeviren: Murat Özbek, ON8, İstanbul, 2015, s. 14.

¹⁰⁷ Foucault, toplumda bir sorun olarak görülmeyen insanların (örneğin, deliler, özürlüler vb.) 17. yüzyıldan itibaren dışlanmaya başladıklarını ve hapsedildiklerini belirtmiştir. Bu hususta, Foucault, şunları yazmıştır: “17. yüzyılın başında durum birdenbire değişti; delinin dünyası dışlanmışların dünyası haline geldi. [Ve bütünüyle tüm Avrupa’da] sadece delileri kabul etmek için belirlenmiş değil, aynı zamanda, en azından bizim algılamamıza göre, son derece değişik türdeki insanların büyük bir kısmı için belirlenmiş mühendislik [harikası] binalar yaratıldı: fakir özürlüler, sıkıntı içindeki yaşlı insanlar, dilenciler, inatla iş arayanlar, cinsel hastalıklılar, suçlular, her türlü hür fikirliler, ailelerince ya da kralın yönetiminin kendilerine bir kanunsal cezalandırmayı esir-

büyük çoğunlukla çözümlemeye çalıştığı şeyin geçmişte yaşamış insanların davranışları ya da temsil değerleri itibarıyla fikirler olmadığını bildirmiştir. Foucault, yapmaya çalıştığı şeyin, "sorunsallaştırma" sürecini, yani belli şeylerin (davranışların, olguların ve süreçlerin) nasıl ve neden sorun haline geldiklerini çözümlemek olduğunu vurgulamıştır.¹⁰⁸

Foucault, üzerine odaklandığı şeyin düşünce ile hakikat arasındaki ilişkilerin tarihini, yani hakikatin düşüncesi olarak "düşüncenin tarihi"ni yazmak olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁹

Foucault'ya göre, insan, düşünen bir varlıktır. İnsanın düşünüş biçiminin topluma, siyasete, iktisada, tarihe ve çok genel olarak da evrensel kategorilere ve biçimsel yapılara

gediği tüm kişiler, savurgan aile reisleri, aforozu kaldırılan dinciler, kısaca düzen, akıl, moral ve toplum açısından bozuculuğun bir emaresini gösteren tüm insanlar hapsedildiler" (FOUCAULT, Michel; **Psikoloji ve Ruhsal Hastalık**, Çeviren: Muhsin Hesapçıoğlu, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 101). Foucault, "kapatma"nın 17. yüzyıla özgü bir kurumsal yaratı olduğunu belirtmiştir (FOUCAULT, Michel; **Akıl ve Akıl Bozukluğu: Klasik Çağda Deliliğin Tarihi 1. Cilt**, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1992, s. 119). Kısacası, 17. yüzyıldan itibaren cinsel hastalar, savurganlar, dine küfür edenler, eşcinseller, simyacılar, adetleri serbest olanlar, yani koskoca bir alacalı bulacalı kalabalık, aniden bir ayırım hattının öte tarafına atılmış ve kapatılmışlardır (FOUCAULT, **Akıl ve Akıl Bozukluğu: Klasik Çağda Deliliğin Tarihi 1. Cilt**, s. 152). Foucault, Ortaçağ'da delilerin toplum içinde özgür dolaştıklarını ve kutsal olarak algılandıklarını (STRATHERN, **90 Dakikada Foucault**, s. 37), Akıl Çağı ile birlikte delilerin kapatılmaya başlandığını belirtmiş ve bu konuya daha fazla kafa yormuştur. Bunun ana nedeni olarak şu tespiti yapmıştır: "Deli, kapatma uygulamasının ilk ve en masum kurbanı değildir, ama en karanlık ve en göze görünür, kapatan gücün simgelerinin en ısrarlı taşıyıcısı olan kurbandır" (FOUCAULT, Michel; **Akıl ve Akıl Bozukluğu: Klasik Çağda Deliliğin Tarihi 3. Cilt**, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1993, s. 84).

¹⁰⁸ FOUCAULT, **Doğruyu Söylemek**, s. 136.

¹⁰⁹ FOUCAULT, **Seçme Yazılar 2: Özne ve İktidar**, s. 85.

bağlıdır. Fakat düşünce ve sosyal ilişkiler, oldukça farklı iki şeydir. Evrensel mantık kategorileri, insanların düşünüş tarzlarını gerektiği gibi açıklamaya uygun değildir. Foucault, sosyal tarih ile biçimsel düşünce analizleri arasında çok dar olan bir yolun, bir alanını olduğunu, bunun da "düşünce tarihçisinin yolu" olduğunu ısrarla vurgulamıştır.¹¹⁰

Foucault, sosyal tarih ile düşünce tarihi arasında bir kopukluk olmasına tepki göstermiştir. Foucault'ya göre, toplum tarihçileri, insanların nasıl düşünmeden eylemde bulunduklarını, düşünce tarihçileri ise insanların nasıl eylemde bulunmadan düşündüklerini betimlemekle yükümlüdürler.¹¹¹

Öte yandan, "'rasyonelleşme' sözcüğü tehlikeli bir sözcüktür"¹¹², diyen ve "gerçeği rasyonelleştirmek dünyanın en saçma teşebbüsü değil mi?"¹¹³, diye soran Foucault'yu ilgilendiren ana husus, insan öznesinin kendi kendisine uyguladığı rasyonalite biçimleridir.¹¹⁴ Foucault, *Kelimeler ve Şeyler* isimli eserinde, çalışan özneyi ve yaşayan özneyi sorun-sallaştırmayla ilgilenmiştir. Foucault'nun eserlerinde, ağırlıklı olarak, eğildiği konu, özne ve öznel deneyim sorunlarıdır. Özne sorunu onun çalışmalarının merkezi konumunu belirler. Foucault, "birlikçi ve kolektif bilince ve dolayısıyla böyle kategorize edilmiş bir bireyin (örneğin 'özne') varoluşuna karşı her zaman eleştirel oldu. 'Bütünlük', 'birlik', 'bireysellik' ve benzeri tüm nosyonları yerinden etmeyi de-

¹¹⁰ A.g.e., s. 99.

¹¹¹ A.g.e., s. 103.

¹¹² A.g.e., s. 27.

¹¹³ FOUCAULT, Michel; **Öznellik ve Hakikat: Collège de France Dersleri (1980-1981)**, Çeviren: Sibel Yardımcı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2017, s. 215.

¹¹⁴ FOUCAULT, **Yapısalcılık ve Postyapısalcılık**, s. 30.

ner.”¹¹⁵ Foucault, iktidar ilişkilerinin kurduğu bireyden ya da *özneden/öznellikten*¹¹⁶ çıkış yolu aramıştır. İktidarın yanında yer almaya tahammül edemeyen Foucault’nun temel tezini, Ali Akay şu şekilde dile getirmiştir: “Foucault ‘aşağılık insanların hayatını yazan’ aşağılık ‘bir birey’ olarak, iktidar ile karşılaştı. İşte bu şekilde, o, öznellik eksenine girebildi: ‘Nasıl çizgimi aşabilirim?’ sorusu Foucault için ana sorunsaldı.”¹¹⁷

Foucault’nun üzerinde durduğu üç geleneksel sorun vardır: 1) Bilimsel bilgi aracılığıyla hakikat ile hangi ilişkilere giriyoruz? Uygarlık için mühim olan ve hem öznesi hem de nesnesi olduğumuz bu “hakikat oyunları”yla ilişkimiz nedir? 2) Tuhaf stratejiler ve iktidar ilişkileri vasıtasıyla ötekilerle kurduğumuz ilişkiler nelerdir? 3) Hakikat, iktidar ve benlik/kendilik arasındaki ilişkiler nelerdir?¹¹⁸

Foucault’ya göre, sorunsallaştırma, üç ana eksen çerçevesinde gerçekleşir. Bunlar, bilgi, iktidar ve etik alanıdır. Her deneyim, belli terimler ve teoriler içeren ve ürettiği

¹¹⁵ TEKELİOĞLU, Orhan; **Michel Foucault ve Sosyolojisi: Toplumsal Öznenin Yokoluşu ve “Ben”in Kuruluşu**, İngilizceden Çeviren: İbrahim Sirkeci, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1999, s. 176.

¹¹⁶ Özne, asla verili bir şey değildir. Aksine, özne, kurulan bir şeydir. İşte, bu yüzden, Foucault da özne dediğinde *öznelliği* kastetmiştir (REVEL, **Michel Foucault: Güncelliğin Bir Ontolojisi**, s. 168). Öznellik, Foucault’nun iktidar anlayışı için elzemdir. Çünkü iktidar üretkenliğiyle özneleri üreten mekanizmadır. Öznelerin ürün olduğunu ifade etmek, onların aktif olmadıklarını söylemek anlamına gelmez. Özneler, kendilerinin üretiminde oldukça aktiftirler; iktidara tâbi olmak anlamında özneler olarak kendilerini üretime kapsaitesine sahiptirler (KENDALL, Gavin ve WICKHAM, Garry; **Foucault’nun Yöntemlerini Kullanmak**, Çeviren: Umut Yener Kara ve Turgay Sivrikaya, İslık Yayınları, İstanbul, 2016, s. 129).

¹¹⁷ AKAY, Ali; **Michel Foucault: İktidar ve Direnme Odakları**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995, s. 147-148.

¹¹⁸ FOUCAULT, **Seçme Yazılar 2: Özne ve İktidar**, s. 105; FOUCAULT, GUTMAN ve HUTTON, **Kendini Bilmek**, s. 10.

hakikatlerle ifade bulan bir bilgi alanı, belli normlar ve kurallar içeren bir iktidar alanı ve bu bilgi ve iktidar alanları bağlamında bireyin kendisiyle kurduğu belli bir ilişki formunu bir araya getirmektedir. Bu nedenle, kendimizin tarihî bir ontolojisini yapmak, bilgi öznesi, iktidar ilişkilerinin öznesi ve kendi eylemlerimizin etik öznesi olarak nasıl kurulduğumuz sorularını sormayı gerektirmektedir.¹¹⁹

Foucault'nun çözümleme birimi, "söylem"dir.¹²⁰ "Söylemler, konuşma/yazma biçimleridir ve belirli kurallara göre işlerler. Bu kurallar tarihsel-toplumsal düzenlemeler ve koşullarla eklenir."¹²¹ Söylem, dil ile bağlantılıdır. Foucault'ya göre, dil, asla masum değildir. Çünkü dil, tarafsız bir ifade aracı değildir. Söylem, güç ilişkilerinin ifadesi olup bu ilişkilerle bağlantılı konumları ve pratikleri yansıtır. Bir söylem, belirli bir şeyi, sözgelini bir ürünü (örneğin, araba veya deterjanı) ya da bir uzmanlık alanı (örneğin, spor veya tıp) hakkında düşünülebilecek, yazılabilecek ve söylenebilecek her şeyi anlatır.¹²² Foucault'ya göre, söylem, bir dizi gerçek olaydan (bir dizi söylenmiş şeyden) oluşur. Bu olaylar, bir kez meydana geldikten sonra artık değiştirilemezler. Çünkü artık söylenen söylenmiştir.¹²³

¹¹⁹ KESKİN, Ferda; "Özne ve İktidar", Michel Foucault, **Seçme Yazılar 2: Özne ve İktidar** (iç.), Çeviren: Işık Ergüden ve Osman Akinhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 14.

¹²⁰ FOUCAULT, **Söylemin Düzeni**; PHILP, Mark; "Michel Foucault", **Çağdaş Temel Kuramlar** (iç.), Editör: Quentin Skinner, Çeviren: Ahmet Demirhan, Vadi Yayınları, Ankara, 1991, s. 73; URHAN, Veli; **Fikir Mimarları-24: Foucault**, Say Yayınları, İstanbul, 2010, s. 15.

¹²¹ CUFF, E. C., SHARROCK, W. W. ve FRANCIS, D. W; **Sosyolojide Perspektifler**, Çeviren: Ümit Tatlıcan, Say Yayınları, İstanbul, 2013, s. 287.

¹²² LAYDER, Derek; **Sosyal Teoriye Giriş**, Çeviren: Ümit Tatlıcan, Küre Yayınları, İstanbul, 2006, s. 137-138.

¹²³ FOUCAULT, Michel; **Bilme İstenci Üzerine Dersler: Collège de France Dersleri (1970-1971)**, Çeviren: Kerem Erksen, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 49.

Foucault, söylemin gerçeği sadece ve basitçe temsil etmekten başka bir görevinin olduğunu belirtmiştir. Yani Foucault, söylemin bilfiil gerçek üzerinde ve onu dönüştürerek işlediğini savunmuştur.¹²⁴ Foucault açısından “söylem buyurur, bastırır, ikna eder, örgütler.”¹²⁵ Söylem, disiplinle bağlantılıdır. Disiplin, söylemin üretimindeki bir denetim ilkesi olup söylemin sınırlarını saptar.¹²⁶ Foucault’ya göre, söylem, düzenlenmiş sosyal pratiktir. Bu yüzden, söylem, bilgiyi olduğu kadar gücü de/iktidarı da taşır.¹²⁷ Başka bir deyişle, Foucault, söylemin kuramsal bir oluşum olduğu kadar düzenlenmiş bir sosyal pratik olduğunu, bu nedenle bilgiyi olduğu kadar gücü/iktidarı da içerdiğini öne sürmüştür.¹²⁸ Foucault’nun söylem görüşü, kendisinin hakikat, bilgi ve iktidar/erk sözcükleriyle yakından bağlantılıdır.¹²⁹ Foucault, söylem-iktidar ilişkisine dair şöyle demiştir: “İktidar, söylemin dışında değildir. ... İktidar, söylem boyunca işleyen bir şeydir; çünkü söylemin kendisi iktidar ilişkilerinin stratejik dispozitifinin bir unsurudur.”¹³⁰

Foucault’ya göre, söylem, hem iktidarın aracı hem de sonucu olabilir. Söylem, iktidarı harekete geçiren ve üreten, onu güçlendiren şeydir. Söylem, aynı zamanda, iktidarı yıp-

¹²⁴ FOUCAULT, **Öznellik ve Hakikat: Collège de France Dersleri (1980-1981)**, s. 214.

¹²⁵ VEYNE, **Foucault, Düşüncesi, Kişiliği**, s. 121.

¹²⁶ FOUCAULT, **Söylemin Düzeni**, s. 41.

¹²⁷ HEKMAN, Susan; **Bilgi Sosyolojisi ve Hermeneutik: Mannheim, Gadamer, Foucault ve Derrida**, Çeviren: Hüsamettin Arslan ve Bekir Balkız, Paradigma Yayınları, İstanbul, 1999, s. 226.

¹²⁸ URHAN, **Fikir Mimarları-24: Foucault**, s. 15.

¹²⁹ BARRETT, Michéle; **Marx’tan Foucault’ya İdeoloji**, Çeviren: Ahmet Fethi, Doruk Yayıncılık, Ankara, 2004, s. 185.

¹³⁰ FOUCAULT, Michel; **Seçme Yazılar 1: Entelektüelin Siyasi İşlevi**, Çeviren: Işık Ergüden, Osman Akinhay ve Ferda Keskin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 182.

ratan ve zayıflatan bir özelliğe sahiptir.¹³¹ Diğer yandan, "söylemler, güç dengelerinin alanında birer öge ya da birer taktik bloktur."¹³²

Foucault'ya göre, söylem, kendi özgü yasalara sahiptir. "Söylem, şeylerle aramızda duran ve onları görmemizi engellemeyen saydam bir film değildir sadece, olanın ve düşünenin aynası değildir sırf. Söylemin kendi kıvamı, kalınlığı, yoğunluğu, işleyişi vardır. Ekonomik yasalar gibi söylemin de yasaları vardır. Anıtlar gibi var olur söylem, teknikler gibi, toplumsal ilişki sistemleri gibi var olur."¹³³

Foucault, söylem analizinde gördüğümüz şeylerle, söylenen şeyler arasında doğrudan bir ilişki olmayacağını belirtmiştir. Kendi deyişiyle, "gördüğümüz şeyleri istediğimiz kadar anlatalım, görünen şey hiçbir zaman söylenen şeyin içine sığmaz."¹³⁴ Foucault, ressam René Magritte'in titizlikte yaptığı resmin¹³⁵ ve onun üzerinde bir manastır el yazısıyla yazılmış olan "bu bir pipo değildir" açıklamasını¹³⁶ yorumlayarak, bir pipo resminin asla piponun kendisi olmadığını¹³⁷, çünkü ikisi arasında, yani piponun resmi ile "bu bir pipo değildir" sözü arasında bir "ilişkisizlik"¹³⁸ olduğunu

¹³¹ FOUCAULT, Michel; **Cinselliğin Tarihi 1**, Çeviren: Hülya Tufan, Afa Yayınları, İstanbul, 1993, s. 106.

¹³² **A.g.e.**, s. 107.

¹³³ FOUCAULT, **Güzel Tehlike**, s. 32.

¹³⁴ FOUCAULT, Michel; **Kelimeler ve Şeyler: İnsan Bilimlerinin Bir Arkeolojisi**, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara, 1994, s. 35.

¹³⁵ FOUCAULT, Michel; **Bu Bir Pipo Değildir**, Çeviren: Selâhattin Hilav, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1993, s. 17.

¹³⁶ **A.g.e.**, s. 19.

¹³⁷ **A.g.e.**, s. 17-51.

¹³⁸ DELEUZE, Gilles; **Foucault**, Çeviren: Burcu Yalın ve Emre Koyuncu, Norgunk Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 81.

vurgulamıştır. Foucault, aslında görsel ile dilbilimsel arasında ortak bir zeminin olmadığını belirtmiştir.¹³⁹

Sözün kisası, Foucault, metodunda söylem üzerine odaklanmıştır. Çünkü Foucault, "söylem yoluyla hakikate yaklaşılır"¹⁴⁰ olduğunu düşünmüştür. Foucault'da söylem, iktidarın bir göstergesi ve aracıdır.¹⁴¹ Foucault'ya göre, "söylem yalnızca kavgaları veya baskı sistemlerini açıklayan şey değil, ama onun için, onun vasıtasıyla mücadele edilen şey, ele geçirilmek istenen erktir."¹⁴² Ayrıca Foucault'ya göre, söylemin mutasyonunu meydana geldiği anda kavramak için konusal içerikler ve mantıksal önermelerden başka bir şeyi incelemek ve "şeyler" ile "sözcükler" in henüz birbirinden ayrı olmadığı, özellikle dil düzeyinde, görme tarzıyla söyleme tarzının birbirleriyle hâlâ ilgili olduğu alana başvurmak zorunludur.¹⁴³

Söylem ile bağlantılı olarak Foucault'nun metodolojisinde en tanınmış iki anahtar sözcük, "arkeoloji" ve "geneoloji"dir.¹⁴⁴

Foucault'ya göre, arkeolojiyle geneoloji/soykütük arasında bir örtüşme vardır. Bu iki metot, Foucault'nun sorun-sallaştırmasının tarihsel analizi olarak betimlediği bir bütünün birbirini tanımlayan iki parçasıdır.¹⁴⁵ Bu noktada "'arke-

¹³⁹ HITCHCOCK, **Kuramlar ve Kuramcılar: Çağdaş Düşüncede Antik Edebiyat**, s. 208.

¹⁴⁰ FOUCAULT, **Bilme İstenci Üzerine Dersler: Collège de France Dersleri (1970-1971)**, s. 75.

¹⁴¹ REVEL, **Michel Foucault: Güncelliğin Bir Ontolojisi**, s. 34.

¹⁴² FOUCAULT, **Söylemin Düzeni**, s. 24.

¹⁴³ FOUCAULT, Michel; **Kliniğin Doğuşu**, Çeviren: İnci Malak Uysal, Epos Yayınları, Ankara, 2002, s. 9.

¹⁴⁴ DAVIDSON, Arnold I.; "Arkeoloji, Genealoji, Etik", Veli Urhan, **Fikir Mimarları-24: Foucault** (iç.), Çeviren: Veli Urhan, Say Yayınları, İstanbul, 2010, s. 249.

¹⁴⁵ KESKİN, Ferda; "Söylem, Arkeoloji ve İktidar", **Doğu Batı** (iç.), Sayı: 9, Kasım, Aralık, Ocak 1999, s. 22.

oloji' söylemsel pratiklerin düzeyini tespit etmeye ve bu pratiklerin gerçekleşmesi ve dönüşmesine ilişkin kuralları ortaya koymaya çalıştığı halde, 'geneoloji' söylemsel pratiklere uygun olan iktidar güçlerine ve ilişkilerine bağlanır."¹⁴⁶

Foucault, "arkeoloji"den kastettiği şeyin, toprakaltının analizi olarak jeolojiyle bağının olmadığını belirtmiştir. Foucault, "arkeoloji"den söylemin "arşiv" kipliği içinde analizini kastetmiştir. Foucault, kendi konusunun yapısalcılarınki gibi dil olmadığını, "arşiv" olduğunu, yani söylemin birikmiş varlığı olduğunu ısrarla vurgulamıştır.¹⁴⁷ Foucault, arkeoloji sözcüğünden, fiilen dile getirilen söylemler bütünü olarak arşivi ve "arşivin betimlenmesi"ni kastetmiştir.¹⁴⁸ Foucault'ya göre, "arkeoloji, söylemleri arşiv unsurunun içinde özelleşmiş olan pratikler olarak betimler."¹⁴⁹ Foucault, arkeolojik çözümlemenin söylemsel oluşumları belirlediğini ve tasvir ettiğini vurgulamıştır.¹⁵⁰

Foucault, "arkeoloji" ismini verdiği çözümlemesinin "eserlerin, müelliflerin, kitapların ya da temaların birliği olmayan büyük birliklere göre söylemin vurgulanması" gibi basit bir problemten hareket ettiğini ve işe yaradığını vurgulamıştır.¹⁵¹ Foucault'ya göre, bir yöntem olarak arkeoloji, tarihî bir dönemselleştirmenin içinde, söylemlerin ortaya çıkışının ortak şartlarını okuma çabasıdır.¹⁵²

Foucault'nun *Kelimeler ve Şeyler* yapıtında, arkeoloji, bilgilerin bir tarihi olarak ele alınmıştır.¹⁵³ Foucault'ya göre,

¹⁴⁶ URHAN, Michel Foucault ve Arkeolojik Çözümleme, s. 11.

¹⁴⁷ FOUCAULT, Seçme Yazılar 5: Felsefe Sahnesi, s. 76.

¹⁴⁸ A.g.e., s. 184-185.

¹⁴⁹ URHAN, Fikir Mimarları-24: Foucault, s. 62.

¹⁵⁰ A.g.e., s. 63.

¹⁵¹ FOUCAULT, Bilginin Arkeolojisi, s. 173.

¹⁵² REVEL, Michel Foucault: Güncelliğin Bir Ontolojisi, s. 79.

¹⁵³ MACHADO, Roberto; "Arkeoloji ve Epistemoloji", Veli Urhan, Fikir Mimarları-24: Foucault (iç.), Çeviren: Veli Urhan, Say Yayınları, İstanbul, 2010, s. 280.

arkeoloji, söylemlerin içinde saklanan ya da açıkça gözüken düşünceleri, temaları, imajları ve saplantıları değil, aksine bu söylemlerin kendilerini ve kurallara uyan pratikler olarak bu söylemleri tanımlamaya çalışan bir çözümlemedir.¹⁵⁴

Kısaca, Foucault'da arkeoloji, dilsel olsun ya da olmasın, bir uygulamanın temelinde yatan kavramsal sistemi betimleme konusunda başarılı bir metottur.¹⁵⁵ Foucault, arkeolojiyi daha önceleri dışlanmış ve susturulmuş olan temaların kurtuluşu olarak nitelemiştir.¹⁵⁶

Foucault, yapıların ve söylemlerin analizinde, incelenen şeyin köklerine ve onun derinliğine inmeyi esas alan Nietzsche'nin soybilim/geneoloji/soykütük anlayışını benimsemiştir. Hekman'ın da işaret ettiği gibi, Foucault, kendi metodunu tanımlamak için Nietzsche'nin "geneoloji/soykütüğü" terimini kullanmıştır.¹⁵⁷ Foucault, *Hapishanenin Doğuşu* metnine atfen "bu kitabın amacı: modern ruhun ve yeni yargılama erkinin birbirleriyle bağlantılı tarihini; cezalandırına erkinin desteklerini bulduğu, meşruluk noktalarını ve kurallarını sağladığı, etkilerini yaydığı ve onun aşırı özgüllüğünü maskeleyen, bugünkü bilimsel-hukuki bütünün soya ağacını çıkartmak"¹⁵⁸, diye yazmıştır.

Foucault'ya göre, bir yapı ya da söylemi çözümleyen "yorumcunun aşağı inmesi gerekir, Nietzsche'nin deyişiyle, 'iyi bir çukur araştırmacısı' olmalıdır."¹⁵⁹ Foucault'ya göre, "dünya,

¹⁵⁴ FOUCAULT, *Bilginin Arkeolojisi*, s. 178.

¹⁵⁵ GUTTING, *Foucault*, s. 73.

¹⁵⁶ BERNAUER, *Foucault'nun Özgürlük Serüveni: Bir Düşünce Etiğine Doğru*, s. 253.

¹⁵⁷ HEKMAN, *Bilgi Sosyolojisi ve Hermeneutik: Mannheim, Gadamer, Foucault ve Derrida*, s. 229.

¹⁵⁸ FOUCAULT, Michel; *Hapishanenin Doğuşu*, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1992, s. 27.

¹⁵⁹ FOUCAULT, *Seçme Yazılar 5: Felsefe Sahnesi*, s. 50.

şifrelerinin çözülmesi gereken işaretlerle kaplıdır.”¹⁶⁰ Bilgi, oldukça karmaşık bir işlemin neticesidir.¹⁶¹ Bilgi, körlemesine ya da el yordamıyla uzun süre hakikati arar.¹⁶² Foucault, gerçeğin araştırılmasında soybilimin önemli bir çözümleme biçimi olduğunu belirtmiştir. Foucault, gerçekliğin analizinde soybilimin rolüne ve önemine şu şekilde vurgu yapmıştır: “Soybilim gridir; kılı kırk yarar ve sabırla belgeler. Karmakarışık, silinmiş, üstü karalanmış, defalarca yeniden yazılmış parşömenler üzerinde çalışır. ... Soybilim bilgi-de titizlik gerektirir, çok sayıda malzemenin yığılmasını, sabır gerektirir.”¹⁶³

Foucault, soybilimi/soykütüğü, “arkeolojinin bir nevi varisi” olarak görmüştür.¹⁶⁴ Soykütük, şimdinin sorunlarına cevap bulmak maksadıyla arkeolojiyi stratejik olarak kullanmaya yoğunlaşır.¹⁶⁵

Soykütük metodu, düşüncenin derinlerde gömülü olan tarihini ortaya çıkarmakla yükümlüdür. Foucault ise, daha çok bilgi ve güç/iktidar arasındaki bağlantıyı ortaya çıkarmakla meşgul olmuştur.¹⁶⁶ Foucault, kendisini ilgilendiren şeyin hakikat/iktidar, bilgi/iktidar ilişkileri olduğunu dile getirmiştir.¹⁶⁷

Foucault'ya göre, “gerçekte, iktidarın uygulandığı her nokta, aynı zamanda bir oluşum sahasıdır; ideolojinin değil, bilginin oluşum sahası. Bununla birlikte, yerleşmiş her bilgi, iktidarın

¹⁶⁰ FOUCAULT, *Kelimeler ve Şeyler: İnsan Bilimlerinin Bir Arkeolojisi*, s. 62.

¹⁶¹ FOUCAULT, *Bilme İstenci Üzerine Dersler: Collège de France Dersleri (1970-1971)*, s. 205.

¹⁶² *A.g.e.*, s. 209.

¹⁶³ FOUCAULT, *Seçme Yazılar 5: Felsefe Sahnesi*, s. 230-231.

¹⁶⁴ KENDALL ve WICKHAM, *Foucault'nun Yöntemlerini Kullanmak*, s. 74.

¹⁶⁵ *A.g.e.*, s. 84.

¹⁶⁶ CUFF, SHARROCK ve FRANCIS, *Sosyolojide Perspektifler*, s. 295.

¹⁶⁷ FOUCAULT, *Seçme Yazılar 4: İktidarın Gözü*, s. 173.

uygulanmasını sağlar ve temin eder.”¹⁶⁸ Foucault, iktidar ile bilgi arasındaki ilişkinin, birinin diğeri üzerindeki etkilerinin yeterince incelenmediğini belirtmiştir. Foucault, iktidarın bilgiye, bilginin iktidara sürekli eklemelendiği kanısında olduğunu ve bunu ortaya çıkarmayı denediğini bildirmiştir.¹⁶⁹ Bu hususta, Foucault, “beni ilgilendiren şey, bilginin kurumsal biçimlere, toplumsal ve siyasi biçimlere bağlanma tarzıdır; kısacası: Bilgi ile iktidar arasındaki ilişkilerin analizidir”¹⁷⁰, demiştir.

Foucault, Platon’dan bu yana Batı felsefesinin bilgi ile iktidar arasına mümkün olduğunca büyük mesafe koyduğunu iddia etmiştir.¹⁷¹ Özellikle Aydınlanma felsefesi, doğru bilgiyi iktidar ilişkilerinden bağımsız ve nesnel bir çerçeveye yerleştirmiştir. Foucault ise, bilgi/iktidar birlikteliği üzerinde durmuş, bilgiyi, hem iktidar ile ayakta duran söylemlere ihtiyacı sebebiyle hem de bilginin kullanımının stratejik olması yüzünden bir iktidar olgusu olarak ele almıştır.¹⁷²

Foucault, bilginin bir iktidar olmadığını belirtmiş, kendisine atfedilen “bilgi, iktidardır” ya da “iktidar, bilgidir” şeklinde okumalar yaptığında gülmekten kırıldığını, çünkü kendi sorununun özellikle bilgi ile iktidar ilişkilerini incelemek olduğunu açıkça ifade etmiştir. Foucault, eğer bilgi ile iktidar özdeş iki şey olsalardı, onların ilişkilerini incelemek zorunda kalmayacağını söylemiştir. Foucault, bilgi ile iktidarın ilişkileri sorusunu soruyor olmasının bile onları özdeş görmediğinin bir kanıtı olduğunu ileri sürmüştür.¹⁷³

¹⁶⁸ Foucault’dan aktaran; PARAS, **Foucault: Öznenin Yitiminden Yeniden Doğuşuna**, s. 152-153.

¹⁶⁹ FOUCAULT, **Seçme Yazılar 4: İktidarın Gözü**, s. 35.

¹⁷⁰ FOUCAULT, **Seçme Yazılar 3: Büyük Kapatılma**, s. 279.

¹⁷¹ FOUCAULT, **Seçme Yazılar 5: Felsefe Sahnesi**, s. 312.

¹⁷² DEVECİ, Cem; “Foucault’nun İktidar Kavramsallaştırmasında Siyasal Boyutun Ayırıştırılmazlığı”, **Doğu Batı** (iç.), Sayı: 9, Kasım, Aralık, Ocak 1999, s. 27.

¹⁷³ FOUCAULT, **Seçme Yazılar 5: Felsefe Sahnesi**, s. 347.

Foucault, modern iktidar ve bilgi biçimleri arasındaki ortak yüzeyin yeni tahakküm şekillerinin meydana gelmesine katkı sağladığını savunarak akıl, özgürleşme ve ilerlemenin eşitlenmesini yadsıyan bir karşı-aydınlanma geleneğine yaslanmıştır.¹⁷⁴ Foucault, "insan zihni sınırlılığı içinde, büyük ışığın bir kısılcımı olmaktan çok, karanlığın bir parçasıdır"¹⁷⁵, demiştir.

Foucault'ya göre, bilgi, iktidarın, yani denetimin bir aygıtıdır. Bilginin ana fonksiyonu, insanları kontrol etmek ve gözetlemektir. Kendi deyişiyle, "iktidarın bilgi ürettiğini, ..iktidar ve bilginin birbirlerini doğrudan içerdiklerini; bağlantılı bir bilgi alanı oluşturmada iktidar ilişkisi olamayacağını, ne de aynı zamanda iktidar ilişkilerini varsaymayan ve oluşturmaya bir bilginin ve bilgi alanının olamayacağını kabul etmek gerekir."¹⁷⁶

Sözün kısası, Foucault, iktidar ve bilgi ilişkisi üzerinde durmuş¹⁷⁷, "iktidarın işleyişi sürekli olarak bilgi yaratır ve aksi yönde, bilgi de iktidar etkilerine yol açar"¹⁷⁸, demiş, bilgi ile iktidarı asla özdeşleştirmemiştir. Bu bağlamda, Foucault, "eğer ben bilginin iktidar olduğunu söylemiş ya da kastetmiş olsaydım öyle söylerdim ve öyle söyleyince, artık söyleyecek başka bir şeyim kalmazdı; çünkü onları özdeşleştirince aralarındaki farklı ilişkileri göstermek için bir nedenim olmazdı herhalde. Benim göstermeye çalıştığım şey, aynı tipte olan belli iktidar biçimlerinin gerek nesneleri gerekse yapıları bakımından nasıl olup da son derece farklı

¹⁷⁴ BEST ve KELLNER, *Postmodern Teori: Eleştirel Soruşturmalar*, s. 52.

¹⁷⁵ FOUCAULT, *Akıl ve Akıl Bozukluğu: Klasik Çağda Deliliğin Tarihi 1. Cilt*, s. 55.

¹⁷⁶ FOUCAULT, *Hapishanenin Doğuşu*, s. 33.

¹⁷⁷ Foucault, *Deliliğin Tarihi* metnini iktidar ve bilgi bağlantısı çerçevesinde kaleme aldığını belirtmiştir (FOUCAULT, *Seçme Yazılar 1: Entelektüelin Siyasi İşlevi*, s. 60).

¹⁷⁸ FOUCAULT, *Seçme Yazılar 4: İktidarın Gözü*, s. 35.

olan bilgilere yol açtıklarıydı"¹⁷⁹, diye yazmıştır. Foucault, "iktidar/bilgi"den çözülmez bir karışım diye söz etmiştir.¹⁸⁰ Foucault'da güç/iktidar ve bilgi sözcükleri "güç/iktidar-bilgi" olarak ifade dılmıştır.¹⁸¹

Foucault, bilginin nötr ve nesnel olduğunu düşünen pozitivizme ya da özgürleşimci olduğunu iddia eden Marxizme karşı, bilginin iktidar rejimlerinden kopartılamaz olduğunu vurgulamıştır.¹⁸²

Ayrıca Foucault, Batı felsefesi ve sosyolojisinde çok önemsenen ve üzerine pek fazla soru sorulmayan "hakikat"e odaklanmıştır. Foucault, "son yıllarda -20. yüzyılda derdim-hakikat sorusunu soran pek olmadı"¹⁸³, demiştir. Foucault, hakikati önemsemiştir. Bu hususta, Foucault, "benim için hakikatin var olmadığını söyleyenlerin hepsi, sorunları basitleştirmeye eğilimli kafalardır"¹⁸⁴, şeklinde bir saptama yapmıştır. Foucault'ya göre, hakikat, "doğrunun kendilerine göre yanlıştan ayırt edildiği ve iktidarın/gücün soñut etkilerinin doğru olan şeye lehimlendiği kurallar totalitesi"dir.¹⁸⁵ Foucault, hakikat ile iktidar arasında bağlantı olduğunu belirtmiştir. Ona göre, hakikat-iktidar iç içedir. Bu bağlamda, Foucault, şunları yazmıştır: "...önemli olan nokta,

¹⁷⁹ FOUCAULT, *Seçme Yazılar 2: Özne ve İktidar*, s. 93-94.

¹⁸⁰ WEST, David; *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş: Rousseau, Kant, Hegel'den Foucault ve Derrida'ya*, Çeviren: Ahmet Cevizci, Paradigma Yayınları, İstanbul, 1998, s. 236.

¹⁸¹ FALZON, Christopher; *Foucault ve Sosyal Diyalog: Parçalanmanın Ötesi*, Çeviren: Hüsamettin Arslan, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2001, s. 70.

¹⁸² WEST ve KELLNER, *Postmodern Teori: Eleştirel Soruşturmlar*, s. 71.

¹⁸³ FOUCAULT, Michel; *Öznenin Yorumbilgisi: Collège de France Dersleri (1981-1982)*, Çeviren: Ferda Keskin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2015, s. 162-163.

¹⁸⁴ FOUCAULT, *Seçme Yazılar 2: Özne ve İktidar*, s. 85.

¹⁸⁵ Foucault'dan aktaran; HEKMAN, *İlgi Sosyolojisi ve Hermeneutik: Mannheim, Gadamer, Foucault ve Derrida*, s. 237.

hakikatin ne iktidarın dışında ne de iktidardan yoksun bir şey olduğudur. ... Hakikat çok sayıda zorlama sayesinde ortaya çıkar. Ve düzenli iktidar etkileri yaratır.”¹⁸⁶

Foucault’ya göre, hakikat, kendisini üreten ve sürekli destekleyen iktidar sistemleriyle ve kendisinin inşa ettiği ve kendisini devamlı surette yayan iktidar etkileriyle döngüsel bir ilişki içindedir.¹⁸⁷ “İktidar hakikat arayışını kurumsallaştırır, meslekileştirir, ödüllendirir.”¹⁸⁸

Foucault, “bilme, hakikat ve bilgi” arasındaki oyunu tespit etmeye çalışmıştır.¹⁸⁹ Bilgi, bilme ediminin içinde yer alan bir etkidir. Bilgi ve hakikat ise, birbirleriyle hem bir destek hem de bir dışlama ilişkisi içindedirler.¹⁹⁰

Foucault, hakikati kurcalamaya ve onun yapısını çözmeye çalışmıştır. Ona göre, “hakikat, söylenen şey (ya da söylenen ile olan veya olmayan arasındaki ilişki) değildir. Hakikat, karşısına çıktığımız, kendisiyle yüzleşmeyi kabul ettiğimiz ya da etmediğimiz şeydir. Kendimizi teslim ettiğimiz endişe verici kuvvettir. Özerk bir kuvvettir. ... Hakikat, kendisine maruz kaldığımız ve bizi dize getirecek güce kendi başına sahip olan bir kuvvettir. Hakikatte insanı dehşete düşüren bir şey vardır. Hakikat insanları zincirleyen bir yasadan ziyade zincirlerinden boşanıp onlara hücum edecek bir kuvvettir.”¹⁹¹

Netice itibariyle, Foucault’nun 1970’ten sonra “arkeoloji” olarak adlandırdığı metodu terk edip bir daha adını dahi

¹⁸⁶ FOUCAULT, Seçme Yazılar 1: Entelektüelin Siyasi İşlevi, s. 50-51.

¹⁸⁷ A.g.e., s. 52.

¹⁸⁸ A.g.e., s. 103.

¹⁸⁹ FOUCAULT, Bilme İstenci Üzerine Dersler: Collège de France Dersleri (1970-1971), s. 5.

¹⁹⁰ A.g.e., s. 31.

¹⁹¹ A.g.e., s. 75.

anını adığı¹⁹² onun yerine “soybilim” metodunu esas aldığı öne sürülmüştür. Yine Foucault’nun zamanla kullandığı soybilim metodunu da bırakıp onun yerine “metin odaklı yorumbilgiye” daha fazla önem verdiği iddia edilmiştir.¹⁹³ Foucault’ya göre, bilmek, yorumlamaktır.¹⁹⁴ Foucault, meto-
dunda yoruma, yorumlamaya¹⁹⁵ önem vermiş, “aslında za-
ten her şey yorumdur”¹⁹⁶, “bilginin özelliği, ne görmek, ne de
gözetmek olmayıp, yorumlamaktır”¹⁹⁷, demiştir.

5.3. Foucault’nun İktidar Teorisi

Sosyal teoride iktidar konusu üzerinde fazla durulma-
mıştır. Foucault’nun çözümlemelerinin merkezinde iktidar
sözcüğü vardır. “Foucault’nun bakış açısına göre, esas prob-
lem ‘iktidarın’ herhangi bir şekilde bir problem olarak gös-
terilmemiş olmasında yatmaktadır.”¹⁹⁸

Foucault’nun ismi iktidar nosyonu/sözcüğü ile bağlantılı
olarak ünlenmiştir.¹⁹⁹ Foucault’nun teorisi, ekseriyetle ikti-

¹⁹² PARAS, **Foucault: Öznenin Yitiminden Yeniden Doğuşuna**, s. 24.

¹⁹³ A.g.e., s. 27.

¹⁹⁴ FOUCAULT, **Kelimeler ve Şeyler: İnsan Bilimlerinin Bir Ar-
keolojisi**, s. 62.

¹⁹⁵ Hubert Dreyfus ve Paul Rabinow’a göre, Foucault, “hermene-
utik” analize angaje olmamıştır. Onlar, Foucault’nun analizinde
hermeneutiğin ötesine uzandığını iddia etmişlerdir (HEKMAN,
**Bilgi Sosyolojisi ve Hermeneutik: Mannheim, Gadamer, Foucault
ve Derrida**, s. 224).

¹⁹⁶ FOUCAULT, **Seçme Yazılar 5: Felsefe Sahnesi**, s. 54.

¹⁹⁷ FOUCAULT, **Kelimeler ve Şeyler: İnsan Bilimlerinin Bir Ar-
keolojisi**, s. 72.

¹⁹⁸ LEMKE, Thomas; **Politik Aklın Eleştirisi: Foucault’nun Mo-
dern Yönetimsellik Çözümlemesi**, Çeviren: Özge Karlık, Phoenix
Yayınevi, Ankara, 2016, s. 89.

¹⁹⁹ O’FARRELL, **Michel Foucault**, s. 96.

dar mefhumuyla ilgilidir.²⁰⁰ Foucault, iktidarın neliği ve doğası üzerine kafa yormuştur. Bu bağlamda, Foucault, “sömürünün doğasını anlamaya başlamak için on dokuzuncu yüzyıla kadar beklemek zorunda kaldık; iktidarın doğasını ise bugüne dek henüz tam anlamıyla kavramış değiliz”²⁰¹, demiştir. Foucault, iktidarın doğasını aydınlatmak için Jeremy Bentham’ın “panoptikon” görüşünden dolanmıştır.

Foucault, modern iktidarı çok güzel tanımlayan eğretilmelerden biri olarak Bentham’ın “panoptikon” tasarımını göstermiştir.²⁰² Bentham, *Panoptikon ya da Gözetim-Evi* metninin alt başlığı “gözetim altında tutulacak her türlü insanın bulunduğu her türlü kuruma ve özellikle de cezaevlerine, hapishanelere, ticarethanelere, ıslahevlerine, yoksullar evine, karantina istasyonlarına, fabrikalara, hastanelere, akıl hastanelerine ve okullara uygulanabilen yeni bir yapı ilkesi tasarımı”²⁰³, şeklindedir. Zygmunt Bauman, Bentham’ın 18. yüzyıl sonlarındaki panoptikon anlayışının, yani “evrensel gözetim tasavvuru”nun zamanla Foucault ve sayısız takipçisi tarafından iktidarın, tahakkümün ve sonuç olarak da bütün sosyal düzenin “evrensel kalıbı rütbesi”ne yükseltildiğini öne sürmüştür.²⁰⁴ Panoptikon, 19. yüzyılda Fransa’da devletin disiplini nasıl uyguladığını keşfetmek için Foucault tarafından bir “ideal tip” olarak kullanılan hapis-

²⁰⁰ MILLS, Sara; **Michel Foucault**, Routledge, Taylor & Francis e-Library, London, 2005, s. 1.

²⁰¹ Foucault’dan aktaran; BEST ve KELLNER, **Postmodern Teori: Eleştirel Soruşturmalar**, s. 69.

²⁰² BAUMAN, Zygmunt; **Akışkan Modernite**, Çeviren: Sinan Okan Çavuş, Can Sanat Yayınları A.Ş., İstanbul, 2017, s. 34.

²⁰³ BENTHAM, Jeremy; “Panoptikon ya da Gözetim-Evi”, **Panoptikon: Gözün İktidarı** (iç.), Çeviren: Zeynep Özarslan, Hazırlayan: Barış Çoban ve Zeynep Özarslan, Su Yayınları, İstanbul, 2016, s. 9.

²⁰⁴ BAUMAN, Zygmunt ve LYON, David; **Akışkan Gözetim**, Çeviren: Elçin Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2013, s. 84.

hane tasarımıdır.²⁰⁵ Foucault, panoptikonu, özellikle “modern iktidarın şemsiye-metaforu” olarak kullanmıştır.²⁰⁶ Daha açık bir deyişle, Foucault, modern dünyadaki iktidarı analiz ederken Bentham’ın “*her şeyi gören*” anlamına gelen panoptikon adlı hapishane modelini referans almıştır.²⁰⁷ Foucault, bunun gerekçesini şu şekilde izah etmiştir: “Bentham’ın panoptik sistemi bana çok doğru bir tanım sağladı. On yedinci ve on sekizinci yüzyılda deliyi dışlama sistemini çok genel olarak betimleyebiliriz. On sekizinci yüzyılın sonunda, toplum insanları dışlayan –kullanılan terim hâlâ budur- değil; herkesin yerinin belirlendiği, gece gündüz gözetlendiği ve gözlemlendiği, kendi kimliğine sıkı sıkıya bağlandığı bir sistemin içine dahil eden bir iktidar kipi inşa etti. Bentham’ın ideal hapishaneyi –yani, hapishane olduğu kadar hastane, tımarhane, okul veya fabrika da olabilecek bina tipini- hayal ettiğini biliyorsunuz: Ortasında, pencerelerle çevrili bir kule, sonra boş bir alan ve pencereleri olan hücrelerin bulunduğu değirmi biçimli bir başka bina. Hücrelerin her birine, duruma göre, bir işçi, bir deli, bir öğrenci veya bir mahkûm yerleştirilebilir. Merkezi kuleye nöbetçi olarak yerleştirilen tek bir kişi insanların, kendi küçük hücrelerinde her an ne yaptığını çok kesin biçimde gözlemeye yeter. Bu, Bentham’a göre, bütün bireylerin kurumların içinde kapatılmasının ideal formülünü ifade eder. Ben, Bentham’da siyasetin Christophe Colomb’unu buldum. Panoptik sistemin, yeni tür bir iktidar sisteminin –günümüzde toplumu-

²⁰⁵ HOPE, Andrew; “Foucault, Panoptisizm ve Okul Gözetimi Araştırması”, **Sosyal Teori ve Eğitim: Foucault, Habermas, Bourdieu ve Derrida’yı Anlamak** (iç.), Editör: Mark Murphy, Çeviren: Mithat Korumaz ve Yunus Emre Ömür, Eğitim Yayınevi, Konya, İstanbul, 2018, s. 63.

²⁰⁶ BAUMAN ve LYON, **Akışkan Gözetim**, s. 19.

²⁰⁷ POSTER, **Foucault, Marksizm ve Tarih**, s. 107; STRATHERN, **90 Dakikada Foucault**, s. 89-90.

muzun başvurduğu sistemin- bir tür mitolojik motifini temsil ettiği kanısındayım.”²⁰⁸

Panoptikon, halka biçimli bir binadır. Bu binanın ortasında bir avlu, avlunun ortasında ise bir kule vardır. Halka, içeriye ve dışarıya bakan hücrelere bölünmüştür. Bu hücrelerin her birinde, kurumun amaçlarına uygun olarak, çalışan bir işçi, yazı yazmayı öğrenen bir çocuk, ıslah edilen bir mahkûm ve deliliğini yaşayan bir deli vardır. Merkezi kulede, kendisinin herkesi görebileceği fakat kimsenin kendisini göremeyeceği bir gözetmen bulunmaktadır. Bentham'a göre, bu küçük ve harikulade mimari kurnazlığı farklı kurumlar kullanabilir. Panoptikon, aslında, bir toplum ve iktidar türünün fiilen gerçekleşmiş olan bir ütopyasıdır. Bu tür bir iktidar, panoptizm ismini alabilir. Panoptizm, bir soruşturmaya değil, incelemeye dayalı bir iktidar biçimidir. Foucault, panoptizmin egemen olduğu bir toplumda yaşadığımızı iddia etmiştir.²⁰⁹ Foucault, modern toplumda herkesin niçin gözetlendiğinin gerekçesini şöyle açıklamıştır: “Bir an geldi ki, herkesin iktidarın gözü tarafından fiilen algılanması gerekli oldu, kapitalist türde bir toplum olsun istendi, yani mümkün olduğunca yaygınlaştırılmış, mümkün olduğunca verimli bir üretimle birlikte; işbölümünde kimilerinin şu işi, kimilerinin bu işi yapmasına ihtiyaç olduğunda, halkın direniş hareketlerinin, ataletin ya da isyanın, doğmakta olan tüm bu kapitalist düzeni altüst etmesinden korkulduğunda, o zaman, her bireyin somut ve kesin gözetlenmesi gerekli oldu.”²¹⁰

Foucault, panoptizmin modern toplumun karakteristik özelliklerinden biri olduğunu belirtmiştir. Foucault, panoptizmin üç yanının (gözetleme, denetim ve ıslah), modern

²⁰⁸ FOUCAULT, *Seçme Yazılar 1: Entelektüelin Siyasi İşlevi*, s. 183-184.

²⁰⁹ FOUCAULT, *Seçme Yazılar 3: Büyük Kapatılma*, s. 224-225.

²¹⁰ FOUCAULT, *Seçme Yazılar 4: İktidarın Gözü*, s. 157.

toplumda var olan iktidar ilişkilerinin temel bir boyutu olduğunu bildirmiştir.²¹¹

Panoptikon, “görünmeden gözetleme” olup “gözetlenen insanların kendilerini her zaman gözetim altındaymış gibi hissetmelerini” sağlar.²¹² Foucault’ya göre, Bentham’ın panoptikonu, “görülmeden gözetim altında tutmaya olanak veren düzenlemedir.”²¹³ Panoptikon, tek bir gözetmenin tek bir bakışla çok sayıda ve aynı zamanda farklı olan bireyleri gözetleyebilmesi için ince ince ayarlanmış bir sistemdir.²¹⁴ Panoptikon, tutukluda iktidarın otomatik işleyişini sağlayan bilinçli ve devamlı bir görülebilirlik halini yaratmaya dönük bir iktidar makinesidir.²¹⁵ Panoptikon, “bir krallık hayvanat bahçesidir”²¹⁶ ve “liberal bir yönetimin esas formülüdür.”²¹⁷

Foucault, Bentham’ın içgörüsünü izleyerek şuna işaret etmiştir: Gözetimin tavandan tabana doğru şekilde yapılarak verimlileştirilmesi, izlemenin ve gözetimin profesyonel olarak tanınlanması, okulların, askeri kışlaların, fabrikaların ve hapishanelerin modern yeniden-yaratımlarının ortak özellikleridir. Söz konusu kurumlar, düzenin fabrikalardır. Bu düzen fabrikalarının amacı ise, kesinliğin restorasyonu, rastgeleliğin ortadan kaldırılması ve kendi sakinlerinin davranışlarının yeniden düzenli, kurallı ve öngörülebilir kılmasıdır.²¹⁸

²¹¹ FOUCAULT, *Seçme Yazılar 3: Büyük Kapatılma*, s. 237.

²¹² BENTHAM, “Panoptikon ya da Gözetim-Evi”, s. 23.

²¹³ FOUCAULT, *Hapishanenin Doğuşu*, s. 251.

²¹⁴ A.g.e., s. 260.

²¹⁵ A.g.e., s. 252.

²¹⁶ A.g.e., s. 255.

²¹⁷ FOUCAULT, Michel; *Biyopolitikanın Doğuşu: Collège de France Dersleri (1978-1979)*, Çeviren: Alican Tayla, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2015, s. 58.

²¹⁸ BAUMAN, Zygmunt; *Parçalanmış Hayat: Postmodern Ahlâk Denemeleri*, Çeviren: İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 145.

Lyon'un dediği gibi, Foucault'ya göre, disiplin, bireyin davranışını değiştirmek için "ruh"u kontrol etmeye yarayan bir anahtardır.²¹⁹ Fakat disiplin, sadece birey ve beden üzerinde uygulanan bir şey değildir. Disiplin, özellikle bir çokluk olduğu ölçüde ve bu çokluktan hareketle ulaşılabilecek bir amaç ve bir sonuç olduğu ölçüde vardır. Bu noktada, okul disiplini, askeri disiplin, cezai disiplin, atölyelerdeki disiplin ve işçiler üzerinde uygulanan disiplin, çokluğu yönetme ve düzenleme şekilleridir.²²⁰ Disiplinleriyle hastaneler, tımarhaneler, öksüzler yurdu, okullar, fabrikalar, atölyeler ve hapisaneler, 19. yüzyılın başında yerleştirilmiş ve hiç kuşkusuz kapitalist toplumun işleyiş koşullarından biri olmuş olan iktidarın bir tür büyük sosyal biçiminin parçasıdır- lar.²²¹

Disiplin, her şeyi kurala bağlar, hiçbir şeyin kendisinden kaçmasına izin vermez. Disiplin, merkezleştirir, sıkıştırır ve kapatır.²²² İnsan kötü ve fena, kötü düşüncelere ve eğilimlere sahip bir varlık olarak görüldüğünden disiplin önemli hale gelir. Hatta, disiplin, kendisini "gerçekliğin tamamlayıcısı" olarak görür.²²³ Foucault, disiplini şöyle tarif etmiştir: "Disiplin, aslında, toplumsal gövdedeki en ufak unsurlara varıncaya kadar denetleyebilmemizi sağlayan, bizzat toplumsal atomlara, yani bireylere ulaşmamızı sağlayan iktidar mekanizmasıdır. İktidarın bireyselleştirme teknikleridir. Birini nasıl gözetlemeli, davranışını, tavrını, becerilerini nasıl denetlemeli, performansını nasıl pekiştirmeli, yetenek-

²¹⁹ BAUMAN ve LYON, *Akışkan Gözetim*, s. 59.

²²⁰ FOUCAULT, Michel; *Güvenlik, Toprak, Nüfus: Collège de France Dersleri (1977-1978)*, Çeviren: Ferhat Taylan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 12-13.

²²¹ FOUCAULT, *Seçme Yazılar 3: Büyük Kapatılma*, s. 126.

²²² FOUCAULT, *Güvenlik, Toprak, Nüfus: Collège de France Dersleri (1977-1978)*, s. 43-44.

²²³ A.g.e., s. 46.

lerini nasıl çoğaltmalı, en yararlı olacağı yere onu nasıl yerleştirmeli: Benim anladığım disiplin işte budur.”²²⁴

Disiplin, birey “imal etmektedir.” Disiplin, bireyleri kendine hem nesne olarak hem de icraatının aracı olarak veren iktidara has bir tekniktir.²²⁵ Disiplin, bir iktidar tipi ve iktidarı icra etmenin bir tarzı olup, devasa bir aletler, teknikler, usuller, uygulama düzeyleri ve hedefler bütününe kapsamaktadır. Disiplin, bir iktidar “fiziği” ya da “anatomisi”dir. Disiplin, bir teknolojidir.²²⁶ Son tahlilde, Foucault’ya göre, disiplin, iktidar ilişkilerinin temellerini oluşturmaktadır.²²⁷ Disiplin, iktidarın mümkün işleyiş biçimlerinden biridir.²²⁸

Foucault’nun üzerinde durduğu ayrıcalıklı konu ve merkezi terim, disiplin ile bağlantılı olan “iktidar”dır. Foucault, “iktidar açıklanması gereken şeydir. Ne zaman çağdaş toplumların yaşadıkları deneyimler ya da yapmış olduğum araştırmalar üzerine düşünsem, ‘iktidar’ sorunuyla karşılaşıyorum”²²⁹, demiştir.

Foucault’nun “iktidar”dan kastettiği “devlet iktidarı” ya da “siyasi iktidar” değildir. Foucault’nun iktidardan kastettiği şey, aynı zamanda, bir kurum ya da bir yapı da değildir. Foucault, iktidardan bir toplumdaki karmaşık bir stratejik durumu kastetmiştir.²³⁰ Foucault, iktidarın ne olduğuna dair şu kapsamlı değerlendirmeyi yapmıştır: “İktidar derken, belli bir devlet içinde vatandaşların bağımlılığını garanti eden kurum ve aygıtlar bütünü olan –büyük *i* ile yazılan-

²²⁴ FOUCAULT, *Seçme Yazılar 2: Özne ve İktidar*, s. 149-150.

²²⁵ FOUCAULT, *Hapishanenin Doğuşu*, s. 214.

²²⁶ *A.g.e.*, s. 271.

²²⁷ LEMKE, *Politik Aklın Eleştirisi: Foucault’nun Modern Yönetimsellik Çözümlemesi*, s. 177.

²²⁸ FOUCAULT, *Seçme Yazılar 2: Özne ve İktidar*, s. 277.

²²⁹ FOUCAULT, Michel; Marx’tan Sonra, Söyleşi: Duccio Trombadori, Çeviren: Gökhan Aksay, Çiviyazıları Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 156.

²³⁰ FOUCAULT, *Cinselliğin Tarihi 1*, s. 98-99.

İktidar'dan söz etmek istemiyorum. İktidardan anladığım, şiddetin tersine kural biçimini taşıyan bir uyruklaştırma kipi de değil. Bir öge ya da bir grup tarafından bir başka grup üzerinde kullanılan ve etkileri birbirini izleyen türemelerle toplumsal bünyenin bütününün içinden geçen bir egemenlik sistemi de değil iktidardan anladığım. İktidar kavramından yola çıkarak yapılan çözümleme, ilk veri olarak devletin egemenliğini, yasanın biçimini ya da bir egemenliğin tümel birliğini ele almamalıdır; bunlar daha çok son biçimler olacaktır. Bana göre iktidardan önce, uygulandıkları alana içkin olan ve örgütlenmelerini oluşturan güç dengelerinin çoğulluğunu anlamak gerekir; yani, mücadeleler ve karşı karşıya gelme yoluyla bu dengeleri dönüştüren, güçlendiren, tersine çeviren hareketi anlamak; bu güç dengelerinin bir zincir ya da sistem veya tersine onları birbirinden tecrit eden farklılıklar ve karşıtlıklar oluşturacak biçimde, birbirlerinde bulduğu dayanakları anlamak; ve nihayet, genel çizgisi ya da kurumsal saydamlaşması devlet aygıtlarında, yasanın formüle edilmesinde ve toplumsal hegemonyada gelişen stratejileri anlamak.”²³¹

Foucault, "iktidar" sözcüğünden daha çok "iktidar ilişkileri"ni kastetmiştir. Başka bir deyişle, iktidarı, iktidar ilişkilerini kısaltmak için kullandığını bildirmiştir. Foucault, "iktidar ilişkileri"nden, bir insanın başkasının davranışlarını yönlendirmeye çalıştığı ilişkiyi kastetmiştir.²³² Foucault, iktidar ilişkilerinin bireylerin başkalarının davranışlarını yönlendirmeye ve belirlemeye çalışmasını sağlayan stratejiler olduğu için iktidar ilişkisi olmayan toplumun olamayacağını ileri sürmüştür.²³³ Dolayısıyla, Foucault, toplumu iktidar ilişkileri çerçevesinde ele almıştır. Foucault, toplumun

²³¹ A.g.e., s. 98.

²³² FOUCAULT, Seçme Yazılar 2: Özne ve İktidar, s. 235.

²³³ A.g.e., s. 244.

“iktidar ilişkilerinin şekillendirdiği, disiplinin belirli formlarına sahip”²³⁴ olan bir gerçeklik olduğunu belirtmiştir.

İktidar, ilişkiler demektir. İktidar, az çok örgütlenmiş, piramit gibi, koordine edilmiş bir ilişkiler yumağı anlamına gelir.²³⁵ İktidarın işleyişini saf şiddet ya da sıkı baskı olarak anlamamak gerekir. İktidar, karmaşık ilişkilerden meydana gelir. Bu ilişkiler, bir rasyonel teknikler bütününe kapsar.²³⁶ İktidar ilişkileri, hem basit hem de çok karmaşıktır.²³⁷

Kısaca, iktidar, esas itibariyle ilişkilerden ibarettir. İktidar, bireyleri birbirleriyle ilişkiye sokan şeydir. Bu ilişki, sadece bir anlatımın iletilmesi değil, aynı zamanda, birbirleri üzerinde etkide bulunmalarını ve birbirlerini “yönetmelerini” sağlayan belli bir biçim altındadır. Bu noktada, anne ve babalar çocuklarını, öğretmen öğrenciyi, metres sevgilisini yönetir. Yine bir konuşma içinde, bir dizi taktik ile taraflar birbirini yönetir.²³⁸ Başka bir deyişle, toplumlarda yönetim noktaları ya da alanları vardır. Kadınlar erkekler tarafından, çocuklar ebeveynler tarafından, öğrenciler öğretmenler tarafından ve ulus hükümet tarafından yönetilir.²³⁹

İktidar, bir töz ya da esrarengiz bir şey değildir. İktidar, sadece bireyler arasındaki bir tür ilişkidir. İktidarın karakteristik niteliği, bazı bireylerin başka bireylerin davranışlarını az çok bütünüyle belirleyebilmeleridir. Zincire vurulup dövülen bir insan kendisi üzerinde güç uygulamasına maruz kalmıştır. Fakat bu iktidar değildir. Ancak, o kişi ölümü tercih ederek ağzını açmamakta ısrar etmek gibi kesin bir tavır

²³⁴ ELLIOTT, *Çağdaş Sosyal Teoriye Giriş*, s. 116.

²³⁵ FOUCAULT, *Seçme Yazılar 1: Entelektüelin Siyasi İşlevi*, s. 124.

²³⁶ FOUCAULT, Michel; *Hermenötiğin Kökeni: Kendilik Hakkında-Dartmouth Konferansları*, 1980, Çeviren: Şule Çiltas Solmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2017, s. 41.

²³⁷ FOUCAULT, *Seçme Yazılar 1: Entelektüelin Siyasi İşlevi*, s. 187.

²³⁸ A.g.e., s. 323-324.

²³⁹ FOUCAULT, *Hermenötiğin Kökeni: Kendilik Hakkında-Dartmouth Konferansları*, 1980, s. 105.

koyabileceği durumda konuşmaya kışkırtılabilmişse, o takdirde belli bir biçimde davranmaya itilmiş demektir. Bu durumda söz konusu kişinin özgürlüğü iktidara tabi olmuş, yönetime boyun eğmiştir. İnsanlar arasındaki tüm ilişkilerde iktidarı belirleyen çok sayıda faktör vardır. Ancak rasyonelleşme iktidar üzerinde hiç durmaksızın çalışır ve spesifik şekiller alır. Bu, iktisadi sürece özgü rasyonelleşmeden ve bilimsel söylemin rasyonelleşmesinden farklıdır. Çünkü bireylerin bireyler tarafından yönetilmesi (bunlar ister küçük gruplar ister büyük gruplar olsun; iktidar ister erkekler tarafından kadınlar üzerinde, yetişkinler tarafından çocuklar üzerinde, bir sınıf tarafından diğer bir sınıf üzerinde, bürokrasi tarafından nüfusun tamamı üzerinde uygulansın), neticede belli bir rasyonalite çeşidi gerektirir fakat araçsal şiddet gerektirmez.²⁴⁰

Foucault'ya göre, iktidar, topluma dağılmıştır²⁴¹, yani iktidar bir ağ niteliği taşır, iplikleri her yere uzanır.²⁴² "İktidar sayısız noktalardan çıkarak, eşsiz ve hareketli bağıntılar içinde işler."²⁴³ İktidar, bütün sosyal bünyenin içinden geçen üretken bir ağıdır.²⁴⁴ Bütün toplumlarda birçok iktidar ilişkisi, sosyal gövdeye nüfuz eder, onu oluşturur ve karakterize eder.²⁴⁵

Foucault, toplumda iktidar ilişkilerinin her yerden geçtiğini belirtmiştir.²⁴⁶ Foucault, "iktidar ilişkileri" sözcüğünden, "tahakküm" durumlarından başka bir şeyi anladığını belirtmiştir. Foucault, iktidar ilişkilerinin insan ilişkilerinde son

²⁴⁰ FOUCAULT, Seçme Yazılar 2: Özne ve İktidar, s. 55.

²⁴¹ LECHTE, John; Elli Anahtar Çağdaş Düşünür: Yapısalcılıktan Postmoderniteye, Çeviren: Barış Yıldırım, Açılımkitap, İstanbul, 2006, s. 208.

²⁴² SARUP, Post-Yapısalcılık ve Postmodernizm, s. 92.

²⁴³ FOUCAULT, Cinselliğin Tarihi 1, s. 99.

²⁴⁴ FOUCAULT, Seçme Yazılar 1: Entelektüelin Siyasi İşlevi, s. 70.

²⁴⁵ A.g.e., s. 102.

²⁴⁶ FOUCAULT, Seçme Yazılar 2: Özne ve İktidar, s. 161.

derece geniş bir alanı kapladığını, yani insan ilişkilerinde, bireyler arasında, aile bünyesinde, eğitim ilişkisinde, siyasi yapıda vb. etkili olan bütün iktidar ilişkileri ağının var olduğunu vurgulamıştır.²⁴⁷

Foucault, bir toplumda oldukça fazla, çeşitli ve farklı düzeylerde iktidar ilişkilerinin bulunduğunu dile getirmiştir.²⁴⁸ Foucault'ya göre, tüm ilişki biçimleri, iktidar ilişkisinden doğar. Örneğin, ebeveynler ve öğretmenler çocukları sosyalleştirirlerken onların itaat etmelerini sağlarlar. Meslek kol- ları, bireylerin önüne sınavlar koyar ve bu metot sayesinde onların işe kabul edilmesinde gerekli bilgilere sahip olup olmadıklarına bakarlar.²⁴⁹ Foucault, iktidar ilişkilerinin bir kadınla bir erkek arasında, bilenle bilmeyen arasında, ana babayla çocuklar arasında var olduğunu belirtmiştir. Foucault, toplumda binlerce iktidar ilişkisi ve sonuç olarak güç ilişkilerinin, dolayısıyla küçük çatışmaların, bir anlamda mikro-mücadelelerin bulunduğunu vurgulamıştır.²⁵⁰

Foucault'ya göre, iktidar ilişkileri, kendi başına iyi ya da kötü değildir fakat "tehlikeli"dir.²⁵¹ Çünkü ona göre, iktidar, halkların hayatlarını işletir. İktidar, bireylere her türlü şeyi yaptırır. Onların hayatlarını biçimlendirir. Neleri yapmaları neleri yapmamaları gerektiğini buyurur. İktidar, bireyin hayat alanının çerçevesini belirler. "İktidar durmaksızın sorar, bizi sorguya çeker, durmadan soruşturur, kaydeder; gerçeklik arayışını kurumsallaştırır, bunu meslekleştirir, ödüllendirir. ... İktidar kurallarına ve gerçek söylemlerin iktidarına bağlı olarak bizler yargılanırız, mahkûm ediliz, sınıflandırılırız, görevlere zorlanırız, belirli bir yaşam biçimi-

²⁴⁷ A.g.e., s. 224.

²⁴⁸ FOUCAULT, *Seçme Yazılar 3: Büyük Kapatılma*, s. 275.

²⁴⁹ BELSEY, Catherine; *Postyapısalcılık*, Çeviren: Nursu Öрге, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2013, s. 75.

²⁵⁰ FOUCAULT, *Seçme Yazılar 4: İktidarın Gözü*, s. 175-176.

²⁵¹ LEMKE, Thomas; *Foucault, Yönetimsellik ve Devlet*, Çeviren: Utku Özmağas, Pharmakon Yayınevi, Ankara, 2015, s. 39.

mine ya da belirli bir ölme biçimine adanırız.”²⁵² Foucault’ya göre, iktidar, sorgular, gözetler, izler, gözler, karıştırır ve yoklar.²⁵³ İktidar, bireyleri sorgulamaktan, araştırmaktan ve kaydetmekten asla vazgeçmez.²⁵⁴ İktidar, dışlar, bastırır, püskürtür, maskeler, soyutlar, sansür eder ve saklar.²⁵⁵ İktidar ilişkileri, beden üzerinde doğrudan bir müdahale meydana getirir, bedeni kuşatır, damgalar, terbiye eder, işe koşar, törenlere zorlar ve ona azap çektirir.²⁵⁶

İktidar, bütün yurttaşlar aracılığıyla devamlı olarak icra edilen bir şeydir. Toplumsal gövdenin tamamı, iktidarın kendi kendisine uygulandığı yerdir.²⁵⁷ Bu noktada, Foucault’ya göre, “iktidar her yerde hazır ve nazırdır. ... İktidar her yerdedir; her şeyi kapladığından değil, her yerden geldiğinden dolayı her yerdedir. Ve iktidar, sürekli, tekrarlı, cansız, kendi kendini yeniden üreten her şeyiyle, bütünün, tüm bu hareketliliklerinden yola çıkarak beliren, bunların her birini destek alan ve geri dönerek onları sabitleştirmeye çalışan, bir sonucudur.”²⁵⁸ İktidar, tek bir yerde işlemez. İktidar, aile, erkeklerle kadınlar arasındaki ilişkiler, cinsel yaşam, delilere karşı davranış tarzları gibi çok sayıda yerde işler.²⁵⁹ Foucault, iktidarın böylesine etkin hale gelmesinde kapitalizmin rolünün büyük olduğunu savunmuştur.

Foucault’ya göre, kapitalizmin etkin olmaya başladığı 18. yüzyıldan beri hayat ve beden, iktidar nesneleri haline gelmiştir.²⁶⁰ 18. yüzyılda iktidar tekniklerinin büyük yenilikle-

²⁵² FOUCAULT, *Toplumu Savunmak Gerekir*, s. 38-39.

²⁵³ FOUCAULT, *Cinselliğin Tarihi 1*, s. 51.

²⁵⁴ FOUCAULT, *Seçme Yazılar 1: Entelektüelin Siyasi İşlevi*, s. 103.

²⁵⁵ FOUCAULT, *Hapishanenin Doğuşu*, s. 243.

²⁵⁶ A.g.e., s. 31.

²⁵⁷ FOUCAULT, *Bilme İstenci Üzerine Dersler: Collège de France Dersleri (1970-1971)*, s. 159.

²⁵⁸ FOUCAULT, *Cinselliğin Tarihi 1*, s. 99.

²⁵⁹ FOUCAULT, *Seçme Yazılar 1: Entelektüelin Siyasi İşlevi*, s. 191.

²⁶⁰ FOUCAULT, *Seçme Yazılar 2: Özne ve İktidar*, s. 152.

rinden biri, iktisadi ve siyasi bir sorun olarak “nüfus”un ortaya çıkmasıdır. Bu yüzyılda hükümetler, sadece uyruklarla ve halkla değil, özgül fenomenleri ve özel değişkenleriyle (doğum, doğurganlık, yaşam süresi, sağlık durumu, hastalıkların sıklığı, beslenme, konut biçimi ve ölüm) bir “nüfus” ile karşı karşıya olduklarının farkına varmışlardır.²⁶¹

Foucault’a göre, iktidar teknolojisinde iki büyük devrim olmuştur. Bunlar, disiplinin keşfi ve düzenlemenin keşfi, bir anatomi-siyasetin ve bir biyo-politikanın mükemmelleştirilmesidir.²⁶² Foucault, modern toplumların bedenini düzenlenmesine büyük bir ilgi duyduğunu, bu durumun ise ilk olarak, insan bedeninin anatomi-siyasetine, ikinci olarak, nüfusun biyo-siyasetine dönük düzenlemeleri ortaya çıkarttığını belirtmiştir.²⁶³

Foucault, “biyopolitik deyince, nüfus olarak ortaya çıkan bir canlılar topluluğuna özgü fenomenlerin (sağlık, sağlık koruma, doğum, uzun yaşam, ırklar) hükümet uygulamalarının karşısına çıkardığı sorunların nasıl akılsallaştırılmaya çalışıldığını (XVIII. yüzyıldan başlayarak) anlıyorum”²⁶⁴, demiştir. Foucault, modernlikte iktidarın biyopolitik olduğunu belirtmiştir.²⁶⁵

Biyopolitik, nüfus ile ilgilenir. Biyopolitiğin işi, nüfusla-
dır. Biyopolitik, nüfusu, bilimsel, siyasi, biyolojik ve iktidar
sorunu olarak ele alır.²⁶⁶ Foucault, “biyopolitika”dan hayatın
sorumluluğunun –sağlık, gıda, hijyen, doğum, cinsellik vb.-

²⁶¹ FOUCAULT, *Cinselliğin Tarihi 1*, s. 31.

²⁶² FOUCAULT, *Seçme Yazılar 2: Özne ve İktidar*, s. 152.

²⁶³ STAUTH ve TURNER, *Nietzsche’nin Dansı: Toplumsal Hayatta Hınç, Karşılıklık ve Direniş*, s. 271.

²⁶⁴ FOUCAULT, Michel; *Ders Özetleri 1970-1982*, Çeviren: Selâhattin Hilav, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1992, s. 109.

²⁶⁵ HITCHCOCK, *Kuramlar ve Kuramcılar: Çağdaş Düşüncede Antik Edebiyat*, s. 201.

²⁶⁶ FOUCAULT, *Toplumu Savunmak Gerekir*, s. 251.

kamu kurumları tarafından üstlenilmesini kastetmiştir.²⁶⁷ Foucault'ya göre, biyopolitik, toplum haline gelmiş canlıların birliğini yönetmek için iktidarın dönüşmeye yöneldiği biçimi gösterir.²⁶⁸ Foucault'ya göre, biyopolitika, "siyasetin genişletilmesi değil, daha ziyade siyasetin çekirdeğindeki bir değişimdir."²⁶⁹ Foucault'ya göre, biyopolitika, modern siyasetin temelini teşkil eder. Daha açık bir deyişle, "çağdaş siyasetin temeli, Foucault'nun 'biyo-siyaset' dediği şeyde, yani modern çağda işleyen bilgi ve iktidarın ürettiği bir hayat siyasetindedir. Batı toplumlarının üyeleri, biyolojik hayatıyla meşgul olan ve bu hayatın idaresine adanmış bir siyasi davranış sergileyen bir nüfus olarak kurulmuştur. Foucault'nun hapisane ve cinsellik üzerine yaptığı çalışmalar, bu biyo-siyasetin doğuşu için hayati önem taşıyan iki boyutu ele alıyor: İnsan bedeninin disipliniyle ilgilenen boyut ve de bir bütün olarak toplumsal bünyenin sağlığına hitap eden boyut."²⁷⁰

Foucault, kapitalizmle birlikte, iktidarın bedenine içine sızdığını, "biyo-iktidar" döneminin başladığını ileri sürmüştür. Foucault'ya göre, biyo-iktidar, kapitalizmin gelişmesinin vazgeçilmez bir ögesidir. Çünkü kapitalizm, bedenlerin denetimli bir şekilde üretim aygıtına sokulması ve nüfus olaylarının iktisadi süreçlere göre ayarlanmasıyla sağlanmıştır.²⁷¹ Biyo-iktidar, insan türünün ana biyolojik özelliklerini meydana getiren şeylerin bir politikaya, bir politik stratejiye, genel bir iktidar stratejisine dâhil olmalarını temin eden

²⁶⁷ BİDET, Jacques; **Foucault'yu Marx'la Okumak**, Çeviren: Zehra Cunillera, Metis Yayınları, İstanbul, 2016, s. 89.

²⁶⁸ REVEL, Judith; **Foucault Sözlüğü**, Çeviren: Veli Urhan, Say Yayınları, İstanbul, 2012, s. 31.

²⁶⁹ ÖZMAKAS, Utku; "Foucault: İktidardan Biyoiktidara", *Cogito* (iç.), Sayı: 70-71, Yaz 2012, 3. Baskı, Mart 2018, s. 55.

²⁷⁰ BERNAUER, **Foucault'nun Özgürlük Serüveni: Bir Düşünce Etiğine Doğru**, s. 221-222.

²⁷¹ FOUCAULT, **Cinselliğin Tarihi 1**, s. 144.

mekanizmaların tümüne denir. Başka bir deyişle, biyo-iktidar, Batı toplumlarının 18. yüzyıldan itibaren, insanın bir insan türü teşkil ettiği yönündeki temel biyolojik olguyu hesaba katmaya başlamalarına işaret eder.²⁷² Foucault, 18. yüzyıldan itibaren iktidarın bedeni ağır, etkili ve titiz bir biçimde kuşatması gerektiğine inanıldığı kanaatindedir. Dolayısıyla okullarda, hastanelerde, kışlalarda, atölyelerde, konutlarda ve ailelerde rastlanılan korkunç disipline edici rejimler buradan kaynaklanmaktadır.²⁷³ "Okulda, orduda, fabrikada disiplin hüküm sürer. Bunlar aşırı rasyonel tahakküm teknikleridir."²⁷⁴

Foucault, 18. yüzyıldan itibaren nüfusun iktidarın ilgisini çektiğini ve bedenin önemsenmeye başladığını belirtmiştir. Eş deyişle, "bedenin değer kazanması burjuva hegemonyasının büyüme ve yerleşme süreciyle ilintilidir."²⁷⁵ Bu çerçevede, Foucault, iktidarın en belirgin hale geldiği olgulardan birinin "cinsellik"²⁷⁶ olduğunu belirtmiş, bu konuda detaylı araştırmalar yapmıştır.

Foucault, iktidar-cinsellik arasında bağlantı kurmuş, cinselliğin iktidarın alanı içine girdiğini savunmuştur. Bu bağlamda, Foucault, şu değerlendirmeyi yapmıştır: "...cinsellikten yalnızca suçlanacak ya da hoş görülecek değil, yönetilecek, yararlılık sistemleri içine sokulacak, herkesin azami iyiliği için düzenlenecek, en yüksek verim amacıyla işletilecek bir şey olarak söz etmek gerekmektedir. Cinsellik yalnızca yargılanmaz, yönetilir de. Kamu gücünün yetkisi dahilinde yer alır; işletme yöntemleri gerektirir; analitik

²⁷² FOUCAULT, *Güvenlik, Toprak, Nüfus: Collège de France Dersleri (1977-1978)*, s. 3.

²⁷³ FOUCAULT, *Seçme Yazılar 4: İktidarın Gözü*, s. 41.

²⁷⁴ FOUCAULT, *Seçme Yazılar 1: Entelektüelin Siyasi İşlevi*, s. 176.

²⁷⁵ FOUCAULT, *Cinselliğin Tarihi 1*, s. 130.

²⁷⁶ Foucault, cinselliğin bireyin davranışlarının ve bu dünyada sahip olduğu özgürlüğünün parçası olduğunu söylemiştir (FOUCAULT, *Seçme Yazılar 4: İktidarın Gözü*, s. 277).

söylemlerce üstlenilmesi gerekir. Cinsellik, XVIII. yüzyılda bir ‘polis’ işine dönüşür.”²⁷⁷ Foucault, “cinsellik” sözcüğünün oldukça geç bir tarihte, 19. yüzyıl başında ortaya çıktığını²⁷⁸, iktidarın cinsellik üzerinde etkinlik gösterdiğini²⁷⁹, iktidarın cinselliğin yükümlülüklerini üstlendiğini ve bedenlere dokunmayı bir görev haline getirdiğini iddia etmiştir.²⁸⁰ “İktidar temel olarak, cinselliğe yasasını dikte ettirir.”²⁸¹ Örneğin, Foucault’ya göre, “‘tekelci’ bir ilke vardır: Evlilik dışında cinsel ilişki olmamalıdır”²⁸², şeklindeki görüş, iktidarın cinselliğe müdahalesidir.

Kısaca, Foucault, 18. yüzyıldan itibaren kapitalizmin gelişmesi ve modern toplumun inşa edilmesiyle birlikte, iktidarın nüfus ile ilgilendiğini, cinselliği denetim altına aldığını, bireyin bedenine ve hayatına yöneldiğini vurgulamıştır.

Foucault’ya göre, beden, iktidar tarafından kuşatma altındadır. “Hepimizin bedeninde iktidar vardır.”²⁸³ Hayat, iktidar tarafından ele geçilmiştir. Canlı bir varlık olarak insan üzerinde bir iktidar kurulmuş, “biyolojik olanın devletleştirilmesi” gerçeği ortaya çıkmış²⁸⁴, “biyo-iktidar” belirlenmiştir.²⁸⁵

Foucault’ya göre, eskiden sadece tebaa vardı, yani malları ve hayatları ellerinden alınabilen hukuksal tebaa vardı. Günümüzde ise, bedenler ve nüfuslar söz konusudur. İktidar, materyalistleşmiş, hukuksal olmaya son vermiştir. İktidar,

²⁷⁷ FOUCAULT, *Cinselliğin Tarihi 1*, s. 30-31.

²⁷⁸ FOUCAULT, *Cinselliğin Tarihi 2*, s. 9.

²⁷⁹ FOUCAULT, *Cinselliğin Tarihi 1*, s. 90.

²⁸⁰ A.g.e., s. 51.

²⁸¹ A.g.e., s. 89.

²⁸² FOUCAULT, Michel; *Cinselliğin Tarihi 3*, Çeviren: Hülya Tufan, Afa Yayınları, İstanbul, 1994, s. 197.

²⁸³ FOUCAULT, *Toplumu Savunmak Gerekir*, s. 44.

²⁸⁴ A.g.e., s. 245.

²⁸⁵ A.g.e., s. 259; FOUCAULT, *Biyopolitikanın Doğuşu: Collège de France Dersleri (1978-1979)*.

bedene ve hayata yönelmiştir. Hayat, iktidarın alanına girmiştir.²⁸⁶ Foucault'ya göre, bir zamanlar bedeni/vücudu paramparça eden iktidar, bugün bedeni kontrol altına alarak düzenli hale getirmiştir.²⁸⁷ İktidar, bireyin ve onun hayatının içine sızmıştır. Foucault'nun belirttiği gibi, "iktidar bireyleri geçiş yolu olarak kullanır, bireylere uygulanmaz. Dolayısıyla bireyi temel bir çekirdek, ilkel bir atom, iktidarın uygulandığı ya da cezalandırdığı çoğul ve atıl bir şey olarak; iktidarı da bireyleri böylece bastıran ya da parçalayan bir şey olarak düşünmemek gerekir. Aslında bir bedenin, hareketlerin, söylemlerin, arzuların bireyler olarak tanımlanması ve kurulması tam olarak iktidarın birincil etkilerinden biridir. Yani birey iktidarın dışında ve karşısındaki şey değil, bence iktidarın birincil etkilerinden biridir. Birey iktidarın bir etkisi ve aynı zamanda, bir etkisi olduğu ölçüde de aracıdır: İktidar kurduğu birey üzerinden işler."²⁸⁸

Foucault'ya göre, iktidar, "sayısız nokta temelinde hareket eder."²⁸⁹ İktidar, dolaşımda olan bir şeydir. İktidar, işler. İktidar, ağ şeklinde işler. Bu ağ üzerinde bireyler dolaşırlar, iktidara katlanırlar, iktidarı uygularlar ve iktidarın aracı olurlar. İktidar, bireylerden geçiş/düzgeçiş yapar. İktidar, bireylerin bedeninden geçiş yapar ya da yayılır.²⁹⁰ Başka bir deyişle, iktidar, bir ağ şeklinde varlığını sürdürür. Bu ağda insanlar, hem dolaşıma girerler hem de ona boğun eğmek ve onu uygulamak zorunda kahrılar.²⁹¹ Bu bağlamda, Foucault, şunları yazmıştır: "'İktidar, ağ kurar, işler, dolaşımdadır' dediğimde bu belki bir noktaya kadar doğrudur; aynı şekilde, 'Hepimizin kafasında faşizm var' ve daha temel olarak 'Hepimizin içinde iktidar var' da denebilir. İktidar, en azın-

²⁸⁶ FOUCAULT, *Seçme Yazılar 2: Özne ve İktidar*, s. 152-153.

²⁸⁷ STRATHERN, 90 *Dakikada Foucault*, s. 89.

²⁸⁸ FOUCAULT, *Seçme Yazılar 1: Entelektüelin Siyasi İşlevi*, s. 107.

²⁸⁹ Foucault'dan aktaran; DELEUZE, *Foucault*, s. 100.

²⁹⁰ FOUCAULT, *Toplumu Savunmak Gerekir*, s. 43-44.

²⁹¹ FOUCAULT, *Seçme Yazılar 1: Entelektüelin Siyasi İşlevi*, s. 107.

dan belli bir ölçüde, bedenimizden geçer ya da bedenimizde açığa çıkar.”²⁹² Bedene hâkim olma, iktidarın bedeni kuşatmasıyla, yani jimnastik, idmanlar, kas geliştirme ve güzel bedenin yüceltilmesiyle vb. yollarla elde edilebilmiştir. İktidar, insan bedeninin içinde önemli mesafe katetmiştir.²⁹³ İktidar, bireylerin hayatlarını biçimlendirmiştir. İktidar, bireylerin ne zaman neyi yapacaklarına, ne zaman sokağa çıkacaklarına, ne vakit acıkacaklarına ve uyuyacaklarına karar verir bir noktaya ulaşmıştır. Bu bağlamda, Ali Akay’ın Foucault’nun argümanına atfen şunları söylemiştir: “New York’da elektriklerin kesildiği bir gece TV seyredemeyen Amerikalı çiftlerin hepsi aynı gün sevişip, aynı gün çocuk yapmıştır. Yine New York’ta TV programlarında, reklamlar sırasında herkes aynı anda tuvalete gider, öyle ki bu saatlerde itfaiye gelir, tıkanan kanalizasyon yollarını açmak zorunda kalır.”²⁹⁴

Uzun lafın kısası, modern dünyada iktidar, bireyleri kuşatmıştır. İktidar, bireylerin bedenine, genlerine ve hücrelerine girmiştir. “İktidar ilişkileri bedenlerin içine nüfuz eder.”²⁹⁵ İktidar, birey üzerinde despotik bir güç haline gelmiştir. Bu bağlamda, Foucault, modernlik ile hapisane arasında güçlü bir bağlantı olduğunu iddia etmiştir.

Foucault, modernliğin/modernizmin doğuşu ile hapishanenin doğuşu arasında bir benzerlik görmüştür. Foucault, modernliği tüm toplumu bir “disiplin toplumu” haline getiren bir süreç olarak görmüştür.²⁹⁶ Foucault’ya göre, disiplin toplumu, bireylerin üzerinde denetimin yaygın olduğu top-

²⁹² A.g.e., s. 107-108.

²⁹³ FOUCAULT, *Seçme Yazılar 4: İktidarın Gözü*, s. 39.

²⁹⁴ AKAY, Ali; *Tekil Düşünce*, Afa Yayınları, İstanbul, 1991, s. 110.

²⁹⁵ FOUCAULT, *Seçme Yazılar 4: İktidarın Gözü*, s. 106.

²⁹⁶ TİMUR, *Felsefi İzlenimler: Sartre, Althusser, Foucault, Derida*, s. 68.

lumdur.²⁹⁷ Foucault, modern toplumun hapishaneyi dönüştüğünü ileri sürmüş, hapishaneyi, "bizim toplumsal sistemimizin gizli bölgelerinden biri", "yaşamımızın kara hanelerinden biri" olarak nitelendirmiştir.²⁹⁸ Foucault, günümüzde, modern dünyada, yeni türden bir "kapatma"nın yaygınlaştığını belirtmiştir. Bu noktada, Foucault, Nazi toplama kamplarının bu yeni kapatılmanın kanlı, şiddetli ve insanlık dışı biçimini gösterdiğini, yani, Yahudiler, komünistler, eşcinseller, Çingeneler, serseriler, siyasi ajitatörler ve işçilerin aynı kampa kapatılmış olduklarını ileri sürmüştür. Foucault, günümüzde, aynı şeyin daha gizli ve örtülü bir şekilde, görünüşte bilimsel tarzda olduğundan söz etmiştir.²⁹⁹ Foucault, cezalandırma şekillerine göre toplumları, sürgün toplumlar (Grek toplumu), diyet toplumları (Cermen toplumları), damgalama toplumları (Ortaçağ sonu Batı toplumları) ve günümüzün "hapseden toplumları" olarak dörde ayırmış ve onların birbirlerine benzediğini savunmuştur.³⁰⁰

Foucault, iktidar olgusu bağlamında günümüzün modern toplumlarını "hapseden toplumlar"/"büyük bir hapishane" olarak değerlendirmiştir.³⁰¹ Foucault'ya göre, modern toplumda her kurum hapishaneye dönüşmüştür. Kendi ifadesiyle, "eğer hapishane fabrikalara, okullara, kışlalara benziyorsa ve bunların da hepsi hapishaneye benziyorsa, bunda şaşılacak bir yan yoktur."³⁰²

²⁹⁷ RITZER ve STEPNIISKY, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları ve Klasik Kökleri*, s. 196.

²⁹⁸ FOUCAULT, *Seçme Yazılar 3: Büyük Kapatılma*, s. 102.

²⁹⁹ A.g.e., s. 106-107.

³⁰⁰ FOUCAULT, *Ders Özetleri 1970-1982*, s. 57.

³⁰¹ A.g.e.; FOUCAULT, *Hapishanenin Doğuşu*.

³⁰² FOUCAULT, *Hapishanenin Doğuşu*, s. 285. Foucault, "tıbbi tedavi bir baskı biçimidir" (FOUCAULT, *Seçme Yazılar 3: Büyük Kapatılma*, s. 130), demiş ve hastaneleri hapishaneye benzetmiştir. Ona göre, "hastane, yeri değiştirilen hastalığın temel çehresini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya bulunduğu, uygarlık gibi, ya-

Foucault, hapishane-iktidar ilişkisi üzerine kafa yormuştur. Foucault, iktidarın hapishanelerde gizlenmediğini, kendini maskeleyemediğini ve en küçük ayrıntılara vardırılmış bir zorbalık olarak kendini gösterdiğini vurgulamıştır.³⁰³ Foucault, hapishanenin “karanlık, şiddet ve kuşku” olduğunu iddia etmiştir.³⁰⁴ Foucault’ya göre, “hapishanelerde, iktidar maskesini çıkarmakta ve bize olduğu gibi bütün şeytanlığını göstermektedir.”³⁰⁵ Hapishanenin rolü, bireyi ve onun bedenini rehin almaktır.³⁰⁶ “Hapishane, iktidarın en aşırı boyutlarıyla çırilçıplak ortaya çıkabileceği ve kendini ahlâki iktidar olarak aklayabileceği tek yerdir.”³⁰⁷

pay bir yerdir. Hastalık orada hemen, hekimlerin hapishane veya hastane tifüsü olarak adlandırdıkları bir komplikasyon formuyla karşılaşır: Güçten düşmüş kaslar, kuru bir dil, külrengi bir yüz, bedene yapışmış bir deri, sindirimle ilgili akıntı, rengi atmış idrar, solunum yolunda sıkışma, sekizinci günle on birinci gün arası, en geç on üçüncü gün ölüm. ... birçokları için ‘ölüm tapınağından’ başka bir şey olmayan bu evlerin görünümünün, ailesinden koparılmış bir hasta üzerinde bıraktığı üzücü etkiler silinebilir mi? Bu kalabalık yalnızlık, bu umutsuzluk, organizmanın sağlıklı reaksiyonlarıyla birlikte, hastalığın doğal seyrini de bozar. ... Hastalığın doğal yeri, yaşamın doğal yeri- ailedir: Zorlamasız bakımın yumuşaklığı, bağlılık belirtisi, ortak iyileşme arzusu... hastalık için, ayrıcalıklı bir bölgenin, hastane tutukluluğunun söz konusu olmadığı özgür bir mekân (gerekir)” (FOUCAULT, *Kliniğin Doğuşu*, s. 35-37). Foucault, hastanenin hastaneye benzer bir tarafının olmadığını, hastanenin daha ziyade insanların gözaltında tutulduğu kocaman bir hapishane olduğunu ileri sürmüştür (FOUCAULT, Michel; *Büyük Yabancı: Dil, Delilik ve Edebiyat Üstüne Konuşmalar*, Çeviren: Savaş Kılıç, Metis Yayınları, İstanbul, 2015, s. 32-33).

³⁰³ FOUCAULT, *Seçme Yazılar 1: Entelektüelin Siyasi İşlevi*, s. 35.

³⁰⁴ FOUCAULT, *Hapishanenin Doğuşu*, s. 142.

³⁰⁵ Foucault’dan aktaran; AKAY, Michel Foucault: *İktidar ve Direnme Odakları*, s. 159.

³⁰⁶ FOUCAULT, *Hapishanenin Doğuşu*, s. 147.

³⁰⁷ FOUCAULT, *Seçme Yazılar 1: Entelektüelin Siyasi İşlevi*, s. 34.

Hapishane, hepsi de belli bir uzmanlaşma içeren okul, atölye ve ordudan daha çok “her alanda disiplinli” bir yerdir. Ayrıca hapishanenin dışarısı ve boşluğu yoktur, birey üzerindeki tesiri kesintisizdir. Yani hapishane, aralıksız disiplinlidir. Hapishane, mahpuslar üzerinde tam bir iktidar sağlamaktadır.³⁰⁸

Foucault, hapishanenin sistem ve iktidar açısından işlevsel olduğunu belirtmiş ve “hapishane suça eğilimlileri, profesyonel suça eğilimlileri kışkırtır, yaratır, üretir; çünkü bunlar yararlıdır: İsyan etmezler. Yararlıdırlar ve manipüle edilebilirler ve edilmişlerdir”³⁰⁹, demiştir.

Foucault, modern toplumda hapishane-iktidar ilişkisine dair şu tespiti yapmıştır: “Hapishane ağı bitişik ve dağınık biçimleri altında; yerleştirme, dağıtım, gözetim, gözlem sistemleriyle, modern toplumda normalleştirici iktidarın büyük desteği olmuştur. Toplumun hapishane dokusu aynı anda hem bedenin hakiki olarak yakalanmasını, hem de sürekli gözleme tabi tutulmasını sağlamaktadır.”³¹⁰

Sözün kısası, Foucault, iktidarın gündelik hayatın her alanında olduğunu; yani ailede, iki sevgili arasında, büroda, atölyede ve tek yönlü sokaklarda iktidarın varlığından söz etmiştir. Foucault, milyonlarca küçük iktidarın toplumun dokusunu oluşturduğunu, bireylerin ise tezgâhtaki kumaş olduğunu belirtmiştir. Foucault, iktidarın her yerde olduğunu, dolayısıyla direnişin de her yerde olduğunu bildirmiştir.³¹¹ Foucault’ya göre, iktidarın her bir köşeye nüfuz etmesi, aslında her yerde direnişle karşılaşması demektir.³¹² Foucault, “iktidar her yerde olduğu için özgürlüğe yer yok”,

³⁰⁸ FOUCAULT, *Hapishanenin Doğuşu*, s. 296.

³⁰⁹ FOUCAULT, *Seçme Yazılar 1: Entelektüelin Siyasi İşlevi*, s. 175.

³¹⁰ FOUCAULT, *Hapishanenin Doğuşu*, s. 389-390.

³¹¹ VEYNE, *Foucault, Düşüncesi, Kişiliği*, s. 119.

³¹² BERNAUER, *Foucault’nun Özgürlük Serüveni: Bir Düşünce Etiğine Doğru*, s. 261.

şeklindeki anlayışa karşı çıkmış³¹³, "iktidarın olduğu yerde direnme vardır"³¹⁴, demiştir.

5.4. Foucault'nun Çağdaş Sosyolojik Teoriye Katkısı

Foucault, günümüzde sosyal teorinin ana isimlerinden biridir. Foucault, çağımızın önde gelen entelektüellerinden-
dir. Paul Veyne, Foucault'nun eserleri için "yüzyılımız düşüncesinin en önemli olayı"³¹⁵ demiştir. Foucault, tarihte ve toplumda dışarıda kalanları, yani kıyıda köşede kalanları ve sistemin önemsemediklerini dikkate almış, onları çalışmalarının merkezine yerleştirmiştir. Foucault, kendisine gelinceye değin sosyal teoride geri planda tutulan, hapishane, delilik ve cinsellik gibi olgulara öncelik vermiştir. Foucault, toplumda pek fazla dikkate alınmayan ama insanlar için büyük bir sorun haline gelen "olgulara büyük önem veren, çözümlemeci, orijinal bir düşünürdür."³¹⁶

Foucault, başkalarının gözünde "gizli bir Marksist, irrasyonalist ve nihilist", yani "tehlikeli" olarak değerlendirilmiştir.³¹⁷ Bunun yanı sıra Foucault, "anarşist, goşist, gösterişçi ya da gizli Marksist, nihilist, açık ya da gizli anti-Marksist, De Gaullecülüğün hizmetindeki bir teknokrat, yeni liberal"³¹⁸ şeklinde değerlendirildiğini yazmıştır. Foucault, ayrıca "genç muhafazakârlığın" partizanı, nihilizm ve anarşizm destekçisi olarak da nitelendirilmiştir.³¹⁹ Tüm bu söylenen-

³¹³ FOUCAULT, *Seçme Yazılar 2: Özne ve İktidar*, s. 237.

³¹⁴ FOUCAULT, *Cinselliğin Tarihi 1*, s. 101.

³¹⁵ Aktaran; MERQUIOR, *Foucault*, s. 13.

³¹⁶ HACKING, Ian; "Foucault'nun Arkeolojisi", Veli Urhan, *Fikir Mimarları-24: Foucault* (iç.), Çeviren: Veli Urhan, Say Yayınları, İstanbul, 2010, s. 311.

³¹⁷ FOUCAULT, GUTMAN ve HUTTON, *Kendini Bilmek*, s. 7; FOUCAULT, *Seçme Yazılar 2: Özne ve İktidar*, s. 103.

³¹⁸ FOUCAULT, *Seçme Yazılar 2: Özne ve İktidar*, s. 281.

³¹⁹ LEMKE, *Politik Aklın Eleştirisi: Foucault'nun Modern Yönetimsellik Çözümlemesi*, s. 44.

lere karşılık olarak Foucault, entelektüel konumunu şöyle tanımlamıştır: “Ben hiçbir zaman Freudcu olmadım, hiçbir zaman Marksist olmadım, hiçbir zaman yapısalcı olmadım.”³²⁰

Foucault, birey, kurumlar ve yapılar arasındaki ilişkiyle ilgilenmiş³²¹, böylece çağdaş sosyolojik kurama ciddi katkı yapmıştır. Foucault, çağdaş sosyolojinin büyük isimleri arasında yer almıştır. Fakat Foucault, egemen sosyoloji çizgisinin dışında bir sosyolojik kuram inşa etmiştir. “Foucault sosyolojinin, ...her toplumun dış yüzü olarak adlandırabileceğimiz yönüyle ilgilenme tarzlarını ortaya koymuştur. Ne bir toplumdan dışarı atılır? Ne dışlanır? Yasaklar sistemi nedir? Olanaksızlıklar dizisi nedir?”³²² gibi sorulara cevap aramıştır. Foucault, bu sorulara cevap ararken daha çok modern topluma yönelmiştir.

Foucault, modern topluma eleştirel yaklaşmış, onu “sapkınlıkla” ve “delilik”le³²³ nitelemiştir. Bu bağlamda, Foucault,

³²⁰ FOUCAULT, *Seçme Yazılar 5: Felsefe Sahnesi*, s. 326.

³²¹ MILLS, *Michel Foucault*, s. 33.

³²² REVEL, *Michel Foucault: Güncelliğin Bir Ontolojisi*, s. 35.

³²³ Foucault’ya göre, “delilik akıl, artık çok ince bir negatiflikten, akla en yakın olan ve en boyun eğdirilemez olan şey, bilinmez bir işaretin damgasını taşıyan akıldır: Akıl bozukluğu” (FOUCAULT, Michel; *Akıl ve Akıl Bozukluğu: Klasik Çağda Deliliğin Tarihi 2. Cilt*, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1993, s. 41). Foucault, deliliğin nihai anlamı olarak “akıl bozukluğu” ile deliliğin gerçeğinin biçimi olarak “rasyonellik” arasındaki ilişkiye vurgu yapmıştır (FOUCAULT, *Akıl ve Akıl Bozukluğu: Klasik Çağda Deliliğin Tarihi 2. Cilt*, s. 127). Bu çerçevede, Foucault, “uygarlık genel olarak deliliğin gelişmesi için uygun bir ortam meydana getirmektedir” (FOUCAULT, *Akıl ve Akıl Bozukluğu: Klasik Çağda Deliliğin Tarihi 3. Cilt*, s. 46), şeklinde bir saptama yapmıştır. Foucault’ya göre, “dünya büyük bir tımarhanedir” (FOUCAULT, *Seçme Yazılar 3: Büyük Kapatılma*, s. 129). Bu bağlamda, Foucault’nun şu tespiti ilgi çekicidir: “Dünya, yöneticileri psikologlar ve halkı da hastalar olan büyük bir tımarhanedir. Ge-

"XIX. yüzyılın 'burjuva' toplumu, varlığını kuşkusuz günümüzde de sürdüren toplum, çarpıcı ve çatlak bir sapkınlık toplumdur"³²⁴, demiştir. Foucault, aynı zamanda, modern toplumun panoptik bir toplum, yani gözetim/gözetleme toplumu olduğunu, "panoptik bir toplumda yaşadığımızı"³²⁵ iddia etmiştir. Ayrıca, Foucault, modernliği ve onun biçimlendiren akılcılaşıma söylemini sert bir biçimde eleştirmiştir. Foucault'nun "insan bilimlerinin rasyonelliğindeki derin değişimlere ilişkin tartışması sosyolojik düşüncenin kalbinde durur."³²⁶ Bu noktada, Foucault'nun eserleri, sık sık merkezî temalardan birisi akılcılaşıma olan Max Weber'in çalışmalarıyla karşılaştırılır.³²⁷ Foucault, Max Horkheimer ve Theodor Adorno'ya benzer biçimde modern rasyonelliğin (akılcılığın) cebri bir güç olduğuna inanmıştır.³²⁸ Frankfurt Okulu'nun modern dünyanın yorumu için "araçsal aklın" tahakkümüne dönük fikri, 1970'lerde tam da aynı anlama gelecek şekilde "despotik aydınlanma olarak akıl"a atıfta bulunan Foucault'da da karşımıza çıkmaktadır.³²⁹ Nietzsche

çen her günle birlikte, kriminologlar, psikiyatrlar ve insanın zihinsel davranışını inceleyen herkesin oynadığı rol büyümektedir. Bu nedenle, siyasi iktidar yeni bir işlev edinmek üzeredir, bu işlev de tedavi ediciliktir" (FOUCAULT, **Seçme Yazılar 3: Büyük Kapatılma**, s. 131). Delilik konusunda Foucault'nun *Deliliğin Tarihi* yapıtı oldukça önemlidir (FOUCAULT, **Akıl ve Akıl Bozukluğu: Klasik Çağda Deliliğin Tarihi 1. Cilt**; FOUCAULT, **Akıl ve Akıl Bozukluğu: Klasik Çağda Deliliğin Tarihi 2. Cilt**; FOUCAULT, **Akıl ve Akıl Bozukluğu: Klasik Çağda Deliliğin Tarihi 3. Cilt**).

³²⁴ FOUCAULT, **Cinselliğin Tarihi 1**, s. 53.

³²⁵ FOUCAULT, **Seçme Yazılar 3: Büyük Kapatılma**, s. 135.

³²⁶ BARTH, Lawrence; "Michel Foucault", Çeviren: Bengül Güngörmez, **Sosyolojik Düşüncede İz Bırakanlar** (iç.), Yayına Hazırlayan: Rob Stones, Türkçe Yayına Hazırlayan: Nihat Z. Erdoğan ve Ülgen Oskay, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2008, s. 298.

³²⁷ SARUP, **Post-Yapısalcılık ve Postmodernizm**, s. 87.

³²⁸ BEST ve KELLNER, **Postmodern Teori: Eleştirel Soruşturmalar**, s. 56.

³²⁹ BIDE, **Foucault'yu Marx'la Okumak**, s. 19.

gibi Foucault da Aydınlanmacı bakış açısına itiraz etmiş, hiçbir mutlaklığın, evrensel iyilik gibi şeylerin olmadığını öne sürmüştür.³³⁰ Bireye ve özneye önem vermiş olan Foucault, tıpkı Freud gibi, bir “özne kuramcısı”dır.³³¹

Foucault, modern toplumlarda karşımıza hep bir “iktidar sorunu”nun³³² çıktığını vurgulamıştır. “Hiçbir teorik sistemin -ister tarih felsefesi olsun, ister genel toplum teorisi veya hatta siyaset teorisi olsun- bu iktidar olgularını, bu iktidar mekanizmalarını, delilik, tıp, hapishane, vs. sorunlarında uygulanan bu iktidar ilişkilerini açıklayamaması sorundur bu.”³³³ Bu yüzden, Foucault’nun üzerinde durduğu ayrıcalıklı konu, iktidardır. Onun çalışmalarının merkezî kavramı, iktidardır.

Foucault, siyasetle ve iktidar sistemiyle ilgilenmemek için insanın körlük ve sağırılık içinde olması ve üzerine yoğun bir ideolojinin çökmüş olması gerektiğini belirtmiştir. Çünkü Foucault’ya göre, ne de olsa insan hayatının özü kendisini içinde bulduğu toplumun siyasi işleyişinden ibarettir.³³⁴ Foucault, insanın, iktidarı, içinde eklemleyici bir konna sahip olduğu bir şebekenin içinde kullandığını belirt-

³³⁰ JACKSON, Roy; **Nietzsche- Kilit Fikirler**, Çeviren: Nevra Yaraç, Optimist Yayın ve Dağıtım, İstanbul, 2012, s. 161.

³³¹ GAME, Ann; **Toplumsalın Sökümü: Yapıbozumcu Bir Sosyolojiye Doğru**, Çeviren: Mehmet Küçük, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1998, s. 65.

³³² Bu noktada, Jean Baudrillard, Foucault’yu eleştirmiş ve “iktidar her halükarda bir yanılgıdır”, diye yazmıştır (BAUDRILLARD, J.; **Foucault’yu Unutmak**, Çeviren: Oğuz Adanır, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1998, s. 83).

³³³ FOUCAULT, **Seçme Yazılar 1: Entelektüelin Siyasi İşlevi**, s. 304.

³³⁴ FOUCAULT, Michel ve CHOMSKY, Noam; **İnsan Doğası: İktidara Karşı Adalet- Noam Chomsky ile Michel Foucault Tartışıyor**, Çeviren: Tuncay Birkan, bgst Yayınları, İstanbul, 2005, s. 40-41.

miş, insanın her zaman, bir anlamda, hem “yöneten” hem de “yönetilen” bir varlık olduğunu söylemiştir.³³⁵

Kısaca, Foucault’ya göre, birey, iktidarın bir ürünüdür.³³⁶ Modern toplumda bireyler, hiçbir zaman iktidarın atıl ve onaylayıcı hedefleri değil, tam aksine her zaman iktidarın aracısıdır.³³⁷ Modern dünyada iktidar, buyurur, emreder, öğretir, eğitir, dayatır ve kendi görüşlerini zihinlere kazır.³³⁸ İktidar, insanları uyutur, uyandırır, ne zaman yemek yiyeceğine, ne vakit dinleneceğine, hatta ne zaman tuvalete gideceğine bile karar verir.

Foucault, “genellikle ‘iktidar’ın tezahürleri olarak tanımlayan şeyi çözümlmek için de kuramsal bir kayma gerekmişti: Bu da beni, daha çok, iktidarın icraatını eklemleyen çoğul bağlantılar, açık stratejiler ve ussal teknikler üzerine düşünmeye itmişti”³³⁹, diye yazmıştır. Foucault’ya göre, iktidar, sosyal sistem boyunca sözde “mikro-iktidar” ağlarında kılcal damarlar ile yayılan karmaşık bir stratejidir.³⁴⁰ Foucault, “stratejik iktidar ilişkileri alanı olarak yönetimsellik”ten söz etmiştir.³⁴¹

³³⁵ FOUCAULT, *Cinselliğin Tarihi 3*, s. 101.

³³⁶ FOUCAULT, *Seçme Yazılar 1: Entelektüelin Siyasi İşlevi*, s. 57.

³³⁷ A.g.e., s. 107.

³³⁸ FOUCAULT, *Güvenlik, Toprak, Nüfus: Collège de France Dersleri (1977-1978)*, s. 146-147.

³³⁹ FOUCAULT, *Cinselliğin Tarihi 2*, s. 12.

³⁴⁰ TEKELİOĞLU, *Michel Foucault ve Sosyolojisi: Toplumsal Öznenin Yokoluşu ve “Ben”in Kuruluşu*, s. 130.

³⁴¹ FOUCAULT, *Öznenin Yorumbilgisi: Collège de France Dersleri (1981-1982)*, s. 216. Foucault, “yönetimden anladığım şey, idareden eğitime kadar insanlara kılavuzluk eden kurum ve pratikler bütünüdür”, demiştir (FOUCAULT, *Seçme Yazılar 1: Entelektüelin Siyasi İşlevi*, s. 316). Foucault’ya göre, yönetimsellik ise, disiplinin iktidar teknolojisinin mekânları olan okullar, hastaneler, kışlalar ve hapishaneler gibi fiziksel mimarilerce tanımlanmayan, sınırlanmayan ve karakterize edilmeyen bir devlet iktidar şeklidir [POSTER, Mark; “Foucault, Deleuze ve Yeni Medya”, Çeviren:

Son tahlilde, Foucault, çağdaş öznenin şeceresi peşinde koşmuş, otomatik olarak bilginin iktidarla sarmallaştığını ortaya koymaya çalışmıştır.³⁴² Foucault, iktidar üzerinde ve bilgi ve iktidar arasındaki bağlantı üzerinde odaklanmak için yapıların ötesine geçmiştir.³⁴³ Foucault, bilgi ile iktidar arasındaki karmaşık ilişkiyi deşifre etmiştir. Foucault, iktidarın neliğini analiz etmiştir. İktidardan, “devlet ya da siyasi iktidarı” kastetmemiştir. Onun iktidardan anladığı şey, iktidar ilişkileridir. Foucault, modern dünyada iktidar ilişkilerinin gündelik hayatın her alanını kapladığını, yani cinsellikte, evde, ailede, okulda, kıslada, fabrikada, işyerinde, hastanede, hapishanede vb. var olduğunu belirtmiştir. Foucault, toplumda iktidar ilişkilerinin bireyin benliğine, zihnine, kimliğine, davranışlarına, eylemlerine, tutumlarına, tavırlarına ve genlerine kadar nüfuz ettiğini iddia etmiştir.

Erkal Ünal, **Cogito** (iç.), Sayı: 70-71, Yaz 2012, 3. Baskı, Mart 2018, s. 542-543].

³⁴² MERQUIOR, Foucault, s. 143.

³⁴³ RITZER, Ritzer; **Klasik Sosyoloji Kuramları**, Çeviren: Himmet Hülür, De Ki Basım Yayım Ltd. Şti., Ankara, 2013, s. 69.

ALTINCI BÖLÜM

ERVING GOFFMAN

“‘Modernlik tarihi’ aynı zamanda ‘belli bir tip benlik’in tarihidir de” (Zygmunt BAUMAN ve Rein RAUD, *Benlik Pratikleri*, s. 15).¹

“Ait olduğumuz bir şey olmadan istikrarlı bir benliğe sahip olamayız. Bununla birlikte, herhangi bir toplumsal birime duyulan sadakat ve bağlılık bir çeşit benliksizliğe de işaret eder. Bizim kişi olma anlayışımız daha büyük bir toplumsal birimin içine çekilmemizden kaynaklanır. Benliğimiz ise, bu çekilmeye direnmemizi sağlayan ufak patikaları kullanır. Kişisel kimlik anlayışımız çoğu zaman çatlaklar içinde ikamet ederken statümüz, dünyanın yekpare binalarıyla desteklenir” (Erving GOFFMAN, *Tımarhaneler: Akıl Hastalarının ve Kapatılmış Diğer Kişilerin Toplumsal Durumu Üzerine Denemeler*, s. 331).

“Modern toplumsal etkinliğin anonim ortamlardaki günlük yaşamı oluşturan çeşitli karşılaşmalar, ilk anda, Goffman’ın ‘uygar ilgisizlik’ olarak adlandırmış olduğu davranışla sürdürülür. ... Sergilenen ‘ilgisizlik’, kayıtsızlık değildir. Daha çok, kibar yabancılaşma olarak adlandırılabilir olan şeyin dikkatlice yönlendirilen bir gösterimidir. İki insan birbirine yaklaştıkça, her biri diğerinin yüzünü çabucak gözden geçirir, yanından geçerken de uzaklara bakar; Goffman bunu, karşılıklı olarak ‘ışıkların söndürülmesi’ diye adlandırır” (Anthony GIDDENS, *Modernliğin Sonuçları*, s. 76).

“Goffman damgalama konusuyla, yani bir insanın ne olması gerektiği olan sanal sosyal kimliği ve bir insanın ne olduğu olan gerçek

¹ Bu tespit, Zygmunt Bauman’a aittir.

sosyal kimliği arasındaki farkla ilgilendi. Damgalamada sanal ve gerçek sosyal kimlikler arasında bir fark vardır. Goffman damgalanmış insanlar ve normal insanlar arasındaki dramaturjik etkileşimle ilgilenir. Bu etkileşimin doğası bireyin sahip olduğu iki damgaya bağlıdır. İtibarsız damgalamada, aktör seyircinin farkları bildiğini düşünür (mesela belden aşağısı felçli veya bir uzvunu kaybetmiş biri). İtibarsızlaşabilecek damgalamada ise farklar seyirciler tarafından bilinmez veya algılanmaz (mesela kolostomi ameliyatı olmuş birisi...). ... Goffman'ın *Damgalama* metninin çoğu görünen ve çoğu zaman grotesk damgalamalara (mesela burun kaybı) odaklanır. Fakat kitap ilerledikçe, okuyucu Goffman'ın hepimizin bir şekilde damgalandığından bahsettiğini anlar" (George RITZER ve Jeffrey STEPNIKY, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları ve Klasik Kökleri*, s. 123).

"Toplum, doğası gereği boşluktan nefret eder" (Erving GOFFMAN, *Kamusal Alanda İlişkiler: Toplu Yaşamın Mikro İncelemeleri*, s. 111).

"Akıl hastalarının tedavisinin tarihi kısıtlama araçlarının da tarihidir: sunî eldivenler, kadın iç gömlekleri, yer zincirleri ve koltuk zincirleri, kelepçeler, 'ısırmaya karşı maske', ıslak bezler, başkasının gözetiminde tuvalete gitmek, hortumla yıkanmak, kurumdaki her hastanın aynı elbiseyi giymesi, çatalsız ve bıçaksız yemek yemek ve bunun gibi bir sürü şey" (Erving GOFFMAN, *Etkileşim Ritüelleri: Yüz Yüze Davranış Üzerine Denemeler*, s. 105).

"Şüphesiz, tanım gereği, biz damgalı bir kişinin pek de insandan sayılmayacağına inanırız. Bu zanna binaen, onun yaşamını zorlaştıran, birçok durumda düşünmeden de olsa etkili olan muhtelif ayrımcılıklar uygularız. Onun aşağı hâlini açıklamak ve temsil ettiği tehlikeyi izah etmek için bir damga teorisi, bir ideoloji inşa eder; bazen de sosyal sınıf gibi başka farkları temel alan bir hasımlığı akla yatkın kılmak için rasyonel gerekçeler buluruz. Sakat, piç, salak gibi özel damga terimlerini,

genellikle asıl manalarına kafa yornaksızın günlük söylemimizde birer mecaz ve tasvir kaynağı olarak kullanırız. Bir kusuru temel olarak geniş bir kusur yelpazesini yakıştırmaya eğiliminde oluruz; aynı zamanda, arzulanan ama pek de istenmeyen kimi sıfatları da yakıştırmaya meylederiz” (Erving GOFFMAN, **Damga: Örselenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar**, s. 33-34).

6.1. Goffman’ın Entelektüel Portresi

Erving Goffman, çağdaş sosyolojinin en tanınan simalarındandır. Goffman, bugün çağdaş sosyolojik kuramda önemli bir yere sahip olan “sembolik etkileşimciliğin”² inşa-

² Goffman, çağdaş sosyolojik teoride yaygın bir biçimde sembolik etkileşimciliğin kurucularından birisi olarak kabul edilir. Goffman, “sembolik etkileşimciliğin dramaturjik yaklaşımının başta gelen sözcüsü” [REYNOLDS, Larry T. ve HERMAN, Nancy J.; “Goffman ve Garfinkel: Dramaturji, Etnometodoloji ve Gündelik Yaşam”, Berch Berberoglu, **Klasik ve Çağdaş Sosyal Teoriye Giriş: Eleştirel Bir Perspektif** (iç.), Çeviren: Can Cemgil, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 171] şeklinde değerlendirilmiştir. Goffman, Herbert Blumer ile birlikte sembolik etkileşimciliğin temsilcisidir (KIZILÇELİK, Sezgin; **Sosyoloji Teorileri 3**, Saray Kitabevleri, İzmir, 1996, s. 125; KIZILÇELİK, Sezgin; **Batı Sosyolojisini Yeniden Düşünmek Cilt 2: Burjuva Sosyolojisi**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2013, s. 227; KIZILÇELİK, Sezgin; **Çağdaş Sosyoloji Kuramları**, Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Erzurum, 2014, s. 86). Ancak Goffman, hayatının son yıllarında kendisine yönelik “sembolik etkileşimci” etiketine mesafeli yaklaşmıştır. George Ritzer’in deyişiyle, Goffman, “sembolik etkileşimci olarak düşünülür. Bununla birlikte, ölümünden kısa süre önce bir sembolik etkileşimci olup olmadığı sorulduğunda, bu etiketin, kendisini bu kategori içine koymasına imkân vermeyecek kadar muğlak olduğu cevabını vermiştir” (RITZER, George; **Modern Sosyoloji Kuramları**, Çeviren: Himmet Hülür, De Ki Basım Yayın Ltd. Şti., Ankara, 2012, s. 232). Kısaca, Goffman, sembolik etkileşimciliğe eleştirel yaklaşıp da genellikle bu gelenek içinde değerlendirilmiştir. Meselâ, Goffman üzerine yazan Ann Brana-

sında ve gelişiminde etkili olmuş teorisyenlerden biridir. Goffman, yüzyılımızın anahtar sosyologlarından. Randall Collins, Goffman için "entelektüel gelişmeye en fazla katkısı olan sosyolog"³, demiştir. Clifford Geertz, Goffman'ı "en meşhur Amerikan sosyoloğu" olarak tanımlamıştır.⁴ Goffman, "1980'lerin önde gelen bir sosyal teorisyeni", "aykırı sosyolojik bir öncü" ve "külte" dönüşmüş bir kişidir.⁵ Goffman, sosyoloji kuramı içinde "kült" bir figür/şahsiyet olarak kabul edilmiştir.⁶ Goffman, günümüzde sosyal teorinin ilgi çekici ustaları arasında ön sıralarda yer almaktadır.

Goffman, 1922 yılında Kanada'nın Manville kentinde dünyaya gelmiştir.⁷ Goffman, 1945 yılında Toronto Üniversitesi'nde sosyoloji ve antropoloji alanında lisans öğrenimini tamamlamıştır. Goffman, 1953'te ise Chicago Üniversitesi'nde sosyoloji alanında doktorasını bitirmiştir. Doktora

man, "Georg Simmel'i sembolik etkileşimciliğin gelişiminde kurucu bir figür kabul edersek, Goffman'ın çalışmalarını bu geleneğe rahatlıkla dahil edebiliriz" [BRANAMAN, Ann; "Erving Goffman", **Çağdaş Toplum Kuramından Portreler** (iç.), Derleyen: Bryan S. Turner ve Anthony Elliott, Çeviren: Barış Özkul, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 142], demiştir.

³ Randall Collins'ten aktaran; WALLACE, Ruth A. ve WOLF, Alison; **Çağdaş Sosyoloji Kuramları: Klasik Geleneğin Geliştirilmesi**, Çeviren: Leyla Elburuz ve M. Rami Ayas, Punto Yayıncılık Ltd. Şti., İzmir, 2004, s. 266.

⁴ BURNS, Tom; **Erving Goffman**, Routledge, Taylor & Francis e-Library, London, 2002, s. 3.

⁵ SLATTERY, Martin; **Sosyolojide Temel Fikirler**, Yayına Hazırlayan: Ümit Tatlıcan ve Gülhan Demiriz, Sentez Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 193.

⁶ RITZER, **Modern Sosyoloji Kuramları**, s. 232; RITZER, George ve STEPNIISKY, Jeffrey; **Çağdaş Sosyoloji Kuramları ve Klasik Kökleri**, Çeviren: Irmak Ertuna Howison, De Ki Basım Yayım Ltd. Şti., Ankara, 2013, s. 124.

⁷ SLATTERY, **Sosyolojide Temel Fikirler**, s. 188.

tezi için bir yıl İskoçya'da küçük bir adada yaşamış ve buradaki sosyal etkileşimi gözlemlemiştir.⁸

Goffman, 1954 Sonbahar'ından 1957 yılının sonuna kadar Maryland Eyaleti'nde National Institute of Mental Health'e bağlı Socio-Environmental Studies Laboratuvarı'nın konuk üyesi olmuştur. Goffman, bu üç yıl boyunca National Institutes of Health Clinical Center'da kapatılmış kişilerin davranışları üzerine araştırmalar yapmıştır. 1955-1956 yılları arasında ise, yedi binin üzerinde hastaya sahip federal bir kurum olan Washington D.C.'deki St. Elizabeths Hastanesi'nde alan çalışması yapmıştır.⁹ Goffman, 1957'de Herbert Blumer'in davetiyle Kaliforniya Üniversitesi (Berkeley) Sosyoloji Bölümü'nde çalışmaya başlamıştır. Goffman, 1957 yılında profesör olmuş ve 1968 yılına kadar Kaliforniya Üniversitesi'nde çalışmıştır. Goffman, Kaliforniya'dayken Las Vegas kumarhanelerinde saha araştırmaları yapmıştır.¹⁰

Goffman, 1968 yılında Pennsylvania Üniversitesi'ne geçmiş ve ölünceye dek orada çalışmıştır. Bu arada Goffman, Amerikan Sosyoloji Derneği Başkanı olmuştur. Goffman, 1982 yılında ölmüştür.¹¹

Goffman, üretken bir sosyologdur. O, en meşhur eseri olan *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*'nu 1956'da yayımlamıştır. Diğer önemli yapıtlarından bazıları şunlardır: *Tımarhaneler; Karşılaşmalar; Kamusal Alanlarda Davranış; Stratejik Etkileşim; Toplumsal Cinsiyetin Sunuluşu*.¹² Goff-

⁸ BRANAMAN, "Erving Goffman", s. 141.

⁹ GOFFMAN, Erving; **Tımarhaneler: Akıl Hastalarının ve Kapatılmış Diğer Kişilerin Toplumsal Durumu Üzerine Denemeler**, Çeviren: Ebru Arıcan, Heretik Yayınları, Ankara, 2015, s. 7.

¹⁰ BRANAMAN, "Erving Goffman", s. 141.

¹¹ A.g.m., s. 142.

¹² SLATTERY, **Sosyolojide Temel Fikirler**, s. 188.

man, sosyal teorisini biçimlendirirken en çok George Herbert Mead'den etkilenmiştir.¹³

6.2. Goffman'ın Metodolojisi

Goffman'ın metodolojisini anlamak için öncelikle onun "etkileşim"e dair temel fikirlerini açıklamak gerekir. Çünkü Goffman, sosyolojik çözümlemelerinde etkileşimi önemsemiştir. Başka bir deyişle, Goffman, sosyolojinin bir alt alanı olarak etkileşim üzerinde durmuştur.¹⁴ Goffman, temel ilgi alanının "sosyal etkileşim" olduğunu belirtmiştir.¹⁵ Goffman, etkileşimi, bireylerin birbirlerinin eylemleri üzerindeki karşılıklı etkileri olarak tanımlamıştır. Goffman, bireyin, benliğin, etkileşimin, etkileşim sırasında bireylerin birbirlerinde bıraktıkları izlenimin, yani "etkileşim düzeni"nin sosyolojisini yapmıştır.¹⁶ Bu etkileşim biçimi kalabalık caddelerde, kahvaltı masalarında, mahkeme salonlarında ya da süper marketlerde gözlenebilir. Goffman, etkileşim düzeninin başlı başına temel bir alan olduğunu vurgulamıştır.¹⁷

Goffman, etkileşimi, "odaklanmış etkileşim" ve "odaklanmamış etkileşim" olarak ikiye ayırmıştır. Odaklanmış etkileşim, konuşma hali içerisinde devam eden bir etkileşim biçimi iken, odaklanmamış etkileşim, iki insanın (örneğin, otobüs bekleyen iki kişinin) birbirini süzerek ölçüp biçtiği

¹³ WALLACE ve WOLF, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları: Klasik Geleniğin Geliştirilmesi*, s. 267.

¹⁴ GOFFMAN, Erving; *Strategic Interaction*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1971.

¹⁵ BURNS, Erving Goffman, s. 17.

¹⁶ KIZILÇELİK, *Batı Sosyolojisini Yeniden Düşünmek Cilt 2: Burjuva Sosyolojisi*, s. 233.

¹⁷ LAYDER, Derek; *Sosyal Teoriye Giriş*, Çeviren: Ümit Tatlıcan, Küre Yayınları, İstanbul, 2006, s. 281.

fakat birbirleri için açık bir konuşma halindeki katılımcılara dönüşmedikleri hallerde gerçekleşen etkileşim şeklidir.¹⁸

Goffman, “yüz yüze etkileşim”e¹⁹ yoğunlaşmıştır. Bu çerçevede, Goffman, “benim ilgi alanım, sosyolojinin bir alt alanı olarak yüz yüze etkileşiminin araştırılmasını geliştirmek”²⁰, demiştir. Goffman, “yüz yüze etkileşim”e dair şu belirlemeyi yapmıştır: “Doğal ortamlardaki yüz yüze etkileşimin incelenmesi sahasının henüz uygun bir ismi yoktur. ... Bu sahanın henüz bir ismi olmasa bile araştırma konusu şöyle tanımlanabilir: Başkalarıyla bir arada olduğumuz esnada ve bir arada olmamız vesilesiyle meydana gelen olaylar bütünü. Burada temel davranış kaynakları; insanların farklı durumlarda isteyerek ya da istemeyerek sürekli kullandığı bakışlar, jest ve mimikler, duruşlar ve sözlü ifadelerdir. Bunlar yönelim ve katılımın görünen işaretleridir- yani toplumsal örgütlenmeler nazarında şimdiye kadar düzenli olarak incelenmemiş ruh ve beden halleridir-.”²¹

Goffman’a göre, “yüz” sözcüğü, başkaları tarafından bir bireyin belli bir ilişki boyunca takındığı rol aracılığıyla kendisi için talep ettiği olumlu sosyal değerdir.²² Bir birey, başkalarıyla bir temas sayesinde karşılaştığı yüze doğrudan yanıt verme eğilimindedir. Bütün duygusal enerjisini yü-

¹⁸ GOFFMAN, Erving; **Etkileşim Ritüelleri: Yüz Yüze Davranış Üzerine Denemeler**, Çeviren: Adem Bölükbaşı, Heretik Yayınları, Ankara, 2017, s. 167.

¹⁹ Goffman, yüz yüze etkileşimin sosyolojide önemli olduğunu belirtmiştir. Ona göre, kendisinden evvel “sosyologlar yüz yüze etkileşimi geleneksel olarak ‘kolektif davranış’ alanının bir parçası olarak incelenmiştir” [GOFFMAN, Erving; “Toplumsal Etkileşim ve Günlük Yaşam”, **Sosyoloji - Başlangıç Okumaları** (iç.), Editör: Anthony Giddens, Çeviren: Günseli Altaylar, Say Yayınları, İstanbul, 2010, s. 79].

²⁰ GOFFMAN, **Strategic Interaction**, s. ix.

²¹ GOFFMAN, **Etkileşim Ritüelleri: Yüz Yüze Davranış Üzerine Denemeler**, s. 9.

²² A.g.e., s. 15.

zünde toplar. Duyguları artık yüzünde kendisini açığa vurur.²³ Goffman, bir kişinin yüzünün diğer kişinin yüzüyle bağlantılı olduğunu ileri sürmüştür, “birinin kendi yüzü ve başkalarının yüzü aynı düzenin birer kurgusudur; birinin yüzünde ne kadar duygu olacağını ve bu duygunun orada bulunanlar arasında nasıl dağıtılacağını belirleyen, grubun kuralları ve durumun tanımlanmasıdır”²⁴, şeklinde bir belirleme yapmıştır.

Goffman, yüz yüze etkileşim üzerine tartışmalarda “birey” (“kişi”) sözcüğünün önemli olduğunu belirtmiştir.²⁵ Goffman, kişilerin, bir başkasının dolaysız varlığı esnasında ortaya çıkan çok sayıda davranış kalıplarını ve doğal davranış sıralamasını tespit etmemiz gerektiğini belirtmiştir. Goffman, sosyal ilişkiler, küçük sosyal gruplar, iletişim sistemleri ve stratejik etkileşim biçimindeki bu vakaları, kendi başına bir araştırma konusu olarak görmemiz gerektiğine işaret etmiştir.²⁶

Goffman, her bireyin diğer katılımcılarla yüz yüze veya dolaylı irtibat kurmasını gerektiren bir sosyal karşılaşmalar dünyasında yaşadığını bildirmiştir. Goffman, bireyin bu temasların her birinde kimi zaman “rol” denilen şeyi canlandırdığını ileri sürmüştür.²⁷

Goffman, her sosyal karşılaşmanın bir yüz yüze etkileşim vesilesi olduğunun altını çizmiştir. Goffman, sosyal karşılaşmanın bireylerin birbirlerinin bulundukları ortama dâhil olduklarını fark etmeleriyle başladığını ve katıldıkları or-

²³ A.g.e., s. 16.

²⁴ A.g.e.

²⁵ GOFFMAN, Erving; **Kamusal Alanda İlişkiler: Toplu Yaşamın Mikro İncelemeleri**, Çeviren: M. Fatih Karakaya, Heretik Yayınları, Ankara, 2017, s. 23.

²⁶ GOFFMAN, **Etkileşim Ritüelleri: Yüz Yüze Davranış Üzerine Denemeler**, s. 10.

²⁷ A.g.e., s. 15.

tamdan yine farkında olacak şekilde geri çekilmeleriyle sona ereceğini ifade etmiştir.²⁸

Goffman, bireyin kişiliği, sosyal etkileşim ve toplum (kişilik-etkileşim-toplum) üzerine odaklanmıştır.²⁹ Ona göre, “birey, topluma iki ana bağ ile bağlıdır: üyelik vasıtasıyla kolektivitelere ve toplumsal ilişkiler vasıtasıyla da diğer bireylere.”³⁰ Goffman, yüz yüze etkileşim ile ortaya çıkan faaliyet alanlarını, yani düğünleri, aile yemeklerini, kurul toplantılarını, cebri yürüyüşleri, hizmet sunumlarını, kuyrukları, kalabalıkları ve çiftleri ele almıştır.³¹

Kısacası, Goffman, sosyolojinin “yüz yüze etkileşimin yapısını”³² esas alması gerektiğini belirtmiştir. Goffman’a göre, “sosyolojinin dili, geleneksel olarak örgütlenmeler, yapılar, roller ve statülerle ilgilenir ve birbirlerinin yanında olmaları nedeniyle insanların davranışlarının nasıl şekillendiğini tanımlamaya pek münasip değildir. Ne yazık ki ‘etkileşim’ kavramı her anlama gelir ve yüz yüze etkileşime odaklanmamız için gereken analiz birimleri üzerine çok az düşünülmüştür. Dolayısıyla, sosyolojik metodun temel usulü olan, kurallara ve normatif anlayışlara odaklanma yöntemi devam ettirilse de, yapısal kavramlardan etkileşimsel kavramlara bir çeviri gereklidir. Aslında, bir sosyal etkileşimi tanzim eden kuralları tanımlamak, onun yapısını da tanımlamaktır.”³³ Goffman, yüz yüze etkileşim analizine bir baş-

²⁸ A.g.e., s. 113.

²⁹ GOFFMAN, Erving; **Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu**, Çeviren: Barış Cezar, Metis Yayınları, İstanbul, 2009, s. 225.

³⁰ GOFFMAN, **Kamusal Alanda İlişkiler: Toplu Yaşamın Mikro İncelemeleri**, s. 229.

³¹ A.g.e., s. 9.

³² GOFFMAN, Erving; “Yüz Yüze Etkileşimin Yapısı”, **Sosyoloji - Başlangıç Okumaları** (iç.), Editör: Anthony Giddens, Çeviren: Günseli Altaylar, Say Yayınları, İstanbul, 2010, s. 85-92.

³³ GOFFMAN, **Etkileşim Ritüelleri: Yüz Yüze Davranış Üzerine Denemeler**, s. 166.

langıç yolu olarak üç temel etkileşim birimi önermiştir. İlki, "sosyal olay"dır. Sosyal olay, sabırsızlıkla beklenen ve bir birim olarak kendisinden medet umulan (meselâ yemekli davet gibi) bir olaydır. İkincisi, "topluluk"tur. Topluluk, üyeleri o an birbirlerinin yanı başında bulunan herkesi kapsayan ve iki ya da daha çok insandan meydana gelen gruplardır. Üçüncüsü ise, "sosyal durum"dur. Sosyal durum, içeri giren bir insanın topluluğun üyesi olduğu, yani orada bulunduğu herhangi bir yerdeki kalabalık mekânsal çevredir.³⁴

Goffman, sosyolojik metodunda yüz yüze etkileşim analizi esas almış, bunun için de "alan araştırması"na çok önem vermiştir. Goffman, "alan araştırması"na dönük görüşlerini, *Tımarhaneler* kitabının Önsöz'ünde kapsamlı bir biçimde şöyle izah etmiştir: "St. Elizabeths'te (Washington D.C.'deki St. Elizabeths Hastanesi'nde) alan çalışması yapmaktaki birincil amacım, hastaneye kapatılmış bir kişinin toplumsal dünyası hakkında, onun bu dünyayı öznel olarak deneyimlediği haliyle bilgi edinmeye çalışmaktır. Resmî olarak, spor antrenörü yardımcısı rolünde çalışmaya başladım. Bana orada bulunmamın gerçek sebebi sorulduğunda ise, topluluk yaşamını ve boş zamanın örgütlenme biçimlerini incelemek için orada bulunduğumu saklamıyordum. Personelle doğrudan iletişime girmekten ve onlardan biriymiş gibi görünmekten kaçınıyor ve günlerimi hastalar arasında geçiriyordum. Koğuşlarda yatmıyordum ve hastanenin üst düzey yönetimi de amacımın ne olduğunu biliyordu. O zamanki ve şimdiki görüşüm, bireylerden oluşan her grubun – mahkûmların, ilkellerin, gemi personelinin ya da hastaların-, yanına yaklaşır yaklaşmaz anlamlı, makul ve normal gelen, kendine özgü bir yaşam alanına sahip olduğu ve bu dünyalardan herhangi biri hakkında bilgi edinmenin en iyi yollarından birinin, grup üyelerinin var oluşunu şekillendiren ufak olumsuzlukların gündelik akışına onlarla birlikte kendi-

³⁴ A.g.e., s. 166-167.

ni teslim etmek olduğudur. Yöntemimle ve bu yöntemin uygulanmasıyla ilgili sınırlılıklar aşîkârdır. Çalıştığım alan içerisine, en ufaklık biçimde dahi ve ne yapmış olursam olayım, müdahil olmadım. Şayet bunu yapmış olsaydım hareket alanım, eylemlerimin çeşitliliği ve dolayısıyla da topladığım bilgilerin kapsamı bir o kadar azalardı. Hastaların toplumsal yaşamının bazı yönlerinin etnografik incelemesini çalışma nesnesi olarak kabul ettiğimden, alışagelmiş türden ölçüm ve sınaama yöntemlerini kullanmadım. Birkaç önermeye ilişkin istatistiksel veri toplamak için gerekli zaman ve rol dağılımının, hasta yaşamının dokusuna ve yapısına ilişkin veri toplamamı engelleyeceğini düşünüyordum.”³⁵

Görüldüğü üzere, Goffman, sosyolojik metodunda gözlemi önemsemiştir. Goffman, kendisinin belirttiği gibi, sosyal hayatı gözlemleyen ve çözümleyen bir sosyologdur.³⁶ Goffman’ın sosyolojik analizlerinde üç tür gözlem şekli ortaya çıkmaktadır. İlk olarak, Goffman, sosyal yerleşimlerde geleneksel etnografik çalışmalar yapmıştır. Bu çerçevede, Goffman, Amerika’da yer alan Shertland’ın otel, yazlık evler ve çiftlik bölgesinde, St. Elizabeth hastanesinin koğuşlarında araştırmalar yapmıştır. İkinci olarak, Goffman, radyo yayınlarındaki konuşma kusurlarının analizi gibi sistematik doğal gözlemler yapmıştır. Üçüncü olarak, Goffman, ikincil düzeyde gözlemlere önem vermiştir. Örneğin, Goffman, detektif ve casus romanlarını, ayrıca günlük gazeteleri incelemiştir. Goffman, çoğunlukla gözleme dayalı çalışma metodunu doğa bilimleri alanında, özellikle botanik ve biyolojide kullanılan numune toplama ve kategorize etme uygulamalarıyla mukayese etmiştir.³⁷

³⁵ GOFFMAN, Tımarhaneler: Akıl Hastalarının ve Kapatılmış Diğer Kişilerin Toplumsal Durumu Üzerine Denemeler, s. 7-8.

³⁶ BRANAMAN, “Erving Goffman”, s. 154.

³⁷ WILLIAMS, Robin; “Erving Goffman”, Çeviren: Savaş Çağlayan, *Sosyolojik Düşüncede İz Bırakanlar* (iç.), Yayına Hazırlayan:

Diğer yandan, Goffman, sosyolojik metodunu inşa ederken farklı disiplinlerin kavramlarından faydalanmıştır. Goffman, özellikle antropolojinin kavramlarını önemsemiş, kimi analizlerinde "bazı ortak antropolojik terimleri esneterek ve eğip bükerek kavramsal bir yapı iskelesi kurmaya çalışacağım"³⁸, demiştir. Goffman, sosyolojik tahlillerinde özellikle de tiyatronun kavramlarından yararlanmıştır. Bu hususta, Goffman, *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu* kitabında şunları yazmıştır: "Bu çalışmanın kavramsal çerçevesini geliştirirken, sahne dilinden bir miktar yararlandım. Oyunculardan ve seyircilerden; rutinlerden ve rollerden; başarılı ve başarısız performanslardan; işaretlerden, sahne setlerinden ve sahne arkasından; dramaturjik ihtiyaçlardan, dramaturjik yeteneklerden ve dramaturjik stratejilerden söz ettim."³⁹ Dolayısıyla, Goffman, metodunda metaforları kullanmıştır. Goffman, sosyolojik analizlerinde "tiyatro", "ritüel", "oyun" ve "çerçeve" adlı dört ana metafor öne çıkmaktadır.⁴⁰

6.3. Goffman'ın Damga Teorisi

Goffman, meşhur eseri olan *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu* kitabında, hayatı, insanların birbirlerine gösteriler sahnelediği bir "tiyatro sahnesi" olarak kavramsallaştırmıştır: "Bu yazı bir tiyatro oyunu ile aynı bakış açısına sahiptir; buradan çıkarılan ilkeler ise dramaturjik ilkelerdir. İş yaşamında her gün karşılaşılan durumlarda bir bireyin kendini ve faaliyetlerini başkalarına nasıl sunduğu, başkalarının kendisi hakkında oluşturduğu izlenimi nasıl yönlendirdiği

Rob Stones, Türkçe Yayına Hazırlayan: Nihat Z. Erdoğan ve Ülgen Oskay, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2008, s. 196.

³⁸ GOFFMAN, *Etkileşim Ritüelleri: Yüz Yüze Davranış Üzerine Denemeler*, s. 59.

³⁹ GOFFMAN, *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*, s. 236.

⁴⁰ WILLIAMS, "Erving Goffman", s. 196.

ve denetlediği, onların karşısında performansına devam ederken neler yapabileceği ve yapamayacağı üzerinde duracağım. Bu modeli kullanırken gözle görünür yetersizliklerini de hafife almayacağım. Sahne yapmacık şeyler sunar; yaşam muhtemelen daha gerçek ve genelde pek de iyi prova edilmiş şeyler sunar. Belki bundan da önemlisi, sahnede oyuncu bir karakter kılığına girerek kendini başka oyuncular tarafından yansıtılan karakterlere sunar; seyirci etkileşimde hayati öneme sahip ama gerçek yaşamda var olmayan üçüncü bir taraf oluşturur. Gerçek yaşamda, bu üç taraf sıkıştırılarak ikiye indirilir: Bir kişinin oynadığı rol mevcut diğerlerinin oynadığı rollere göre biçilir, ancak bu diğer insanlar aynı zamanda seyirciyi de oluşturur.”⁴¹ Goffman, sembolik etkileşimcilik içinde önemli bir yer tutan dramaturjik görüşü geliştirmiştir. Goffman, gündelik hayatta benliğin nasıl inşa edildiği ve kendisini nasıl sunduğu sorusu üzerine kafa yormuş, bu soruya cevap verirken, yani benliği çözümlerken “tiyatroya ait çerçeveyi” kullanmıştır.⁴² “Goffman için hayat, herkesin bitmeyen bir oyun içinde olduğu ve herkesin oyuncu olduğu bir tiyatrodur.”⁴³ Bu çerçevede, Goffman, “ön bölge” ve “arka bölge”den, yani “sahne önü”/vitrin bölgesi ve “sahne arkası”ndan söz etmiştir. Goffman’a göre, gündelik hayatta insanlar, ön bölgede (sahne önünde/vitrin bölgesinde) ve arka bölgede (sahne arkasında) bulunurlar.⁴⁴ Goffman’a göre, “belli bir performansın

⁴¹ GOFFMAN, *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*, s. 13.

⁴² GOFFMAN, Erving; *Frame Analysis: An Essay on Organization of Experience*, Northeastern University Press, Boston, 1986, s. 124-155.

⁴³ GOULDNER, Alvin W.; *Batı Sosyolojisinin Yaklaşan Krizi*, Çeviren: Mesut Şenol, Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, Sakarya, 2015, s. 501.

⁴⁴ Beri yandan Goffman, bireyin içinde bulunduğu çeşitli “bölge”lerden, yani sekiz “benlik bölgesi”nden söz etmiştir. Bu benlik bölgelerden ilki, “kişisel mekân”dır. Kişisel mekân, bir bireyi çevreleyen ve bir başka bireyin oraya girişinin, onu memnuniyetsizlik

sahnelenmekte olduğu veya olabileceği vitrin bölgesi ve performansla ilgili ama performansça çizilen görüntüyle uyuşmayan eylemlerin gerçekleştiği arka bölge”⁴⁵ vardır.

Ön bölge (sahne önü/vitrin bölgesi), oyuncunun izleyiciler tarafından görülebildiği yerdir. Oyuncuyla izleyici arasındaki etkileşimin olduğu bölgedir. Goffman, vitrin bölgesinde bir “resmiyet havası”nın hâkim olduğunu belirtmiştir.⁴⁶

Arka bölge ya da sahne arkası ise, belli bir performans tarafından çizilen izlenimle çelişen bir görüntünün yer aldığı bölgedir. Bu tür yerlerin pek çok karakteristik fonksiyonu vardır. Bir performansın kendi ötesinde bir şeyler ifade

göstermeye, bazen geri çekilmeye ittiği, bazen de kendisini sıkıştırılmış hissetmesine sebebiyet veren herhangi bir yerdir. Bu bölgelerden ikincisi, “park yeri”dir. Park yeri, bireylerin geçici iddiada bulundukları, elde etmenin ya hep ya hiç temelinde olduğu sınırlandırılmış bir bölgedir. Üçüncü bölge, “kullanım mekânı”dır. Kullanım mekânı, bir bireyin etrafında bulunan ve oradaki hak iddiasının görünür araçsal gereksinimler dolayısıyla tanındığı bölgedir. Dördüncü bölge, “sıra”dır. Sıra, bazı iddia sahiplerinin, diğer iddia sahiplerine nazaran belli bir iltimas gördüğü düzene denir. Beşinci bölge, “kılıf”tır. Kılıf, bedeni kaplayan deriyi örten elbiselere denir. Bedeni örten kılıf, kişisel mekânların en asgarisi olarak fonksiyon görür. Altıncı bölge, “sahip olunan bölge”dir. Sahip olunan bölge, benlik ile özdeşleşmiş ve bulunduğu bedeni süsleyen nesneler grubudur. Temel örneği, “kişisel eşyalar” olarak isimlendirilen ceket, şapka, eldiven, çanta ve bunların içindekileridir. Yedinci bölge, “bilgi özel alanı”dır. Bilgi özel alanı, bireyin, öteki bireylerin yanındayken erişim denetimini elinde bulundurmayı umduğu gerçekler kümesine denir. Sekizinci bölge, “sohbet özel alanı”dır. Sohbet özel alanı, bireyin, kendisini kimin ne zaman bir sohbe davet edeceği hususunda denetim sahibi olma hakkına, yani bir bireyler grubunun, sohbe başladıklarında çevrelerini erişime ve duyulmaya karşı koruma hakkına denir (GOFFMAN, *Kamusal Alanda İlişkiler: Toplu Yaşamın Mikro İncelemeleri*, s. 54-65).

⁴⁵ GOFFMAN, *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*, s. 131-132.

⁴⁶ A.g.e., s. 126.

edebilme becerisi çok zahmetli bir şekilde burada geliştirilir. Sahne dekorları ve kişisel vitrine ait unsurlar, adeta tüm repertuarların ve karakterlerin sıkıştırılmış bir toplamı halinde arka bölgede depolanır.⁴⁷ Arka bölge, aynı zamanda, oyuncunun hiçbir seyircinin girmeyeceğine güvenebileceği bir yerdir.⁴⁸ Arka bölge, seyirciye kapalı bölgedir.⁴⁹

Ön bölge ile arka bölgede oyuncuların gerçekleştirdiği davranışlar birbirinin tam zıddıdır. Arka bölge, seyircinin kendisini rahat hissettiği, dilediği her şey yaptığı bölge iken ön bölge, oyuncunun son derece titiz hareket ettiği bir yerdir. Goffman'ın deyişiyle, "sahne arkası dili karşılıklı ilk isimle hitap, ortak karar alma, küfürlü ve açık saçık konuşmalar, özel selamlaşmalar, sigara içme, serbest giyim, 'lambali' oturma ve ayakta durma şekilleri, lehçeyle veya sokak diliyle konuşma, homurdanma ve bağırma, oyunbaz sertlik ve 'şakalaşma', düşüncesizce yapılan önemsiz ama potansiyel olarak simgesel hareketler, şarkı mırıldanma, ıslık çalma, sakız çiğneme, geçirme ve yellenme gibi davranışlardan oluşur. Sahne önü davranışı ise bunların yokluğu (ve bir anlamda da tersi) olarak alınabilir."⁵⁰

Ön bölge (vitrin bölgesi) ile arka bölgeyi birbirinden ayıran çizgi, toplumun her alanında görülebilir.⁵¹ Meselâ, Goffman'a göre, lokantada çalışan bir garson, müşterilerin önünde (ön bölgede) mutfak kısmında (arka bölgede) davrandığı gibi davranamaz. Garson, mutfaktan yemek yenilen alana geçerken karşılaştığı bir sorun karşısında, herkesin önünde nazik, kontrollü ve saygılı olsa da, mutfak kısmına geçtiğinde daha az kontrollü bir biçimde davranır. Yine bir memurun, mesai saatleri içinde çalıştığı yer, ön bölgedir.

⁴⁷ A.g.e., s. 112.

⁴⁸ A.g.e., s. 113.

⁴⁹ A.g.e., s. 126.

⁵⁰ A.g.e., s. 126.

⁵¹ A.g.e., s. 122.

Vatandaşların işlerini yaparken, nazik, kibar ve saygılı davranmak, hareketlerine dikkat etmek mecburiyetindedir. Memur, sorunlu insanlarla karşılaşabilir, çeşitli problemler yaşayabilir. Memur, olumsuzluklar karşısında gerçek duygularını saklar, vatandaşa bağırılmaz ve hakaret etmez. Ancak memur öğle tatilinde ya da işine beş dakika ara verip ön bölgeyi terk ettiğinde daha doğal davranır, duygularını dışa vurabilir, bağırabilir ve sövebilir. Yani arka bölgede daha rahat davranır, arkadaşlarıyla şakalaşabilir.⁵² Goffman'a göre, hayatın her alanında bireyler benzer davranırlar. Ön bölgede olağanüstü nazik, kibar ve saygılı davranan birey arka bölgede kaba ve saygısız davranabilir. Bu bağlamda, Goffman, Amerikan toplumundan şu örneği vermiştir: "Yaşadığımız toplumda, karıkoca beraber sosyal bir akşam geçirmek adına yeni arkadaşlarının karşısına çıktıklarında, kadın kocasının iradesine ve görüşlerine normalde baş başayken veya eski arkadaşlarla olduklarında gösterdiğinden daha fazla saygı ve itaat gösterebilir. Saygılı bir role büründüğünde, erkek de başat bir role soyunabilir ve evlilik takımının her iki üyesi de kendi rolünü oynadığında, bir birim olarak karıkoca yeni seyircilerin kendilerinden beklediği izlenimi sürdürebilir."⁵³

Uzun lafın kısası, Goffman, bireylerin ön bölgedeki (sahne önü/vitrin bölgesi) davranışlarının ve birbirleriyle etkileşimlerinin arka bölgedeki (sahne arkasında) davranışlarının ve etkileşimlerinin birbirlerinden neden farklı olduğunu göstermeye çalışmıştır. Goffman, özellikle etkileşim sürecinde damgalanan bireylere yönelmiş ve onların durumunu analiz etmiştir.

Goffman, toplumda damgalanan insanlar ve normal insanlar arasındaki dramaturjik etkileşim üzerine odaklan-

⁵² CUFF, E. C., SHARROCK, W. W. ve FRANCIS, D. W; **Sosyolojide Perspektifler**, Çeviren: Ümit Tatlıcan, Say Yayınları, İstanbul, 2013, s. 153-154.

⁵³ GOFFMAN, **Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu**, s. 83.

miş⁵⁴, bu çerçevede meşhur damga teorisini geliştirmiştir. Goffman, *Damga* metninde, benliğin sahneye konmasında karşılaşılan bir sorunla, yani benliğin potansiyel olarak itibarsızlaştırılması konusıyla ilgilenmiştir. Goffman, damga vasıtasıyla itibarsızlaştırılan bireylerin, üzerlerine yapıştırılan damganın anlamıyla nasıl baş ettiklerini araştırmıştır.⁵⁵

Goffman'a göre, damga/leke (stigma), "sosyal açıdan tamamen kabul görme vasfından men edilmiş bireyin durumu"na⁵⁶ verilen addır. Goffman, kökleri çok eskiye giden damga⁵⁷ üzerinde durmuştur. Goffman, damga sözcüğünü son derece itibarsızlaşmış bir sığata atıfta bulunmak için kullanmıştır. Damga, gerçekten de nitelik/sıfat ile stereotip arasındaki bir çeşit özel ilişkidir. Damga, toplumun her alanında itibarsızlaştırıcı etki yaratan niteliklerdir/sıfatlardır.⁵⁸

Goffman, damgalama sürecinde toplumun rolüne vurgu yapmıştır. Goffman'a göre, "toplum, kendine hâkim olabilenleri güçlü karakter olarak görüp, kolayca bunalıp hüsrana uğrayan ve yolundan şaşanları zayıf karakter olarak adlan-

⁵⁴ RITZER, *Modern Sosyoloji Kuramları*, s. 238.

⁵⁵ BRANAMAN, "Erving Goffman", s. 145.

⁵⁶ GOFFMAN, Erving; *Damga: Örselenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar*, Çeviren: Ş. Geniş, L. Ünsaldı ve S. N. Ağırnaslı, Heretik Yayınları, Ankara, 2014, s. 23.

⁵⁷ Goffman, "damga" sözcüğünün ilk defa Yunanlılar tarafından kullanıldığını belirtmiştir. Kendi ifadesiyle, "görsellikten faydalanma hususunda oldukça maharetli olan Yunanlar, işaret edilen kişinin ahlaki statüünde olağan dışı ve kötü ne varsa ifşa etmeye yönelik bedensel işaretleri kasteden 'damga' terimini aslen ilk kullananlardır. Bu işaretler bedene kazılır ya da yakılır ve taşıyıcının bir köle, suçlu veya hain olduğunun kanıtı olurdu. Böylece merasimle kirletilmiş, lekelenmiş olan söz konusu kişi, özellikle kamusal yerlerde kaçınılması gereken biri durumuna düşerdi" (GOFFMAN, *Damga: Örselenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar*, s. 29).

⁵⁸ GOFFMAN, *Damga: Örselenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar*, s. 31-32.

dırarak, bu kabiliyeti ahlâkî karşılıklarla ödüllendirir ya da cezalandırır.”⁵⁹ Goffman'a göre, “toplum, fertleri sınıflandırma araçlarını kurar.”⁶⁰

Goffman, damganın ilk belirgin hale geldiği yerin okul olduğunu, çocuğun damgasını, okula başladığında keşfettiğini, bu deneyimin dalga geçmeler, sataşmalar, dışlamalar ve kavgalar olarak bazen okulun ilk gününde yaşandığını vurgulamıştır.⁶¹ Goffman, okulda başlayan damgalamanın zamanla alanının genişlediğine, fizikî bozukluklardan çeşitli gruplara kadar yaygınlaştığına dikkat çekmiştir.

Goffman, üç damga tipinden söz etmiştir. İlk olarak, bedeninin korkunçluklarından, çeşitli fiziki deformasyonlardan kaynaklanan damgalar; ikinci olarak, zayıf irade, baskıya müstahak ya da doğal olmayan tutkular, sapkın ve katı inançlar ve ahlâksızlık olarak nitelenen bireysel karakter bozukluklarından (ruh bozukluğu, hapis yatmak, alkolizm, bağımlılık, eşcinsellik, işsizlik, intihar teşebbüsü ve radikal siyasi davranışlar vb.) kaynaklanan damgalar; üçüncü olarak ise, ırk, millet ve din gibi etnolojik damgalar.⁶² Başka bir deyişle, Goffman, kötürümlük, cücelik ve sağırlık gibi fiziksel özürler; kişilik zayıflığı, hüküm giyme ve işsizlik gibi bir geçmiş; bireyin ait olduğu din veya ırkla (örneğin, etnik azınlıklarla) ilişkili sosyal damgalardan detaylı bir biçimde söz etmiştir. Görüldüğü üzere, Goffman, damgayı, bireyin doğumla getirdiği veya sonradan edindiği bir şeye dayandırmıştır.⁶³ Örneğin, bir damga olarak ten rengi doğuştan gelir

⁵⁹ GOFFMAN, *Etkileşim Ritüelleri: Yüz Yüze Davranış Üzerine Denemeler*, s. 291.

⁶⁰ GOFFMAN, Erving; *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*, A Touchstone Book, Simon & Schuster Inc, New York, 1986, s. 2.

⁶¹ GOFFMAN, *Damga: Örselenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar*, s. 67.

⁶² *A.g.e.*, s. 33.

⁶³ SLATTERY, *Sosyolojide Temel Fikirler*, s. 189.

fakat bir yara izi ya da dağlama doğuştan gelmez. Yine bir mahkûmun sifıra vurulmuş saçı, doğuştan gelen bir şey değildir.⁶⁴ Damgada “görünürlük” önemlidir. Meselâ, sabık akıl hastaları ve gayrimeşru baba adayları, kusurlarının doğrudan görünür olmaması hususunda birbirlerine benzerler. Fakat birinin kör olduğu rahatlıkla fark edilir. Demek ki, damgada görünürlük, önemli bir etkidir.⁶⁵ Sözelimi, görünen bir şey olarak “çirkinlik, sosyal ortamlarda odaklanılan bir damga-dır.”⁶⁶

Goffman, damgayı, bir bireyin “varsayılan kimliği” ile “fîilî kimliği” arasındaki uyuşmazlık çerçevesinde ele almıştır. Bu uyuşmazlığın farkına varıldığında ya da bu uyuşmazlık aşikâr ise bireyin sosyal kimliği örselenir. Söz konusu uyuşmazlık, bireyi hem toplumdaki hem de kendisinden koparma yönünde bir etkiye bulunur. Böylece birey, itibarsızlaştırılmış bir kişi olarak, kabul görmediği bir dünyaya göğüs germek zorunda kalır.⁶⁷

Goffman, damga analizinde damgalı insan ile normal insan arasındaki ilişkiler üzerinde durmuştur. Goffman, burada “karma temaslar”dan söz etmiştir. Karma temaslar, damgalı ve normal insanların aynı “sosyal ortamda” olduğu anlardır. Daha açık bir deyişle, karma temaslar, damgalı ve normal insanların ister bir sohbet vesilesiyle isterse alakasız bir buluşmada birbirleriyle aynı ortamda bulunmaları biçiminde olsun, fiziksel olarak birbirleriyle doğrudan temas halinde oldukları durumlardır.⁶⁸ Goffman’a göre, “normal ve damgalı insanlar bilfiil karşılaştıklarında, özellikle de sohbet kabilinden müşterek bir ilişkiyi sürdürmeye yeltendiklerin-

⁶⁴ GOFFMAN, *Damga: Örselenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar*, s. 84.

⁶⁵ A.g.e., s. 87.

⁶⁶ A.g.e., s. 89.

⁶⁷ A.g.e., s. 51.

⁶⁸ A.g.e., s. 42.

de orada, sosyolojinin başlıca sahnelerinden biri cereyan eder; çünkü birçok durumda bu ilişkilerdeki birçok an, iki tarafın da damganın sebep ve sonuçlarıyla doğrudan yüzleşmesi gerektiği anlardır.”⁶⁹ Diğer yandan karma temaslar esnasında damgalı kişi kendisini “sahne”de hissetmeye, yani verdiği izlenimi gözetim ve denetim altında tutmak mecburiyetinde olduğunu düşünmeye eğilimlidir.⁷⁰ Ayrıca damgalı birey, karma bir sosyal ortama girdiğinde karşılaşabileceği şeyleri önceden kestirir, dolayısıyla sinerek kendisini korumaya çalışır.⁷¹

İnsanlar, damgalı bireylerin ya fazlasıyla saldırgan ya da ziyadesiyle mahcup olduğu yönünde bir hissiyata sahiptirler. İnsanlar, bunlardan hangisi söz konusu olursa olsun, damgalı kişinin, bizim eylemlerimize kasıt taşıyorlarmış gibi bir takım anlamlar atfederler.⁷²

Goffman, *Tımarhaneler* eserinde ise, benliğin sahneye konması için gerekli olan desteklerden, yani özerklikten, mahremiyetten, maddi kaynakların denetiminden ve mesleki bir kinlikten yoksun olduğunda bireye ne olduğu sorusuyla ilgilenmiştir. Bu çerçevede, Goffman, benliğin, insan hayatının tepeden tırnağa denetleyen hapisaneler ve psikiyatri hastaneleri gibi “bütüncül kurumlar”da (“total kurumlar”da) nasıl kepaze edildiğini çözümlemiştir.⁷³

Goffman, sosyal kurumları, çeşitli açılardan, yani teknik, siyasal, yapısal, kültürel ve dramaturjik açılardan ele almıştır. Bu hususta, Goffman, şu kapsamlı değerlendirmeyi yapmıştır: “Bir kurum ‘teknik’ açıdan, önceden belirlenmiş hedeflere ulaşmak amacıyla bilinçli olarak örgütlenmiş bir faaliyetler sisteminin etkililiği ve etkisizliği bağlamında ele

⁶⁹ A.g.e., s. 43-44.

⁷⁰ A.g.e., s. 45.

⁷¹ A.g.e., s. 48.

⁷² A.g.e., s. 49.

⁷³ BRANAMAN, “Erving Goffman”, s. 145.

alınabilir. Bir kurum ‘siyasal’ olarak, her katılımcının (veya katılımcı sınıfının) diğer katılımcılardan bulabildiği talepler, bu talepleri yerine getirmek için tayin edilebilen mahrumiyet ve müsamahalar ve bu komutlarla yaptırımların kullanımını yönlendiren toplumsal denetim mekanizmaları bağlamında ele alınabilir. Bir kurum ‘yapısal’ açıdan, yatay ve dikey statüler ve çeşitli grupları birbirine bağlayan toplumsal ilişkilerin türleri bağlamında incelenebilir. Son olarak, bir kurum ‘kültürel’ açıdan, kurumdaki faaliyetleri etkileyen ahlaki değerler bağlamında –moda, âdetler, zevkler, nezaket ve edep ile ilgili değerler, nihai amaçlar, araçlar üzerindeki normatif kısıtlamalar vb. bağlamında- ele alınabilir. ... Bence dramaturjik yaklaşım da beşinci bir bakış açısı olarak teknik, siyasal, yapısal ve kültürel bakış açılarına eklenebilir. Diğer dördü gibi, dramaturjik bakış açısı da analizin son noktası, eldeki gerçekleri sıralamanın son bir yolu olarak kullanılabilir. Bu bizi belli bir kurumda kullanılan izlenim denetimi tekniklerini, kurumdaki önde gelen izlenim denetimi sorunlarını, kurumda bulunan çeşitli performans takımlarının kimliklerini ve birbirleri arasındaki ilişkileri tarif etmeye götürür.”⁷⁴

Goffman, sosyal kurumları, özellikleri açısından da tasnif etmiştir. Bu bağlamda, Goffman, şöyle demiştir: “Toplumsal yapılar, bu terimin gündelik kullanımıyla kurumlar, içinde belli tip faaliyetlerin sistemli olarak devam ettirildiği odalar, geçişli odalar, binalar ya da fabrikalar gibi yerlerdir. Sosyolojide, bunları sınıflandırmanın çok uygun bir yolunu bulmuş değiliz. Grand Central Station gibi bazı kurumlar terbiyeli davranan herkese açıktır; New York Union League Club ya da Los Alamos’taki laboratuvarlar gibi diğer kurumların, kabul ettikleri bireyler hakkında bir parça kibirli oldukları hissedilir. Dükkânlar ya da postaneler gibi bazı kurumların, hizmet veren birkaç sabit üyesi ve bu hizmeti alan sabit üye-

⁷⁴ GOFFMAN, *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*, s. 223-224.

leri vardır. Haneler ya da fabrikalar gibi diğer kurumların daha az değişkenlik gösteren katılımcı toplulukları vardır. Bazı kurumlar, bireyin toplumsal statüsünü tanımlayan, eğlenceli ya da gevşek kabul edilen faaliyetler için gerekli çerçeveyi sunarlar. Buna karşılık diğer kurumlar, isteğe bağlı ve gayriciddi oldukları düşünülen, daha ciddi taleplerden artakalan zamana ilişkin katkı çağrısında bulunan ortaklıklar için bir alan sağlarlar.”⁷⁵

Goffman, sosyal kurumları “kapalı sistemler” olarak ele almıştır.⁷⁶ Goffman, sosyal kurumların, belli türde faaliyetlerin düzenli olarak gerçekleştiği ve algıyı kısıtlayan sabit engellerle çevrili yerler olduğunu öne sürmüştür.⁷⁷ Goffman, her kurumun üyelerinin çıkarlarından ve zamanından bir parçayı ele geçirdiğini ve onlara bir dünya sağladığını belirtmiştir. Goffman, her kurumun kuşatıcı eğilimlere sahip olduğunu ifade etmiştir. Goffman, bu kurumların kuşatıcı ya da total karakterinin dışarıyla kurulan sosyal ilişki karşısındaki engelle, bilhassa da fizikî bir yapı içinde tesis edilmiş kilitli kapılar, yüksek duvarlar, dikenli teller, uçurumlar ya da çalılıklar gibi, kurumdan ayrılmanın karşısındaki engellerle sembolleştirildiğini vurgulamıştır. Goffman’ın araştırdığı ve total kurumlar olarak adlandırdığı bu yapılar ve onların genel nitelikleridir.⁷⁸ Goffman’a göre, “total kurum, toplumun genelinden oldukça uzun bir süre için koparılmış ve benzer bir durumda olan çok sayıda bireyin, kurum tarafından kuşatılmış ve resmî surette düzenlenmiş bir yaşam döngüsü sürdürdüğü bir ikamet ve çalışma yeri olarak tanımlanabilir.”⁷⁹

⁷⁵ GOFFMAN, *Tımarhaneler: Akıl Hastalarının ve Kapatılmış Diğer Kişilerin Toplumsal Durumu Üzerine Denemeler*, s. 15.

⁷⁶ GOFFMAN, *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*, s. 223.

⁷⁷ A.g.e., s. 222.

⁷⁸ GOFFMAN, *Tımarhaneler: Akıl Hastalarının ve Kapatılmış Diğer Kişilerin Toplumsal Durumu Üzerine Denemeler*, s. 16.

⁷⁹ A.g.e., s. 11.

Sözün kısası, Goffman, akıl hastaları, tüberküloz hastaları, ordudaki erat, mahkûmlar, manastıra kapanmış keşişler ve rahibeler üzerine çalışmıştır. Bu çerçevede, Goffman, bireyin dış dünyadan fiziksel ve sembolik olarak ayrıldığı, ikamet ve kapanma mekânlarına atıfta bulunan “total kurumlar” (“bütüncül kurumlar” / “tam gözetim kurumları”) sözcüğünü geliştirmiştir.⁸⁰

Goffman, bütüncül (total) kurumları beşe ayırmıştır. Bütüncül kurumların ilki, âciz ve zararsız olarak görülen bireylerin bakımı için tesis edilen kurumlardır. Bu kurumlar, yaşlı, yetim, kör ve muhtaç bireylere barınma hizmeti verirler. Bütüncül kurumların ikincisi, kendilerine bakamayan ve toplum için tehdit oluşturdıkları düşünülen bireylerin bakımı için inşa edilmiş yerlerdir. Bütüncül kurumların üçüncüsü, topluluğu, topluluğa karşı olduğu düşünülen tehlikelerden korumak için kurulan kurumlardır. Toplama kampları, esir kampları, ıslahevleri ve hapishaneler, bu kurumlara örnek olarak verilebilir. Bütüncül kurumların dördüncüsü, işe benzeyen görevlerin daha iyi yerine getirilmesi için inşa edildiği iddia edilen ve kendilerini sadece bu araçsal dayanaklar üzerinde meşrulaştıran kurumlardır. Bu kurumlar, yatılı okullar, çalışma kampları, gemiler ve askerî kışlalardır. Bütüncül kurumların sonuncusu ise, çoğunlukla dindar bireyler için hizmet veren ve inzivaya çekilme yerleri olarak tasarlanmış kurumlardır. Zaviyeler, tekkeler ve manastırlar, bu kurumlara örnek olarak verilebilir.⁸¹

Goffman'a göre, bütüncül kurumlar, zoraki topluluklardır. Burada üyelerin hayatlarının bütünü kılı kırk yaran düzenlemelere konu olur. Yatılı okullar, askeri kışlalar, hapis-

⁸⁰ REYNOLDS ve HERMAN, “Goffman ve Garfinkel: Dramaturji, Etnometodoloji ve Gündelik Yaşam”, s. 173.

⁸¹ GOFFMAN, *Tımarhaneler: Akıl Hastalarının ve Kapatılmış Diğer Kişilerin Toplumsal Durumu Üzerine Denemeler*, s. 16-17.

haneler ve akıl hastaneleri, bütüncül kurumlar modeline uymaktadır. Bütüncül kurumların sakinleri, gece gündüz gözetim altında tutulurlar. Söz konusu kurumlarda kuralardan sapanlar hemen tespit edilir ve cezalandırılır.⁸²

Bütüncül kurumlar, akıl hastaneleri, özel bakımevleri, tam teşekkülü hastaneler, eski muharipler için bakımevleri, hapishaneler, zihinsel engelliler için bakımevleri, geriatri klinikleri, çalışma çiftlikleri, yetimhaneler ve huzurevleridir.⁸³ Goffman'a göre, bütüncül (kapsayıcı) kurumlar, yalnızca sınırlayıcı değil, aynı zamanda, buralarda yaşayan insanlar için de tehlikelidir. Çünkü bu kurumlar, her zaman insanların hayatlarının bütünüyle yıkılması ihtimalini de taşırlar. Goffman'a göre, bütüncül kurumların bir tipi olan akıl hastaneleri, birileri tarafından yönetilen sosyal örgütlerdir. Akıl hastaneleri, özel bir personelin yürüttüğü terapi denilen bir rejimle idare edilir.⁸⁴ Goffman'a göre, "akıl hastanesini, geliştiği yakın dönem tarihsel bağlam içinde, toplumsal olarak sorunlu kişilerden oluşan muhtelif gruplara ikametgâh sağlamak üzere tasarlanmış kurumlar ağı içinde düşünmemiz gerekir."⁸⁵

Bütüncül kurumlara kapatılan kişiler ile orada görev yapan personel arasında ciddi problemler, özellikle de düşmanca ilişkiler yaygındır. Her iki taraf birbirine düşmanca ve önyargıyla yaklaşır. Goffman'ın ifadesiyle, "total kurumlarda, yerinde bir kullanımla, kuruma kapatılmış kişiler ola-

⁸² BAUMAN, Zygmunt; **Sosyolojik Düşünmek**, Çeviren: Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 98-99.

⁸³ GOFFMAN, **Tımarhaneler: Akıl Hastalarının ve Kapatılmış Diğer Kişilerin Toplumsal Durumu Üzerine Denemeler**, s. 365-366.

⁸⁴ TEKELİOĞLU, Orhan; **Michel Foucault ve Sosyolojisi: Toplumsal Öznenin Yokoluşu ve "Ben" in Kuruluşu**, Çeviren: İbrahim Sirkeci, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1999, s. 32-33.

⁸⁵ GOFFMAN, **Tımarhaneler: Akıl Hastalarının ve Kapatılmış Diğer Kişilerin Toplumsal Durumu Üzerine Denemeler**, s. 365.

rak adlandırılan ve kontrol altında tutulan geniş grupta, sayıca daha az olan denetleyici personel arasında temel bir yarıklık vardır. Kapatılmış kişiler genel olarak kurumda yaşarlar ve duvarların dışında kalan dünyayla sınırlı bir iletişim kurarlar. Personel genellikle günde sekiz saat çalışır ve dış dünyayla toplumsal olarak bütünleşir. Her grup ötekini dar ve düşmanca stereotiplerle kavramaya meyillidir. Personel, kapatılmış kişileri genellikle öfkeli, ketum ve güvenilmez bulurken; kapatılmış kişiler, personeli, başkalarını küçümseyen, onlara söz hakkı tanımayan ve kötü davranan kişiler olarak kabul eder. Personel kendisini üstün ve haklı görmeye; kapatılmış kişilerse, en azından bazı yönlerden, kendilerini aşağı, zayıf, kabahatli ve suçlu hissetmeye eğilimlidir.”⁸⁶

Kısacası, Goffman’a göre, bütüncül kurumlar, birey üzerinde tahakküm kuran, bireyi disiplin altına alan, bireyin bütün davranışlarını ve hareketlerini gözetleyen, bireyi toplumdan tecrit eden ve bireyin özgürlüğünü mahveden baskıcı kurumlardır.

6.4. Goffman’ın Çağdaş Sosyolojik Teoriye Katkısı

Goffman, sembolik etkileşimciliğin ana inceleme konusu olan benliğe yoğunlaşmış, gündelik hayatta benliğin nasıl inşa edildiğini ve kendisini nasıl sunduğunu “tiyatroya ait çerçeveyi” kullanarak çözümlemiştir. Goffman, benlik üzerine düşünmüş, “benliğin yapısına ilişkin sosyolojik bir teori geliştirmek”⁸⁷ istemiştir. Goffman’a göre, benlik, “belli bir yeri olan, esas kadere doğmak, büyümek ve ölmek olan organik bir şey değildir; sergilenen bir sahneden dağınık olarak doğan bir dramatik etkidir.”⁸⁸ Goffman, sosyolojik çözümlerinde, bireyler arası ilişkiler, etkileşimler ve etkileşim biçimlerine önem vermiş, etkileşim biçimlerini “hayatın,

⁸⁶ A.g.e., s. 19.

⁸⁷ A.g.e., s. 11.

⁸⁸ GOFFMAN, *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*, s. 235.

iki ya da daha fazla kişinin, diğer bir kişiyle etkileşime girdiğinde ortaya çıkan kısmı”⁸⁹ olarak tanımlamıştır. Goffman, sosyolojinin kalbine etkileşimi ve etkileşim düzenini yerleştirmiştir. Goffman, etkileşim sürecinin sahne önünde ve sahne arkasında farklı cereyan ettiğini, yani bireylerin ön bölgede rol yaparak daha kibar hareket ettiklerini ve yapay davrandıklarını, buna karşın arka bölgede rol yapmadıklarını, daha doğal davrandıklarını ileri sürmüştür. Goffman, aynı zamanda, etkileşim sürecinde bireylerin birbirlerini damgaladıklarını söylemiştir.

Goffman, daha çok azınlıklar, psikiyatri hastaları, mahkûmlar, obezler, körler, kısa boylular vb. gibi insanların benlik sunumlarını ve “bozulmuş/örselenmiş kimliklerini” ele almıştır. Ona göre, bu insanların tamamı toplum tarafından normallikten sapma olarak değerlendirilen bir vasma, yani damgaya (lekeye) sahiptir. Goffman, üç tür damga belirlemiştir: Kolun veya bacağın olmaması gibi şekil bozukluğu da dahil olmak üzere vücutta tiksindirici bulunan şeyler, akıl hastalığı gibi eylemlerine dayanan ve etkinlikleri olan bireysel karakter kusurları, ırk, millet ve din lekeleri gibi kabile lekeleri.⁹⁰ Goffman, damgalama sürecinde bütüncül kurumların rolüne vurgu yapmıştır.

Goffman, bireyi, elbiselerini ve kişisel eşyalarını ortadan kaldıran ve tek-tip kıyafet giydirilmek suretiyle o kurumun kişisi haline getiren hastaneler gibi totaliter, yani bütüncül kurumları çözümlemiştir.⁹¹ Goffman, bireylerin, toplumdan tecrit edilmiş olarak kapalı ve bazı metotlara göre yönetilen hayat sürdükleri bir yer (akıl hastanesi gibi) olan “bütüncül

⁸⁹ WILLIAMS, “Erving Goffman”, s. 190.

⁹⁰ REYNOLDS ve HERMAN, “Goffman ve Garfinkel: Dramaturji, Etnometodoloji ve Gündelik Yaşam”, s. 174-175.

⁹¹ RICHTER, Rudolf; **Sosyolojik Paradigmalar: Klasik ve Modern Sosyoloji Anlayışlarına Giriş**, Çeviren: Necmeddin Doğan, Küre Yayınları, İstanbul, 2012, s. 184.

kurum" sözcüğünü icat etmiştir.⁹² Goffman'a göre, bütüncül kurumlar, hapishane, tımarhane, toplama kampları gibi, tamamen dış dünyaya kapalı olan kurumlardır.⁹³ Goffman, bütüncül kurumlarda bireylerin aşağılandığını iddia etmiştir. Goffman'a göre, bireyin aşağılanması, onun bütüncül kuruma girişiyle başlar. Daha açık bir deyişle, "kuruma giriş süreci genel olarak... aşağılanmayı da beraberinde getirir. Kişisel bilgileri kaydetmek, fotoğraf çekmek, kiloyu tartmak, parmak izi almak, numara vermek, araştırma yapmak, muhafaza edilmek üzere alınan kişisel eşyaların dökümünü yapmak, soymak, yıkamak, dezenfekte etmek, saç kesmek, kurum kıyafetlerini dağıtmak, kurallara ilişkin direktifleri vermek ve kısımlara ayırmak gibi kabul işlemleriyle meşgul olan personelle karşılaşırız. Kabul işlemleri, 'kırpma' ya da 'programlama' olarak adlandırılabilir çünkü kuruma yeni gelenler bu şekilde hizaya getirilerek kurumun idari makinesine dâhil edilirler. Rutin işlemlerle, üzerinde rahatlıkla çalışılabilecek bir nesne halini alacak şekilde biçimlendirilir ve kodlanırlar."⁹⁴ Goffman'a göre, akıl hastanelerinde hastaların tüm yemekleri kaşıkla yemeye zorlanması, askeri hapishanelerde yerleşkeye bir subay geldiğinde kapatılmış kişilerin "hazır ola geçmeleri"nin istenmesi, bazı dinî kurumlarda ayak öpme gibi klasik günah çıkarma işlemleri, kapatılmış kişilerin küçük düşürücü söz ve hakaretlere maruz kalmaları, müstehcen isimlerle çağrılmaları vb. total kurumlarda bireyin aşağılandığına ilişkin örneklerdir.⁹⁵ Goffman, bütüncül kurumlarda aşağılamaların çeşitli gerek-

⁹² WALLACE ve WOLF, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları: Klasik Geleniğin Geliştirilmesi*, s. 267.

⁹³ ADAMS, Bert N. ve SYDIE, R. A.; *Contemporary Sociological Theory*, Pine Forge Press, California, 2002, s. 175.

⁹⁴ GOFFMAN, *Tımarhaneler: Akıl Hastalarının ve Kapatılmış Diğer Kişilerin Toplumsal Durumu Üzerine Denemeler*, s. 28-29.

⁹⁵ A.g.e., s. 34-35.

çeler üzerinden resmi olarak rasyonelleştirildiğini belirtmiştir.⁹⁶

Sözün kısası, Goffman'ın çağdaş sosyolojik teoriye, toplumsal analize kazandırdığı "damga" (leke) nosyonu önemlidir. Goffman'a göre, damga/leke, düşük karaktere ya da ahlâkî sapmaya işaret eden bedensel göstergelerdir. Damga, belli bir insan kategorisinin gözlemlenebilir bir özelliğinin önce kamu dikkatine sunulurken dikkat çekici kılındığı ve ardından da gizli bir özrün, kötülüğün ya da ahlâkî düşkünlüğün görünür bir işareti olarak yorumlandığı bütün durumlara uygulanır. Böylelikle, aslında zararsız olan bir özellik, bir kusur, bir hastalık işareti ve bir utanç kaynağı haline gelir. Bu özelliği taşıyan bir birey, diğer bireyler tarafından kolaylıkla istenmeyen, aşağı, kötü ve tehlikeli olarak görülür.⁹⁷ Son tahlilde, Goffman'a göre, insanlar, damgalı kişinin tamamen/her yönüyle insan olmadığına inanırlar.⁹⁸

⁹⁶ A.g.e., s. 57.

⁹⁷ BAUMAN, Zygmunt; **Modernlik ve Müphemlik**, Çeviren: İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2003, s. 92.

⁹⁸ GOFFMAN, **Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity**, s. 5.

YEDİNCİ BÖLÜM

ZYGMUNT BAUMAN

“Modernite projesi başarısızlığa uğramıştır. Ya da daha doğrusu, projenin uygulanması yanlış bir yola girmiştir” (Zygmunt BAUMAN, **Yasa Koyucular ile Yorumcular: Modernite, Postmodernite ve Entelektüeller Üzerine**, s. 227).

“Modernlik sadece daha fazla üretme ve daha hızlı seyahat, daha da zengin olma ve daha özgür hareket ile ilgili değildir. Aynı zamanda da hızlı ve etkin öldürme, bilimsel olarak tasarlanan ve yürütülen katliam ile ilgilidir” (Zygmunt BAUMAN, **Parçalanmış Hayat: Postmodern Ahlak Deneyimleri**, s. 252-253).

“Holocaust modern uygarlığın bir ‘görünüm’ü, onun ‘doğal’, ‘normal’, (kimbilir, belki de ortak) ürünü, ‘tarihsel eğilim’i olarak ilan edilebilir” (Zygmunt BAUMAN, **Modernite ve Holocaust**, s. 23).

“Modern ıstıraplardan yüzyıllar sonra, modern umutların iflasından sonra, postmodern nirvanada rahatlamaya çağırıyoruz” (Zygmunt BAUMAN, **Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri**, s. 105).

“...eskinin modernitesi ‘ağır’, ‘katı’, ‘yoğun’ ve ‘sistemsel’ iken günümüzdeki modernite ‘hafif’, ‘akışkan’ (ya da ‘sıvı’ veya ‘sıvılaşmış’), ‘yayınık’ (ya da ‘kılcal’) ve ağ gibi yayılmış olarak tanımlanabilmektedir” (Zygmunt BAUMAN, **Akışkan Modernite**, s. 54).

“Ben katı/akışkan ikilemini bir bölünme olarak düşünmedim ve düşünmüyorum; bu iki durumu birbirine geçmiş, ayrılmaz ve diyalektik bir bağ içinde bir çift olarak görüyorum (muhtemelen François Lyotard’ın

birinin post-modern olmadan modern olamayacağını söylediğinde aklında olan şey buydu...). Sonuçta şeylerin ve durumların katılığının aranması, bu şeylerin ve durumların akışkanlığını tetikledi; bunları harekete geçirdi ve buna öncülük etti. Buna karşın sızıntı yapan, damlayan, akan sıvının şekilsizliği soğutma, nemlendirme ve şekillendirme çabalarını harekete geçirdi. Eğer modernliğin katı ve akışkan fazları arasında bir farka izin veriyorsa (yani onları bir sıraya diziyecek), devam eden çabanın arkasındaki açık ve gizli amaçların değişimidir. Aslında katıların eritilme sebebi katılığın sevilmemesi değil de mevcut, miras kalan katıların katılık derecesiyle olan memnuniyetsizlikti; açıkçası vasiyet edilen katılar, düzen katı ve zorla düzen kuran modern güçlerin standartlarına göre yeterince katı bulunmamıştı” (Zygmunt BAUMAN, *Bu Bir Günlük Değildir*, s. 116).

“Akışkan-modern dünyanın sakinlerinin üzerinde bir hayalet dolanıyor: olağandışı akışkanlığın hayaleti. Akışkan modernite, bir artık, fazlalık, atık ve geri dönüşüm uygarlığıdır” (Zygmunt BAUMAN, *Etiğin Tüketiciler Dünyasında Bir Şansı Var mı?*, s. 158).

“Postmodernlik, ‘kimlik sorunu’ uzmanlarının, kişilik hekimlerinin, evlilik danışmanlarının, ‘kendine güvenmenin yolları’ türünden kitapların yazarlarının çağıdır. Postmodernlik, ‘danışma patlaması’ çağıdır” (Zygmunt BAUMAN, *Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları*, s. 254-255).

“Tüketici-yönelimli, postmodern toplumda bireyler, haz-arayıcı ya da duyum-toplayıcı rolünün kanatları altında toplumsal olarak biçimleniyor; halbuki modern dönemde toplum üyelerinin büyük çoğunluğu için (en azından toplumun erkek üyeleri için) biçimleyici rol üretici/asker rolüydü” (Zygmunt BAUMAN, *Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları*, s. 255).

“Toplumsal mikro dünyalar kurmada diğerlerini solda sıfır bırakan mülteci kampları, Erving Goffman’ın ideal tip ‘bütüncül kurumu’na benzer. Kasten veya kazara, kaçışın mümkün olmadığı ‘bütüncül bir yaşam’ sunar” (Zygmunt BAUMAN, *Kuşatılmış Toplum*, s. 165).

7.1. Bauman’ın Entelektüel Portresi

Zygmunt Bauman, günümüzde en çok okunan sosyal teorisyenleri arasında ilk sıralarda yer almaktadır. Bauman, popüler bir filozof ve sosyologdur. Bauman, eserleriyle dünyada büyük bir ilgi görmektedir. Çünkü “Bauman’ın yapıtları çağdaş toplumsal hayatın karmaşıklığını daha derinden kavramak isteyenler açısından temel başvuru kaynaklarıdır.”¹ Bauman, hem modern çağın sıkıntılarının hem de modernlikte yaşanan dönüşümlerin fotoğrafını ve röntgenini net olarak çekmiş bir kuramcı olarak entelektüellerin ilgisine mazhar olmuştur. Bauman, “bizim insanlık durumumuzla ilgili en ilginç ve etkili düşüncülerden biri”dir.²

Bauman, günümüzün anahtar düşünceleri ve büyük sosyal kuramcılarından biridir. Bauman, felsefe, sosyal bilimler, özellikle de sosyoloji dünyasının büyük bir simasıdır. Bauman, “Avrupa sosyolojisinin duayenidir.”³ Bauman, sosyolog, sosyal teorisyen, modernist, postmodernist, postmo-

¹ SMART, Barry; “Zygmunt Bauman”, *Çağdaş Toplum Kuramından Portreler* (iç.), Derleyen: Bryan S. Turner ve Anthony Elliott, Çeviren: Barış Özkul, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 467.

² Dennis Smith’ten aktaran; TESTER, Keith; “Giriş”, Zygmunt Bauman ve Keith Tester, *Zygmunt Bauman ile Söyleşiler* (iç.), Çeviren: Mesut Hazır, Heretik Yayınları, Ankara, 2017, s. 11.

³ VECCHI, Benedetto; “Giriş”, Zygmunt Bauman, *Kimlik: Benedetto Vecchi Tarafından Gerçekleştirilmiş Söyleşiler* (iç.), Çeviren: Mesut Hazır, Heretik Yayınları, Ankara, 2017, s. 11.

dern toplumun üst düzey sosyal teorisyeni ve antropologudur.⁴

Bauman, daha çok modernlik üzerine yaptığı çalışmalarla bilinmektedir. Bauman, modernliğe eleştirel yaklaşmış, onun yol açtığı ciddi ve rahatsız edici sıkıntılara yönelmiştir. Bauman, modernliğin günümüze doğru gelindikçe büyük bir dönüşüm geçirdiğini, "katı" aşamasından "sıvı" aşamasına geçtiğini, yani "akışkan modernliğin" ön plana çıktığını iddia etmiştir. David Lyon'un da belirttiği gibi, "Bauman, 21. yüzyılın başlarında 'akışkan modernite'nin yükselişine ilişkin düşünceleriyle tanınır hale gelmiştir."⁵

Bauman, 1925'te Polonya'da Yahudi bir ailenin çocuğu olarak doğmuştur. Bauman, İkinci Dünya Savaşı patlak verinceye kadar Polonya'da yaşamıştır. Bauman, İkinci Dünya Savaşı'nın başlarında Sovyetler Birliği'ne kaçmış, Kızıl Ordu'nun müttefiki olan Polonya ordusuna katılmış ve Nazizm'e karşı savaşmıştır.⁶ Bauman, bu yıllarda fizikçi olmak istediğini belirtmiş fakat Sovyetler Birliği'nde oluşturulan Polonya Ordusu'na gönüllü olarak katılmaya karar verince fizikçi olma hayalini bir kenara bırakmıştır. Bu yıllarda onun hayal ufkunu başka şeyler kaplamıştır. Bauman, orduyla birlikte savaşın harap edip sefaletle ittiği ülkesine savaşarak geri dönmüştür.⁷ 1953 yılında Polonya ordusunda binbaşılığa yükselmiş olan Bauman, artan Yahudi düşmanlığı nede-

⁴ ELLIOTT, Anthony; **Çağdaş Sosyal Teoriye Giriş**, Çeviren: Selda Taşdemir-Afşar ve Diğerleri, Dipnot Yayınları, Ankara, 2017, s. 316.

⁵ BAUMAN, Zygmunt ve LYON, David; **Akışkan Gözetim**, Çeviren: Elçin Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2013, s. 10.

⁶ VECCHI, "Giriş", s. 9-10.

⁷ BAUMAN, Zygmunt ve TESTER, Keith; **Zygmunt Bauman ile Söyleşiler**, Çeviren: Mesut Hazır, Heretik Yayınları, Ankara, 2017, s. 28-29.

niyle görevinden alınmıştır.⁸ Bauman, Stalinleştirme politikasının etkin olduğu Polonya'da Varşova Üniversitesi'ne girmiştir. Burada sosyoloji ve felsefe okumuştur.⁹ Bauman, Varşova Üniversitesi'nde doktorasını tamamlamıştır. 1954'ten itibaren bu üniversitede sosyoloji dersleri vermiştir. 1968'de politik nedenlerden dolayı sosyoloji profesörlüğü ünvanı elinden alınarak Varşova Üniversitesi'nden atılmıştır.¹⁰ Bauman, Polonya'daki despotik rejimi eleştirdiği için 1968 yılında Polonya'yı terk etmek zorunda kalmış, İsrail'e gitmiş ve Tel Aviv Üniversitesi'nde görev yapmaya başlamıştır. 1971'de ise İngiltere'deki Leeds Üniversitesi'ne geçmiş, Leeds'te sosyoloji kürsüsünün başına getirilmiştir. Ölümüne kadar bu üniversitede görev yapmıştır.¹¹ Bauman'ın kariyeri, 1989'da *Modernlik ve Yahudi Soykırımı* adlı kitabıyla zirveye çıkmıştır.¹² Varşova Üniversitesi'nde elde ettiği sosyoloji profesörü unvanı komünizmin çöküşünden sonra Bauman'a iade edilmiştir.¹³ 2000'lerde "akışkan modernlik" terimiyle sosyoloji literatürüne orijinal bir katkıda bulunmuş olan Bauman¹⁴, 2017 yılında vefat etmiştir.

Modernlik ve postmodernlik üzerine odaklanmış olan Bauman, sosyolojik anlayışının biçimlenmesinde Varşova'daki Stanislaw Ossowski ve Julian Hochfeld adlı iki sosyoloji hocasının etkili olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda, Bauman, 2014 yılında şunları yazmıştır: "Tüm hayatım bo-

⁸ RITZER, George ve STEPNIISKY, Jeffrey; **Çağdaş Sosyoloji Kuramları ve Klasik Kökleri**, Çeviren: Irmak Ertuna Howison, De Ki Basım Yayım Ltd. Şti., Ankara, 2013, s. 230.

⁹ BAUMAN ve TESTER, **Zygmunt Bauman ile Söyleşiler**, s. 29.

¹⁰ ŞİMŞEK, Mehmet E.; **Modernite, Postmodernite ve Bauman**, Belge Yayınları, İstanbul, 2016, s. 145.

¹¹ SMART, "Zygmunt Bauman", s. 469.

¹² RITZER ve STEPNIISKY, **Çağdaş Sosyoloji Kuramları ve Klasik Kökleri**, s. 230.

¹³ SMART, "Zygmunt Bauman", s. 469.

¹⁴ RITZER ve STEPNIISKY, **Çağdaş Sosyoloji Kuramları ve Klasik Kökleri**, s. 230.

yunca sosyolojiyi iki Varşovalı hocamın Stanislaw Ossowski'nin ve Julian Hochfeld'in bana altmış sene önce öğrettiği gibi uygulamaya çalıştım ve bana öğrettikleri tek, asil ve büyük amacı, insanı anlama ve insanlar arası süren diyalogu olanaklı kılıp kolaylaştırmak olan sosyolojiyi beşeri bilimlerin altında bir *disiplin* olarak görmek oldu.”¹⁵ Bauman, Ossowski ve Hochfeld'den öğrendiği şeyin, sosyolojinin, insanlığın “yaşanmış tecrübeleri” hakkında bir bilim olduğu bilgisidir. Bauman'ın ikisinde de hayran olduğu şeyin, onların anlamaya dayalı şiddetli arzularının olmasıdır.¹⁶ Ayrıca, Ossowski ve Hochfeld, Bauman'a peşin hükümlü ideolojilere başvurmadan “dünyanın yüzüne bakma” yeteneği kazandırmışlardır.¹⁷ İşte, bu yüzden, Bauman, hayatı boyunca ideologları ve ideolojileri eleştirmiş, “ideologlar ve ideolojileri, totaliter eğilimin iktidar merdivenlerini tırmanmasına yardım ederler”¹⁸, diye yazmıştır.

Bauman, sosyal düşüncesinin gelişiminde Antonio Gramsci ve Georg Simmel'in ayrıcalıklı bir yere sahip olduğunu belirtmiştir. Gramsci, Bauman'a, sosyal düşüncesinin neye bakması gerektiğini öğretmiştir. Simmel ise, Bauman'a, dünyaya nasıl bakacağını öğreten kişidir.¹⁹ Gramsci, Bauman'ın “düşünce hayatında bir dönüm noktası”dır.²⁰ Ayrıca Bauman, Jeremy Bentham, Sigmund Freud, Max Weber, Michel Foucault ve Charles Wright Mills'in fikirlerinin etkisinde kalmıştır.

¹⁵ BAUMAN, Zygmunt; **Bu Bir Günlük Değildir**, Çeviren: Didem Kizen, Jaguar Kitap, İstanbul, 2014, s. 72.

¹⁶ BAUMAN ve TESTER, **Zygmunt Bauman ile Söyleşiler**, s. 32.

¹⁷ VECCHI, “Giriş”, s. 10.

¹⁸ BAUMAN, Zygmunt; **Siyaset Arayışı**, Çeviren: Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul, 2000, s. 103.

¹⁹ TESTER, “Giriş”, s. 20-21.

²⁰ R. Kilminster ve I. Varcoe'den aktaran; SMART, “Zygmunt Bauman”, s. 469.

7.2. Bauman'ın Metodolojisi

Bauman, sosyoloji ve sosyolojik metot üzerine kafa yormuştur. Bauman, modernlikle inşa edilen ve modernliği savunan sosyolojiyi eleştirel bir bağlamda değerlendirmiştir. Bauman, modernliğin kanatları altına girmiş olan sosyolojiyi sorgulamış ve yeni bir sosyoloji geliştirme çabasında olmuştur.

Bilindiği üzere, sosyoloji, modernliğin ürünüdür ve modern toplumun bilimidir. Bauman'ın deyişiyle, "sosyoloji ilk olarak Batılı, modern, kapitalist toplumun deneyiminden ve bu deneyimin gündeme getirdiği sorunlardan ortaya çıkmıştır."²¹ Sosyoloji, özel bir tür toplum (Batı'da modern çağda, kapitalizmin gelişimi ile bir arada kendini kuran toplum) üzerine düşünmenin neticesi olarak doğmuştur.²² Sosyoloji, "modern bir proje" olarak ortaya çıkmıştır.²³ Sosyoloji, modern toplum ile birlikte etkin olmuştur. Sosyolojinin amacı, modern toplumu olabildiğince problemsiz ve düzenli bir hale getirmektir. Bu bağlamda, Bauman, Albion Small'dan hareketle şu tespiti yapmıştır: "Albion Small, yüz yirmi yıldan daha uzun zaman önce sosyolojinin, modern toplumu daha iyi yapma şevkinden doğduğu fikrini öne sürdü. O zamandan beri kimse onun gözlemini ikna edici bir şekilde yalanlayamadı. Bunca zaman sonra geriye bakarak bence şunu söyleyebiliriz; sosyoloji modern toplumu daha iyi yapma şevkinden sadece 'doğmamıştır', aynı zamanda ömrünün çoğunu da bununla sürdürmüştür. ... Toplumu daha

²¹ BAUMAN, Zygmunt; **Özgürlük**, Çeviren: Vasıf Erenus, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 10.

²² A.g.e., s. 14.

²³ BAUMAN, Zygmunt; **Kuşatılmış Toplum**, Çeviren: Akın Emre Pilgir, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2018, s. 11.

iyi yapmak sosyolojik denklemde sabit, değişmez bir faktördü."²⁴

Bauman, sosyolojinin "modernitenin sadık yoldaşı, gönüllü danışmanı"²⁵ olduğunu ve modern toplumda iktidarın²⁶ çıkarına işlev gördüğünü iddia etmiştir. Bauman, katı modernlikle ve onu yönlendiren güç odaklarıyla bağlantılı olarak gördüğü sosyolojiye eleştirel yaklaşmıştır. Bauman'a göre, "sosyoloji zaten ipleri elinde tutanların denetim gücüne güç katar; zaten elleri güçlü olanların şansını daha da artırır. Böylelikle, eşitsizlik ve sosyal adaletsizlik davasına hizmet edilmiş olur."²⁷ Bauman, sosyolojinin doğuşundan itibaren sorunlu olduğunu çünkü toplumu tanzim eden ve katı modernliği yaşatan devlet mekanizmasının güdümünde bulunduğunu iddia etmiştir. Kendi ifadesiyle, "sosyolojinin uzun ve seçkin bir dalkavukluk sicili vardır. Doğuşundan bu yana kendisini, devlet merkezli ve devlet eşgüdümünde bir toplumun ve ilk başta ödev olarak tanımlanmayan her şeyin yasaklanmasına dayayan bir devletin baş saray şairi olarak gördü."²⁸ Bauman, istatistikî araştırma uygulama hünerleri geliştirmekte uzmanlaşan sosyolojinin (modern empirik sosyolojinin), toplumun "total idaresini" amaçlayan modern devletin taleplerine cevap olarak ortaya çıktığını bildirmiş-

²⁴ BAUMAN, Zygmunt; **Modernite, Kapitalizm, Sosyalizm: Küresel Çağda Sosyal Eşitsizlik**, Çeviren: F. Doruk Ergun, Say Yayınları, İstanbul, 2013, s. 200.

²⁵ BAUMAN, **Kuşatılmış Toplum**, s. 38.

²⁶ Bauman, bilgi-iktidar arasındaki ilişkiye vurgu yapmıştır. Bauman'a göre, "iktidar bilgiye gereksinim duyar; bilgi iktidara meşruluk ve etkililik kazandırır. ... Bilgiye sahip olmak, iktidardır" (BAUMAN, Zygmunt; **Yasa Koyucular ile Yorumcular: Modernite, Postmodernite ve Entelektüeller Üzerine**, Çeviren: Kemal Atakay, Metis Yayınları, İstanbul, 1996, s. 62).

²⁷ BAUMAN, Zygmunt; **Sosyolojik Düşünmek**, Çeviren: Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 243.

²⁸ BAUMAN, Zygmunt; **Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları**, Çeviren: İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 114.

tir.²⁹ Kısaca, "sosyoloji örneğinde hedefler koyup bunları takip eden fail, egemen devletti. Nitekim sosyoloji kendisini bu pratiğin istihbarat birimi olarak inşa etti."³⁰

Bauman'a göre, özgürlüğü dışlayan sosyoloji ile birlikte sınıf, iktidar, baskınlık, ideoloji, kültür ve eğitim gibi sözcükler, insan dünyasının toplumsal haritasını düzenlemiştir.³¹ Sosyoloji, sürekli bir biçimde idari akla hizmet etmek için savaşıırken kendisini "özgürsüzlüğün bilimi/teknolojisi" olarak tesis etmiştir.³² Oysa, sosyoloji, "özgürlüğün bilimi" olmak zorundadır. Sosyolojinin ana tasası, bireylerin özgürleşme sürecine katkı yapmaktır. Bauman'ın vurgusuyla, "sosyolojinin işi, seçimlerimizin gerçek anlamda özgür olmasını ve insanlık var olduğu sürece de özgür kalmasını, hatta bu özgürlüğün gittikçe artmasını sağlamaktır."³³ Bauman, sosyolojinin özgürlük ve özgürleşmeyle bağlantılı bir bilim olması gerektiğini öne sürmüştür.³⁴

Bauman, yorumlayıcı (hermenötik) sosyolojiyi önemsemiştir. Başta sosyoloji olmak üzere, tüm sosyal bilimler, 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın önemli bir kısmı boyunca "doğa bilim-

²⁹ BAUMAN, Zygmunt; "Bir Postmodern Sosyoloji Var mıdır?", **Retorik, Hermeneutik ve Sosyal Bilimler: İnsan Bilimlerinde Retoriğe Dönüş** (iç.), Derleyen ve Çeviren: Hüsamettin Arslan, Paradigman Yayınları, İstanbul, 2002, s. 116.

³⁰ BAUMAN, **Kuşatılmış Toplum**, s. 12.

³¹ BAUMAN, **Özgürlük**, s. 12.

³² BAUMAN, **Modernite, Kapitalizm, Sosyalizm: Küresel Çağda Sosyal Eşitsizlik**, s. 212.

³³ BAUMAN, Zygmunt; **Akışkan Modernite**, Çeviren: Sinan Okan Çavuş, Can Sanat Yayınları A.Ş., İstanbul, 2017, s. 306.

³⁴ Bauman, bir insan olarak sosyoloğun umutsuzluğa kapılmaya ve üzüntüden ellerini ovuşturmaya hakkının olduğunu ileri sürmüştür (BAUMAN, Zygmunt ve OBİREK, Stanislaw; **Dünyaya ve Kendimize Dair**, Çeviren: Burcu Halaç, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2018, s. 154).

lerinin zaferinin gölgesinde" gelişmiştir.³⁵ Bu gelişen doğa bilimlerine dayalı sosyal bilim anlayışına, özellikle de doğa bilimlerine bağlı sosyolojiye (pozitivist sosyolojiye) hermeneutik sosyoloji tarafından ciddi itirazlar olmuştur. Bauman'ın deyişiyle, 19. yüzyıl ve 20. yüzyılda etkin olan ve "yükselen 'sosyal doğabilimi' kavramına karşı, Romantik yaratılış vizyonundan ilham alan hermenötik ciddi bir meydan okuma ileri sürmüştür."³⁶

Bauman, (pozitivist) sosyologları, "kusursuz ya da neredeyse kusursuz araştırma yöntemlerinin kerameti kendinden menkul ustaları"³⁷ olarak görmüş, onların iddia etikleri gibi "yansız sosyoloji diye bir şey yoktur"³⁸, demiştir. Bu noktada, Bauman, çağdaş dünyanın "yasa koyucular" olarak pozitivist entelektüeller için uygun bir yer olmadığını öne sürmüştür.³⁹ Çünkü Bauman'a göre, son yıllarda değişen şeyin, Jean-François Lyotard'ın iddia ettiği gibi, "büyük anlatıların" gerilemesi ve anlatıların çoğalmasındır.⁴⁰

Bauman, postmodern dünyada modernliğin evrenselci kategorik duruşunun, kesinliğe ve tektipliğe dayanan anlayışının yerine çoğulculuğun geçtiğini vurgulamıştır. "Postmodern dünyada çoğul olan şeyler, birbirlerinin alt veya üst aşamaları olarak görülen evrimci bir zaman-silsilesi içinde düzenlenemezler; üstelik, genel problemlere 'doğru' ya da

³⁵ BAUMAN, Zygmunt; **Hermenötik ve Sosyal Bilimler: Anlama'ya Dair Yaklaşımlar**, Çeviren: Hüseyin Oruç, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2017, s. 13.

³⁶ A.g.e., s. 15.

³⁷ BAUMAN, Zygmunt; **Yaşam Sanatı**, Çeviren: Akın Sarı, Versus Kitap, İstanbul, 2011, s. 144.

³⁸ BAUMAN, **Akışkan Modernite**, s. 306.

³⁹ BAUMAN, **Yasa Koyucular ile Yorumcular: Modernite, Postmodernite ve Entelektüeller Üzerine**, s. 147.

⁴⁰ BAUMAN, Zygmunt ve OBİREK, Stanislaw; **Tanrı'ya ve İnsana Dair**, Çeviren: Akın Emre Pilgir, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2018, s. 105.

'yanlış' çözümler olarak da sınıflandırılmazlar. Hiçbir bilgi kendisini mümkün kılan ve ona anlamını armağan eden kültür, gelenek, dil oyunu vb. konteksti dışında değerlendirilmez."⁴¹ Bauman, çağdaş dünyada (postmodern aşamada) çoğulculuğun öne çıkmasından dolayı "yorumcunun yükselişi"nin⁴² söz konusu olduğunu belirtmiştir.

Bauman'a göre, "yorum tam da sosyolojinin yapmak zorunda olduğu şeydir. Sosyoloji, günlük hayatlarımızda elde ettiğimiz ve kullandığımız bilginin arılaşmasıdır: Çünkü sosyoloji çıplak gözün tespit edemeyeceği bazı incelikli ayrımları ve ilk bakışta hemen belli olmayan bazı bağlantıları açığa çıkarır."⁴³ Bauman, kendi yorumlama ilkelerinin, kendi bilişsel perspektifinin ve insan eylemlerini soruşturmak üzere kendi soru kalıplarının olduğunu dile getirmiştir.⁴⁴ Bauman, "perdeyi yırtmak, hayatı anlamak"⁴⁵ gerektiğine işaret etmiştir. Bauman, metodunda, her şeyden öte, araştırma nesnesi ile insan toplumundaki diğer tezahürler arasındaki sayısız bağı "ortaya çıkarmayı" amaç edinmiş; her duygunun, hayat tarzının ve kolektif davranışın "aslını" kavramayı çok önemsemiştir.⁴⁶

Bauman'a göre, "sosyoloji en başta insan dünyası hakkında *bir düşünme biçimidir*."⁴⁷ Sosyoloji, "insanlık tecrübesi" ile ilgili bir bilim dalıdır. "Sosyoloji, insanlık tecrübesiyle süregelen bir diyalogdur. ... Sosyoloji, insanlık tecrübesini bütünlüğüyle kucaklamaya en yakın akademik disiplindir."⁴⁸

⁴¹ BAUMAN, "Bir Postmodern Sosyoloji Var mıdır?", s. 114.

⁴² BAUMAN, **Yasa Koyucular ile Yorumcular: Modernite, Postmodernite ve Entelektüeller Üzerine**, s. 153.

⁴³ BAUMAN, **Sosyolojik Düşünmek**, s. 232.

⁴⁴ A.g.e., s. 16.

⁴⁵ BAUMAN, **Bu Bir Günlük Değildir**, s. 73.

⁴⁶ VECCHI, "Giriş", s. 8.

⁴⁷ BAUMAN, **Sosyolojik Düşünmek**, s. 16.

⁴⁸ BAUMAN ve TESTER, **Zygmunt Bauman ile Söyleşiler**, s. 53.

Sosyoloji, gündelik hayatı anlamaya yöneliktir. Sosyolojinin ürettiği bilgiyi oluşturan her şey sıradan insanların normal günlük hayatlarında yaşadıkları şeylerdir. Sosyolojinin bahsettiği her şey, insanların hayatında olmuş şeylerdir.⁴⁹

Sözün kısası, Bauman, modernliğin katı düzenini meşruştıran, egemen güçlerle iç içe olan, özgürlükleri kısıtlayan ve doğa bilimlerine yaslanan "yasa koyucu" pozitivist sosyolojiyi radikal bir biçimde eleştirmiştir. Bauman, modernliği sorgulayan, güçsüzlerin ve zayıfların yanında yer alan, gündelik hayatı irdeleyen, sürekli soru soran, doğa bilimlerine ve onların metotlarına mesafeli duran "yorumcuların" ön planda olduğu "yorumlayıcı sosyolojiyi" ön plana çıkarmaya gayret etmiştir. "Bauman, hayatı, insanları, ilişkileri anlamaya ve yorumlamaya çalışan bir sosyolog-düşünürdür."⁵⁰ Bauman'a göre, "sosyoloji 'sakinler' arasında kimsenin bira-kın yanıtlanmayı, sorulduğunu bile hatırlamadığı sorular sorarak rahat ve sessiz hayat tarzını bozar."⁵¹ Bauman, hayatı bilinçli bir şekilde yaşamamanın gösterilen gayrete değdiğini düşünen her birey için sosyolojinin hararetle sıkılan bir "yardım eli" olacağını⁵² ve sosyolojinin güçsüzün gücü⁵³ olduğunu ileri sürmüştür. Bauman'a göre, aynı zamanda, sosyoloji, baskıcı olan dünyayı yeniden esnekleştirir, insanlara dünyanın şimdi olduğundan farklı bir dünya olabileceğini gösterir.⁵⁴ "Sosyoloji yapmak ve sosyoloji üzerine yazmak, farklılıklarımızla bir arada, daha az sefaletle ya da hiç sefil olmadan yaşamamanın mümkün olduğunu açığa çıkarmayı hedefler."⁵⁵ Bauman, sosyolojinin eşit, özgür ve adil bir

⁴⁹ BAUMAN, *Sosyolojik Düşünmek*, s. 18.

⁵⁰ ŞİMŞEK, *Modernite, Postmodernite ve Bauman*, s. 163.

⁵¹ BAUMAN, *Sosyolojik Düşünmek*, s. 23-24.

⁵² A.g.e., s. 24.

⁵³ A.g.e., s. 26.

⁵⁴ A.g.e., s. 25.

⁵⁵ BAUMAN, *Akışkan Modernite*, s. 306.

dünyanın inşasında etkili bir enstrüman olabileceğini iddia etmiştir.

7.3. Bauman'ın Akışkan Modernlik Teorisi

Bauman, modernlik ve postmodernlik üzerine yazdıkları nedeniyle gündemdeki sosyolog olmuştur. Bauman'ın sosyal teorisi, "katı modernlik"ten "akışkan modernliğe" geçiş süreci üzerine inşa edilmiştir. Bauman, esas itibarıyla "akışkan modernliğin" kuramcısıdır.

Bauman, çalışmalarının merkezinde yer alan modernliğe yönelik analizlerinde "katı modernlik" ve "sıvı"/"akışkan modernlik"⁵⁶ sözcüklerini kullanmıştır.

Bauman, "sonların ilan edilmesinin, herhangi bir bölümü ya da özelliği anlatan isimlerin önüne 'post' önekini koyma dürtüsünün genel bir alışkanlık haline geldiği bir çağda yaşıyoruz"⁵⁷, demiştir. Bauman, modernliğin günümüzdeki durumuna ilişkin başka sosyal teorisyenlerin "post-modernlik", "geç modernlik" "ikinci ya da hiper modernlik" sözcüklerini kullandıklarını, kendisinin ise "akışkan modernlik" sözcüğünü tercih ettiğini belirtmiştir. Bauman, modernliği "akışkan" yapan, dolayısıyla söz konusu sözcüğü seçmesini haklı kılan onun kendini ilerleten, kendini güçlendiren, zorlayıcı ve takıntılı özelliği olduğunu iddia etmiştir.⁵⁸ Daha açık bir deyişle, Bauman, Anthony Giddens'in "geç modernlik", Ulrich Beck'in "ikinci modernlik" vurgusu yerine, sürekli eriyen fakat eriyenin de katılaşmadığına işaret eden "akışkan modernlik" sözcüğünü daha uygun ve

⁵⁶ BAUMAN, Zygmunt; **Liquid Modernity**, Polity Press, Cambridge, 2006.

⁵⁷ BAUMAN, Zygmunt ve BORDONI, Carlo; **Kriz Hâli ve Devlet**, Çeviren: Yavuz Alogan, İthaki Yayınları, İstanbul, 2018, s. 98.

⁵⁸ BAUMAN, Zygmunt; **Akışkan Modern Dünyada Kültür**, Çeviren: İhsan Çapcıoğlu ve Fatih Ömek, Atıf Yayınları, Ankara, 2015, s. 13.

kullanışlı bulduğunu belirtmiştir.⁵⁹ Bauman, modernliğin mevcut durumunu, kendi adlandırdığı şekliyle “akışkan modernliğe” geçiş olarak ele almıştır.⁶⁰

Sözün kısası, Bauman, postmodernlik sözcüğü yerine “akışkan modernlik” sözcüğünü kullanmıştır. Kendi ifadesiyle, postmodernlik, modernliğin “akışkan” aşamasıdır. Bauman, postmodern zaman yerine, “akışkan modern” zaman demeyi tercih etmiştir.⁶¹

Bauman, postmodernliği (modernliğin “akışkan” aşamasını) doğru anlamak için modernliğin neliği üzerine etraflıca kafa yormuştur. Bauman, modernliği en detaylı bir biçimde analiz etmiş, bu konuda ilgi çekici eserler yazmıştır.

Modernlik, Batı Avrupa’da 17. yüzyıldaki bir dizi derin sosyal, yapısal ve entelektüel dönüşümle başlayan ve Aydınlanma’nın gelişmesiyle kültürel bir proje olarak ve kapitalist toplumun gelişmesiyle de toplumsal olarak kurulan bir hayat biçimi olarak olgunluğa erişen tarihî bir dönemdir.⁶² Bauman, modernliğin oluşumunu, ötekiliği tanımlama, düzeni yasalaştırma ve muğlâklığı ortadan kaldırma istenciyle nitelenen “yeni bir rejim”in tekelci dayatması olarak görülmesi gerektiğini iddia etmiştir.⁶³ Bauman’a göre, modernlik, esas itibarıyla, “hâkimiyet dürtüsü”dür.⁶⁴ Dolayısıyla, mo-

⁵⁹ BAUMAN ve TESTER, *Zygmunt Bauman ile Söyleşiler*, s. 117.

⁶⁰ BAUMAN, Zygmunt ve RAUD, Rein; *Benlik Pratikleri*, Çeviren: Mehmet Ekinci, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2018, s. 27.

⁶¹ BAUMAN ve TESTER, *Zygmunt Bauman ile Söyleşiler*, s. 107.

⁶² BAUMAN, Zygmunt; *Modernlik ve Müphemlik*, Çeviren: İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2003, s. 13.

⁶³ WAGNER, Peter; *Modernliğin Sosyolojisi*, Çeviren: Mehmet Küçük, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1996, s. 76.

⁶⁴ BAUMAN, Zygmunt; *Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*, Çeviren: Nurgül Demirdöven, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 176.

dernlik, yapısal olarak, "ihlal edici" bir oluşum olup⁶⁵, şeyleri olduklarından farklı olmaya zorlayan bir süreçtir.⁶⁶

Bauman, modernliğin inşa edildiğinden beri "yapıcı" değil, "yıkıcı" olduğuna işaret etmiştir. Ona göre, modernlik, "bir yaratıcı yıkım, sürekli bir sökme ve yıkma çağıydı."⁶⁷ Başka bir deyişle, Bauman'a göre, modern çağ, bir "yıkım" çağıdır. Modernlikle birlikte mükemmeliyete ulaşma gayreti, mükemmel bir tabloda yeri olmayan unsurların toptan yok edilmesini, temizlenmesini ve bertaraf edilmesini gerektirmiştir. Bu noktada, yıkım, tam da yaratmanın özüdür, yani kusurluların yok edilmesi, mükemmeliyete giden yolda ilerlemenin zorunlu olduğu kadar da yeterli şartıydı. Modernlik serüveni, bilhassa da onun 20. yüzyıldaki akıbeti "yaratıcı yıkımın tarihi"ydi.⁶⁸

Bauman'a göre, yıkıcılık üzerine bina edilmiş olan modernlik, öncelikli olarak, "farkların ortadan kalkması"nı sağlamıştır.⁶⁹ Modernlik, "ırkçılığı" öne çıkarmıştır. Modernlik, ırkçılığı olanaklı kılmıştır. Ayrıca modernlik ırkçılık için bir talep de yaratmıştır. Irkçılık, modernleşmemiş ya da en azından öncelikle modern olmayan savaşımelerde kullanılan modern bir silah olmuştur.⁷⁰ Modernlik, öfke, önyargı, hoşlanılmayan öteki, yabancı düşmanlığı⁷¹, kovma ve yok etme-

⁶⁵ BAUMAN, *Siyaset Arayışı*, s. 71.

⁶⁶ BAUMAN, Zygmunt; *Parçalanmış Hayat: Postmodern Ahlâk Denemeleri*, Çeviren: İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 186.

⁶⁷ BAUMAN, Zygmunt; *Bireyselleşmiş Toplum*, Çeviren: Yavuz Alogan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 86.

⁶⁸ BAUMAN ve LYON, *Akışkan Gözetim*, s. 84.

⁶⁹ BAUMAN, Zygmunt; *Modernite ve Holocaust*, Çeviren: Süha Sertabiboğlu, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 85.

⁷⁰ A.g.e., s. 90.

⁷¹ Bauman'a göre, "gezegenin üzerinde bir hayalet geziniyor: yabancı düşmanlığı hayaleti" (BAUMAN, Zygmunt; *Akışkan Aşk: İnsan İlişkilerinin Kırılganlığına Dair*, Çeviren: Işık Ergüden, Versus Kitap, İstanbul, 2009, s. 155).

ye dayalı ırkçılığı beraberinde getirmiştir. Modernlik, heterofobiye (öteki/farklılık korkusuna) dayalıdır.⁷²

Modernlik, farklı ve aykırı olanı yok eden bir sistem inşa etmiştir. Bu bağlamda, Bauman, şöyle demiştir: “Modern Çağ, Bahçecilik Çağı’ydı: Toplum, tasarım gerektiren ve ekim yapılacak bir bahçe olarak görülüyordu. Ve her bahçıvanın da bildiği gibi, bahçeciliğin vazgeçilmez bir parçası da yabani otların temizlenmesi, yani, tasarıma uyan bitkilerin uymayanların zararlarına karşı korunmasıydı. *Toplum* [böyle] bir bahçeye dönüştürüldüğü zaman, daha iyi bir toplum yönündeki bütün projelerin değersiz hayat düşüncesinin işgaline uğraması kaçınılmazdı. Çünkü her iyi bahçecilik kitabının en önemli bölümlerinden biri yabani otlar ve parazitlerle mücadeleyle ayrılırdı.”⁷³ Bauman’a göre, bütün bahçe düzenlemeleri, bazı bitkileri yabani bitkiler sınıfına koyar.⁷⁴

Bauman, modernliğin inşa ettiği kültürde farklılığa yer olmadığını söylemiş, “modern kültür, bir bahçe kültürüdür”⁷⁵, demiştir. Bilindiği gibi, bahçıvanlar, tasarımlarını bozan yabani otlardan, yani güzelliğin ortasındaki o çirkinlikten nefret ederler. Onlara göre, yabani otlar, güzel ve düzenli bir bahçenin oluşturulması için ölmelidirler.⁷⁶ Bu noktada, modern kültür de topluma bir bahçe gibi yaklaşanların ördüğü kültürdür. Daha açık bir deyişle, nasıl ki bir bahçıvan saplantılı bir biçimde bahçedeki “otlara” bakıp ve sonra saplantısını eyleme döküp, baskıcı bir şekilde yabani otların kökünü kazma ve imha etmeye yönelirse; modern toplumdaki yönetici organlar da otların toplumsal denkleri olan,

⁷² BAUMAN, *Modernite ve Holocaust*, s. 90-95.

⁷³ BAUMAN, *Parçalanmış Hayat: Postmodern Ahlâk Denemeleri*, s. 283-284.

⁷⁴ A.g.e., s. 277.

⁷⁵ BAUMAN, *Modernite ve Holocaust*, s. 125.

⁷⁶ A.g.e.

düzene uymayan ve bu yüzden sırf varlıklarıyla bile tasarımın düzenini bozan ve temizliğini kirleten insanlara yönelmiştir. Böylece, tüm bahçelerde olduğu gibi, bahçeye dönüştürülen toplumda da davetsiz insanlara "yok edilecek" damgası vurulmuştur.⁷⁷ Nitekim, Bauman, modern soykırımın, modern kültür gibi, bir bahçıvanlık işi olduğunu savunmuştur.⁷⁸

Modernliğin ortaya çıkışı ve ilerleyişi, sanayi öncesindeki kırsal toplumun "dolaysız" ve "şeffaf" (dolayısıyla doğal olan) düzenini yok etmiştir.⁷⁹ Modernliği ortaya çıkışı, vahşi kültürlerin "bahçe kültürlerine" dönüşmesi sürecidir. Modernlik, "avlak bekçileri"ni "bahçıvan"a dönüştürmüştür.⁸⁰ "Modern toplum kendine karşı tutumunda avlak bekçisi yerine bahçıvan benzeri tutumuyla öncüllerinden ayrılır."⁸¹ Bilindiği üzere, avlak bekçileri, bakmaları için kendilerine emanet edilen arazideki bitki örtüsünü ve hayvanları beslemezler. Avlak bekçilerinin, aynı zamanda, arazinin durumunu, tasarı ve çabalarının ürününü "ideal durum"a yakın hale getirmek gibi bir hedefleri de yoktur.⁸² Diğer yandan, avlak bekçileri, insanların kendi hayatlarını idare etme konusundaki yetilerine inanmazlar. Onlar, bekçiliğini yaptıkları vahşi kültürün sağladığı bir "model", "kalıp" ve "biçim" olmadığından, insanlık durumunun şekil verilebilir bir şey

⁷⁷ BAUMAN, *Modernite, Kapitalizm, Sosyalizm: Küresel Çağda Sosyal Eşitsizlik*, s. 49.

⁷⁸ BAUMAN, *Modernite ve Holocaust*, s. 126.

⁷⁹ BAUMAN, Zygmunt; *Sosyalizm Aktif Ütopya*, Çeviren: Ahmet Araşan, Heretik Yayınları, Ankara, 2016, s. 35.

⁸⁰ BAUMAN, *Yasa Koyucular ile Yorumcular: Modernite, Post-modernite ve Entelektüeller Üzerine*, s. 65.

⁸¹ BAUMAN, *Özgürlük*, s. 19.

⁸² BAUMAN, *Yasa Koyucular ile Yorumcular: Modernite, Post-modernite ve Entelektüeller Üzerine*, s. 66.

olduğu konusunda bir görüş oluşturacak bir deneyimden yoksundurlar.⁸³

Sözün kısası, Bauman, yıkımlara ve katliamlara neden olan modernliği radikal bir biçimde eleştirmiş, “modern dönem katliam üzerine kurulmuştu ve daha fazla katliamla yoluna devam etti”⁸⁴, diye bir tespit yapmıştır.

Bauman, modern çağın ırksal söylemi ve ırkçı politikasının “temizlikle” iç içe olduğundan söz etmiş, bütün ayrımcı söylemlerde olduğu gibi, ırkçı söylemin de temizlik konulu düşünmenin ve modernliğin temizlikten haberli uygulamalarının bütünleyici bir parçası olduğunu ileri sürmüştür.⁸⁵ Bu çerçevede, Bauman’ın metinlerinde, modernlik ve “Holocaust”⁸⁶ (Holokost, yani Yahudilerin topluca katledilmesi) bağlantısı ayrıcalıklı bir yere sahiptir.

Bauman’a göre, “Holokaust modernliğin meşru ürünüydü.”⁸⁷ Holocaust, modernliğin ayrılmaz bir parçasıdır. Kendi deyişiyle, “Holocaust, kökü tümüyle kurutulmamış modernlik öncesi barbarlık kalıntılarının akıldışı bir taşma olayı değildi. O, modernlik evinin meşru bir sakiniydi; o bir başka evi, yuvası olarak kabul edemezdi.”⁸⁸ Bauman, “Holocaust bizim modern akılcı toplumumuzda, uygarlığımızın yüksek sahnesinde ve insanoğlunun kültürel zaferinin zirvesinde doğmuş ve uygulanmıştır ve bu nedenle toplumun, uygarlığın ve kültürün bir sorunudur”⁸⁹, demiştir. Modernlik, özel-

⁸³ A.g.e., s. 67.

⁸⁴ BAUMAN, *Parçalanmış Hayat: Postmodern Ahlâk Denemeleri*, s. 239.

⁸⁵ BAUMAN, *Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*, s. 205.

⁸⁶ Holocaust, “Nazilerin Yahudilere uyguladığı, kitle halinde öldürme olayı”dır (BAUMAN, *Modernite ve Holocaust*, s. 9. Çevirenin Notu).

⁸⁷ BAUMAN ve TESTER, *Zygmunt Bauman ile Söyleşiler*, s. 74.

⁸⁸ BAUMAN, *Modernite ve Holocaust*, s. 37.

⁸⁹ A.g.e., s. 11.

likle de onun akılcılaşıma bağlamı, Holocaust'u üreten asıl mekanizmadır. "Modern uygarlık Holocaust'un *yeterli* koşulu değil, kesinlikle *gerekli* koşuludur. O olmaksızın Holocaust düşünülemez. Holocaust'u düşünülebilir kılan, modern uygarlığın akılcı dünyasıdır."⁹⁰ Holocaust, modern toplum çerçevesinin dışında tasavvur edilemez.⁹¹

Holocaust, Fransız Devrimi'nden, Amerika'nın keşfinden ve tekerleğin icadından farksız bir olaydır. O da diğer olaylar gibi tarihin akışını değiştirmiştir.⁹² Holocaust, "kötülerin masumlara karşı işlediği korkunç bir suçtur."⁹³

Holocaust, yani Yahudilerin topluca katledilmesi için öncelikle Almanların kitle suçunun faillerine dönüştürüldüğünü vurgulamıştır. Başka bir deyişle, Yahudilerin topluca katledilmesi, Almanlara, şiddet yetkisi verilmesi ve eylemlerin rutinleştirilmesi yoluyla gerçekleştirilmiştir.⁹⁴ Buradaki amaç, Yahudileri Almanlıktan çıkarmaktı. Bunun için "Yahudi ve bit" bağlantısı kurulmuş, "öz-arınma" ve "siyasal temizlik" öne çıkartılmıştır.⁹⁵ Bu noktada, Bauman, Holocaust'un gerisinde Hristiyanlığın da etkili olduğunu bildirmiştir. Bauman'a göre, Yahudilik ile Hristiyanlık aynı yerde ve aynı zamanda var olmuşlardır. Fakat Hristiyanlık, Yahudilikten hep rahatsız olmuştur. Hristiyanlık, Yahudiliğe bir meydan okumadır. Aslında, Hristiyanlık kendi var oluşunu ancak Yahudiliği reddetmesiyle mümkün kılabilmiştir. Hristiyanlık canlılığını Yahudileri yadsımasıyla sağlamıştır. Hristiyanların nezdinde Yahudiler acayip kişiler olarak görülmüştür.⁹⁶

⁹⁰ A.g.e., s. 32.

⁹¹ BAUMAN, Zygmunt; **Etiğin Tüketiciler Dünyasında Bir Şansı Var mı?**, Çeviren: Funda Çoban ve İnci Katırcı, De Ki Basım Yayın Ltd. Şti, Ankara, 2010, s. 76.

⁹² BAUMAN, **Modernite ve Holocaust**, s. 118.

⁹³ A.g.e., s. 7.

⁹⁴ A.g.e., s. 41.

⁹⁵ A.g.e., s. 48.

⁹⁶ A.g.e., s. 60-61.

Bauman'a göre, Yahudilerin topluca katledilmesi için bir Nazi propagandası yapılmış, söz konusu propaganda ustaca yürütülmüş ve hiçbir masraftan kaçınılmamıştır. Daha açık bir deyişle, Nazi propagandasıyla, Yahudilere iğrenç suçlar, muzır ve tehlikeli niyetler ve nefret uyandırıcı kahtsal kötülükler yüklenmiştir. Ayrıca modern uygarlığın hijyenik duyarlılığı kullanılarak, normalde haşarata ve bakterilere karşı uyanacak korkular ve fobiler, Yahudilere yöneltilmiş, modern bireyin sağlık ve hijyen saplantısına seslenilmiş, nihayetinde Yahudilik "bulaşıcı bir hastalık" gibi gösterilmiştir.⁹⁷

Diğer yandan, Bauman'a göre, alt sınıflar için Yahudiler, acımasızdır, düşmandır ve sömürgecidir.⁹⁸ Bu bağlamda, Bauman'a göre, çok tanınan düşünürlerden Pierre-Joseph Proudhon, Yahudileri, "üretici karşıtı" olarak görmüştür. Karl Marx ise, "Yahudi ruhu" ile "kapitalizmin ruhu" arasında ilişki kurmuş, ikisinin de öz çıkarlarının peşinde koştuklarını, sıkı pazarlıkla ve para avcılığıyla ünlü olduklarını iddia etmiştir. Marx, kapitalizmin ve Yahudiliğin aynı yazgıyı paylaştığını, birlikte zafer kazandıklarını ve birlikte yok olacaklarını öne sürmüştür.⁹⁹

Bauman, Yahudilerin topluca katledilmesinde, aynı zamanda, onların "ulus" olamamalarının da payının olduğuna işaret etmiştir. Yahudiler, "ulusal olmayan ulustur." Yahudiler, dünyanın her yanına yayılmış "bir uluslar-arası ulus", "bir ulusal olmayan ulustur." Yahudiler, her ulusun içinde "iç düşman"dırlar.¹⁰⁰ Bauman'a göre, "uluslar ve ulus devletlerle tıka basa dolmuş bir dünya, ulusal olmayan boşluklardan nefret eder. Yahudiler böylesi bir boşlukta idi: Böylesi bir boşlukta onlar."¹⁰¹ Ünlü sosyolog Georg Simmel'in "yabancı"

⁹⁷ A.g.e., s. 163.

⁹⁸ A.g.e., s. 67.

⁹⁹ A.g.e., s. 72-73.

¹⁰⁰ A.g.e., s. 78.

¹⁰¹ A.g.e., s. 79.

kavramsallaştırmasında olduğu gibi, Yahudiler içerdeyken bile hep dışarıdadırlar.¹⁰² Modern toplumda yabancılar, düzeltilmesi gereken bir garabettir.¹⁰³ Bauman, modern toplumda "dostlar"ın ve "düşmanlar"ın yanında bir de "yabancılar"ın olduğundan söz etmiştir. Düşmanlar, kusurlu dostturlar.¹⁰⁴ Ona göre, yabancılar ise, düşmanda daha tehlikelidirler. "Yabancıнын taşıdığı tehdit, düşmanınkinden daha korkutucudur. Yabancı, toplumlaşmanın kendisini – tam da toplumlaşma *olasılığını*- tehdit eder."¹⁰⁵ Modern toplumda yabancılar, tam da "yaban", yani korkutucu biçimde öngörülemez oldukları için kaygıya neden olurlar.¹⁰⁶

Öte yandan, Bauman, Yahudilerin topluca katledilmesinde "bilimin rolü"ne vurgu yapmıştır. Bauman, "Holocaust'un yapılmasında bilimin karanlık ve alçakça rolü hem doğrudan, hem de dolaylıdır"¹⁰⁷, demiştir. Bauman, Yahudilerin topluca katledilmesi sürecinde Alman bilim adamlarının rolüne dair şu saptamayı yapmıştır: "Alman bilim adamları, Nazi lokomotifince, gösterişli, yepyeni, saf ırktan oluşmuş ve Alman egemenliğinde bir dünyaya götürülen trene seve seve bindiler. Araştırma projeleri günden güne daha hevesli ve araştırma enstitüleri her saat daha kalabalık ve daha çok kaynak sahibi oldu. Gerisi önemsizdi."¹⁰⁸

Bauman, "dünyayı düzenlemek için, bütün pisliklerini temizleme ve yakma fikri ve bu fikrin (uygun güç ve irade bir araya gelirse) gayet uygulanabilir olduğu düşüncesinin tohumları Hitler'in kafasında o dönemin Avrupa bilim ve sanatının başkenti olan Viyana'nın sokaklarında gezinirken

¹⁰² A.g.e., s. 80.

¹⁰³ BAUMAN, *Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları*, s. 32.

¹⁰⁴ BAUMAN, *Modernlik ve Müphemlik*, s. 74.

¹⁰⁵ A.g.e., s. 77.

¹⁰⁶ BAUMAN, Zygmunt; *Kapımızdaki Yabancılar*, Çeviren: Emre Barca, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2018, s. 14.

¹⁰⁷ BAUMAN, *Modernite ve Holocaust*, s. 145.

¹⁰⁸ A.g.e., s. 146.

atıldı.”¹⁰⁹ Bauman’a göre, Adolf Hitler, insanlığa hizmeti (yani Yahudilerin öldürülmesini) “haşerenin soyunun kurutulması” olarak tanımlayarak kendisinden sonra bütün Nazi anlatısının da rengini belirlemiştir.¹¹⁰ Bauman, Yahudilerin topluca katledilmesinde sadece Nazi liderlerinin değil, onlarla işbirliği yapan milyonlarca insanın da rolünün olduğuna vurgu yapmıştır. Bu hususta, Bauman, şunları yazmıştır: “Milyonlarca Yahudi’ye yönelik olarak tepedeki birkaç bin Nazi lider ve subayları tarafından başlatılıp denetlenen katliam –çoğu büyük bir ihtimalle, cana yakın komşular, seven cen eşler ve şefkatli ana babalar olan- milyonlarca ‘sıradan insan’ın elbirliğini gerektiren devasa bir bürokratik operasyondur. Bu insanlar kurbanları gaz odalarına taşıyan trenleri sürmüşler, zehirli gaz ya da ceset yakma fırınları üreten fabrikalarda çalışmışlar ve şu ya da bu sayısız başka yollarla topyekûn imha görevine katkıda bulunmuşlardır.”¹¹¹

Uzun lafın kısası, Bauman’a göre, modernlikte temizlik, bir idealdir ve bir “düzen” vizyonudur.¹¹² Modernlik, “düzen” üzerinde düşünülen bir zamana aittir.¹¹³ Bauman, modernliğin gururu ve bütün bileşenlerinin köşe taşı olan düzen için Freud’un “zorlama”, “tanzim” ve “baskı” sözcükleri-

¹⁰⁹ BAUMAN ve LYON, *Akışkan Gözetim*, s. 85.

¹¹⁰ BAUMAN, *Modernlik ve Müphemlik*, s. 67. Benzer bir biçimde, Amerikalılar, savaştıkları Japonları bir çeşit “hayvan” olarak görmüş ve yok etmeye çalışmıştır. Bu bağlamda, Pasifik Savaşı’nın gazilerinden İngilizce Profesörü Paul Fussell, şunları yazmıştır: “‘Amerikalıların genel kanaati, Japonların insan değil, küçük sarı hayvanlar olduğuydu; popüler imgelemde Japonlar bit, sıçan, yaras, engerek yılanı, köpek ve maymun olarak betimleniyordu.’ Kara ve Deniz Ordusu bültenlerinde ‘büyük imha görevi’nden söz edilir, Japonların elindeki adalara çıkan bazı deniz erlerinin miğferlerinde de ‘Kemirgen İmhacı’ yazıyordu” (Aktaran; BAUMAN, *Modernlik ve Müphemlik*, s. 66).

¹¹¹ BAUMAN, *Sosyolojik Düşünmek*, s. 147.

¹¹² BAUMAN, *Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları*, s. 14.

¹¹³ BAUMAN, *Modernlik ve Müphemlik*, s. 14.

ni kullandığını belirtmiştir. Bauman, modernliğin bu hoşnutsuzluklarının “aşırı düzen”den kaynaklandığını ileri sürmüştür.¹¹⁴ Düzen, nüfusun bir kısmına “işe yaramaz” ve “istenmeyen” damgasını vurur¹¹⁵ ve onları iskartaya çıkarır.¹¹⁶ İşte, bu noktada, “soykırım, ‘düzenin yeniden sağlanması’nın aşırı ve en iğrenç yöntemidir.”¹¹⁷ Modernlikle birlikte insanlığın kitleler halinde imha edildikleri “ölüm kampları” ortaya çıkmıştır. Bauman, Richard Rubenstein ve John Roth’un şu saptamasını alıntılamıştır: “Şimdi uygarlığın maddi ve manevi ürünleri arasında ölüm kampları ve Muselmänner (Müslümanlar) de var”¹¹⁸, demiştir. Bauman’a göre, “kamplar modern bir icattır; yalnızca modernliğin her şeyden fazla övündüğü başarıları- gözde çocukları olan rasyonalite, teknoloji ve bilim- sayesinde mümkün olan bir icattır.”¹¹⁹ Dolayısıyla Bauman, uygarlığın barbarlığına işaret etmiştir. Bu bağlamda, Bauman, Richard Rubenstein’in şu tespitini önemsemiştir: “Uygarlık kölelik, savaşlar, sömürü ve ölüm kampları anlamına gelir... Uygarlıkla vahşi barbarlığın birbirinin antitezi olduğunu düşünmek yanlıştır... Günümüzde, dünyamızın diğer çoğu yönü gibi, barbarlık da eskisine göre çok daha etkili uygulanır bir hale geldi. Barbarlık ortadan kalmak zorunda değil ve kalkmayacak. Yaratma ve yok etme, uygarlık dediğimiz şeyin birbirinden

¹¹⁴ BAUMAN, *Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları*, s. 9.

¹¹⁵ BAUMAN, Zygmunt; *Iskarta Hayatlar: Modernite ve Safraları*, Çeviren: Osman Yener, Can Sanat Yayınları A.Ş. İstanbul, 2018, s. 18.

¹¹⁶ Iskartaya çıkmak, “ihtiyaç fazlası”, “hurda”, “defolu”, “çöp” ve “atık” anlamına gelir. Iskarta edilen bireyler, sistem tarafından mali külfet olarak görülür (BAUMAN, *Iskarta Hayatlar: Modernite ve Safraları*, s. 24).

¹¹⁷ BAUMAN, *Sosyolojik Düşünmek*, s. 73.

¹¹⁸ BAUMAN, *Modernite ve Holocaust*, s. 17.

¹¹⁹ BAUMAN, *Parçalanmış Hayat: Postmodern Ahlâk Denemeleri*, s. 253-254.

ayrılmaz yönleridir.”¹²⁰ Bauman, modernlik ile Holocaust arasındaki ilişkinin çok net olduğunu gözler önüne sermiştir. Bauman’a göre, Yahudilerin topluca katledilmesi, insanlık tarihinin en korkunç olaylarından biridir. Yahudilerin topluca katledilmesi, bir toplum mühendisliği olan modernliğin, yani akılcı düşünceye dayalı bürokrasinin ve sosyal mühendisliğin ürünüdür.

Bauman, modernliğin “katı”, “ağır”, “yoğun” ve “sistemsel” yönlerine vurgu yapmış, insanlık için yol açtığı felâketlerden ayrıntılı bir biçimde söz etmiştir. Bauman, ağır/katı/yoğun/sistemsel modernliğin “totaliter bir rejim” doğurmaya müsait olan bir modernlik¹²¹ olduğunun altını özenle çizmiştir. Bauman, oldukça sorunlu, sıkıntılı ve defolu olan modernliğin günümüzde tahtının sallandığını, yerine yavaş yavaş postmodernliğin, yani “akışkan modernliğin” geçtiğini iddia etmiştir.

David Lyon’un belirttiği gibi, modernliğin bugünkü durumu, “geç” modernlik, postmodernlik veya daha renkli bir biçimde “akışkan modernlik” olarak tanımlanabilir. Bauman, modernliğin bir takım yeni ve değişik yollarla (Karl Marx’ın ve Friedrich Engels’in “katı olan her şey buharlaşıyor” anlayışının da ötesinde) “akışkanlaştığını” söylemiştir.¹²²

Bauman’a göre, modernlik, bir “kesinlik çağı”ydı¹²³ ve hiç bitmeyen bir amaçları sürekli bir biçimde “sabitleme çabası”ydı.¹²⁴ Yani “postmodernist perspektiften bakıldığında, modernite her şeyden çok kesinliğin çağı olarak görünmek-

¹²⁰ Aktaran; BAUMAN, *Modernite ve Holocaust*, s. 27.

¹²¹ BAUMAN, *Akışkan Modernite*, s. 54.

¹²² BAUMAN ve LYON, *Akışkan Gözetim*, s. 11.

¹²³ BAUMAN, *Yasa Koyucular ile Yorumcular: Modernite, Postmodernite ve Entelektüeller Üzerine*, s. 152.

¹²⁴ BAUMAN, *Parçalanmış Hayat: Postmodern Ahlâk Denemeleri*, s. 35.

tedir.”¹²⁵ Bauman, modernliğin “kesinlik” sembolü altında doğduğunu ve bu sembol altında en ihtişamlı zaferlerini kazandığını ifade etmiştir. Modernlik “katı” aşamasında, asrılık düzene giden uzun marş olarak yaşamış, buradaki “düzen” kesinlik ve kontrol diyarı olarak algılanmış, özellikle de rahatsız edici derecede kaprisli olaylar kontrol altına alınmıştır.¹²⁶ Katı modernlik döneminde, herkes için geçerli olan, sertlikle/aşırı disiplinle yönetilen ve sıkı kontrol edilen daimi düzene çok yaklaşılmıştır.¹²⁷

Bauman, toprağa bağlı ve dışlayıcı “katı” modernlikten belirsiz, geçirgen sınırları olan ve her bir sınır üzerindeki yoğun insan hareketinin yaşandığı “akışkan” modernliğe geçişten söz etmiştir.¹²⁸ Başka bir deyişle, Bauman, “ağır” ya da “katı” modernlikten “hafif” ya da “akışkan” modernliğe geçiş olduğunu belirtmiştir.¹²⁹ Bauman, “akışkan” sözcüğünü, modern çağın bugünkü durumunu betimlemek için kullanmıştır.¹³⁰ Bauman, **günümüzün “sıvılaşmış”**¹³¹, “akışkan”,

¹²⁵ BAUMAN, *Yasa Koyucular ile Yorumcular: Modernite, Postmodernite ve Entelektüeller Üzerine*, s. 144-145.

¹²⁶ BAUMAN, *Modernite, Kapitalizm, Sosyalizm: Küresel Çağda Sosyal Eşitsizlik*, s. 43.

¹²⁷ BAUMAN, *Zygmunt; Akışkan Modern Dünyadan 44 Mektup*, Çeviren: Pelin Siral, Habitus Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 103.

¹²⁸ BAUMAN, *Etiğin Tüketiciler Dünyasında Bir Şansı Var mı?*, s. 13.

¹²⁹ BAUMAN, *Bireyselleşmiş Toplum*, s. 42.

¹³⁰ BAUMAN, *Akışkan Modernite*, s. 26.

¹³¹ Bauman’a göre, akışkanlık, sıvılara ve gazlara özgü bir durumdur. Sıvı ve gaz gibi akışkanların katılar gibi belli bir şekli yoktur. Katılar, belirgin bir mekânsal boyutlara sahip iken akışkanların mekânsal ve zamansal olarak sabit bir konumları bulunmamaktadır. Akışkanlar, kolayca yer değiştirirler. Akışkanlar, akarlar, damlarlar, taşarlar, dökülürler, fışkırırlar, püskürürler ve süzülürler. Katıların aksine akışkanların hareketini durdurmak kolay değildir (BAUMAN, *Akışkan Modernite*, s. 25-26).

dağılmış, saçılmış ve düzensizleşmiş modernlik versiyonuna¹³², yani postmodernliğe vurgu yapmıştır.

Bauman, öncelikli olarak, postmodernliğin gelişiyle bir entelektüel tarz olarak modernliğin tamamıyla aşıldığına ya da postmodernliğin, modernliğin geçerliliğini inkâr ettiğine inanmamıştır.¹³³ Bauman'a göre, modernlik çağı sona ermez, ancak tamamlanabilir. Fakat modernlik çağı henüz tamamlanmış değildir.¹³⁴

Postmodernlik, evrenselcilik ve tektiplilik gibi modernliğin merkezi değerlerinin işaretlerini tersine çevirmektir. Postmodernlik, aslında, kendi projesinin uygulanamaz olduğunu kabul eden modernliktir.¹³⁵ Başka bir deyişle, "postmodernlik, kendi kendisine, durumuna ve geçmişte yaptıklarına daha derinlemesine, dikkatle ve sağduyuyla bakan, gördüklerini tamamen sevmeyen ve değişme gereksinimi hisseden modernlikten başka bir şey (ne eksik ne fazla bir şey) değildir. Postmodernlik, rüştüne ermiş modernliktir: Kendisine içeriden değil de dışarıdan bakan, kazanç ve kayıplarının tam bir hesabını yapan, kendisinin psikanalistliğini yapan, daha önce asla dile getirmediği niyetlerini keşfeden, bunların birbirlerini iptal eden çelişkili niyetler olduğunu gören bir modernlik. Postmodernlik, kendi imkânsızlığını kabul eden modernliktir; kendini gözetleyici bir modernlik; bir zamanlar bilinçsizce yaptığı şeyleri bilinçli biçimde terk eden modernliktir."¹³⁶ Postmodernlik, dünyanın büyüsunü bozmak için girişilen fakat sonuçsuz kalan uzun

¹³² BAUMAN, *Bireyselleşmiş Toplum*, s. 37.

¹³³ BAUMAN, *Yasa Koyucular ile Yorumcular: Modernite, Postmodernite ve Entelektüeller Üzerine*, s. 13.

¹³⁴ A.g.e., s. 229.

¹³⁵ BAUMAN, *Modernlik ve Müphemlik*, s. 131.

¹³⁶ A.g.e., s. 348.

ve gayretli modern mücadeleden sonra dünyanın “yeniden büyülmeye hale getirilmesi”dir.¹³⁷

Bauman, modernlikten postmodernliğe geçişin bir “hal değişimi” olduğunu ısrarla vurgulamıştır. Bauman, modernliğin “katı”lıklarından “sıvı”laşmış bir döneme geçilmesini, postmodernliğin en esaslı işaretlerinden birisi olarak görmüştür. Bu çerçevede, Bauman, modern “katı”lar olan “üretim”, “bürokrasi”, “ulus-devlet”, “toplum”, “sınıf” ve “sınır”ların İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra değişime uğrayarak erimeye başladığını, geline nokta ise “kabile”, “yerellik” ve “bireysellik” gibi kavramların ön plana çıkmaya başladığını¹³⁸, çağımızda bireyselliğin hâkim olduğunu¹³⁹ iddia etmiştir.

Bauman’a göre, modernliğin “katı” ve “akışkan” dönemleri vardır. Akışkanlık, katılığın zıddı değil, tam aksine katılık arayışının bir sonucudur. Modernliğin katılık/akışkanlık durumu, ayrılmaz bir çifttir. Çünkü ikisi de aynı anne babanın çocuğudur.¹⁴⁰

Bauman, “modern kesinliğin restorasyonu, sayısız nedenden ötürü, artık mümkün değil”¹⁴¹, demiştir. Çünkü Bauman, bütün sabitliklerin ve kesinliklerin zarara ve yıkıma neden olduğunu ileri sürmüştür.¹⁴² Postmodernliğin en çarpıcı özelliği ise, kesinliklerden kuşku duyması ve insanlara hiçbir garanti vaat etmemesidir.¹⁴³

¹³⁷ BAUMAN, Zygmunt; *Postmodern Etik*, Çeviren: Alev Türker, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 46.

¹³⁸ ŞİMŞEK, *Modernite, Postmodernite ve Bauman*, s. 157.

¹³⁹ BAUMAN ve OBİREK, *Tanrı’ya ve İnsana Dair*, s. 52.

¹⁴⁰ BAUMAN, *Akışkan Modernite*, s. 13.

¹⁴¹ BAUMAN, *Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları*, s. 285.

¹⁴² BAUMAN, *Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*, s. 131.

¹⁴³ BAUMAN, *Postmodern Etik*, s. 267.

Bauman'a göre, katı modernliğin dünyası, ağır, hantal, sabitlenmiş ve hareketsiz nesnelerin dünyasıdır.¹⁴⁴ "Katı"/"ağır" modernlik, aynı zamanda, "büyüklük takıntılı modernlik"tir. Ağır modernlik, "büyük iyidir" ya da "ne kadar büyükse o kadar güçlü, ne kadar çoksa o kadar başarılıdır" türü bir modernlik çağıdır. Ağır modernlik, ağırlığın ve git-tikçe hantallaşan makinelerin, büyük fabrika arazilerinin ve sayıları günden güne artan fabrika işçilerinin çağıdır. Ağır modernlikte amaç, mekânı fethetmek ve her tarafına götürülebilir mülkiyet işaretleri bırakarak ve "Girmek Yasaktır!" tabelaları asarak sahiplenmektir. Ağır modernliğin takıntıları arasında en kalıcı olanı ise, bölgedir. Ağır modernlik, bölgesel fetihler dönemi olarak görülebilir. Çünkü ağır modernlik çağında zenginlik ve iktidar, demir madeni yatakları ve kömür damarları gibi büyük yer kaplayan hantal toprak ile sıkı sıkıya ilişkilidir.¹⁴⁵ Bu yönüyle, modernlik, her şeyden evvel, bir "sınır uygarlığı"dır.¹⁴⁶

Kısaca, Bauman'a göre, muazzam makineler, devasa fabrikalar ve kitlesel işgücü, yani büyüklük üzerinden tanımlanan iktisadi başarı ile hacim üzerinden betimlenen sembolik güç, katı modernliğin tamamlayıcı unsurlarıdır.¹⁴⁷

"Katı" aşamasındaki modernliğin kalbinde geleceği kontrol etmek ve kesinleştirmek yatmaktadır. Oysa "akışkan" modernlik döneminde amaç, geleceğin ipotek altında olmadığına garantilenmesine kaymıştır.¹⁴⁸

Bauman, akışkan modernlikte hiçbir şeyin sabit kalmadığını, her şeyin hareket ettiğini ve değiştiğini belirtmiştir. Bu bağlamda, Bauman, şu kapsayıcı değerlendirmeyi yapmıştır:

¹⁴⁴ BAUMAN, *Kuşatılmış Toplum*, s. 307.

¹⁴⁵ BAUMAN, *Akışkan Modernite*, s. 172-173.

¹⁴⁶ BAUMAN, *Parçalanmış Hayat: Postmodern Ahlâk Denemeleri*, s. 37.

¹⁴⁷ ELLIOTT, *Çağdaş Sosyal Teoriye Giriş*, s. 363.

¹⁴⁸ BAUMAN, *Akışkan Modernite*, s. 13-14.

"Dünyaya 'akışkan' diyorum çünkü tüm sınırlar gibi pek fazla durağan kalamıyor, şeklini koruyamıyor. Bize ait olan bu dünyadaki her şey ya da hemen hemen her şey durmaksızın değişiyor: takip ettiğimiz akımlar ve ilgilendiğimiz konular (sürekli değişen ilgi alanlarımız, dünyayı dün cazip kılan şeylerden ve olaylardan bugün çok uzakta ve yarın da bizi bugün heyecanlandıran şeylerden ve olaylardan uzak olacak), hayal ettiklerimiz ve korktuklarımız, imrendiklerimiz ve tiksindiklerimiz, ümitlenme ve endişelenme nedenlerimiz. Ve içinde bulunduğumuz koşullar, geçimimizi sağlama ya ve geleceğimizi planlamaya çalıştığımız koşullar, birilerine bağlanıp başkalarından kopma (ya da koparılma) koşullarımız da sürekli değişir. Bizi daha mutlu edecek fırsatlar ve mutsuz edecek tehditler üzerimize yağar ya da yanımızdan geçip gider ve yer değiştirirler. Çoğu zaman bütün bunlar öyle hızlı ve seri gerçekleşir ki onları yönetmek ya da yönlendirmek, gidişata yön vermek ya da müdahale etmek için makul ve işe yarar bir şey yapmak gelmez elimizden. ... Günümüzün moda deyişiyle 'esnek' olmamız gerekiyor."¹⁴⁹ Bauman, akışkan modernlik şartlarında hayatın ve kimliğin giderek daha fazla akışkan, parçalanmış, esnek ve kırılgan hale geldiğini belirtmiştir.¹⁵⁰

Bauman, "kesinlik" üzerine biçimlenen "katı" modernliğin eleştirisini yapmış, "hakikat son derece agnostik bir kavramdır"¹⁵¹, demiş, "gerçeklik ile yanılsama arasındaki ayrımın ortadan kalktığını"¹⁵², hakikatin kaygan ve akışkan ol-

¹⁴⁹ BAUMAN, *Akışkan Modern Dünyadan 44 Mektup*, s. 7-8.

¹⁵⁰ ELLIOTT, *Çağdaş Sosyal Teoriye Giriş*, s. 369.

¹⁵¹ BAUMAN, *Akışkan Aşk: İnsan İlişkilerinin Kırılganlığına Dair*, s. 198.

¹⁵² Bauman, burada Jean Baudrillard'ın görüşlerine atıf yapmıştır. Baudrillard'a göre, simülark, şeylerin asıl halleri ile şeylerin -mış gibi halleri, gerçeklik ile yanılsama arasındaki ayrımın ortadan kalkması durumudur (BAUMAN, *Yaşam Sanatı*, s. 26). Bauman, Baudrillard'ın "postmodern dünyada yaşayan insanlar için, bütün

duğunu, bugün bize kesin ve doğru görünenlerin yarım pekâlâ anlamsız ve yanlış gelebileceğini iddia etmiştir.¹⁵³ Bauman, postmodern hayatı şöyle özetlemiştir: Müphemlik ile yaşamak. Ona göre, müphemlik, hayatın temel kategorilerinden biridir. Müphemlik, bir şeyin birçok kategoriye dâhil edilebileceği anlamına gelir. Müphemlik, neyin doğru neyin yanlış olduğuna karar vermenin çok kolay olmadığı bir duruma işaret eder.¹⁵⁴ Postmodern dönem, belirsizlik koşulları altındaki bir hayatı esas alır.¹⁵⁵ Postmodern dünya, kendisini, sürekli ve azaltılamaz bir belirsizlik şartı altında bir yaşama hazırlamaktır.¹⁵⁶

Müphemlik, postmodern denen oyunun sahnelendiği çadır tiyatrosunun direklerinden birine dönüştürülmüştür.¹⁵⁷ Kısaca, Bauman, postmodernliği, modernlik ve onun müphemliğe karşı açtığı savaşa karşıtlıkla tanımlamıştır. Postmodernlik, modernliğin bir ürünü olan müphemlik sorununu kabul edip onunla yaşamayı önemsemiştir.¹⁵⁸ Bauman, içinde bulunduğumuz çağın her açıdan bir müphemlik çağı olduğunu, özellikle de "ahlâkî müphemliğin güçlü bir şekilde hissedildiği bir çağ"¹⁵⁹ olduğunu belirtmiştir.

varlıklar *suretler/taklitler* (simulacra) kipinde tezahür ediyor", şeklindeki tespitini önemsemiştir (BAUMAN, **Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları**, s. 178).

¹⁵³ BAUMAN, **Akışkan Modern Dünyadan 44 Mektup**, s. 7.

¹⁵⁴ RICHTER, Rudolf; **Sosyolojik Paradigmalar: Klasik ve Modern Sosyoloji Anlayışlarına Giriş**, Çeviren: Necmeddin Doğan, Küre Yayınları, İstanbul, 2012, s. 233.

¹⁵⁵ BAUMAN, **Yasa Koyucular ile Yorumcular: Modernite, Postmodernite ve Entelektüeller Üzerine**, s. 145.

¹⁵⁶ BAUMAN, **Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları**, s. 35.

¹⁵⁷ BAUMAN, **Modernlik ve Müphemlik**, s. 358.

¹⁵⁸ RITZER ve STEPNIŠKY, **Çağdaş Sosyoloji Kuramları ve Klasik Kökleri**, s. 199.

¹⁵⁹ BAUMAN, **Postmodern Etik**, s. 33.

Bauman'a göre, "belki yaşadığımız çağ postmodern çağdır, belki de değildir. Kesin olan şey, kabileler ve kabilecilik çağında yaşadığımızdır."¹⁶⁰ Bauman, "ulus-devletten çıkış, kabilelere giriş"¹⁶¹ döneminde olduğumuzu iddia etmiştir.

Postmodernlik, aynı zamanda, kabile siyasetini ön plana çıkarmıştır.¹⁶² Bu noktada, Bauman, modern devletin sürgüne yolladığı topluluğun geri geldiğini vurgulamıştır.¹⁶³ Bauman'a göre, postmodernlik, "*topluluklar* çağıdır"¹⁶⁴, yani "cemaat arayışının, cemaat icadının, cemaat tahayyülünün çağıdır."¹⁶⁵ Bu bağlamda, Bauman, postmodernlikte bireysel, grupsal, etnik, kültürel ve sosyal kimliklere vurgu yapmıştır.¹⁶⁶

Kimlik sorunu konusunda katı modernliğin sloganı "yaratım", postmodernliğin sloganı ise, kimlikleri "yeniden kullanıma sokma"dır. Modernlikte "çelik ve betonla" inşa edilen kimlikler, postmodernlikte "plastikle" inşa edilmeye başlanmıştır.¹⁶⁷ Bauman, kimliğin kırılganlığının ve daimi geçicilik statüsünün artık gizlenemez olduğunu belirtmiştir.¹⁶⁸

¹⁶⁰ BAUMAN, *Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları*, s. 111.

¹⁶¹ BAUMAN, *Postmodern Etik*, s. 173.

¹⁶² TESTER, Keith; *The Social Thought of Zygmunt Bauman*, Palgrave Macmillan, New York, 2004, s. 151.

¹⁶³ BAUMAN, *Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları*, s. 48.

¹⁶⁴ BAUMAN, *Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*, s. 258.

¹⁶⁵ BAUMAN, *Modernlik ve Müphemlik*, s. 315-316.

¹⁶⁶ BAUMAN, Zygmunt; *Culture As Praxis*, Sage Publications, London, 1999.

¹⁶⁷ BAUMAN, *Parçalanmış Hayat: Postmodern Ahlâk Denemeleri*, s. 112.

¹⁶⁸ BAUMAN, Zygmunt; *Kimlik: Benedetto Vecchi Tarafından Gerçekleştirilmiş Söyleşiler*, Çeviren: Mesut Hazır, Heretik Yayınları, Ankara, 2017, s. 25.

Bauman, kimliklere vurgu yapmış, dünyanın “kimlikler çağı”na girdiğini iddia etmiştir.¹⁶⁹ Bauman, günümüzde kimliğin insanların en önemli gündemi olduğunu, herkesin zihninde ve dilindeki acil çözüm bekleyen konu haline geldiğini ifade etmiştir.¹⁷⁰ Bauman, “kimlik çağı”nın gürültüyle ve öfkeyle dolu olduğunu, kimlik arayışının böldüğünü ve ayırdığını öne sürmüştür.¹⁷¹ Bauman’a göre, “kimlik arayışına adanmış bir hayat, kargaşa doludur. ‘Kimlik’, göze çarpmak demektir: Farklı olmak ve bu fark vasıtasıyla benzersiz olmak demektir. Bu yüzden kimlik arayışı, bölmek ve ayırmaktan başka bir şey olamaz.”¹⁷²

Beri yandan, Bauman, katı modernlikten postmodernliğe (akışkan modernliğe) geçişin altında yatan bir diğer değişikliğin, bireyin toplumsal olarak inşa biçimindeki ve kitlelerin sosyal olarak bütünleştirilmesi ve sistemik yeniden üretim sürecine yapılandırılmasındaki derin değişiklikte olduğunu altını özenle çizmiştir. Daha açık bir deyişle, Bauman, modernlikte bireyin esas olarak “üretici/asker” olarak inşa edildiğini, yani bireylerin her şeyden evvel üretici ya da askerin yaratıcı ve yıkıcı işgücüne dönüştürülebilen kinetik gücün taşıyıcıları olduğunu, “disiplinli” aktörler haline geldiğini, davranışları düzenli/kurallı olan ve düzenlemeye boyun eğen kişiler olduğunu belirtmiştir. Modernlikte bireyler, aynı zamanda, anlamlı bütünler oluşturabilmeleri için öteki birimlerle birleşmesi gereken şeyler haline gelmiştir. Postmodern dönemde ise, bireyler, esas olarak, “tüketi-

¹⁶⁹ BAUMAN, Zygmunt; “Identity in the Globalizing World”, *Identity, Culture and Globalization* (iç.), Editör: Eliezer Ben-Rafael ve Yitzak Sternberg, Brill, Boston, 2001, s. 471-482.

¹⁷⁰ BAUMAN, *Kimlik: Benedotto Vecchi Tarafından Gerçekleştirilmiş Söyleşiler*, s. 26.

¹⁷¹ BAUMAN, *Bireyselleşmiş Toplum*, s. 187.

¹⁷² BAUMAN, Zygmunt; *Cemaatler: Güvenli Olmayan Bir Dünyada Güvenlik Arayışı*, Çeviren: Nurdan Soysal, Say Yayınları, İstanbul, 2016, s. 22.

ci/oyuncu" olarak inşa edilmiş, yani bireylerin öncelikli olarak daima yeni deneyimler arayan ve asla doymayan "deneyim organizmaları" haline gelmiş, bireyler "yaratıcı" aktörler olmuşlardır. Postmodernlikte bireyler, aynı zamanda, kendi kendisine yeten ve kendi kendisini güdüleyen birimler olarak kendi kendilerini dengeleme eğilimindedirler.¹⁷³

Modern toplum, endüstriyel çağın nasıl bir "üreticiler" toplumu ise, bugünkü akışkanlığın yaygın olduğu Batı toplumu da (postmodern toplum) bir "tüketiciler toplumu"dur.¹⁷⁴ Başka bir deyişle, "üreticiler toplumu"ndan "tüketiciler toplumu"na, yani çalışma etiğinin rehberlik ettiği bir toplumdan tüketim estetiğiyle yönetilen bir topluma geçilmiştir.¹⁷⁵ Bauman, bu toplumu, "*akışkan, modern, bireyci tüketim toplumu*"¹⁷⁶ olarak tarif etmiştir. Bauman, postmodern toplumun bir "tüketim toplumu" olduğunu¹⁷⁷ ileri sürmüştür. Bauman, postmodern toplumun üyelerini birer üretici olarak değil, tüketici olarak angaje ettiğini¹⁷⁸, var olan çağdaş toplumun üyelerini esasen "tüketici" olarak gördüğünü¹⁷⁹, sloganının ise "mutluluğa giden yol alışverişten geçer"¹⁸⁰ ve "alışveriş yapıyorum, öyleyse varım"¹⁸¹ olduğunu ileri sürmüştür.

¹⁷³ BAUMAN, **Parçalanmış Hayat: Postmodern Ahlâk Denemeleri**, s. 203-204.

¹⁷⁴ BAUMAN, Zygmunt; **Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları**, Çeviren: Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 92.

¹⁷⁵ BAUMAN, Zygmunt; **Çalışma, Tüketici ve Yeni Yoksullar**, Çeviren: Ümit Öktem, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 10.

¹⁷⁶ BAUMAN, Zygmunt; **Azınlığın Zenginliği Hepimizin Çıkarına mıdır?**, Çeviren: Hakan Keser, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2014, s. 65-66.

¹⁷⁷ BAUMAN, **Çalışma, Tüketici ve Yeni Yoksullar**, s. 39.

¹⁷⁸ BAUMAN, **Akışkan Modernite**, s. 122.

¹⁷⁹ BAUMAN, **Çalışma, Tüketici ve Yeni Yoksullar**, s. 132.

¹⁸⁰ BAUMAN, **Azınlığın Zenginliği Hepimizin Çıkarına mıdır?**, s. 46.

¹⁸¹ **A.g.e.**, s. 51.

Bauman'a göre, "hepimiz bir tüketiciler toplumunda yaşıyoruz"¹⁸² ve "artık hepimiz tüketiciyiz."¹⁸³ Bauman, bireylerin hayatta kaldıkları sürece tüketici olduklarını ve tüketmeyi bıraktıklarında ise öleceklerini vurgulamıştır.¹⁸⁴ Günümüzde insanlar, tüketim toplumunun tüketicileridir. Tüketim toplumu, bir piyasa toplumdur. İnsanlar, bu toplumda aynı anda pazarın hem *içinde* hem *üstündedir*, yani insanlar, eşzamanlı olarak hem tüketici hem de üründürler.¹⁸⁵ Başak bir deyişle, tüketim toplumunda bireyler, hem tüketici hem de tüketilendir. Bu toplumda bireyler, aynı anda hem müşteri hem de metadırlar.¹⁸⁶

Sözün kısası, Bauman, günümüz toplumunu, "modern akışkan tüketim toplumu"¹⁸⁷ olarak görmüştür. Bauman'a göre, "artık küresel bir tüketim toplumunda yaşıyoruz ve tüketim davranışı kalıplarının, iş ve aile hayatımız dâhil hayatımızın diğer her yönünü etkilememesinin imkânı yok. Artık hepimiz daha fazla tüketme baskısı altındayız ve bu yolda kendimiz tüketim ve emek piyasalarında metalara dönüşüyoruz."¹⁸⁸ Tüketim toplumundaki amaç, ihtiyaçların, arzuların ve isteklerin tatmin edilmesi değil, tüketicinin metalaştırılmasıdır. Bu toplumda tüketiciler, "satılabilir mal statüsü"ne yükseltilir.¹⁸⁹ Bauman'a göre, "tüketim toplumu üyelerinin kendileri birer tüketim metasıdır ve onları bu toplumun gerçek bir üyesi yapan da bir tüketim metası olma

¹⁸² BAUMAN ve TESTER, *Zygmunt Bauman ile Söyleşiler*, s. 136.

¹⁸³ BAUMAN, *Azınlığın Zenginliği Hepimizin Çıkarına mıdır?*, s. 50.

¹⁸⁴ BAUMAN, *Akışkan Modern Dünyadan 44 Mektup*, s. 73.

¹⁸⁵ BAUMAN, *Kimlik: Benedotto Vecchi Tarafından Gerçekleştirilmiş Söyleşiler*, s. 111.

¹⁸⁶ BAUMAN, *Iskarta Hayatlar: Modernite ve Safraları*, s. 144.

¹⁸⁷ BAUMAN, *Yaşam Sanatı*, s. 79.

¹⁸⁸ BAUMAN, *Etiğin Tüketiciler Dünyasında Bir Şansı Var mı?*, s. 53.

¹⁸⁹ BAUMAN ve LYON, *Akışkan Gözetim*, s. 40.

özellikleridir.”¹⁹⁰ Bu yüzden günümüz tüketim toplumunda kültür, tüketiciler tarafından, “bir tüketim ürünleri deposu” olarak algılanmaktadır.¹⁹¹ Günümüzde kültür, aynı zamanda, müşterilere dönüşmüş insanların alışveriş yaptığı “dev bir mağazanın bir bölümü” olarak görülmektedir.¹⁹² Kültür, “tüketici kooperatifi”ne dönüşmektedir.¹⁹³

Bauman, katı modernlikten akışkan modernliğe geçişi analiz ederken, söz konusu iki modernlik türünün kahramanlarının ve kurbanlarının farklılığına değinmiştir.

Bauman, katı modernliğin kahramanları ve kurbanları olarak “türediler” ve “paryalar”dan söz etmiştir.¹⁹⁴ Türediler, çılgın bir şekilde kimlik peşinde koşan insanlardır. Onlar, kimlikten yoksun bırakılmışlardır.¹⁹⁵ Paryalar ise, Hint sisteminde hiçbir kasta ait olmayan kimseye denir. Modernlikte ise parya, hiçbir yere ait olmayanlardır. Aslında modernlik, paryanın umududur. Bir parya sadece türedi olmakla paryalıktan çıkabilir. Kökenindeki lekeden bir türlü kurtulamayan türedi ise, sürekli kaçmaya çalıştığı yere tekrar sürülme tehlikesi altında mücadele eder.¹⁹⁶ Öte yandan, Bauman, postmodernliğin kahramanlarının ve kurbanlarının “turistler” ve “aylaklar” olduğunu belirtmiştir.¹⁹⁷ Bauman’a göre, postmodern hayat stratejisinin özü, kimliğini kararlı hale getirilmesi değil, sabitlikten kaçınmaktır. Bu kaçınmayı kendisinde somutlaştıran şey, ziyaret ettikleri yerlere ait olmayı başaramayan turistlerdir.¹⁹⁸ Aylaklar ise, dünyanın neresine giderse gitsinler orada yabancılardır.

¹⁹⁰ A.g.e., s. 40.

¹⁹¹ BAUMAN, *Akışkan Modern Dünyada Kültür*, s. 16.

¹⁹² A.g.e., s. 18.

¹⁹³ BAUMAN, *Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları*, s. 181.

¹⁹⁴ A.g.e., s. 99.

¹⁹⁵ A.g.e., s. 102-103.

¹⁹⁶ A.g.e., s. 109-110.

¹⁹⁷ A.g.e., s. 116.

¹⁹⁸ A.g.e., s. 125.

Aylaklar, hiçbir yerde “yerli”, “yerleşik” ve “toprağa bağlı” olamazlar.¹⁹⁹ Aylaklar, turistin öteki ben’idir, gönülsüz turistlerdir ve kendilerini turistlerin hizmetine adanmış bir dünyanın çöpleridir.²⁰⁰ Aylak, turistin ikinci kişiliğidir ve aynı zamanda en ateşli hayranıdır. Hem aylak hem de turist, tüketicidir.²⁰¹ Diğer yandan, tıpkı aylak gibi turist de sürekli olarak hareket halindedir. Hem aylak hem de turist, gittikleri her yerde “orada”dırlar fakat onlar hiçbir yerde “oradan/oralı” değildirler.²⁰² Bu benzerliklerine rağmen “itici” ve “çekici” faktörler bakımından aylak ile turist arasında fark vardır. Aylak için etkin olan faktör “itme” faktörüyken turist için bu “çekme” etkenidir.²⁰³

Bauman, ayrıca postmodern tip olarak turistlerin yanı sıra “serseri”lerden söz etmiştir. ●na göre, serseri, hedefi ve izlenecek yolu olmayan bir göçebedir. Serseri, olduğu yerde ne kadar kalacağını bilemeyen ve genellikle konaklamanın ne zaman sona ereceğine karar veremeyen kişidir. Diğer yandan serseri gibi turist de geldiği yerde uzun zaman kalmayacağını bilen biridir.²⁰⁴ Bauman, postmodern toplumda, yani akışkan modern dünyada sabitliğin olmadığını her şeyin ve her bireyin hareket halinde olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda, Bauman, şunları yazmıştır: “Bugünlerde hepimiz hareket halindeyiz. Çoğumuz yerini yurdunu değiştirir; taşınırız ya da yuvamız olmayan yerlere ve oradan da başka yerlere gideriz. Bazılarımız seyahate çıkmaya gerek bile duymaz: Web sayfalarında ışık hızıyla, bir oraya bir buraya koşturup dururuz, yerkürenin uzak köşelerinden gelen me-

¹⁹⁹ BAUMAN, *Parçalanmış Hayat: Postmodern Ahlâk Denemeleri*, s. 129.

²⁰⁰ BAUMAN, *Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları*, s. 129-131.

²⁰¹ BAUMAN, *Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları*, s. 107.

²⁰² BAUMAN, *Parçalanmış Hayat: Postmodern Ahlâk Denemeleri*, s. 130.

²⁰³ A.g.e., s. 130.

²⁰⁴ BAUMAN, *Postmodern Etik*, s. 289-290.

sajları bilgisayar ekranında okur, mesajlar göndeririz. Ama çoğumuz, fiziksel ve bedensel olarak yerimizde dursak bile hareket halindeyiz.”²⁰⁵

Bauman, katı modernlikten akışkan modernliğe geçildiğinin bir somut emaresi olarak gözetimin doğasının değişmesine işaret etmiştir. Bauman, katı modernlikte egemen olan “panoptikon”dan “sinoptikon”un etkin olduğu akışkan modernliğe doğru bir değişimin olduğundan söz etmiştir.

Bauman, Bentham’ın icat ettiği ve Foucault’nun modern topluma uyarladığı panoptikon ile Thomas Mathiesen’in sinoptikon (synopticon)²⁰⁶ görüşünü önemsemiştir. Katı modernlikte olan panoptikonun amacı, disiplini sağlamak ve insanların davranışlarını tek bir kalıba sokmaktır. Panoptikon, yurttaşların rutin ve tekdüze davranışlar sergilemesini ister. Panoptikon, farklılık, çeşitlilik ve tercih karşısında bir silahtır.²⁰⁷ “Panoptikonun alet çantasında ödül değil, yalnızca ceza vardı.”²⁰⁸

Panoptikon’da sıkı bir biçimde korunan kalın duvarlarla çevrili hücrelerde tutulan mahkûmların hareket özgürlükleri yoktur. Çünkü mahkûmlar kendilerini gözetleyen gardiyanların ne zaman nerede olduklarını görememekte ve o anda gözlenip gözlenmediklerini bilmemektedirler.²⁰⁹ Bentham’ın sözleriyle, panoptikonun özü, gözlemcinin merkezi

²⁰⁵ BAUMAN, *Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları*, s. 89.

²⁰⁶ Bauman’a göre, Thomas Mathiesen, modernliğin “fırtına ve şiddet” aşamasını aşmış son aşamasına geçerken, insanları “toplum” olarak bilinen şeyin içinde bir arada tutmanın başlıca aracı olan panoptikonun yerini yavaş yavaş sinoptikona bıraktığını ileri sürmüştür, yani bugünlerde azınlığın çoğunluğu gözetlemesi ve seyretmesi değil, çoğunluğun azınlığı gözetlemesi ve seyretmesinin söz konusu olduğunu öne sürmüştür (BAUMAN, *Siyaset Arayışı*, s. 80).

²⁰⁷ BAUMAN, *Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları*, s. 58-61.

²⁰⁸ BAUMAN ve LYON, *Akışkan Gözetim*, s. 134.

²⁰⁹ BAUMAN, *Akışkan Modernite*, s. 34.

konumu ve görülmeden görmenin etkin mekanizmalarıyla birleşimidir. Denetçi, mahkûmlar hakkında her şeyi bilirken, mahkûmlar denetçi hakkında hiçbir şey bilmezler. Denetçinin nerede olduğu belli değildir. Denetçi, gizlidir; görülemediği için öngörülemez haldedir. Fakat mahkûmların yaptığı her şey kesintisiz bir sıkı inceleme altındadır.²¹⁰

Bauman, panoptikondan sinoptikona geçildiğini vurgulamıştır. Panoptikon, insanları seyredebilecekleri bir duruma zorla getirirken, sinoptikon baskıya ihtiyaç duymaz ve insanları seyretsinler diye ayartır.²¹¹

Bauman, akışkan modernlik birlikte, "post-panoptik" (panoptik-sonrası) duruma geçildiğini iddia etmiştir. Katı modernlikte egemen durumdaki panoptikonda önemli olan, yönetenlerin her daim "bizzat" kontrol kulesinde olmalarıydı. Post-panoptik iktidar ilişkilerinde ise, ilişkide daha az hareket serbestisi bulunan tarafın kaderinin belirlendiği kuşanında tablosunun başındaki insanların arzu ettikleri vakit "yerlerini terk ederek" hiç kimsenin ulaşamayacağı kadar uzağa gidebilme özgürlüğünün olmasıdır.²¹²

Sözün kısası, günümüz modern toplumları olabildiğince değişken hale gelmiş ve "akışkan" aşamaya geçmişlerdir. Sürekli hareket halinde fakat kesinliklerden ve sınırlardan yoksun olan bugünün vatandaşları, işçileri, tüketicileri ve gezginleri de hareketlerinin gözetlendiğinin, izlendiğinin ve takip edildiğinin farkındadırlar. Dolayısıyla gözetim de akışkan hale gelmiştir.²¹³ Bauman, "panoptik-sonrası olarak akışkan gözetim"den²¹⁴ söz etmiştir.

Son olarak, Bauman, katı modernlikten akışkan modernliğe geçişi net bir biçimde komünizm ve onun yıkılışı süre-

²¹⁰ BAUMAN, *Özgürlük*, s. 25.

²¹¹ BAUMAN, *Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları*, s. 62.

²¹² BAUMAN, *Akışkan Modernite*, s. 35.

²¹³ BAUMAN ve LYON, *Akışkan Gözetim*, s. 7.

²¹⁴ A.g.e., s. 58.

ci üzerinden temellendirmiştir. Bauman, katı modernliğin ürünü olan komünizmin kaderini belirleyen şeyin katı modernliğin erimesi olduğunu iddia etmiştir. Bauman, modern komünizmi, akıl ve aydınlanma çağının, modernliğin “en istekli ve en imanlı müritlerinden biri” olarak görmüştür.²¹⁵ Başka bir deyişle, Bauman, komünizmi, katı modernliğin bir parçası olarak görmüş, katı modernliğin erimesiyle komünizmin yıkılışının kaçınılmaz olduğuna işaret etmiştir. Bu bağlamda, Bauman, şunları yazmıştır: “Doğumundan ölüme, komünizm iyi niyetli bir ‘katı modern’ hadise olarak kaldı. Hakikaten komünizm çok, belki de en bağlı, en inançlı ve en çok seven çocuktu; bunun yanı sıra, en azından niyet bazında, katı modernitenin çocuklarının arasında en şevkli olanıydı. Modernitenin birbirini takip eden bütün kutsal savaşlarında onun sadık astı ve fedakâr silah arkadaşı oldu. Aynı zamanda modernitenin gayelerine sadık kalan son birkaç hayrandan biriydi. Tarihi dalga tam tersine döndüğü anda ve modernitenin ‘pekiştirilen’ gayeleri onun en sadık savunucuları tarafından bir kenara bırakıldığında, aşağılandığında, küçük düşürüldüğünde ve/veya unutulduğunda bile modernitenin ‘bitmemiş projesi’ne devam etmeye kararlıydı. Katı modernitenin amaçlarına, sözlerine, ilkelerine ve kanunlarına gözünü bile kırpmayacak kadar bağlı olan komünizm, modern ordunun diğer birlikleri tarafından çoktan terk edilmiş savaş meydanında son ana kadar kaldı; gerçi ‘katı aşama’nın bitişinden sonra yaşayamazdı ve yaşamadı da. Modernitenin yeni ‘sıvı’ aşamasında komünizm kendisini antika bir merak, geçmiş zamanların bir kalıntısı olarak bulması kaçınılmazdı; yeni çağda doğan ve yetişen nesle vaat edebilecek hiçbir şeyi yoktu ve onların derinlemesine değişmiş beklentileri, hevesleri ve dertlerine verebilecek

²¹⁵ BAUMAN, *Modernlik ve Müphemlik*, s. 53.

makul hiçbir hazır cevabı bulunmuyordu.”²¹⁶ Kısacası, komünizmin cenaze çanlarını çalan, modernliğin “sıvı” (“akışkan”) aşamasına girişidir.²¹⁷

7.4. Bauman’ın Çağdaş Sosyolojik Teoriye Katkısı

Bauman, modernlik ve postmodernlik üzerine yoğunlaşmış ve onları en doğru yorumlayan isim olmuştur. Bauman, postmodern sosyolojinin çerçevesini belirlemiştir. Bauman, katı modernlik ve akışkan modernliğe dair tezleriyle, çağdaş sosyolojik teoride çığır açmıştır. Bauman, gerek üzerinde durduğu konular ve gerekse sosyoloji yapma tarzıyla günümüzde en fazla ilgi çeken sosyal teorisyen haline gelmiştir.

Bauman, modernliğin ve onun biçimlendirdiği modern toplumun sıkıntılarını ve kamburlarını ayrıntılı olarak gözler önüne sermiştir. Bauman, modernliğin yıkıcılığından ve yok ediciliğinden detaylı bir biçimde bahsetmiştir. Bauman, özellikle de modernlikle ırkçılık ve soykırım arasında bir bağ kurmuştur. Bauman’a göre, “modernlik, bir amaca yönelik eylemi ahlâkın ayak bağlarından kurtararak, soykırımı mümkün kıldı. Modernlik, soykırımın yeterli sebebi olmasa da gerekli koşuludur.”²¹⁸ Bauman, modern soykırımın irrasyonel olmadığını, aksine modernlikle yaygınlaşan “toplum mühendisliği”nin bir pratiği olduğunu iddia etmiştir. Kendi deyişiyle, “modern soykırım, duyguların denetlenemeyen bir patlaması ve neredeyse amaçsızca yapılan, tamamen irrasyonel bir eylem değildir. Bu aksine, karmaşık ve mat olan toplumsal gerçekliğin yaratamadığı müphemlikten

²¹⁶ BAUMAN, *Modernite, Kapitalizm, Sosyalizm: Küresel Çağda Sosyal Eşitsizlik*, s. 39-40.

²¹⁷ A.g.e., s. 50.

²¹⁸ BAUMAN, *Modernlik ve Müphemlik*, s. 70-71.

arınmış homojenliği yapay araçlarla gerçekleştirmeye çalışan, rasyonel bir toplum mühendisliği uygulamasıdır.”²¹⁹

Modernlik, düzeni esas alır, düzenin bekası için nefret ettiği²²⁰ müphemliğe gereksinim duyar. Bauman’ın ifadesiyle, “müphemlik, bütün düzenleme kaygılarının *sebebidir*. ...Düzen ve müphemlik kadar boşanmaya dirençli bir eş daha az bulunur. Müphemlik, düzenin onsuz edemediği bir düşmandır.”²²¹

Bauman, modern dünyada disipline edici modern gücün, Foucault’nun belirttiği gibi, kalbin pompaladığı kanı canlı organizmanın en uç dokularına ve hücrelerine kadar taşıyan kılcal damarlar örneğine uygun dağıtıldığını belirtmiştir.²²²

Bauman’a göre, katı modernlikte öne çıkan “totaliterlik eğilimi”, modern durumun “akışkan” şeklinde (akışkan modernlikte) gücünü kaybedip yok olur.²²³ Bauman’a göre, modernlik, “katı”lık, ağır kimlikler, yasa koyucu entelektüel, evrensel, üretim, düzen, kesinlik, panoptikon gözetim, tüm-lük, ağır makineler, örgüt-sınıf ve fabrika kavramlarıyla; postmodernlik ise, sırasıyla, akışkanlık, hafif kimlikler, yorumcu entelektüel, küresel, tüketim, kaos, müphemlik, sinoptikon gözetim, parçalılık, iletişim teknolojileri, ağ toplulukları ve AVM kavramlarıyla ifade edilebilir.²²⁴

Kısacası, Bauman’a göre, modernlik, “eski rejim”den arta kalan sınırlı ve güvenilmez yapıların yerine daha katı ve

²¹⁹ A.g.e., s. 55.

²²⁰ Bauman’a göre, modern toplum “nefret” üzerine inşa edilmiştir. Örneğin, “Descartes bugünün Polonya’sına bakıp ‘Cogito’sunu ‘Odi ergo sum’ (Nefret ediyorum, öyleyse varım)- öyleyse bir Leh’im- şeklinde Polonya’ya uyarlayabilirdi” (BAUMAN ve OBİREK, *Dünyaya ve Kendimize Dair*, s. 154).

²²¹ BAUMAN, *Parçalanmış Hayat: Postmodern Ahlâk Denemeleri*, s. 277-278.

²²² BAUMAN, *Çalışma, Tüketim ve Yeni Yoksullar*, s. 32.

²²³ BAUMAN ve TESTER, *Zygmunt Bauman ile Söyleşiler*, s. 105.

²²⁴ ŞİMŞEK, *Modernite, Postmodernite ve Bauman*, s. 345-346.

tasarıma dayalı “yapılar” inşa etmiştir. Postmodernlik, yani modernliğin “akışkan” safhası ise, ikamesi olmayan bir yerinden etme dönemidir.²²⁵

Son tahlilde, Bauman, gerek modernliğin katı aşaması gerekse akışkan aşaması, ciddi problemlere yol açmıştır. Bu önemli problemlerin başında insanların birbirlerini acımazca katletmesi gelmektedir. Bir bakıma, Bauman’a göre, Thomas Hobbes, haklı çıkmıştır. Hobbes, yüzyıllar evvel (17. yüzyılda) “insan insanın kurdudur”²²⁶ ve “insan hayatı yalnız, yoksul, kötü, vahşi ve kısa sürer”²²⁷, demişti. Bauman’a göre, “Hobbes’a dönüş” olmuş, yani Hobbes’un insanın hayatına ilişkin “iğrenç, hayvanca ve kısa” görüşü, günümüz dünyasında pratik edilmiştir. Hobbes’un insanın içinde olduğunu düşündüğü/öngördüğü hayvan, davranışların reformu sürecinde evcilleştirilememiş ve bozulmamış bir şekilde bütün saflığı, hamlığı, kabalığı ve yabaniliğiyle günümüzde ortaya çıkmıştır.²²⁸ Bauman, “bir parçalanmalar ve tutarsızlıklar çağı”nda yaşadığımızı belirtmiştir.²²⁹ İnsanlık, katı modernliğin ve akışkan modernliğin defoları yüzünden büyük bir krizle karşı karşıyadır. Bauman, “insanlık krizde ve bu krizden insanlığın dayanışmasından başka çıkış yolu yok”²³⁰ şeklinde bir çözüm önerisi sunmuş ve insanlığa “ya yaşarken birlik oluruz ya da mezarda”²³¹, diye seslenmiştir.

²²⁵ BAUMAN ve TESTER, *Zygmunt Bauman ile Söyleşiler*, s. 107.

²²⁶ HOBBS, Thomas; *Elementa Philosophica De Cive: Yurttaşlık Felsefesinin Temelleri*, Çeviren: Deniz Zarakolu, Belge Yayınları, İstanbul, 2007, s. 1.

²²⁷ HOBBS, Thomas; *Leviathan veya Bir Din ve Dünya Devletinin İçeriği, Biçimi ve Kudreti*, Çeviren: Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1995, s. 95.

²²⁸ BAUMAN, Zygmunt; *Retrotopya*, Çeviren: Ali Karatay, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2018, s. 21-22.

²²⁹ A.g.e., s. 151.

²³⁰ BAUMAN, *Kapımızdaki Yabancılar*, s. 22.

²³¹ BAUMAN, *Retrotopya*, s. 164.

SONSÖZ

“Vardığım sonuç şu ki, bir anlamda bu seküler dünya zannettiğimiz kadar dinle alakasız değildir. Birçok Tanrı ortadan kaldırıldı ama insanın kendisi inatçı bir şekilde kayda değer öneme sahip bir ilah olarak kalmaya devam ediyor. Hayli vakarlı bir şekilde yürüyor ve birçok küçük bağışı ve kurbanı kabul ediyor. Bu ilah, kendisinin hak ettiği ve iyi niyetli bir şekilde ortaya konulan hayranlık ve aşırı saygıyı kıskanır ve kendisine karşı suç işlemiş olanları affetmeye hazırdır. Bazı kişiler bu ilahla ilişkileri sebebiyle **kendilerinin** lekelenişini düşünürken başkaları da onu lekelediklerini düşünür; her iki durumda da ona ritüel bir özenle davranmaları gerektiğini anlarlar. Belki de birey kendi ayakları üzerinde durabilen, son derece canlı bir Tanrıdır” (Erving GOFFMAN, **Etkileşim Ritüelleri: Yüz Yüze Davranış Üzerine Denemeler**, s. 107).

“Hegemonya kavramı, Gramsci’nin eserinin çalışılmasında ve yorumlanmasında temel önemdedir” (Antonio A. SANTUCCI, **Gramsci’yi Anlamak**, s. 107).

“Emperyalizm, metropollerde, işçilere üretimdeki yer ve zamanlarını istedikleri gibi kullanma özgürlüğü tanıma görüntüsü altında onları burjuva ideolojisine daha çok kul köle yapan yeni emek organizasyonu biçimleri (Taylorizm ve Fordizm) yaratarak; ‘Üçüncü Dünya’ ülkelerine ise *onları siyasal bakımdan ‘özgürleştirme’ kılıfı altında* yeni sömürü biçimleri dayatarak bunları hızlandırmış ve daha beter hale getirmiştir” (Louis ALTHUSSER, **Filozof Olmayanlar İçin Felsefeye Giriş**, s. 168).

“Toplum, farklı iktidarlardan bir takımadadır” (Michel FOUCAULT, **Seçme Yazılar 2: Özne ve İktidar**, s. 145).

“Katı modernitenin kalkını altında doğup gelişen ortodoks sosyoloji bütün dikkatini

insanın [otoriteye] boyun eğme ve uyum sağlama koşullarına yöneltmişse, akışkan modernitenin gereklerine göre şekillenen sosyolojinin ana hedefi, özerklik ve özgürlüğün tesisi olmalıdır; dolayısıyla bu tür sosyoloji hedefine bireysel öz-farkındalığı, kavrayışı ve sorumluluğu koymalıdır” (Zygmunt BAUMAN, *Akışkan Modernite*, s. 302).

“Yönetilen şey hiçbir zaman bir devlet değil, bir toprak değil, politik bir yapı değil. Yönetilenler her durumda insanlar, bireyler ya da topluluklar. ... Yönetilenler, insanlardır” [Michel FOUCAULT, *Güvenlik, Toprak, Nüfus: Collège de France Dersleri (1977-1978)*, s. 108].

“Marx’tan beklenen bugün her zamankinden daha çok bir biçimde bizden de istenmektedir. Marksist teoriyi ‘geliştirmek’ yani kapitalist-emperyalist sömürü ve egemenliğinin yeni biçimlerini çözümlemek...” (Louis ALTHUSSER, *Özele İri Öğeleri*, s. 75).

“Günümüz insanı, yaşadığı tarih döneminin kendi hayatı açısından taşıdığı anlamı kavrayamamaktadır” (C. W. MILLS, *Toplumbilimsel Düşün*, s. 14).

“Sınıf bilincine sahip olma niteliği Amerikan toplumunun bütün tabakalarında eşit biçimde yayılmamıştır: Bu bilinçlenme en çok üst sınıflarda görülmektedir. Amerika’nın neresine giderseniz gidin, alt tabaka üyesi insanların toplumdaki ayrımları fark edemediklerini, karıştırdıklarını; toplumsal açıdan insanların giyim, konut, para tasarruf etme ve para harcama biçimlerinin taşıdığı statü sembolü olma niteliğini kavrayamadıklarını görürsünüz” (C. Wright MILLS, *İktidar Seçkinleri*, s. 45).

“Panoptik bir toplumda yaşıyoruz. Mutlak anlamda genelleşmiş gözetim yapıları var; ceza sistemi, adli sistem bu yapıların bir parçasıdır ve hapisane de parçalardan biridir, psikoloji, psikiyatri, kriminoloji, sosyoloji

sonuçlarıdır” (Michel FOUCAULT, **Seçme Yazılar 3: Büyük Kapatılma**, s. 135).

“Toplumsal bilimler, özellikle de toplum bilim konusunda yaygın kötümser yargıyla uyuşmak imkânsızdır. ... Üzerine bina yapılacak sağlıklı temellerimiz vardır” (Talcott PARSONS, **Toplumsal Eylemin Yapısı, Cilt 2: Max Weber**, s. 824).

“Sosyoloji, ilişkilere, rol kavramı ile yaklaşır” (Erving GOFFMAN, **Kamusal Alanda İlişkiler: Toplu Yaşamın Mikro İncelemeleri**, s. 229).

“Erving Goffman, belirli bir kimlik oluşturabilme yetisiyle o kimliğin sizin tarafınızdan **oluşturulduğu** ve size ait olduğunu başkalarına kabul **ettirebilme** yetisinin, ayrı ayrı edinilmesi ve ustalaşılması gereken iki farklı beceri olduğunu ileri sürmüştür” (Zygmunt BAUMAN ve Rein RAUD, **Benlik Pratikleri**, s. 143).¹

“Kendimizi tek bir çağdaş toplumla (genellikle Batılı bir toplumla) ve tek bir ulusal birimle kısıtlarsak, insan toplulukları, tipleri ve sosyal kurumları arasındaki temel nitelikteki farkları görüp saptama umudumuz olamaz” (C. W. MILLS, **Toplumbilimsel Düşün**, s. 242).

“İktidara âşık olmayın” (Michel FOUCAULT, **Seçme Yazılar 1: Entelektüelin Siyasi İşlevi**, s. 58).

Çağdaş Sosyal Teorisyenler 1 adlı eserimde, çağdaş sosyolojinin ana isimleri arasında ön planda yer alan Antonio Gramsci, Talcott Parsons, Charles Wright Mills, Louis Althusser, Michel Foucault, Erving Goffman ve Zygmunt Bauman’ın entelektüel portrelerini kısaca açıkladıktan sonra onların metodolojik duruşlarını, sosyal teorilerini ve çağdaş sosyolojik teoriye katkılarını analiz ettim.

¹ Bu tespit, Zygmunt Bauman’a aittir.

Gramsci, 20. yüzyılın büyük sosyal teorisyenlerinden biridir. Gramsci, toplumlardaki temel meselelere Ortodoks Marxistler gibi, ekonomi politik ekseninde yaklaşmamıştır. Gramsci, kültürel unsurlara daha fazla dikkat çekmiştir. Bu yönüyle Gramsci, Batı Marxizminin kurucuları arasında yer almaktadır. Gramsci, kapitalizm çözümlemesinde üstyapılara önem vermiş, Gramsci, “‘üstyapısal’ faktörlerin bir nebze bağımsız otonomiye sahip olduğunu”² belirtmiş, kapitalist toplumdaki mücadelelerin genellikle ekonomik ve siyasal mücadeleler olarak ele alınmasının eksikliğine vurgu yapmıştır. “Gramsci’ye göre, fikir mücadelesi ekonomik ve siyasal kontrol mücadelesi kadar önemlidir.”³ Gramsci’nin hegemonya teorisi, özünde, sınıf mücadelesinde siyasetin ve ideolojinin (üstyapı) aktif rolünü anlatmayı hedeflemiştir.⁴

Gramsci’ye göre, modern burjuva uygarlığı, hegemonyanın kullanılması vasıtasıyla, yani kendi değerlerini ve dünya görüşünü toplumun tüm hücrelerine aşıl原因 geniş bir kültürel örgütlenmeler, siyasal hareketler ve eğitim kurumunun etkinleri üzerinden kendini kalıcı hale getirir.⁵ İşte, bu yüzden, Gramsci, kapitalist toplumu analiz ederken hegemonya üzerine odaklanmıştır. Gramsci, hegemonya sözcüğüyle, kapitalizmdeki her türlü iktidar/güç ilişkilerini ve onların meydana getirdiği problemleri irdelemiştir.

² MORTON, Adam David; **Gramsci’yi Çözümlemek: Küresel Politik İktisatta Hegemonya ve Pasif Devrim**, Çeviren: Barış Baysal, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2011, s. 140.

³ SLATTERY, Martin; **Sosyolojide Temel Fikirler**, Yayına Hazırlayan: Ümit Tatlıcan ve Gülhan Demiriz, Sentez Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 244.

⁴ POSTER, Mark; **Foucault, Marksizm ve Tarih**, Çeviren: Feride Güder, Otonom Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 34.

⁵ BORG, Carmel; BUTTIGIEG, Joseph A. ve MAYO, Peter; “Giriş- Gramsci ve Eğitim: Bütüncül Bir Yaklaşım”, **Gramsci ve Eğitim** (iç.), Editör: Carmel Borg, Joseph A. Buttigieg ve Peter Mayo, Yayına Hazırlayan: Hakan Tanıttıran, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2011, s. 23.

Gramsci, kapitalizmin çelişkilerine yoğunlaşmıştır. Gramsci, kapitalist düzenin sıkıntılarını ortadan kaldıracak sınıfın, işçi sınıfı olduğunu iddia etmiştir. Bunun için de Gramsci, kapitalist sistemde ezilenlerin (işçi sınıfı mensuplarının) birleşmesi gerektiğini ileri sürmüş, "kitlelerin birlikten yitirecek hiçbir şeyi yoktur, kazanacakları ise çok şey vardır"⁶, demiştir.

Parsons, çağdaş sosyolojinin ve sosyal teorinin etkileyici simalarındandır. Parsons, Amerikan sosyolojisinin ve çağdaş sosyolojide önemli bir yeri bulunan işlevselciliğin ana ismidir. Parsons, toplumu, bir sistem olarak görmüştür. Ona göre, toplum birbirleriyle karşılıklı ilişki içinde olan alt-sistemlerden (sosyal kurumlardan) meydana gelir. Toplumda önemli olan düzen, denge ve istikrardır. Parsons, toplumun varlığı, birliği ve bütünleşmesinde değerlerin ve normların belirleyici olduğuna inanmıştır. Parsons, sosyal düzeni savunan bir teorisyen olarak sosyal bilimler literatüründeki yerini almıştır.

Parsons, genel olarak sistem analizinde sosyal sistem, kültürel sistem, kişilik sistemi ve davranışsal organizma üzerine yoğunlaşmış, onların birbirleriyle karşılıklı etkileşimine vurgu yapmıştır.

Parsons, modern toplumun önünde duran riskleri görmüştür.⁷ Fakat Parsons, modern toplum ve onun geleceği konusunda diğer sosyal teorisyenler (bilhassa da Foucault ve Goffman gibi) karamsar değildir. Parsons, "sosyal sistemler ve özellikle Amerikan toplumu konusunda gerçekten ileri derece iyimserdir."⁸

⁶ GRAMSCI, Antonio; **Komünist Partiye Doğru**, Derleyen ve Çeviren: Celal A. Kanat, Belge Yayınları, İstanbul, 1998, s. 69.

⁷ GOULDNER, Alvin W.; **Batı Sosyolojisinin Yaklaşan Krizi**, Çeviren: Mesut Şenol, Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, Sakarya, 2015, s. 203.

⁸ A.g.e., s. 569.

Parsons, çağdaş sosyoloji kuramları üzerinde derin izler bırakmıştır. Parsons, çağdaş sosyolojik kuramda taraftarı ve eleştirmeni çok olan bir sosyolog olmuştur.

Mills, daha çok Amerikan sosyolojisini ve özellikle de Parsons'ın sosyolojik fikirlerinin radikal eleştirmeni olarak ünlenmiştir. Mills, kapitalist Amerikan toplumu düzeniyle uyumlu olan Parsons'ın işlevselciliğini yerden yere vurmuş, kapitalist toplumdaki çelişkiler ve çatışma ilişkileri üzerine odaklanmıştır.

Mills, modern kapitalist Amerika'nın baskı-yönelimli bir analizini geliştirmiştir. Mills, bu analizinde, artan akılcılığın etkilerinin bireyin yabancılaşması, kontrol, çalışan rolleri, seçkinlik ve merkezileşmede neticesi olan artışları ihtiva ettiğini belirtmiştir. Mills, kapitalist toplumun ekonomik boyutunun endüstriyel, örgütlenme biçiminin yüksek derecede akılcılaşmış, özgürlük boyutunun düşük, yabancılaşma boyutunun ise yüksek olduğunu ileri sürmüştür.⁹ Mills, başta Amerika olmak üzere günümüz kapitalist toplumlarında bireyin eleştirel gücünü yitirdiğini ve kapitalist sistemin çelişkilerine itiraz edemediğini dile getirmiştir. Mills'e göre, "toplumun bugün varolan yapısal niteliklerinden ötürü şaşkınlığa düştüğünü fark edemeyen birey toplumun karşısına çıkıp 'düşünce yeteneği olan bilinçli bir birey' gibi davranmamaktadır."¹⁰

Mills, ağırlıklı olarak, iktidar seçkinleri üzerinde durmuştur. Mills, sosyolojide ve sosyal teoride daha çok iktidar seçkinleri teorisiyle tanınmaktadır. Mills'e göre, "iktidar seçkinleri, iç içe girmiş çeşitli klikler aracılığıyla, en azından ulusal çerçevede önemli sonuçlara yol açacak nitelikte temel ka-

⁹ KINLOCH, Graham C.; **Sociological Theory Its Development and Major Paradigms**, McGraw-Hill, Inc., New York, 1977, s. 231-232.

¹⁰ MILLS, C. Wright; **İktidar Seçkinleri**, Çeviren: Ünsal Oskay, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974, s. 449.

rarları birlikte alabilen siyasal, ekonomik ve askerî çevrelerden oluşmaktadır.”¹¹

Mills, "yönetim seçkini", "askeri seçkin" ve "iş seçkini"nden oluşan bir bloğun (iktidar seçkinlerinin) Amerikan toplumunun ana öznesi olduğunu ve onların "sıradan insanlar"dan oluşan kitleler üzerinde tahakküm kurduklarını dile getirmiştir. Mills, azınlıkta olan iktidar seçkinlerinin sahip oldukları ekonomik, siyasal ve medya gücü sayesinde sadece Amerika'yı değil, tüm dünyayı idare ettiklerini iddia etmiştir.

Althusser, çağdaş sosyal teorinin en dikkat çekici düşünürlerinden biridir. Althusser, tıpkı Gramsci gibi, Marxist teoriye yaptığı katkılarla tanınmaktadır. Althusser, neo-Marxist bir sosyal teorisyendir. Althusser, Gramsci'nin izinden giderek, Marx'ın sosyolojik tahlillerinde esas olan "altyapı" yerine biraz daha fazla "üstyapı" alanına yoğunlaşmıştır. Bu bağlamda, Althusser, kapitalizmin analizinde Marx ve Marxistler tarafından ihmal edilen ideolojinin ve "devletin ideolojik aygıtları"nın rolüne vurgu yapmıştır. "Marksizmde henüz eksik olan ideoloji teorisi geliştirme çabası, Althusser'in eserinin en önemli projelerinden biridir."¹² Althusser, ideoloji ve "devletin ideolojik aygıtları" (DİA) analiziyle çağdaş sosyolojik teoride önemli bir konuma ulaşmıştır. Althusser, bugün sosyal teoride devletin ideolojik aygıtları teorisiyle tanınmaktadır.

Althusser, sosyal teorisinde bireyi "ideoloji" sözcüğü çerçevesinde tanımlamıştır. Althusser, bireylerin, kurumların, kültürlerin ve toplumların ideoloji ile iç içe olduğunu iddia etmiştir. Althusser, ideolojinin salt fikir olmadığını, aksine toplumu ayakta tutan ana direklerden biri olduğunu ileri sürmüştür.

¹¹ A.g.e., s. 28.

¹² GILLOT, Pascale; **Althusser ve Psikanaliz**, Çeviren: Nami Başer, Epos Yayınları, Ankara, 2010, s. 111.

Althusser, devletin baskı aygıtlarının yanı sıra devletin ideolojik aygıtlarından söz etmiştir. Althusser, devletin ideolojik aygıtları olarak aile, okul, din, hukuk, siyasal partiler, sendikalar, medya ve kültürü ele almıştır.

Althusser, devletin ideolojik aygıtlarının üretim ilişkilerini üreterek yerleşik düzene boyun eğmeyi kalıcı hale getirdiğini iddia etmiştir.¹³ Zaten "Althusser'in aydınlatmaya çalıştığı temel sorun bireylerin toplumun yerleşik kurallarına nasıl *itaat* ettikleriyle bağlantılıdır."¹⁴ Althusser, bireylerin topluma boyun eğmelerinde ve itaatkâr olmalarında devletin baskı aygıtları ile devletin ideolojik aygıtlarının rolünün büyük olduğuna dikkat çekmiştir.

Althusser'in talebesi olan Foucault, çağımıza damgasını vurmuş bir sosyal teorisyendir. Didier Eribon'un deyişiyle, Foucault, 20. yüzyıl üzerinde derin bir etki bırakmıştır. Eribon'a göre, yüzyılımız Foucaultcuydu ve Foucaultcu kalacaktır.¹⁵

"'Söylem', 'iktidar/bilgi ilişkisi', 'soykütüksel araştırmanın yeri' ve 'tarihin öznesinin bulunmadığı' gibi temalar Foucault'nun otuz yıllık düşünce hayatına egemen olan ana konulardır."¹⁶ Bugün Foucault'nun metotları, "derin" sular da "derin" anlamlar aramak için kullanılmaktadır.¹⁷

¹³ SWINGEWOOD, Alan; **Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi**, Çeviren: Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1998, s. 362.

¹⁴ ELLIOTT, Anthony; **Çağdaş Sosyal Teoriye Giriş**, Çeviren: Selma Taşdemir-Afşar ve Diğerleri, Dipnot Yayınları, Ankara, 2017, s. 145.

¹⁵ ERIBON, Didier; **Michel Foucault**, Çeviren: Şule Çiltaş, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 20.

¹⁶ URHAN, Veli; **Fikir Mimarları-24: Foucault**, Say Yayınları, İstanbul, 2010, s. 14-15.

¹⁷ KENDALL, Gavin ve WICKHAM, Garry, **Foucault'nun Yöntemlerini Kullanmak**, Çeviren: Umut Yener Kara ve Turgay Sivrikaya, Işık Yayınları, İstanbul, 2016, s. 297.

Foucault, "her şeyden kuşku duyan 'çağdaş Descartes'"¹⁸, "çağcıl bir Descartes"¹⁹ olarak değerlendirilmiştir. Foucault, öncelikli olarak, modernlikten kuşku duymuştur. Foucault, özellikle modernliğe damgasını vuran rasyonelleşmeye eleştirel yaklaşmış, "*rasyonelleşme* sözcüğü tehlikeli bir sözcüktür"²⁰, demiştir. Foucault, aklın tahakkümü, despotizmi ve yıkıcılığı üzerine etraflıca düşünmüştür. Foucault'ya göre, "kanlı tahakküm kipiyle sömürgecilik, iyice düşünülmüş, kesinlikle istenmiş, bilinçli ve rasyonel bir tekniktir. Aklın iktidarı kanlı bir iktidardır."²¹ Foucault, akılcılaştırmanın biçimlendirdiği modernliği ve modern toplumu hapishanenin ve deliliğin mekânı olarak ele almıştır.

Foucault, modern toplumun bir hapishane olduğunu belirtmiştir. Foucault, hapishaneyi, modern toplum sisteminin gizli bölgelerinden birisi olarak değerlendirmiştir.²² Foucault, aynı zamanda, deliliğin her zaman modern uygarlığa ve onun verdiği rahatsızlıklara bağlı olduğunu iddia etmiştir.²³

Foucault, dünyayı hapishaneye ve tımarhaneye çeviren Batı uygarlığından tiksiniştir. Foucault, Batı uygarlığına dönük şu sert değerlendirmeyi yapmıştır: "Bütün uygarlık-

¹⁸ BOYNE, Roy; **Foucault ve Derrida'da Feminizm ve Ayırım**, Çeviren: Ayşe Banu Karadağ, Sel Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 32.

¹⁹ BOYNE, Roy; **Foucault ve Derrida: Aklın Öteki Yüzü**, Çeviren: İsmail Yılmaz, BilgeSu Yayıncılık, Ankara, 2009, s. 240.

²⁰ FOUCAULT, Michel; **Seçme Yazılar 2: Özne ve İktidar**, Çeviren: Işık Ergüden ve Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 60.

²¹ FOUCAULT, Michel; **Seçme Yazılar 1: Entelektüelin Siyasi İşlevi**, Çeviren: Işık Ergüden, Osman Akınhay ve Ferda Keskin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 176.

²² FOUCAULT, Michel; **Seçme Yazılar 3: Büyük Kapatılma**, Çeviren: Işık Ergüden ve Ferda Keskin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 102.

²³ FOUCAULT, Michel; **Akıl ve Akıl Bozukluğu: Klasik Çağda Deliliğin Tarihi 3. Cilt**, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1993, s. 238.

lar arasında hem en yaratıcı, hem en fetihçi, hem de en kendini beğenmiş olan, ayrıca şüphesiz en kanlılarından biri olan, Hristiyan Batı'dır. Her durumda, Hristiyan Batı, en büyük şiddeti göstermiş olan uygarlıklar arasındadır. Ama aynı zamanda –üzerinde ısrarla durmak istediğim paradoks da bu- Batılı insan binlerce yıl boyunca, hiçbir Yunanlının asla kabul etmeyeceği bir şeyi öğrenmiştir: Binlerce yıl boyunca kendisini koyunlar arasında bir koyun olarak görmeyi öğrenmiştir. Binlerce yıl boyunca, selametini, kendisini onun için feda eden bir çobandan beklemeyi öğrenmiştir. Batı'nın en tuhaf ve en kendine özgü iktidar biçimi, şöhreti en uzun süre sürmüş ve en geniş alana yayılmış olan iktidar biçimi, bence bozkırlarda ya da şehirlerde doğmamıştır. Doğal insanın mecrasında ya da ilk imparatorluklarda doğmamıştır. Batı'nın bu denli kendine özgü, uygarlıklar tarihinde bence bu denli biricik olan iktidar biçimi ağılarda, bir ağıl meselesi olarak görülen politikada doğmuş ya da en azından orada şekillenmiştir.”²⁴ Foucault, 20. yüzyılın iki büyük iktidar hastalığına tanıklık ettiğini belirtmiştir. Foucault, 20. yüzyılın merkezine, göbeğine hâkim olmuş bu iki büyük hastalığın faşizm ve Stalinizm olduğunu bildirmiştir.²⁵

Foucault, iktidar üzerine odaklanmış bir kuramcıdır. Foucault, iktidarın neliği ve mantığına yoğunlaşmıştır. Foucault'ya göre, iktidar, bir kurum, bir yapı ve muktedirin iktidarı değildir. İktidar, edinilecek, atılacak ve bölüştürülecek bir şey de değildir. İktidar, sayısız noktadan meydana gelen, farklı ve hareketli ilişkilerde oynanan bir oyundan ibaret-

²⁴ FOUCAULT, Michel; **Güvenlik, Toprak, Nüfus: Collège de France Dersleri (1977-1978)**, Çeviren: Ferhat Taylan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 117.

²⁵ FOUCAULT, **Seçme Yazılar 1: Entelektüelin Siyasi İşlevi**, s. 197. Foucault, ayrıca “Marx görseydi Stalinizm ve Leninizmden ürkerdi”, diye yazmıştır (FOUCAULT, **Seçme Yazılar 2: Özne ve İktidar**, s. 99).

tir.²⁶ Foucault, iktidardan, "iktidar ilişkileri"ni kastetmiştir. "Foucault iktidarın hemen hemen organize, hiyerarşik, koordineli olan bir ilişkiler kümesi anlamına geldiğini söyler."²⁷ Foucault'a göre, iktidar ilişkileri, sosyal ağda derinlemesine kök salmıştır. İktidar ilişkilerinin bulunmadığı bir toplum yoktur.²⁸

Foucault, iktidarın devlette odaklanmadığını, iktidarın şekilsiz olduğunu, mikro-iktidar şekillerini ilk olarak gösteren düşünürlerden biridir. Foucault, iktidarın alttan geldiğini, onun bireylerin başını döndürmekten çok tabanlarında vücut bulduğunu ileri sürmüştür.²⁹ Foucault, iktidar mekanizmalarının basit hukukî ve yasal aygıtlardan çok daha geniş olduğunu ve iktidarın çok fazla sayıdaki tahakküm prosedürleriyle uygulandığını ileri sürmüştür. Bu noktada Foucault, iktidarın alanının geniş olduğunu belirtmiştir. Foucault'ya göre, iktidar ilişkileri, devlet aygıtlarının insanlar üzerinde uyguladığı ilişkilerdir, ailede babanın karısı ve çocukları üzerinde uyguladığı ilişkilerdir; doktorun uyguladığı iktidar, eşraftan olan kişilerin uyguladığı iktidar ve patronun fabrikadaki işçiler üzerinde uyguladığı iktidardır.³⁰

Kısaca, Foucault, iktidar ilişkilerinin kaçınılmaz olarak direnişe yol açtığını, her an direniş çağrısı yaptığını ve direnişe imkân tanıdığını iddia etmiştir.³¹ Foucault, iktidar ilişki-

²⁶ RICHTER, Rudolf; **Sosyolojik Paradigmalar: Klasik ve Modern Sosyoloji Anlayışlarına Giriş**, Çeviren: Necmeddin Doğan, Küre Yayınları, İstanbul, 2012, s. 222.

²⁷ KOLOŞ, Umut; **Foucault, İktidar ve Hukuk: Modern Hukukun Soybilimi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016, s. 110.

²⁸ FOUCAULT, **Seçme Yazılar 2: Özne ve İktidar**, s. 77.

²⁹ AKAY, Ali; **Michel Foucault: İktidar ve Direnme Odakları**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995, s. 11.

³⁰ FOUCAULT, Michel; **Seçme Yazılar 4: İktidarın Gözü**, Çeviren: Işık Ergüden, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2003, s. 161-162.

³¹ A.g.e., s. 176-177.

lerinin olduğu her yerin aynı zamanda bir direnme alanı olduğunu ısrarla vurgulamıştır.

Foucault gibi, Goffman da, modern dünyaya eleştirel bakmıştır. Goffman, modern toplumu “damga” ve “bütüncül kurumlar” çerçevesinde değerlendirmiştir.

Goffman, damga teorisiyle ön plana çıkan sosyal teorisyendir. Goffman’a göre, damga, toplumun her alanında bireyi itibarsızlaştıran bir niteliktir.³² Goffman, toplumun bireyi “farklı” görerek damgaladığını öne sürmüştür. Bu bağlamda, Goffman, şunları yazmıştır: “Sosyoloji bazen, hepimizin bir grubun bakış açısından konuştuğumuzu söyler. Damgalı kişinin özel durumu ise şudur: Toplum ona büyük grubun bir üyesi olduğunu söyler. Bu da onun normal bir insan olduğu anlamına gelir ama aynı zamanda toplum, damgalı bireye onun bazı açılardan ‘farklı’ olduğunu ve bu farklılığını reddetmesinin boşuna olacağını da söyler.”³³

Goffman, bütüncül (total) kurumlara odaklanmış, onların birey ve benliği üzerine olan etkisine değinmiştir. Goffman, bütüncül kurumların bireyi sınırladığını ve onun üstünde tahakküm kurduğunu belirtmiştir. Goffman, bütüncül kurumlar, “kişileri değiştirmeye yönelik seralardır. Bu kurumların her biri, benliğe yapılabilecek şeyler üzerine doğal bir deneydir”³⁴, demiştir. Goffman, aynı zamanda, bütüncül kurumların, bireyi çeşitli yollara başvurarak aşağıladığını öne sürmüştür.³⁵

³² GOFFMAN, Erving; **Damga: Örselenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar**, Çeviren: Ş. Geniş, L. Ünsaldı ve S. N. Ağırnaslı, Heretik Yayınları, Ankara, 2014, s. 31-32.

³³ A.g.e., s. 174.

³⁴ GOFFMAN, Erving; **Tımarhaneler: Akıl Hastalarının ve Kapatılmış Diğer Kişilerin Toplumsal Durumu Üzerine Denemeler**, Çeviren: Ebru Arıcan, Heretik Yayınları, Ankara, 2015, s. 24.

³⁵ A.g.e., s. 28-29.

Sözün kısası, Goffman, modern toplumda gerek baskıcı bütüncül kurumların gerekse itibarsızlaştırma ve dışlama süreci olan damganın (lekenin) bireyleri nasıl mahvettiğini tahlil etmiştir.

Bauman, tıpkı Foucault ve Goffman gibi, sosyolojik analizlerinin merkezine modernliği yerleştirmiştir. Bauman, modernliği ve onun şekillendirdiği modern toplumu radikal bir biçimde eleştirmiştir. Bauman, modernliğin katılığına, despotluğuna, farklı olanı ortadan kaldırdığına ve ırkçı söylemler içerdiğine işaret etmiştir.

Bauman, modernliği ırkçılıkla ve soykırımla ilişkilendirmiştir. Bauman, çoğu düşünür gibi Holocaust'u (Yahudilerin topluca katledilmesini) anormal bir olay olarak görmek yerine onu modern ve akılcı dünyanın "normal" bir yönü olarak görmüştür.³⁶ Bauman'a göre, Holocaust, modernlik evinin meşru bir sakini.³⁷ Bauman, modernliğin bir toplum mühendisliği projesi olduğunu ileri sürmüştür. Bauman, modern dünyadaki toplum mühendisliğinin en aşırı ve en belgelenmiş örneklerinin ise, modern ruhun meşru evlatları olan Hitler ve Stalin'in yapıp ettikleri olduğunu vurgulamıştır.³⁸

Bauman, modernliğin beraberinde zorlama, tanzim ve baskıyı getirdiğini iddia etmiştir.³⁹ Bauman'a göre, modern toplum, aynı zamanda, işkence, katletme, yok etme ve soykırımın en fazla olduğu toplumdur. Modern uygarlığın şiddet içeren bir karakteri vardır.⁴⁰

³⁶ RITZER, George; **Modern Sosyoloji Kuramları**, Çeviren: Himmet Hülür, De Ki Basım Yayın Ltd. Şti., Ankara, 2012, s. 427.

³⁷ BAUMAN, Zygmunt; **Modernite ve Holocaust**, Çeviren: Süha Sertabiboğlu, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 37.

³⁸ BAUMAN, Zygmunt; **Modernlik ve Müphemlik**, Çeviren: İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2003, s. 45.

³⁹ BAUMAN, Zygmunt; **Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları**, Çeviren: İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 9.

⁴⁰ BAUMAN, **Modernite ve Holocaust**, s. 131.

Bauman, modernliğin bir zamanlar kendisini “evrensel” gördüğünü, günümüzde ise kendisini “küresel” saydığını belirtmiştir.⁴¹ Bauman, modernliğin katı aşamasının eridiğini, yani “katı modernlik”ten postmodernliğe geçiş olduğunu ileri sürmüştür. Bauman, postmodernliğin formülünün “özgürlük, farklılık ve hoşgörü” olduğunu öne sürmüştür.⁴² Bauman, postmodernlik yerine “akışkan modernlik” demeyi tercih etmiştir. Bauman’a göre, akışkan modernlik olgusu, “değişmeyen *tek şeyin* değişim” ve “kesin olan *tek şeyin* ise belirsizlik olduğunun” bir kanıtıdır.⁴³

Sözün kısası, Bauman, çağdaş sosyolojik teoride ve sosyal teoride “akışkan modernlik teorisi” ile tanınan bir isimdir. Bauman, günümüzde modernliğin katı yönlerinin esnediğini, düzene, kesinliğe ve sabitliklere dayalı yönünün yerini düzensizliğe, belirsizliğe ve akışkanlığa bıraktığını iddia etmiştir. Bauman, ağır/hantal/katı modernliğin buharlaştığını, sıvılaştığını, akışkan hale geldiğini ve hafiflediğini ileri sürmüştür.

⁴¹ BAUMAN, Zygmunt; **Parçalanmış Hayat: Postmodern Ahlâk Denemeleri**, Çeviren: İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 38.

⁴² BAUMAN, **Modernlik ve Müphemlik**, s. 131.

⁴³ BAUMAN, Zygmunt; **Akışkan Modernite**, Çeviren: Sinan Okan Çavuş, Can Sanat Yayınları A.Ş., İstanbul, 2017, s. 12.

KAYNAKÇA

- ABRAHAMSON, Mark; **İşlevselcilik**, Çeviren: Nilgün Çelebi, Sebat Ofset, Konya, 1990.
- ADAMS, Bert N. ve SYDIE, R. A.; **Contemporary Sociological Theory**, Pine Forge Press, California, 2002.
- AKAY, Ali; **Michel Foucault: İktidar ve Direnme Odakları**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995.
- AKAY, Ali; "Önsöz", Orhan Tekelioğlu, **Michel Foucault ve Sosyolojisi: Toplumsal Öznenin Yokoluşu ve "Ben"in Kuruluşu (iç.)**, Çeviren: İbrahim Sirkeci, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1999, s. 9-13.
- ALEXANDER, Jeffrey C.; "Klâsiklerin Merkeziliği", **Günümüzde Sosyal Teori (iç.)**, Editör: Anthony Giddens ve Jonathan Turner, Çeviren: Ümit Tatlıcan, Say Yayınları, İstanbul, 2013, s. 19-68.
- ALLAN, Jullie; "Foucault ve Suç Ortakları: Söylem, İktidar ve Etik", **Sosyal Teori ve Eğitim: Foucault, Habermas, Bourdieu ve Derrida'yı Anlamak (iç.)**, Editör: Mark Murphy, Çeviren: Mithat Korumaz ve Yunus Emre Ömür, Eğitim Yayınevi, Konya, İstanbul, 2018, s. 41-61.
- ALTHUSSER, Louis; **Politika ve Tarih: Montesquieu, Rousseau**, Çeviren: Ömür Sezgin ve Alâeddin Şenel, V Yayınları, Ankara, 1987.
- ALTHUSSER, Louis; **John Lewis'e Cevap**, Çeviren: Mümtekin Ökmen, Baskıya Hazırlayan: Murat Belge, V Yayınları, Ankara, 1987.
- ALTHUSSER, Louis; **Lenin ve Felsefe**, Çeviren: Bülent Aksoy, Erol Tulpar ve Murat Belge, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989.
- ALTHUSSER, Louis; **Felsefe ve Bilim Adamlarının Kendiliğinden Felsefesi**, Çeviren: Ömür Sezgin, V Yayınları, Ankara, 1990.
- ALTHUSSER, Louis; **Özeleştirici Öğeleri**, Çeviren: Levent Targu, Belge Yayınları, İstanbul, 1991.
- ALTHUSSER, Louis; **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, Çeviren: Yusuf Alp ve Mahmut Özışık, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.
- ALTHUSSER, Louis; **Kapital'i Okumak**, Çeviren: Celal A. Kanat, Belge Yayınları, İstanbul, 1995.
- ALTHUSSER, Louis; **Gelecek Uzun Sürer**, Çeviren: İsmet Birkan, Can Yayınları Ltd. Şti., İstanbul, 1996.
- ALTHUSSER, Louis; **Tutsaklık Güncesi**, Çeviren: Esra Özdoğan, Can Yayınları Ltd. Şti., İstanbul, 1999.
- ALTHUSSER, Louis; **Marx İçin**, Çeviren: Işık Ergüden, İthaki Yayınları, İstanbul, 2002.

- ALTHUSSER, Louis; **Güncel Müdahaleler**, Çeviren: Alp Tümertekin, İthaki Yayınları, İstanbul, 2004.
- ALTHUSSER, Louis; **Felsefi ve Siyasi Yazılar, Cilt 1: Sanat Üzerine Yazılar**, Çeviren: Alp Tümertekin ve Zühre İlkelen, İthaki Yayınları, İstanbul, 2004.
- ALTHUSSER, Louis; **Yeniden-Üretim Üzerine**, Çeviren: A. Işık Ergüden, İthaki Yayınları, İstanbul, 2005.
- ALTHUSSER, Louis; **Makyavel'in Yalnızlığı ve Başka Metinler / "Althusser'in Mirası"**, Çeviren: Turhan Ilgaz, Alâeddin Şenel ve Seda Çarmık, Epos Yayınları, Ankara, 2006.
- ALTHUSSER, Louis; **Felsefi ve Siyasi Yazılar, Cilt 2: Althusser'den Önce Louis Althusser**, Çeviren: Z. Zühre İlkelen, İthaki Yayınları, İstanbul, 2006.
- ALTHUSSER, Louis; **Felsefi ve Siyasi Yazılar, Cilt 3: Psikanaliz Üzerine Yazılar: Freud ve Lacan**, Derleyen ve Yayına Hazırlayan: Oliver Corpet ve François Matheron, Çeviren: İrvem Keskinoglu, İthaki Yayınları, İstanbul, 2008.
- ALTHUSSER, Louis; **Felsefi ve Siyasi Yazılar, Cilt 4: Kriz Yazıları: Althusser'den Sonra Louis Althusser**, Derleyen ve Yayına Hazırlayan: Oliver Corpet ve François Matheron, Çeviren: Alp Tümertekin, İthaki Yayınları, İstanbul, 2009.
- ALTHUSSER, Louis; **Felsefi ve Siyasi Yazılar, Cilt 5: İki Filozof: Machiavelli - Feuerbach**, Çeviren: Alp Tümertekin, İthaki Yayınları, İstanbul, 2010.
- ALTHUSSER, Louis; **Filozof Olmayanlar İçin Felsefeye Giriş**, Çeviren: İsmet Birkan, Can Yayınları, İstanbul, 2016.
- ALTHUSSER, Louis; **Felsefede Marksist Olmak**, Çeviren: İsmet Birkan, Can Sanat Yayınları A.Ş., İstanbul, 2018.
- ANDERSON, Perry; **Batı Marksizmi Üzerine Düşünceler**, Çeviren: Bülent Aksoy, Birikim Yayınları, İstanbul, 2004.
- ANDERSON, Perry; **Gramsci: Hegemonya, Doğu-Batı Sorunu ve Strateji**, Çeviren: Tarık Günersel, Salyangoz Yayınları, İstanbul, 2007.
- ANGERMULLER, Johannes; **Neden Fransa'da Postyapısalcılık Yok? Entelektüel Bir Neslin Teşekkülü**, Çeviren: Özge Karlık, Heretik Yayınları, Ankara, 2017.
- BARRETT, Michéle; **Marx'tan Foucault'ya İdeoloji**, Çeviren: Ahmet Fethi, Doruk Yayıncılık, Ankara, 2004.
- BARTH, Lawrence; "Michel Foucault", Çeviren: Bengül Güngörmez, **Sosyolojik Düşüncede İz Birakanlar** (iç.), Yayına Hazırlayan: Rob Stones, Türkçe Yayına Hazırlayan: Nihat Z. Erdoğan ve Ülgen Os-kay, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2008, s. 298-312.

- BAUDRILLARD, J.; **Foucault'yu Unutmak**, Çeviren: Oğuz Adanır, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1998.
- BAUMAN, Zygmunt; **Yasa Koyucular ile Yorumcular: Modernite, Postmodernite ve Entelektüeller Üzerine**, Çeviren: Kemal Atakay, Metis Yayınları, İstanbul, 1996.
- BAUMAN, Zygmunt; **Özgürlük**, Çeviren: Vasıf Erenus, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1997.
- BAUMAN, Zygmunt; **Modernite ve Holocaust**, Çeviren: Süha Sertabiboğlu, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1997.
- BAUMAN, Zygmunt; **Postmodern Etik**, Çeviren: Alev Türker, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998.
- BAUMAN, Zygmunt; **Sosyolojik Düşünmek**, Çeviren: Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998.
- BAUMAN, Zygmunt; **Culture As Praxis**, Sage Publications, London, 1999.
- BAUMAN, Zygmunt; **Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları**, Çeviren: Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999.
- BAUMAN, Zygmunt; **Çalışma, Tüketim ve Yeni Yoksullar**, Çeviren: Ümit Öktem, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1999.
- BAUMAN, Zygmunt; **Siyaset Arayışı**, Çeviren: Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul, 2000.
- BAUMAN, Zygmunt; **Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları**, Çeviren: İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000.
- BAUMAN, Zygmunt; **Ölünülülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri**, Çeviren: Nurgül Demirdöven, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000.
- BAUMAN, Zygmunt; **Parçalanmış Hayat: Postmodern Ahlâk Denemeleri**, Çeviren: İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001.
- BAUMAN, Zygmunt; "Identity in the Globalizing World", **Identity, Culture and Globalization** (iç.), Editör: Eliezer Ben-Rafael ve Yitzak Sternberg, Brill, Boston, 2001, s. 471-482.
- BAUMAN, Zygmunt; "Bir Postmodern Sosyoloji Var mıdır?", **Retorik, Hermeneutik ve Sosyal Bilimler: İnsan Bilimlerinde Retoriğe Dönüş** (iç.), Derleyen ve Çeviren: Hüsamettin Arslan, Paradigman Yayınları, İstanbul, 2002, s. 105-125.
- BAUMAN, Zygmunt; **Modernlik ve Müphemlik**, Çeviren: İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2003.
- BAUMAN, Zygmunt; **Bireyselleşmiş Toplum**, Çeviren: Yavuz Alogan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005.
- BAUMAN, Zygmunt; **Liquid Modernity**, Polity Press, Cambridge, 2006.
- BAUMAN, Zygmunt; **Akışkan Aşk: İnsan İlişkilerinin Kırılğanlığına Dair**, Çeviren: Işık Ergüden, Versus Kitap, İstanbul, 2009.

- BAUMAN, Zygmunt; **Etğın Tüketiciler Dünyasında Bir Şansı Var mı?**, Çeviren: Funda Çoban ve İnci Katırcı, De Ki Basım Yayım Ltd. Şti, Ankara, 2010.
- BAUMAN, Zygmunt; **Yaşam Sanatı**, Çeviren: Akın Sarı, Versus Kitap, İstanbul, 2011.
- BAUMAN, Zygmunt; **Akışkan Modern Dünyadan 44 Mektup**, Çeviren: Pelin Sıral, Habitus Yayıncılık, İstanbul, 2011.
- BAUMAN, Zygmunt; **Modernite, Kapitalizm, Sosyalizm: Küresel Çağda Sosyal Eşitsizlik**, Çeviren: F. Doruk Ergun, Say Yayınları, İstanbul, 2013.
- BAUMAN, Zygmunt; **Bu Bir Günlük Değildir**, Çeviren: Didem Kizen, Jaguar Kitap, İstanbul, 2014.
- BAUMAN, Zygmunt; **Azınlığın Zenginliği Hepimizin Çıkarına mıdır?**, Çeviren: Hakan Keser, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2014.
- BAUMAN, Zygmunt; **Akışkan Modern Dünyada Kültür**, Çeviren: İhsan Çapcıoğlu ve Fatih Ömek, Atıf Yayınları, Ankara, 2015.
- BAUMAN, Zygmunt; **Cemaatler: Güvenli Olmayan Bir Dünyada Güvenlik Arayışı**, Çeviren: Nurdan Soysal, Say Yayınları, İstanbul, 2016.
- BAUMAN, Zygmunt; **Sosyalizm Aktif Ütopya**, Çeviren: Ahmet Araşan, Heretik Yayınları, Ankara, 2016.
- BAUMAN, Zygmunt; **Akışkan Modernite**, Çeviren: Sinan Okan Çavuş, Can Sanat Yayınları A.Ş., İstanbul, 2017.
- BAUMAN, Zygmunt; **Kimlik: Benedetto Vecchi Tarafından Gerçekleştirilmiş Söyleşiler**, Çeviren: Mesut Hazır, Heretik Yayınları, Ankara, 2017.
- BAUMAN, Zygmunt; **Hermenötik ve Sosyal Bilimler: Anlama'ya Dair Yaklaşımlar**, Çeviren: Hüseyin Oruç, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2017.
- BAUMAN, Zygmunt; **İskarta Hayatlar: Modernite ve Safraları**, Çeviren: Osman Yener, Can Sanat Yayınları A.Ş. İstanbul, 2018.
- BAUMAN, Zygmunt; **Kapımızdaki Yabancılar**, Çeviren: Emre Barca, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2018.
- BAUMAN, Zygmunt; **Retrotopya**, Çeviren: Ali Karatay, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2018.
- BAUMAN, Zygmunt; **Kuşatılmış Toplum**, Çeviren: Akın Emre Pilgir, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2018.
- BAUMAN, Zygmunt ve LYON, David; **Akışkan Gözetim**, Çeviren: Elçin Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2013.
- BAUMAN, Zygmunt ve TESTER, Keith; **Zygmunt Bauman ile Söyleşiler**, Çeviren: Mesut Hazır, Heretik Yayınları, Ankara, 2017.

- BAUMAN, Zygmunt ve OBİREK, Stanislaw; **Dünyaya ve Kendimize Dair**, Çeviren: Burcu Halaç, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2018.
- BAUMAN, Zygmunt ve OBİREK, Stanislaw; **Tanrı'ya ve İnsana Dair**, Çeviren: Akın Emre Pilgir, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2018.
- BAUMAN, Zygmunt ve BORDONI, Carlo; **Kriz Hâli ve Devlet**, Çeviren: Yavuz Alogan, İthaki Yayınları, İstanbul, 2018.
- BAUMAN, Zygmunt ve RAUD, Rein; **Benlik Pratikleri**, Çeviren: Mehmet Ekinci, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2018.
- BELSEY, Catherine; **Postyapısalcılık**, Çeviren: Nursu Öрге, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2013.
- BENTHAM, Jeremy; "Panoptikon ya da Gözetim-Evi", **Panoptikon: Gözün İktidarı** (iç.), Çeviren: Zeynep Özarslan, Hazırlayan: Barış Çoban ve Zeynep Özarslan, Su Yayınları, İstanbul, 2016, s. 9-75.
- BENTON, Ted; "Louis Althusser", Çeviren: Hasan Şen, **Sosyolojik Düşünce İz Bırakanlar** (iç.), Yayına Hazırlayan: Rob Stones, Türkçe Yayına Hazırlayan: Nihat Z. Erdoğan ve Ülgen Oskay, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2008, s. 231-244.
- BERBEROĞLU, Berch; **Klasik ve Çağdaş Sosyal Teoriye Giriş: Eleştirel Bir Perspektif**, Çeviren: Can Cemgil, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009.
- BERNAUER, James W.; **Foucault'nun Özgürlük Serüveni: Bir Düşünce Etiğine Doğru**, Çeviren: İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005.
- BEST, Steven ve KELLNER, Douglas; **Postmodern Teori: Eleştirel Soruşturmalar**, Çeviren: Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998.
- BIDET, Jacques; **Foucault'yu Marx'la Okunak**, Çeviren: Zehra Cunillera, Metis Yayınları, İstanbul, 2016.
- BOBBIO, Norberto ve TEXIER, Jacques; **Gramsci ve Siv il Toplum**, Çeviren: Arda İpek ve Kenan Somer, Savaş Yayınları, Ankara, 1982.
- BORG, Carmel; BUTTIGIEG, Joseph A. ve MAYO, Peter; "Giriş- Gramsci ve Eğitim: Bütüncül Bir Yaklaşım", **Gramsci ve Eğitim** (iç.), Editör: Carmel Borg, Joseph A. Buttigieg ve Peter Mayo, Yayına Hazırlayan: Hakan Tanıttıran, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2011, s. 13-43.
- BOTTOMORE, Tom; **Frankfurt Okulu (Eleştirel Kuram)**, Çeviren: Ahmet Çiğdem, Ara Yayıncılık, İstanbul, 1989.
- BOTTOMORE, Tom ve NISBET, Robert; "Yapısalcılık", Çeviren: Binnaz Toprak, **Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi** (iç.), Editör: Tom Bottomore ve Robert Nisbet, VYayınları, İstanbul, 1990, s. 572-612.
- BOYNE, Roy; **Foucault ve Derrida'da Feminizm ve Ayırım**, Çeviren: Ayşe Banu Karadağ, Sel Yayıncılık, İstanbul, 1998.

- BOYNE, Roy; **Foucault ve Derrida: Aklın Öteki Yüzü**, Çeviren: İsmail Yılmaz, BilgeSu Yayıncılık, Ankara, 2009.
- BRANAMAN, Ann; "Erving Goffman", **Çağdaş Toplum Kuramından Portreler** (iç.), Derleyen: Bryan S. Turner ve Anthony Elliott, Çeviren: Barış Özkul, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 141-157.
- BREWER, John D.; **C. Wright Mills and the Ending of Violence**, Palgrave Macmillan, New York, 2003.
- BRUCE, Steve ve YEARLEY, Steven; **The Sage Dictionary of Sociology**, Sage Publications, London, 2006.
- BUCCI-GLUCKSMANN, Christine; "Hegemonya ve Rıza: Politik Bir Strateji", **Gramsci'ye Farklı Yaklaşımlar** (iç.), Derleyen: Anne Showstack Sassoon, Çeviren: Mustafa Kemal Coşkun ve Diğerleri, Dipnot Yayınları, Ankara, 2012, s. 121-133.
- BURNS, Tom; **Erving Goffman**, Routledge, Taylor & Francis e-Library, London, 2002.
- CALLINICOS, Alex; **Postmodernizme Hayır: Marksist Bir Eleştiri**, Çeviren: Şebnem Pala, Ayraç Yayınevi, Ankara, 2001.
- CALLINICOS, Alex; **Toplum Kuramı: Tarihsel Bir Bakış**, Çeviren: Yasemin Tezgiden, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.
- CALLINICOS, Alex; **Tarih Yapmak: Toplum Kuramında Etkinlik, Yapı ve Değişim**, Çeviren: Nermin Saatçioğlu, Doruk Yayıncılık, Ankara, 2009.
- COLLINS, Randall; **Sosyolojide Dört Ana Gelenek**, Çeviren: Ümit Tatlıcan, Sentez Yayıncılık, İstanbul, 2015.
- COSER, Levvis A.; **Sosyolojik Düşüncenin Ustaları: Tarihsel ve Toplumsal Bağlamda Fikirler**, Çeviren: Himmet Hülür ve Diğerleri, De Ki Basım Yayın Ltd. Şti., Ankara, 2010.
- CREHAN, Kate; **Gramsci – Kültür – Antropoloji**, Çeviren: Ümit Aydoğmuş, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2006.
- CUFF, E. C., SHARROCK, W. W. ve FRANCIS, D. W.; **Sosyolojide Perspektifler**, Çeviren: Ümit Tatlıcan, Say Yayınları, İstanbul, 2013.
- ÇELEBİ, Nilgün; **Sosyoloji Notları**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2007.
- DAVIDSON, Arnold I.; "Arkeoloji, Genealoji, Etik", Veli Urhan, **Fikir Mimarları-24: Foucault** (iç.), Çeviren: Veli Urhan, Say Yayınları, İstanbul, 2010, s. 249-265.
- DEKENS, Olivier; **Yapısalcılık**, Çeviren: Atakan Altınörs, Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti., İstanbul, 2017.
- DELACAMPAGNE, Christian; **20. Yüzyıl Felsefe Tarihi**, Çeviren: Devrim Çetinkasap, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010.
- DELEUZE, Gilles; **Foucault**, Çeviren: Burcu Yalım ve Emre Koyuncu, Norgunk Yayıncılık, İstanbul, 2013.

- DEMİROVIČ, Alex; “Hegemonya ve İktidarın Analizi”, Çeviren: Meral Asa, **felsefelogos** (iç.), Sayı: 44, 2012/1, s. 95-103.
- DEVECİ, Cem; “Foucault'nun İktidar Kavramsallaştırmasında Siyasal Boyutun Ayrıştırılamazlığı”, **Doğu Batı** (iç.), Sayı: 9, Kasım, Aralık, Ocak 1999, s. 23-39.
- DEVEREUX, Edward C.; “Parsons's Sociological Theory”, **The Social Theories of Talcott Parsons: A Critical Examination** (iç.), Editör: Max Black, Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, N. J., 1961, s. 1-63.
- DEWS, Peter; “Althusser, Structuralism, and the French Epistemological Tradition”, **Althusser: A Critical Reader** (iç.), Editör: Gregory Elliot, Blackwell Publishers, Cambridge, Massachusetts, 1994, s. 104-141.
- DUNCKER, Patricia; **Foucault'yu Sayıklamak**, Çeviren: Murat Özbank, ON8, İstanbul, 2015.
- EAGLETON, Terry, **İdeoloji**, Çeviren: Mutallip Özcan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1996.
- ELLIOTT, Anthony; **Çağdaş Sosyal Teoriye Giriş**, Çeviren: Selda Taşdemir-Afşar ve Diğerleri, Dipnot Yayınları, Ankara, 2017.
- ERIBON, Didier; **Michel Foucault**, Çeviren: Şule Çiltaş, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2012.
- ERKİLET, Alev; **Toplumsal Yapı ve Değişme Kuramları: Sorokin, Parsons, Dahrendorf, Merton**, Hece Yayınları, Ankara, 2007.
- FALZON, Christopher; **Foucault ve Sosyal Diyalog: Parçalanmanın Ötesi**, Çeviren: Hüsamettin Arslan, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2001.
- FIORI, Giuseppe; **Antonio Gramsci: Bir Devrimcinin Yaşamı**, Çeviren: Kudret Emiroğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- FONTANA, Benedetto; **Hegemony and Power: On the Relation between Gramsci and Machiavelli**, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1993.
- FONTANA, Benedetto; “Hegemonya ve Retorik: Gramsci'de Siyasal Eğitim”, **Gramsci ve Eğitim** (iç.), Editör: Carmel Borg, Joseph A. Buttigieg ve Peter Mayo, Yayına Hazırlayan: Hakan Tanıttıran, Kalke-don Yayınları, İstanbul, 2011, s. 45-65.
- FOUCAULT, Michel; **Söylemin Düzeni**, Çeviren: Turhan Ilgaz, Hil Yayın, İstanbul, 1987.
- FOUCAULT, Michel; **Cinselliğin Tarihi 2**, Çeviren: Hülya Tufan, Afa Yayınları, İstanbul, 1988.
- FOUCAULT, Michel (Derleyen); **Annemi, Kız Kardeşimi ve Erkek Kardeşimi Katleden Ben, Pierre Riviere: 19. Yüzyılda Bir Aile Cinayeti**, Çeviren: Erdoğan Yıldırım, Ara Yayıncılık, İstanbul, 1991.

- FOUCAULT, Michel; **Hapishanenin Doğuşu**, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1992.
- FOUCAULT, Michel; **Ders Özetleri 1970-1982**, Çeviren: Selâhattin Hilav, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1992.
- FOUCAULT, Michel; **Akıl ve Akıl Bozukluğu: Klasik Çağda Deliliğin Tarihi 1. Cilt**, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1992.
- FOUCAULT, Michel; **Akıl ve Akıl Bozukluğu: Klasik Çağda Deliliğin Tarihi 2. Cilt**, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1993.
- FOUCAULT, Michel; **Akıl ve Akıl Bozukluğu: Klasik Çağda Deliliğin Tarihi 3. Cilt**, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1993.
- FOUCAULT, Michel; **Bu Bir Pipo Değildir**, Çeviren: Selâhattin Hilav, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1993.
- FOUCAULT, Michel; **Cinselliğin Tarihi 1**, Çeviren: Hülya Tufan, Afa Yayınları, İstanbul, 1993.
- FOUCAULT, Michel; **Cinselliğin Tarihi 3**, Çeviren: Hülya Tufan, Afa Yayınları, İstanbul, 1994.
- FOUCAULT, Michel; **Kelimeler ve Şeyler: İnsan Bilimlerinin Bir Arkeolojisi**, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara, 1994.
- FOUCAULT, Michel; **Bilginin Arkeolojisi**, Çeviren: Veli Urhan, Birey Yayıncılık, İstanbul, 1999.
- FOUCAULT, Michel; **Yapısalcılık ve Postyapısalcılık**, Çeviren: Ümit Umacı ve Ali Utku, Birey Yayıncılık, İstanbul, 1999.
- FOUCAULT, Michel; **Seçme Yazılar 1: Entelektüelin Siyasi İşlevi**, Çeviren: Işık Ergüden, Osman Akınhay ve Ferda Keskin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000.
- FOUCAULT, Michel; **Seçme Yazılar 2: Özne ve İktidar**, Çeviren: Işık Ergüden ve Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000.
- FOUCAULT, Michel; **Seçme Yazılar 3: Büyük Kapatılma**, Çeviren: Işık Ergüden ve Ferda Keskin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000.
- FOUCAULT, Michel; **Psikoloji ve Ruhsal Hastalık**, Çeviren: Muhsin Hesapçıoğlu, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2000.
- FOUCAULT, Michel; **Toplumu Savunmak Gerekir**, Çeviren: Şehsuvar Aktaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.
- FOUCAULT, Michel; **Kliniğin Doğuşu**, Çeviren: İnci Malak Uysal, Epos Yayınları, Ankara, 2002.
- FOUCAULT, Michel; **Seçme Yazılar 4: İktidarın Gözü**, Çeviren: Işık Ergüden, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2003.

- FOUCAULT, Michel; **Seçme Yazılar 5: Felsefe Sahnesi**, Çeviren: Işık Ergüden, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2004.
- FOUCAULT, Michel; **Marx'tan Sonra**, Söyleşi: Duccio Trombadori, Çeviren: Gökhan Aksay, Çiviyazıları Yayınevi, İstanbul, 2004.
- FOUCAULT, Michel; **Doğruyu Söylemek**, Çeviren: Kerem Eksen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005.
- FOUCAULT, Michel; **Seçme Yazılar 6: Sonsuza Giden Dil**, Çeviren: Işık Ergüden, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2006.
- FOUCAULT, Michel; **Raymond Roussel: Ölüm ve Labirent**, Çeviren: Savaş Kılıç, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012.
- FOUCAULT, Michel; **Bilme İstenci Üzerine Dersler: Collège de France Dersleri (1970-1971)**, Çeviren: Kerem Erksen, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012.
- FOUCAULT, Michel; **Güzel Tehlike**, Söyleşi: Claude Bonnefoy, Çeviren: Savaş Kılıç, Metis Yayınları, İstanbul, 2013.
- FOUCAULT, Michel; **Güvenlik, Toprak, Nüfus: Collège de France Dersleri (1977-1978)**, Çeviren: Ferhat Taylan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013.
- FOUCAULT, Michel; **Büyük Yabancı: Dil, Delilik ve Edebiyat Üstüne Konuşmalar**, Çeviren: Savaş Kılıç, Metis Yayınları, İstanbul, 2015.
- FOUCAULT, Michel; **Öznenin Yorumbilgisi: Collège de France Dersleri (1981-1982)**, Çeviren: Ferda Keskin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2015.
- FOUCAULT, Michel; **Biyopolitikanın Doğuşu: Collège de France Dersleri (1978-1979)**, Çeviren: Aican Tayla, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2015.
- FOUCAULT, Michel; **Hermenötüğün Kökeni: Kendilik Hakkında-Dartmouth Konferansları, 1980**, Çeviren: Şule Çiltaş Solmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2017.
- FOUCAULT, Michel; **Öznellik ve Hakikat: Collège de France Dersleri (1980-1981)**, Çeviren: Sibel Yardımcı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2017.
- FOUCAULT, Michel ve CHOMSKY, Noam; **İnsan Doğası: İktidara Karşı Adalet- Noam Chomsky ile Michel Foucault Tartışıyor**, Çeviren: Tuncay Birkan, bgst Yayınları, İstanbul, 2005.
- FOUCAULT, Michel; GUTMAN, Huck ve HUTTON, Patrick H.; **Kendini Bilmek**, Çeviren: Gül Çağlalı Güven, Om Yayınevi, İstanbul, 1999.
- GAME, Ann; **Toplumsalın Sökümü: Yapıbozumcu Bir Sosyolojiye Doğru**, Çeviren: Mehmet Küçük, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1998.
- GERHARDT, Uta; **Talcott Parsons: An Intellectual Biography**, Cambridge University Press, Cambridge, 2002.

- GIDDENS, Anthony; **Modernliğin Sonuçları**, Çeviren: Ersin Kuşdil, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1994.
- GIDDENS, Anthony; **Sosyolojinin Savunusu: Makaleler, Yorumlar ve Yanıtlar**, Çeviren: İbrahim Kaya, Say Yayınları, İstanbul, 2011.
- GIDDENS, Anthony; "Yapısalcılık, Post-Yapısalcılık ve Kültürün Üretimi", **Günümüzde Sosyal Teori** (iç.), Editör: Anthony Giddens ve Jonathan Turner, Çeviren: Ümit Tatlıcan, Say Yayınları, İstanbul, 2013, s. 219-251.
- GILLOT, Pascale; **Althusser ve Psikanaliz**, Çeviren: Nami Başer, Epos Yayınları, Ankara, 2010.
- GITLIN, Todd; "Sonsöz", C. Wright Mills, **Sosyolojik Tahayyül** (iç.), Çeviren: Ömer Küçük, Hil Yayın, İstanbul, 2016, s. 295-312.
- GOFFMAN, Erving; **Strategic Interaction**, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1971.
- GOFFMAN, Erving; **Frame Analysis: An Essay on Organization of Experience**, Northeastern University Press, Boston, 1986.
- GOFFMAN, Erving; **Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity**, A Touchstone Book, Simon & Schuster Inc, New York, 1986.
- GOFFMAN, Erving; **Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu**, Çeviren: Barış Cezar, Metis Yayınları, İstanbul, 2009.
- GOFFMAN, Erving; "Toplumsal Etkileşim ve Günlük Yaşam", **Sosyoloji - Başlangıç Okumaları** (iç.), Editör: Anthony Giddens, Çeviren: Günseli Altaylar, Say Yayınları, İstanbul, 2010, s. 79-84.
- GOFFMAN, Erving; "Yüz Yüze Etkileşimin Yapısı", **Sosyoloji - Başlangıç Okumaları** (iç.), Editör: Anthony Giddens, Çeviren: Günseli Altaylar, Say Yayınları, İstanbul, 2010, s. 85-92.
- GOFFMAN, Erving; **Damga: Örselenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar**, Çeviren: Ş. Geniş, L. Ünsaldı ve S. N. Ağırnashlı, Heretik Yayınları, Ankara, 2014.
- GOFFMAN, Erving; **Tımarhaneler: Akıl Hastalarının ve Kapatılmış Diğer Kişilerin Toplumsal Durumu Üzerine Denemeler**, Çeviren: Ebru Arıcan, Heretik Yayınları, Ankara, 2015.
- GOFFMAN, Erving; **Etkileşim Ritüelleri: Yüz Yüze Davranış Üzerine Denemeler**, Çeviren: Adem Bölükbaşı, Heretik Yayınları, Ankara, 2017.
- GOFFMAN, Erving; **Kamusal Alanda İlişkiler: Toplu Yaşamın Mikro İncelemeleri**, Çeviren: M. Fatih Karakaya, Heretik Yayınları, Ankara, 2017.
- GOULDNER, Alvin W.; **Batı Sosyolojisinin Yaklaşan Krizi**, Çeviren: Mesut Şenol, Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, Sakarya, 2015.

- GRAMSCI, Antonio; **Modern Prens**, Çeviren: Pars Esin, **Birey ve Toplum** Yayınları, Ankara, 1984.
- GRAMSCI, Antonio; **Hapishane Defterleri: Tarih, Politika, Felsefe ve Kültür Sorunları Üzerine Seçme Metinler**, Çeviren: Kenan Sommer, Onur Yayınları, İstanbul, 1986.
- GRAMSCI, Antonio; **İtalya'da İşçi Konseyleri Deneyimi**, Çeviren: Yusuf Alp, Belge Yayınları, İstanbul, 1989.
- GRAMSCI, Antonio; **Çocuklarıma Mektuplar**, Çeviren: Meral ve Cemal Erez, Belge Yayınları, İstanbul, 1998.
- GRAMSCI, Antonio; **Komünist Partiye Doğru**, Derleyen ve Çeviren: Celal A. Kanat, Belge Yayınları, İstanbul, 1998.
- GRAMSCI, Antonio; **The Gramsci Reader: Selected Writings 1916-1935**, Editör: David Forgacs, New York University Press, New York, 2000.
- GRAMSCI, Antonio; **Gramsci Kitabı: Seçme Yazılar 1916-1935**, Hazırlayan: David Forgacs, Çeviren: İbrahim Yıldız, Dipnot Yayınları, Ankara, 2010.
- GRAMSCI, Antonio; **Hapishane Defterleri, Cilt 1**, Editör: Joseph A. Buttigieg, Çeviren: Ekrem Ekici, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2011.
- GRAMSCI, Antonio; **Hapishane Defterleri, Cilt 2**, Editör: Joseph A. Buttigieg, Çeviren: Barış Baysal, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2012.
- GRAMSCI, Antonio; **Hapishane Defterleri, Cilt 3**, Editör: Joseph A. Buttigieg, Çeviren: Barış Baysal, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2012.
- GRAMSCI, Antonio; **Hapishane Defterleri, Cilt 4**, Editör: Joseph A. Buttigieg, Çeviren: Barış Baysal, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2014.
- GUTTING, Gary; **Foucault**, Çeviren: Hakan Gür, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2010.
- HABERMAS, Jürgen; **The Philosophical Discourse of Modernity: Twelve Lectures**, İngilizce'ye Çeviren: Frederick G. Lawrence, The MIT Press, Cambridge, 1995.
- HABERMAS, Jürgen; **İletişimsel Eylem Kuramı: 1. Cilt/Eylem Rasyonelliği ve Toplumsal Rasyonelleşme, 2. Cilt/İşlevselci Aklın Eleştirisi Üzerine**, Çeviren: Mustafa Tüzel, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2001.
- HACKING, Ian; "Foucault'nun Arkeolojisi", Veli Urhan, **Fikir Mimarları-24: Foucault** (iç.), Çeviren: Veli Urhan, Say Yayınları, İstanbul, 2010, s. 311-329.
- HEKMAN, Susan; **Bilgi Sosyolojisi ve Hermeneutik: Mannheim, Gadamer, Foucault ve Derrida**, Çeviren: Hüsamettin Arslan ve Bekir Balkaz, Paradigma Yayınları, İstanbul, 1999.

- HILL, Deb J.; "Gramsci'nin 'Praksis Felsefesi'nin Hegelci-Marksist Kökenleri Üzerine Kısa Bir Yorum", **Gramsci ve Eğitsel Düşünce** (iç.), Editör: Peter Mayo, Çeviren: Onur Gayretli, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2013, s. 19-46.
- HITCHCOCK, Louise A.; **Kuranlar ve Kuramcılar: Çağdaş Düşünce Antik Edebiyat**, Çeviren: Seda Pekşen, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.
- HOBBS, Thomas; **Leviathan veya Bir Din ve Dünya Devletinin İçeriği, Biçimi ve Kudreti**, Çeviren: Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1995.
- HOBBS, Thomas; **Elementa Philosophica De Cive: Yurttaşlık Felsefesinin Temelleri**, Çeviren: Deniz Zarakolu, Belge Yayınları, İstanbul, 2007.
- HOBBS, Eric J.; "Gramsci ve Marksist Politik Teori", **Gramsci'ye Farklı Yaklaşımlar** (iç.), Derleyen: Anne Showstack Sassoon, Çeviren: Mustafa Kemal Coşkun ve Diğerleri, Dipnot Yayınları, Ankara, 2012, s. 15-34.
- HOBBS, Eric; "Önsöz", Antonio Gramsci, **Gramsci Kitabı: Seçme Yazılar 1916-1935** (iç.), Hazırlayan: David Forgacs, Çeviren: İbrahim Yıldız, Dipnot Yayınları, Ankara, 2010, s. 13-18.
- HOLST, John D.; "Gramsci'nin Hapishane Öncesi Eğitsel, Siyasal Teori ve Pratiğinde Devrimci Parti", **Gramsci ve Eğitsel Düşünce** (iç.), Editör: Peter Mayo, Çeviren: Onur Gayretli, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2013, s. 77-107.
- HOLTON, Robert; "Talcott Parsons", Çeviren: Fethi Nas, **Sosyolojik Düşünce İz Bırakanlar** (iç.), Yayına Hazırlayan: Rob Stones, Türkçe Yayına Hazırlayan: Nihat Z. Erdoğan ve Ülgen Oskay, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2008, s. 128-140.
- HOPE, Andrew; "Foucault, Panoptisizm ve Okul Gözetimi Araştırması", **Sosyal Teori ve Eğitim: Foucault, Habermas, Bourdieu ve Derida'yı Anlamak** (iç.), Editör: Mark Murphy, Çeviren: Mithat Korumaz ve Yunus Emre Ömür, Eğitim Yayınevi, Konya, İstanbul, 2018, s. 63-89.
- IVES, Peter; **Gramsci'de Dil ve Hegemonya**, Çeviren: Ekrem Ekici, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2011.
- JACKSON, Roy; **Nietzsche- Kilit Fikirler**, Çeviren: Nevra Yaraç, Optimist Yayın ve Dağıtım, İstanbul, 2012.
- JAMES, Susan; "Louis Althusser", **Çağdaş Temel Kuramlar** (iç.), Editör: Quentin Skinner, Çeviren: Ahmet Demirhan, Vadi Yayınları, Ankara, 1991, s. 159-176.

- JAY, Martin; **Marxism and Totality: The Adventures of a Concept from Lukács to Habermas**, University of California Press, Berkeley, 1984.
- JOHNSON, Doyle Paul; **Contemporary Sociological Theory: An Integrated Multi-Level Approach**, Springer Science+Business Media, LLC, New York, 2008.
- KATZ, Stephen; "Michel Foucault", **Çağdaş Toplum Kuramından Portreler** (iç.), Derleyen: Bryan S. Turner ve Anthony Elliott, Çeviren: Barış Özkul, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 173-188.
- KEAT, Russel ve URRY, John; **Bilim Olarak Sosyal Teori**, Çeviren: Nilgün Çelebi, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2001.
- KELLNER, Douglas; **Critical Theory, Marxism and Modernity**, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1989.
- KENDALL, Gavin ve WICKHAM, Garry; **Foucault'nun Yöntemlerini Kullanmak**, Çeviren: Umut Yener Kara ve Turgay Sivrikaya, İslık Yayınları, İstanbul, 2016.
- KESKİN, Ferda; "Söylem, Arkeoloji ve İktidar", **Doğu Batı** (iç.), Sayı: 9, Kasım, Aralık, Ocak 1999, s. 15-22.
- KESKİN, Ferda; "Özne ve İktidar", Michel Foucault, **Seçme Yazılar 2: Özne ve İktidar** (iç.), Çeviren: Işık Ergüden ve Osman Akinhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 11-24.
- KINLOCH, Graham C.; **Sociological Theory Its Development and Major Paradigms**, McGraw-Hill, Inc., New York, 1977.
- KINLOCH, Graham C.; **Sosyolojik Teori, Gelişmesi ve Belli Başlı Paradigmalar**, Çeviren: Tülin Günşen İçli ve Dursun Ayan, Birleşik Yayınevi, Ankara, 2014.
- KIZILÇELİK, Sezgin; **Sosyoloji Teorileri 1**, Yunus Emre Grafik Tasarım & Yayıncılık Ltd. Şti., Konya, 1994.
- KIZILÇELİK, Sezgin; **Sosyoloji Teorileri 2**, Yunus Emre Grafik Tasarım & Yayıncılık Ltd. Şti., Konya, 1994.
- KIZILÇELİK, Sezgin; **Sosyoloji Teorileri 3**, Saray Kitabevleri, İzmir, 1996.
- KIZILÇELİK, Sezgin; **Batı Sosyolojisini Yeniden Düşünmek Cilt 2: Burjuva Sosyolojisi**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2013.
- KIZILÇELİK, Sezgin; **Frankfurt Okulu**, Genişletilmiş 3. Baskı, Anı Yayıncılık, Ankara, 2013.
- KIZILÇELİK, Sezgin; **Çağdaş Sosyoloji Kuramları**, Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Erzurum, 2014.
- KIZILÇELİK, Sezgin; "Charles Wright Mills, Michel Foucault ve Erving Goffman'ın İktidara İlişkin Temel Tezlerinin Mukayesesi", **Social Sciences Studies Journal (SSSJournal)** (iç.), Vol: 4, Issue: 22, September 2018, s. 4229-4240.

- KİM, Kwang-ki; **Order and Agency in Modernity: Talcott Parsons, Erving Goffman, and Harold Garfinkel**, State University of New York Press, Albany, 2003.
- KOLOŞ, Umut; **Foucault, İktidar ve Hukuk: Modern Hukukun Soybilimi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016.
- KUMAR, Krishan; **Sanayi Sonrası Toplumdan Post-Modern Topluma Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları**, Çeviren: Mehmet Küçük, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1999.
- LACLAU, Ernesto ve MOUFFE, Chantal; **Hegemonya ve Sosyalist Strateji: Radikal Demokratik Bir Politikaya Doğru**, Çeviren: Ahmet Kardam, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.
- LAHTINEN, Mikko; **Politics and Philosophy: Niccolò Machiavelli and Louis Althusser's Aleatory Materialism**, İngilizceye Çeviren: Gareth Griffiths and Kristina Köhli, Koninklijke Brill NV, Leiden, 2009.
- LARSON, Calvin J.; **Sociological Theory: From the Enlightenment to Present**, General Hall, Inc., New York, 1986.
- LAYDER, Derek; **Sosyal Teoriye Giriş**, Çeviren: Ümit Tatlıcan, Küre Yayınları, İstanbul, 2006.
- LECHTE, John; **Elli Anahtar Çağdaş Düşünür: Yapısalcılıktan Postmoderniteye**, Çeviren: Barış Yıldırım, Açılımkitap, İstanbul, 2006.
- LELEDAKIS, Kanakis; **Toplum ve Bilinçdışı: Toplumsal Teori ve Toplumsalın Bilinçdışı Boyutu**, Çeviren: Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000.
- LEMKE, Thomas; **Foucault, Yönetimsellik ve Devlet**, Çeviren: Utku Özmakas, Pharmakon Yayınevi, Ankara, 2015.
- LEMKE, Thomas; **Politik Aklın Eleştirisi: Foucault'nun Modern Yönetimsellik Çözümlemesi**, Çeviren: Özge Karlık, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2016.
- LILLA, Mark; **İlkesiz Deha: Felsefeyi Siyasete Alet Edenler**, Çeviren: Ahmet Ergenç, Gelenek Yayıncılık, İstanbul, 2004.
- LIVINGSTONE, D. W.; "İşçi Sınıfı Öğrenimi, Kültürel Dönüşüm ve Demokratik Siyasal Eğitim: Gramsci'nin Mirası", **Gramsci ve Eğitim** (iç.), Editör: Carmel Borg, Joseph A. Buttigieg ve Peter Mayo, Yayına Hazırlayan: Hakan Tanıttıran, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2011, s. 315-346.
- LOMBARDI, Franco; **Antonio Gramsci'nin Marksist Pedagojisi**, Çeviren: Sibel Özbudun ve Başak Ekmen, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2000.
- LÖWY, Michael; **Dünyayı Değiştirmek Üzerine: Karl Marx'tan Walter Benjamin'e Siyaset Felsefesi Denemeleri**, Çeviren: Yavuz Alogan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999.

- MACEY, David; "Thinking with Borrowed Concepts: Althusser and Lacan", **Althusser: A Critical Reader** (iç.), Editör: Gregory Elliot, Blackwell Publishers, Cambridge, Massachusetts, 1994, s. 142-158.
- MACEY, David; **Michel Foucault**, Çeviren: Zeynep Okan, Güncel Yayıncılık, İstanbul, 2005.
- MACHADO, Roberto; "Arkeoloji ve Epistemoloji", Veli Urhan, **Fikir Mimarları-24: Foucault** (iç.), Çeviren: Veli Urhan, Say Yayınları, İstanbul, 2010, s. 267-286.
- MAY, Todd; **Postyapısalcı Anarşizmin Siyaset Felsefesi**, Çeviren: Rahmi G. Ögdül, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000.
- MAYO, Peter; **Gramsci, Freire ve Yetişkin Eğitimi: Dönüştürücü Eylem Fırsatları**, Çeviren: Ahmet Duman, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2011.
- MAYO, Peter; "Antonio Gramsci ve Yetişkin Eğitime Katkısı", **Gramsci ve Eğitsel Düşünce** (iç.), Editör: Peter Mayo, Çeviren: Onur Gayretli, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2013, s. 47-75.
- MERKENS, Andreas; "Eğitmenleri Kim Eğitiyor: Pedagojik İlişki Olarak Hegemonya", Çeviren: Meral Asa, **felsefelogos** (iç.), Sayı: 44, 2012/1, s. 193-199.
- MERQUIOR, J. G.; **Foucault**, Çeviren: Nurettin Elhüseyni, AFA Yayınları, İstanbul, 1986.
- MIGLIARO, Luis Razeto ve MISURACA, Pasquale; "Modern Bürokrasi Teorisi", **Gramsci'ye Farklı Yaklaşımlar** (iç.), Derleyen: Anne Showstack Sassoon, Çeviren: Mustafa Kemal Coşkun ve Diğerleri, Dipnot Yayınları, Ankara, 2012, s. 71-94.
- MILLS, Charles W.; **White Collar**, Oxford University Press, New York, 1953.
- MILLS, C. Wright; **Marksistler**, Çeviren: T. Hasan, Ağaoğlu Yayınevi, İstanbul, 1966.
- MILLS, C. Wright; **İktidar Seçkinleri**, Çeviren: Ünsal Oskay, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974.
- MILLS, C. W.; **Toplumbilimsel Düşün**, Çeviren: Ünsal Oskay, Der Yayınları, İstanbul, 2000.
- MILLS, C. Wright; **Bilgi, Sosyoloji ve Bilgi Sosyolojisi Üzerine**, Derleyen ve Çeviren: Vefa Saygın Ögütü, Paragraf Yayınevi, Ankara, 2005.
- MILLS, Wright; **Dinle Yankee ve Castro'nun Tarihi Savunması Tarih Beni Beraat Ettirecek**, Çeviren: İnci Özgüden ve Doğan Özgüden, Yar Yayınları, İstanbul, 2006.
- MILLS, C. Wright; "Sosyolojik İmgelem ve Sosyolojinin Vaadi", **Sosyoloji - Başlangıç Okumaları** (iç.), Editör: Anthony Giddens, Çeviren: Günseli Altaylar, Say Yayınları, İstanbul, 2010, s. 18-21.

- MILLS, C. Wright; **Sosyolojik Tahayyül**, Çeviren: Ömer Küçük, Hil Yayın, İstanbul, 2016.
- MILLS, Sara; **Michel Foucault**, Routledge, Taylor & Francis e-Library, London, 2005.
- MONASTA, Attilio; "Antonio Gramsci: Mesaj ve İmgeler", **Gramsci ve Eğitim** (iç.), Editör: Carmel Borg, Joseph A. Buttigieg ve Peter Mayo, Yayına Hazırlayan: Hakan Tanıttıran, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2011, s. 103-127.
- MOORE, Wilbert E.; "İşlevselcilik", Çeviren: Şirin Tekeli, **Sosyolojik Çözümlemelerin Tarihi** (iç.), Editör: Tom Bottomore ve Robert Nisbet, V Yayınları, Ankara, 1990, s. 336-379.
- MORGAN, W. J.; "Antonio Gramsci ve Raymond Williams: İşçiler, Aydınlar ve Yetişkin Eğitimi", **Gramsci ve Eğitim** (iç.), Editör: Carmel Borg, Joseph A. Buttigieg ve Peter Mayo, Yayına Hazırlayan: Hakan Tanıttıran, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2011, s. 347-374.
- MORSE, Chandler; "The Functional Imperatives", **The Social Theories of Talcott Parsons: A Critical Examination** (iç.), Editör: Max Black, Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, N. J., 1961, s. 100-152.
- MORTON, Adam David; **Gramsci'yi Çözümlemek: Küresel Politik İktisatta Hegemonya ve Pasif Devrim**, Çeviren: Barış Baysal, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2011.
- MUNCH, Richard; "Günümüzde Parsonsçı Teori: Yeni Bir Sentez Arayışı", **Günümüzde Sosyal Teori** (iç.), Editör: Anthony Giddens ve Jonathan Turner, Çeviren: Ümit Tatlıcan, Say Yayınları, İstanbul, 2013, s. 133-174.
- NAIRN, Tom; "Kambur Antonu", **Gramsci'ye Farklı Yaklaşımlar** (iç.), Derleyen: Anne Showstack Sassoon, Çeviren: Mustafa Kemal Coşkun ve Diğerleri, Dipnot Yayınları, Ankara, 2012, s. 163-188.
- O'FARRELL, Clare; **Michel Foucault**, Sage Publications, London, 2005.
- ÖZMAKAS, Utku; "Foucault: İktidardan Biyoiktidara", **Cogito** (iç.), Sayı: 70-71, Yaz 2012, 3. Baskı, Mart 2018, s. 53-81.
- PARAS, Eric; **Foucault: Öznenin Yitiminden Yeniden Doğuşuna**, Çeviren: Yunus Çetin, Kolektif Kitap Bilişim ve Tasarım Ltd. Şti., İstanbul, 2016.
- PARSONS, Talcott; **The Social System**, The Free Press, New York, 1951.
- PARSONS, Talcott; **Essays in Sociological Theory**, The Free Press, New York, 1966.
- PARSONS, Talcott; **Social Structure and Personality**, The Free Press, New York, 1970.

- PARSONS, Talcott; **On Institutions and Social Evolution: Selected Writings**, Editör: Leon H. Mayhew, The University of Chicago Press, Chicago, 1985.
- PARSONS, Talcott; **Toplumsal Eylemin Yapısı, Cilt 1: Marshall, Pareto, Durkheim**, Çeviren: Adem Bölükbaşı, Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, Sakarya, 2015.
- PARSONS, Talcott; **Toplumsal Eylemin Yapısı, Cilt 2: Max Weber**, Çeviren: Nur Nirven, Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, Sakarya, 2015.
- PARSONS, Talcott ve SMELSER, Neil J.; **Economy and Society: A Study in the Integration of Economic and Social Theory**, The Free Press, New York, 1969.
- PHILP, Mark; “Michel Foucault”, **Çağdaş Temel Kuramlar** (iç.), Editör: Quentin Skinner, Çeviren: Ahmet Demirhan, Vadi Yayınları, Ankara, 1991, s. 71-88.
- PIAGET, Jean; **Yapısalcılık**, Çeviren: Ayşe Şirin Okyayuz Yener, Doruk Yayınları, Ankara, 1999.
- PICCONE, Paul; “General Introduction”, **The Essential Frankfurt School Reader** (iç.), Editör: Andrew Arato ve Eike Gebhardt, The Continuum Publishing Company, New York, 1998, s. ix-xxi.
- POIRON, Jean-Marc; “Althusser, İdeoloji, Okul”, **Althusser’e Karşı Marx İçin** (iç.), Çeviren: Osman S. Binatlı, Yazın Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 263-272.
- POLAMA, Margaret M.; **Çağdaş Sosyoloji Kuramları**, Çeviren: Hayriye Erbaş, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1993.
- PORTELLI, Hugues; **Gramsci ve Tarihsel Blok**, Çeviren: Kenan Somer, Savaş Yayınları, Ankara, 1982.
- POSTER, Mark; **Foucault, Marksizm ve Tarih**, Çeviren: Feride Güder, Otonom Yayıncılık, İstanbul, 2008.
- POSTER, Mark; “Foucault, Deleuze ve Yeni Medya”, Çeviren: Erkal Ünal, Cogito (iç.), Sayı: 70-71, Yaz 2012, 3. Baskı, Mart 2018, s. 536-551.
- RANSOME, Paul; **Antonio Gramsci: Yeni Bir Giriş**, Çeviren: Ali İhsan Başgöl, Dipnot Yayınları, Ankara, 2011.
- RESCH, Robert Paul; **Althusser ve Yeni Marksist Toplumsal Kuram**, Çeviren: Feyyaz Şahin, Pales Yayınları, İstanbul, 2014.
- REVEL, Judith; **Michel Foucault: Güncelliğin Bir Ontolojisi**, Çeviren: Kemal Atakay, Otonom Yayıncılık, İstanbul, 2006.
- REVEL, Judith; **Foucault Sözlüğü**, Çeviren: Veli Urhan, Say Yayınları, İstanbul, 2012.
- REYNOLDS, Larry T. ve HERMAN, Nancy J.; “Goffman ve Garfinkel: Dramaturji, Etnometodoloji ve Gündelik Yaşam”, Berch Berberoglu, Kla-

- sik ve Çağdaş Sosyal Teoriye Giriş: Eleştirel Bir Perspektif** (iç.), Çeviren: Can Cemgil, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 171-183.
- RICHTER, Rudolf; **Sosyolojik Paradigmalar: Klasik ve Modern Sosyoloji Anlayışlarına Giriş**, Çeviren: Necmeddin Doğan, Küre Yayınları, İstanbul, 2012.
- RICOEUR, Paul; "Althusser's Theory of Ideology", **Althusser: A Critical Reader** (iç.), Editör: Gregory Elliot, Blackwell Publishers, Cambridge, Massachusetts, 1994, s. 44-72.
- RITZER, George; **Sociological Theory**, Alfred A. Knopf, New York, 1983.
- RITZER, George; **Modern Sosyoloji Kuramları**, Çeviren: Himmet Hülür, De Ki Basım Yayım Ltd. Şti., Ankara, 2012.
- RITZER, Ritzer; **Klasik Sosyoloji Kuramları**, Çeviren: Himmet Hülür, De Ki Basım Yayım Ltd. Şti., Ankara, 2013.
- RITZER, George ve STEPNIISKY, Jeffrey; **Çağdaş Sosyoloji Kuramları ve Klasik Kökleri**, Çeviren: Irmak Ertuna Howison, De Ki Basım Yayım Ltd. Şti., Ankara, 2013.
- SAID, Edward W.; "Michel Foucault 1926-1984", Çeviren: Özgür Emir, **Doğu Batı** (iç.), Sayı: 9, Kasım, Aralık, Ocak 1999, s. 172-180.
- SANBONMATSU, John; **Postmodern Prens: Eleştirel Kuram, Sol Strateji ve Yeni Bir Siyasi Öznenin Oluşumu**, Çeviren: Emre Ergüven, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2007.
- SANTUCCI, Antonio A.; **Gramsci'yi Anlamak**, Çeviren: Selim Sezer, Kalke-don Yayınları, İstanbul, 2001.
- SARUP, Madan; **Post-Yapısalcılık ve Postmodernizm**, Çeviren: A. Bâki Güçlü, Ark Yayınevi, Ankara, 1995.
- SAVAGE, Stephen P.; **The Theories of Talcott Parsons: The Social Relations of Action**, Macmillan Press, London, 1983.
- SAYGIN, Tuncay; "Louis Althusser", **1900'den Günümüze Büyük Düşünürler, İkinci Cilt** (iç.), Editör: Çetin Veysel, Etik Yayınları, İstanbul, 2010, s. 517-588.
- SCOTT, John; **Sociological Theory: Contemporary Debates**, Edward Elgar Publishing Limited, Aldershot Hants, 1995.
- SCOTT, John ve MARSHALL, Gordon; **A Dictionary of Sociology**, Oxford University Press, New York, 2009.
- SENNELART, Michel; "Derslerin Bağlamı", Michel Foucault, **Güvenlik, Toprak, Nüfus: Collège de France Dersleri (1977-1978)** (iç.), Çeviren: Ferhat Taylan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 321-349.
- SLATTERY, Martin; **Sosyolojide Temel Fikirler**, Yayına Hazırlayan: Ümit Tatlıcan ve Gülhan Demiriz, Sentez Yayıncılık, İstanbul, 2007.

- SMART, Barry; “Zygmunt Bauman”, **Çağdaş Toplum Kuramından Portreler** (iç.), Derleyen: Bryan S. Turner ve Anthony Elliott, Çeviren: Barış Özkul, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 467-480.
- SMITH, Anthony D.; **Toplumsal Değişme Anlayışı: İşlevselci Toplumsal Değişme Kuramının Bir Eleştirisi**, Çeviren: Ülgen Oskay, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1996.
- SPARGO, Tamsin; **Foucault ve Kaçıklık Kuramı**, Çeviren: Kaan H. Ökten, Everest Yayınları, İstanbul, 2000.
- STAUTH, Georg ve TURNER, Bryan S.; **Nietzsche’nin Dansı: Toplumsal Hayatta Hınç, Karşılıklılık ve Direniş**, Çeviren: Mehmet Küçük, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2005.
- STRATHERN, Paul; **90 Dakikada Foucault**, Çeviren: Dilara Dilmen, Zep- lin Kitap, İstanbul, 2016.
- SWINGWOOD, Alan; **Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi**, Çeviren: Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1998.
- ŞİMŞEK, Mehmet E.; **Modernite, Postmodernite ve Bauman**, Belge Yayınları, İstanbul, 2016.
- TAYLOR, Dianna; “Modernliğe Karşı Durmak: Irk ve Irkçılık Konularında Foucault ve Arendt”, Çeviren: Erkal Ünal, **Cogito** (iç.), Sayı: 70-71, Yaz 2012, 3. Baskı, Mart 2018, s. 139-162.
- TEKELİOĞLU, Orhan; **Michel Foucault ve Sosyolojisi: Toplumsal Öznenin Yokoluşu ve “Ben”in Kuruluşu**, Çeviren: İbrahim Sirkeci, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1999.
- TESTER, Keith; **The Social Thought of Zygmunt Bauman**, Palgrave Macmillan, New York, 2004.
- TESTER, Keith; “Giriş”, Zygmunt Bauman ve Keith Tester, **Zygmunt Bauman ile Söyleşiler** (iç.), Çeviren: Mesut Hazır, Heretik Yayınları, Ankara, 2017, s. 11-26.
- TEXIER, Jacques; **Gramsci ve Felsefe**, Çeviren: Kenan Somer, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1985.
- THOMAS, Peter D.; “Gramsci’de Diyalektik Hegemonya”, Çeviren: Rıdvan Caner, **felsefelogos** (iç.), Sayı: 48, 2013/1, s. 11-17.
- THOMAS, Peter D.; **Gramsci Çağı: Felsefe - Hegemonya - Marksizm**, Çeviren: İlker Akçay ve Ekrem Ekici, Dipnot Yayınları, Ankara, 2013.
- TİMUR, Taner; **Felsefi İzlenimler: Sartre, Althusser, Foucault, Derrida**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2005.
- TURNER, Bryan S.; **Classical Sociology**, Sage Publications, London, 1999.
- TURNER, Bryan S.; **Klasik Sosyoloji**, Çeviren: İdil Çetin, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.
- URHAN, Veli; **Michel Foucault ve Arkeolojik Çözümleme**, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2000.

- URHAN, Veli; **Fikir Mimarları-24: Foucault**, Say Yayınları, İstanbul, 2010.
- VECCHI, Benedetto; "Giriş", Zygmunt Bauman, **Kimlik: Benedetto Vecchi Tarafından Gerçekleştirilmiş Söyleşiler** (iç.), Çeviren: Mesut Hazır, Heretik Yayınları, Ankara, 2017, s. 7-15.
- VEYNE, Paul; **Foucault, Düşüncesi, Kişiliği**, Çeviren: Işık Ergüden, Alfa Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti., İstanbul, 2014.
- VINCENT, Jean-Marie; "Teorisizim ve Tashihi", **Althusser'e Karşı Marx İçin** (iç.), Çeviren: Osman S. Binatlı, Yazın Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 187-236.
- WAGNER, Peter; **Modernliğin Sosyolojisi**, Çeviren: Mehmet Küçük, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1996.
- WALLACE, Ruth A. ve WOLF, Alison; **Çağdaş Sosyoloji Kuramları: Klasik Geleniğin Geliştirilmesi**, Çeviren: Leyla Elburuz ve M. Rami Ayas, Punto Yayıncılık Ltd. Şti., İzmir, 2004.
- WEST, David; **Kıta Avrupası Felsefesine Giriş: Rousseau, Kant, Hegel'den Foucault ve Derrida'ya**, Çeviren: Ahmet Cevizci, Paradigma Yayınları, İstanbul, 1998.
- WILLIAMS, Robin; "Erving Goffman", Çeviren: Savaş Çağlayan, **Sosyolojik Düşüncede İz Bırakanlar** (iç.), Yayına Hazırlayan: Rob Stones, Türkçe Yayına Hazırlayan: Nihat Z. Erdoğan ve Ülgen Oskay, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2008, s. 189-202.
- YETİŞ, Mehmet; "Antonio Gramsci", **1900'den Günümüze Büyük Düşünürler, Birinci Cilt** (iç.), Editör: Çetin Veysal, Etik Yayınları, İstanbul, 2009, s. 119-172.
- YILDIRIM, Selahattin; **Gramsci'yi Okumak**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.

Bu eserde, çağdaş sosyal teorinin kült isimlerinden olan Antonio Gramsci, Talcott Parsons, Charles Wright Mills, Louis Althusser, Michel Foucault, Erving Goffman ve Zygmunt Bauman, kapsamlı bir inceleme sonucunda Türkiye'de ilk kez bir araya geliyor. Bu kitapta, Gramsci, Parsons, Mills, Althusser, Foucault, Goffman ve Bauman'ın entelektüel portreleri, metodolojileri, sosyal teorileri ve çağdaş sosyolojik teoriye katkıları ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır.

Çağdaş sosyolojinin ikonları ve anahtar teorisyenleri arasında ön planda olan Gramsci, Parsons, Mills, Althusser, Foucault, Goffman ve Bauman'ın sosyal teorilerini merak edenlere... Yaşadığımız dünyanın durumunu tahlil etmek, çağımızın ruhunu anlamak, toplumların makro ve mikro problemlerini doğru idrak etmek, sosyal yapıların mekanizmaları ve kamburları üzerine düşünmek, sosyal kurumların defolarını irdelemek ve bireyin sıkıntılarına odaklanmak isteyenlere... Çağdaş sosyoloji kuramlarını önemseyenlere...

ANI YAYINCILIK
www.aniyayincilik.com.tr
aniyayincilik@aniyayincilik.com.tr

www.korsanfotokopi.org

Kızılırmak Sok. No:10/A
Bakanlıklar / ANKARA

Tel: 0.312 425 81 50 pbx
Faks: 0.312 425 81 11

